

САВРЕМЕНА ПРОУЧАВАЊА ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
САВРЕМЕНА ПРОУЧАВАЊА ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ
Зборник радова са VIII научног скупа младих филолога Србије, одржаног
2. априла 2016. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
Година VIII / Књ. 1

Издавач

Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

Уређивачки одбор

- Проф. др Милош Ковачевић, *Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац*
Проф. др Драган Бошковић, *Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац*
Проф. др Владимир Поломац, *Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац*
Доц. др Никола Бубања, *Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац*
Доц. др Јелена Петковић, *Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац*
Доц. др Биљана Влашкивић Илић, *Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац*
Проф. др Анђелка Пејовић, *Филолошки факултет, Београд*
Проф. др Ала Татаренко, *Филолошки факултет Универзитета „Иван Франко”, Лавов,
Украјина*
Проф. др Миланка Бабић, *Филозофски факултет, Универзитет у Источном Сарајеву,
Босна и Херцеговина*
Проф. др Михај Радан, *Факултет за историју, филологију и теологију, Темишвар,
Румунија*
Проф. др Димка Савова, *Факултет за словенску филологију, Софија, Бугарска*
Проф. др Душан Маринковић, *Филозофски факултет Свеучилишта у Загребу, Хрватска*
Проф. др Персида Лазаревић ди Ђакомо, *Универзитет „Г. г Анунцио”, Пескара, Италија*

Одговорни уредници

- Проф. др Милош Ковачевић
Доц. др Јелена Петковић

Рецензенти

- Проф. др Милош Ковачевић
Проф. др Радивоје Младеновић
Проф. др Вања Станишић
Проф. др Никола Рамић
Проф. др Мирјана Мишковић Луковић
Проф. др Саша Модерц
Проф. др Сања Ђуровић
Проф. др Тијана Ашић
Доц. др Ана С. Јовановић
Доц. др Ана М. Јовановић
Доц. др Даница Недељковић
Доц. др Јелена Петковић
Доц. др Милка Николић
Доц. др Славко Станојчић
Доц. др Бранка Миленковић
Доц. др Марина Кебара

Зборник радова са VIII научног скупа младих филолога Србије,
одржаног 2. априла 2016. године
на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу

САВРЕМЕНА ПРОУЧАВАЊА ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Година VIII / Књ. 1

Крагујевац, 2017.

О ДВОКЊИЖЈУ ЗБОРНИКА СА ОСМОГ НАУЧНОГ СКУПА МЛАДИХ ФИЛОЛОГА СРБИЈЕ

На Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу одржан је 2. априла 2016. године Осми научни скуп младих филолога Србије. Скуп се тако приближава својој десетогодишњици па се с правом може сматрати да је већ постао традиционалан, са сталном, непромењеном темом: *Савремена проучавања језика и књижевности*. Још нешто повезује свих тих осам година скупа, а то је да од првога па до овога осмога научног скупа младих филолога на њему учествују не само млади филолози из Србије. Истина, највише их је са разних државних и приватних факултета у Србији на којима се изучава филологија и Института за српски језик, али ни један од осам одржаних скупова није био без учешћа младих филолога из других земаља, како оних насталих од бивших југословенских република, тако и из других словенских и несловенских земаља. На овом, осмом скупу младих филолога с рефератима су учествовала 143 млада филолога, од чега 61 с лингвистичким темама, а 82 с темама из књижевности. Скуп је традиционално радио у језичким и књижевним секцијама.

Велики број учесника и ове године захтева да се реферати штампају у два тематски спецификована зборника: у првome су окупљени реферати који припадају области савременог проучавања језика, док се у другоме штампају на скупу презентовани радови што припадају области савременог проучавања књижевности.

Будући да се сваки рад уврштен у зборник рецензира, нормално је да сви на скупу поднесени реферати нису уврштени у зборник. То је онима чији су и реферати уврштени и онима чији реферати нису задовољили критеријуме рецензента подстрек да на наредним скуповима буду бољи: први да се одмере у односу на резултате постигнуте у претходној години, другима да завреде да им радови буду и штампани.

Будући да је општа тема доста широка, готово да нема ниједне језичке или књижевне области којој није посвећен неки од радова у зборнику. Не само што радови покривају све области лингвистичке и књижевне науке, него они показују методолошко богатство у анализи различитих тема. Лако је уочити велики број традиционалних и модерних методолошких приступа у различитим језичким и књижевним (под)дисциплинама који су примењени у радовима оба двокњижа.

Тако су радови младих филолога што их доноси двокњиже зборника са Осмог научног скупа младих филолога показали да младалачка жеља за науком и њеним изазовима представља добар мотив за научно усавршавање и напредак. Томе је најбољи показатељ списак учесника са првих научних састанака младих филолога: данас је већина њих већ докторирала, и са рефератима учествује на најзначајнијим националним и међународним скуповима, вероватно се стално подсећајући почетка које су имала на скупу младих филолога. Исто желимо и учесницима Осмога научног скупа, очекујући их на овогодишњем деветом.

О ПРВОЈ, ЛИНГВИСТИЧКОЈ КЊИЗИ ЗБОРНИКА СА ОСМОГ НАУЧНОГ СКУПА МЛАДИХ ФИЛОЛОГА СРБИЈЕ

Прва књига зборника са Осмог научног скупа младих филолога Србије, одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу 2. априла 2016. године, а чија је традиционална тема *Савремена проучавања језика и књижевности* – штампани су само реферати који припадају лингвистичкој тематици скупа. И то не сви реферати који су поднесени на скуп, него само они који су позитивно рецензирани, а њих је у овој књизи зборника 24.

Та двадесет и четири лингвистичка прилога према тематици разврстани су у зборнику у следећих пет тематских целина: I) *Морфолошка и лексиколошка проучавања* (пет радова), II) *Синтаксичка и стилстичка проучавања* (седам радова), III) *Примењенолингвистичка проучавања* (седам радова), IV) *Анализа дискурса и транслатологија* (три рада), и V) *Језичка политици* (два рада).

Реферати, како се из њихове условне дисциплинарне класификације види, укључују системсколингвистичка и интердисциплинарна поља истраживања, на корпусу различитих појединачних језика или контрастивно, са дијахроничким и/или синхроничким приступом када је реч о граматичким (морфолошком и синтаксичком) нивоима анализе. Сама та чињеница условила је примену различитих методолошких поступака и чистолингвистичких или „комбинованих” метода истраживања.

Радови што чине овај зборник показују да је он сродан зборницима са претходних скупова пре свега по томе што ти радови репрезентују већину системсколингвистичких и интердисциплинарно лингвистичких области, али и по томе што су у њима примењени и модерни методолошки лингвистички приступи у анализи изабраних предмета истраживања. Посматрани из тог угла, радови штампани у овом зборнику представљају врло вредне лингвистичке прилоге, за које би се, у немалом броју случајева, пре могло помислити да су их писали искусни лингвисти, а не лингвисти који тек закорачују у науку, или су у науци тек недавно направили прве кораке. Зато ће овај зборник бити од користи свим филолозима, јер радови што их зборник доноси представљају значајан помак у разрешењу или тек постављених или често постављаних језичких питања. Из тих разлога лингвистички зборник са овог Осмога научног скупа младих филолога – не само са задовољством него и са поносом учесника и организатора – предајемо јавности, прикључујући га зборницима са претходних научних скупова младих лингвиста на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, а истовремено најављујући следећи Девети научни сусрет младих филолога Србије.

Крагујевац, 22. 2. 2017.

Проф. др Милош Ковачевић

О ДВОКЊИЖЈУ ЗБОРНИКА СА ОСМОГ НАУЧНОГ
СКУПА МЛАДИХ ФИЛОЛОГА СРБИЈЕ / 5

О ПРВОЈ, ЛИНГВИСТИЧКОЈ КЊИЗИ ЗБОРНИКА СА ОСМОГ
НАУЧНОГ СКУПА МЛАДИХ ФИЛОЛОГА СРБИЈЕ / 7

I МОРФОЛОШКА И ЛЕКСИКОЛОШКА ПРОУЧАВАЊА

Марија Јанковић

НЕРАЗДВОЈНИ ГЛАГОЛСКИ ПРЕФИКС *VER-* У НЕМАЧКОМ
ЈЕЗИКУ И ЊЕГОВИ ЕКВИВАЛЕНТИ У СРПСКОМ / 15

Горан Пејировић

О МЕТАФОРИЧНОЈ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈИ РАЗЛИЧИТИХ
ЉУДСКИХ ЕМОЦИЈА И ОСОБИНА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ
ПОМОЋУ ИЗВОРНИХ ДОМЕНА ВАТРЕ И ПЛАМЕНА / 27

Сања Миладиновић

МОРАЛНЕ ПОРУКЕ У ВУКОВИМ ПОСЛОВИЦАМА
СА ЛЕКСЕМОМ *КУЋА / ДОМ* / 39

Тања Трајковић

Ана Сивачки

ФРАЗЕОЛОГИЗМИ С КОНСТИТУЕНТОМ СОМАТСКОГ ПОРЕКЛА
У ДЕЛИМА АЛБАНСКОГ ПИСЦА ИСМАИЛА КАДАРЕА / 49

Звездана Симић

НЕМАЧКИ ФРАЗЕОЛОГИЗМИ СА КОМПОНЕНТОМ АНТРОПОМОРФНИХ
МИТСКИХ БИЋА И ЊИХОВИ ЕКВИВАЛЕНТИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ / 59

II СИНТАКСИЧКА И СТИЛИСТИЧКА ПРОУЧАВАЊА

Марина Шафер

УСЛОВНЕ РЕЧЕНИЦЕ И ПОЈАМ УСЛОВА
У СТАРОМ ЗАВЈЕТУ (ЂУРА ДАНИЧИЋ) / 73

Јулијана Стевановић

ТЕКСТУАЛНИ КОНЕКТОР *ЈЕР* У ПРОЗИ ИВЕ АНДРИЋА / 85

Милена Манић

СИНТАКСИЧКИ И СТИЛИСТИЧКИ АСПЕКТИ
ПРОУЧАВАЊА ВЕЗНИКА *ДА* / 93

Марија Вучинић

ПАРЦИЈАЛНА НОМИНАЛИЗАЦИЈА ИНФИНИТИВА
У СТАРИЈОЈ ИТАЛИЈАНСКОЈ ПРОЗИ / 107

Милена Јововић

МОДАЛНА И ВРЕМЕНСКА УПОТРЕБА ПЕРИФРАСТИЧНИХ
ГЛАГОЛСКИХ КОНСТРУКЦИЈА У ИТАЛИЈАНСКОМ ЈЕЗИКУ
И ЊИХОВИ ЕКВИВАЛЕНТИ У СРПСКОМ / 113

Јанко Ивановић

ГЛАГОЛСКА ПЕРИФРАЗА СА ФУНКЦИОНАЛНИМ ГЛАГОЛОМ *ДАТИ* / 125

Неда Видановић

АДМИНИСТРАТИВНИ СТИЛ И ЈЕЗИЧКА РОДНА РАВНОПРАВНОСТ / 137

III ПРИМЕЊЕНОЛИНИГВИСТИЧКА ПРОУЧАВАЊА

Нина Судимац

Александар Новаковић

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ ПРОЗОДИЈСКЕ НОРМЕ У ОСНОВНОЈ ШКОЛИ НА ПОДРУЧЈУ КОСОВСКО-РЕСАВСКОГ ДИЈАЛЕКТА / 149

Стефан Милошевић

ПРАВОПИСНЕ ГРЕШКЕ РУСКИХ ГОВОРНИКА

ПРИ УСВАЈАЊУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА / 163

Свејлана Тодоровић

УПОТРЕБА ПОЈМОВНЕ МЕТАФОРЕ У УСВАЈАЊУ НОВИНСКЕ

ЛЕКСИКЕ У НАСТАВИ ЕНГЛЕСКОГ ЈЕЗИКА / 171

Марија Мариновић

АНКСИОЗНОСТ КОД УЧЕНИКА ПРИЛИКОМ

СЛУШАЊА СТРАНОГ ЈЕЗИКА / 185

Штеван Мијомановић

НАСТАВА ЕНГЛЕСКОГ ЈЕЗИКА НА ДАЉИНУ НА МЕДИЦИНСКОМ

ФАКУЛТЕТУ: ИЗАЗОВИ, ПРЕДНОСТИ И МАНЕ / 193

Тања Пељевић

ПОЧЕТНО УСВАЈАЊЕ ЧИТАЊА И ПИСАЊА

КИНЕСКОГ ЈЕЗИКА КОД КИНЕСКЕ ДЕЦЕ / 205

Јана Живановић

НЕГАТИВНИ УТИЦАЈ СРПСКОГ НА ЕНГЛЕСКИ

ЈЕЗИК У ГОВОРНОЈ ПРОДУКЦИЈИ / 217

IV АНАЛИЗА ДИСКУРСА И ТРАНСЛАТОЛОГИЈА

Данка Синадиновић

ЖАНР МЕДИЦИНСКОГ СУСРЕТА – ИНТЕРВЈУ

ИЛИ ОБИЧАН РАЗГОВОР? / 231

Ивана Вранић

ЗНАЧАЈ НЕВЕРБАЛНИХ ЕЛЕМЕНАТА У

ЕЛЕКТРОНСКОЈ КОМУНИКАЦИЈИ / 241

Драгана Вучковић

НАЧИН ИСКАЗИВАЊА МОНОЛОГА У ПРЕВОДУ ДРАМСКЕ

ПОЕМЕ ПЕТЕРА ХАНДКЕА КРОЗ СЕЛА / 251

V ЈЕЗИЧКА ПОЛИТИКА

Свејлана Велимирац

ОЧУВАЊЕ ЈЕЗИЧКОГ ДИВЕРЗИТЕТА КРОЗ

ПРИЗМУ ЕКОЛИНГВИСТИКЕ / 263

Ана Мандић Ивовић

ДЕКОНСТРУКЦИЈА ВИШЕЈЕЗИЧНОСТИ ОБРАЗОВНОГ СИСТЕМА

У СВЕТУ ДОМИНАЦИЈЕ ПОЛИТИЧКИХ МОЋИ / 273

I МОРФОЛОШКА И ЛЕКСИКОЛОШКА
ПРОУЧАВАЊА

Марија Јанковић¹
Крађујевац

НЕРАЗДВОЈНИ ГЛАГОЛСКИ ПРЕФИКС *ver-* У НЕМАЧКОМ ЈЕЗИКУ И ЊЕГОВИ ЕКВИВАЛЕНТИ У СРПСКОМ

У раду се анализира нераздвојни префикс *ver-* у немачком језику, са циљем испитивања његове семантике. Поред тога, у раду се утврђују еквивалентни префикси у српском и контрастирају се творбени обрасци глагола у оба језика.

Кључне речи: префиксација, нераздвојни префикс, глагол, творба речи

1. Увод

Један од најчешћих префикса за деривацију глагола у немачком језику је нераздвојни префикс *ver-*.² С обзиром на то да овај префикс има широк спектар значења и да се може јавити у различитим творбеним обрасцима, он нема свој кореспондент у систему српског језика, али има бројне еквиваленте. Предмет овога рада је вербални префикс *ver-* у немачком језику и његови преводни еквиваленти у српском, на примеру речника валентности глагола *Wörterbuch zur Verbvalenz Deutsch-Bosnisch/Kroatisch/Serbisch* М. Ђорђевића и У. Енгела (Ђорђевић и Енгел 2009: 587–638). У речнику је наведено укупно 117 одредница, тј. лема које чине глаголи са префиксом *ver-*. Неки глаголи заузимају више лема, тачније, реч је о варијантама леме,³ јер ти глаголи отварају различите могућности за реченични план, пошто носе другачију семантику.

У раду се најпре анализира семантика префикса *ver-*, потом се утврђују еквивалентни вербални префикси у српском језику и анализира се њихова семантика. Најзад, у рад је укључена контрастивна анализа творбених образаца у немачком и српском језику.

2. Семантика глагола са префиксом *ver-*

Поред тога што су веома бројни, глаголи са префиксом *ver-* такође су семантички разнолики. Различита значења која маркира префикс *ver-* произилазе из тога што су првобитно постојала три различита префикса: *faur* ('vor, vorbei'), *fra* ('weg, von') и *fair* ('hindurch'), која су се временом стојила у префиксу *ver-* (в. Флајшер 1974: 330). У литератури постоји консензус око тога да се глаголи са префиксом *ver-* могу сврстати у више семантичких група или категорија, али се њихов број разликује од аутора до аутора.

Флајшер (1974: 330–331) сматра да префикс *ver-* има функцију изразите перфективизације, а сврстава га у групу префикса без хомонимне слободне морфеме. Флајшер и Барц (1995) наводе три могућа значења *ver-* глагола:

1 marijajankovic@yahoo.com

2 За разлику од немачког, поделу на раздвојне и нераздвојне префиксе српски језик не познаје.

3 Различите семеме истог глагола

1. перфективност – потпуно спровођење неке радње. Ови глаголи могу се, у зависности од семантике основе (*Basissemantik*), поделити у поткатоорије које, поред перфективности, садрже још нека специфична семантичка обележја: ‘повезивање’ (*verheiraten, verkitten, verknüpfen...*), ‘резултативно’ (*verarbeiten, verbacken, verheizen...*), ‘локално, динамично’ (*verjagen, verreisen, versetzen...*);
2. модалитет (‘погрешно’; ‘негативно’): *sich verfahren, verwählen, verrechnen; verachten, verletzen, versagen...*;
3. интензивирање значења основе: *verbleiben, verhelfen, vermeiden, warnen...* (уп. Флајшер и Барц 1995: 325–326).

Енгел и Мразовић (1986: 50) дефинишу префикс *ver-* као најпродуктивнији вербални префикс који код глагола маркира: резултативност (*verheilen, versetzen, verarbeiten, versummen, verhungern*), негативност, тј. неправилност (*verschütten, sich verschreiben, versalzen*) или орнативност (*verchromen*). Хелбиг и Буша (2005: 64; 544) истичу да се префиксом *ver-* постиже промена акционалности, тј. перфективизација, али некад и негација глагола.

Префигиране *ver-* глаголе Моч (2004) наводи за илустрацију чак 18 различитих семантичких образаца (уп. Моч 2004: 57–143), при чему се, поред творбе и значења, уважава и валентност глагола. Уколико бисмо пак посматрали само семантику, без детаљног освртања на број допуна, 18 семантичких група које Моч наводи могле би се свести на следећих седам:

1. **резултативност** – у ову групу спадају глаголи који означавају завршну фазу неког дешавања/стања или пак носе сему ‘потпуно’:
verabreden, verabschieden, verändern, verarbeiten, verdanken, verdienen, verfügen 2, verführen, vergehen, sich vergleichen, verhaften, verhungern, verklagen, verlangen, sich verlassen, verlaufen, vermuten, verordnen, verschließen, verschreiben, versehen, versetzen, versichern, verspotten, versprechen, verstehen, (sich) versuchen, verteidigen, verteilen, vertreten, verurteilen, verwenden, verzeihen, verzichten, verzollen.

Готово сви глаголи са префиксом *ver-* означавају резултативност, јер је сам префикс често заслужан за промену акционалности глагола (процес → резултат). Међутим, неки *ver-* глаголи, поред резултативности, могу означавати и:

2. **неправилност/негативност радње** – углавном рефлексивни глаголи који носе сему ‘погрешно’ или мање прозирни транзитивни глаголи који означавају негативност или неправилност радње:
sich vergehen, sich verlaufen, sich verlieren, sich verschreiben, sich versprechen; verachten, verbieten, verhindern, verletzen, verpassen, verraten, versagen, verwechseln;
3. **орнативност** – ове глаголе Ђорђевић и Енгел (2009) не наводе у свом речнику, али у њих спадају глаголи попут: *verglasen, versilbern, verchromen, vernickeln, verwalden, versanden, vereisen*⁴;

4 Код орнативних глагола није реч о чистој префиксацији, већ о номиналној основи на коју се додаје циркумфикс, чији је саставни део префикс *ver-* (*ver-* + *glas* + *-en*).

4. **промену места** – глаголи који подразумевају напуштање неког места или пак доспевање на неко друго место:
verbergen, verfolgen, sich verfügen, verlassen, versetzen 3, verstecken;
5. **преузимање особина** – ови глаголи подразумевају да актанти преузимају одређене особине, а те су особине садржане у основи глагола која је адјективског порекла:
verbessern, vergrößern, verlängern, veröffentlichen, sich verspäten;
6. **повезивање** – актанти се међусобно повезују:
(*sich*) *verbinden, vergleichen, sich verlassen, versetzen 2, verstehen 3, sich verstehen 6;*
7. **поседовање/непоседовање** – глаголи који означавају да актонт нечим располаже/губи располагање⁵ над нечим:
vererben, vergessen, verfügen 1, verkaufen, verlieren, vermieten

3. Еквивалентни префикси у српском

У свом речнику валентности, Ђорђевић и Енгел (2009) сваком од глагола са префиксом *ver-* контрастирали су глаголе на српском, као њихове преводне еквиваленте⁶. И у српском је, углавном, реч о префиксацији као творбеном моделу, при чему се јављају следећи префикси (аломорфи префикса наведени су у заградама):

1. **до-**
verabreden – договориџи; verabschieden – донеџи/доносиџи.

Префикс *do-* јавља се само када у немачком имамо спој префикса *ver-* и *ab-* (*verab-*).

Оба гладола (*договориџи, донеџи*) означавају резултативност.

2. **из- (и-):**
verabschieden – изласаџи; sich verhalten 2 – изледаџи; sich verlaufen 3 – иззубиџи се; (sich) verlieren 1-4 – (из)зубиџи се; vermieten – издаџи/изнајмиџи; verraten – издаџи/изаваџи; verspotten – исмејаџи⁷.

Овај префикс је стално продуктиван, нарочито као средство за перфективизацију (в. Клајн 2002: 254). Глаголи изведени помоћу префикса *из-*, које налазимо у речнику као преводне еквиваленте са префиксом *ver-*, имају значење резултативности (*изласаџи, изледаџи, исмејаџи*), негативности/неправилности (*иззубиџи се*) и поседовања/непоседовања (*иззубиџи, издаџи, изнајмиџи*).

3. **на-**
verfolgen 2 – настипојаџи; verführen – навестиџи/наводиџи; sich vergleichen 2 – назогодиџи се/назађаџи се; vermuten 2 – (на)слуџиџи/наслуђиваџи; verordnen 1 – наредиџи/наређиваџи; versehen – набавиџи/набављаџи.

5 материјално (као у: *verkaufen*) или духовно (као у: *vergessen*).

6 Аутори наводе оба аспекта глагола: перфективни и имперфективни.

7 аломорф *и-* као последица једначења сугласника по звучности, а потом губљења сугласника: *из- + смејаџи → исмејаџи исмејаџи*

Глагол *настојајати* нема перфективни облик, као ни други глаголи на *-стојајати* (Клајн 2002: 241), а због промене значења у односу на основни глагол, не може се ни дефинисати његово значење. Остали глаголи са префиксом *на-* које налазимо као преводне еквиваленте *ver-* глагола означавају резултативност (*наредити*, *наводити*, *нагодити се*, *наслушити*) и промену места (*најустити*).

4. **о-:**

sich verabschieden – *опросити се/опрашити се*; *verdächtigen* – (**о**)*сумњичити*; *vererben* – *оставити/остављати* (у *наследство*); *sich vergehen* 2 – *огрешити се/обещастити*; *verletzen* 1 – *огрешити се*; *verraten* – *одати/одавати*; *versichern* 3 – *осигурити/осигуравати*; *sich versprechen* 3 – *очекивати*; *sich versuchen* 4 – *олегајти се/окушати се*; *verurteilen* – *осуђити/осуђивати*; *verzeihen* – *опросити/опрашити*.

Префикс *о-* има функцију семантичке модификације и њиме се постиже, углавном, перфективизација основног глагола. Глаголи *огрешити се*, *обещастити*, *одати* носе значење негативности/неправилност, глагол *оставити* (у *наследство*) спада у семантичку групу поседовање, глаголи *осигурити* и *обезбедити* означавају преузимање особина, док осталим *о-* дериватима можемо приписати резултативност.

5. **об-⁸ (оп-):**

sich vergehen 2 – *обљубити*; *verklagen* – (**оп**)*шужити/опшуживати*; *veröffentlichen* – *објавити/објављивати*

Префикс *об-* има углавном значење обухватања (в. Барић et al. 1979: 299), а када је реч о значењима дефинисаним у претходном делу рада, ове глаголе бисмо могли сврстати у следеће групе: резултативност (*опшужити*, *објавити*) и негативност/неправилност (*обљубити*).

6. **од- (о-, от-):**

verordnen 1 – *одредити/одређивати*; *verraten* 1 – *открити/откривати* (*шајну*); *versetzen* 1 – *одговорити/одбрусити*; *verzichten* – *одрећи се/одрицајти се*

Ови глаголи носе значење резултативности, осим *открити* (*шајну*), чија семантика указује на негативност/неправилност, као и његов еквивалент *verraten*.

7. **по-:**

verbessern 1 – *поправити/поправљати*, *побољшати/побољшавати*; *verbinden* 2 – *повезати/повезивати*; *sich vergleichen* 2 – *поравнати се/поравнавати се*; *vergrössern* – *повећати/повећавати*; *sich verschreiben* – *погрешити* (у *писању*); *versetzen* 2 – *помешати*; *sich versprechen* 4 – (**по**)*зрешити* (у *говору*); *versuchen* 1 – *покушати/покушавати*; *verteilen* 1 – *поделити*; *verwechseln* – (**по**)*мешати/(по)бркати*

Глаголи са префиксом *по-* означавају резултативност: (*поправити* (*се*), *познавати*, *покушати*) и негативност/неправилност (*погрешити*). Пошто је овде реч о префигираним глаголима, префикс *по-* има функцију семантичке модификације. Међутим, овај префикс може имати и функцију синтаксичке тран-

8 Мразовић и Вукадиновић *об-* посматрају као аломорф префикса *о-* док Клајн и Бабић сматрају да је то засебан префикс.

спозиције када се јавља као део циркумфикса који се додаје на придевску основу. Тако изведени глаголи значе преузимање неке особине (*побољшати*, *повећати*).

8. под-:

verstehen 3 – *по*дразумева*ти*⁹

Један број глагола са префиксом *по*д- захтева и допуњу са предлогом *по*д, као: *по*дразумева*ти* *по*д чим (уп. Клајн 2002: 268). Реченични план глагола *по*дразумева*ти* и дате семеме глагола *verstehen* у потпуности се поклапа: оба су тровалентна и захтевају предлошку допуњу са предлогом *unter/по*д (в. Ђорђевић и Енгел 2009: 628). Иако је значење овог глагола апстрактно, можемо га уврстити у семантичку групу 'повезивање'.

9. пре-:

verarbeiten – *пре*ради*ти*/*пре*рађива*ти*; *verbinden* 1 – *пре*ви*ти*/*пре*вија*ти*; *verletzen* 1- (*пре*)крши*ти*; *verordnen* 2 – *пре*писати/*пре*писива*ти*; *verschreiben* 1 – *пре*писати/*пре*писива*ти*; *versetzen* 3 – *пре*мести*ти*/*пре*мести*ти*; *versetzen* 4 – *пре*вести/*пре*води*ти*

Резултативни су глаголи: *пре*ради*ти*, *пре*сти*ти*, *пре*писати, *пре*вести; глагол *пре*крши*ти* означава неправилност, док је семантика глагола *пре*мести*ти* промена места.

10. пред- (прет-):

vermuten – *пре*тпостави*ти*/*пре*тпоставља*ти*

Код глагола *пре*тпостави*ти*, јавља се аломорф префикса, као последица једначења сугласника по звучности, а сам глагол спада у резултативне.

11. про-:

verändern 1 – *про*мени*ти*; *verfolgen* 1 – *про*го*ти*/*про*га*ти*; *vergehen* 1 – *про*ћи/*про*лази*ти*; *verkaufen* – *про*дати/*про*давати; *verlängern* – *про*дужити/*про*дужавати; *verlaufen* 1 – *про*лази*ти*; *verlaufen* 2 – *про*и*ти*/*про*и*ти*; *verrassen* 1 – *про*усти*ти*/*про*пуштати; *verraten* 1 – *про*казати/*про*казивати

Веома чести су глаголи са префиксом *про*-, који поред резултативности (*про*мени*ти*, *про*ћи *про*и*ти*) означавају и негативност/неправилност (*про*усти*ти*, *про*казати), промену места (*про*го*ти*), преузимање особине (*про*дужити) и поседовање/непоседовање (*про*дати).

12. раз- (рас-):

verfügen – *рас*полагати; *verteilen* 3 – (*рас*)поделити; *sich verteilen* 4 – *рас*поређити се/(*рас*)просити се

Сам префикс *раз*- значи раздвајање на две или више страна (Мразовић и Вукадиновић 2009: 97), а глаголи изведени помоћу њега су резултативни (*рас*поделити, *рас*поређити). Према Клајну (2009) „само метафоричким проширењем може се објаснити значење глагола *рас*полагати” (Клајн 2002: 289), а ми ћемо га овде сврстати у семантичку групу 'поседовање/непоседовање'.

9 Аутори наводе и перфективни облик глагола (*по*дразуме*ти**), који пак не постоји. Према је *разумева*ти** имперфективни облик од *разуме*ти**, у овом случају префикс *по*д- блокира перфективни облик.

13. с- (са-):

verbergen – (са)кријити/сакривати; *verhindern* – сиречити/сиречавати; *sich verbinden* 3 – сјединити се/сједињавати се

Семантика глагола са префиксом *с-* креће се од промене места (сакривати), преко негативности/неправилности (сиречити), до повезивања (сјединити се).

14. у-:

verabreden – уговорити/уговарати; *verabschieden* 1 – усвојити/усвајати; *sich verfügen* – упушити се; *vergleichen* 1 – (у)поредити/упоређивати; *vergrößern* – увећати/увећавати, увеличати/увеличавати; *verhaften* – (у) хајсити; *versichern* – уверити/уверавати

Префикс *у-* такође има функцију семантичке модификације, а када доводи до промене врсте речи, преузима функцију синтаксичке транспозиције. Поред резултативности (уговорити, ухајсити, угинути, уверити), овим глаголима можемо приписати и значење промене места (упушити се), преузимања особине (увећати, увеличати, усвојити) и повезивања (упоредити).

15. уз- (ус-):

sich verlassen 2 – уздати се; *versagen* 2 – ускрајити/ускраћивати, *versetzen* – узвратити/узврати

Поред резултативности (узвратити), ови префигирани глаголи означавају и негативност/неправилност (ускрајити) или повезивање (уздати се).

16. за-:

verbieten – забранити/забрањивати; *verdienen* 1 – заслужити/заслуживати; *verdienen* 2 – зарадити/зарађивати; *verführen* – завести/заводити; *sich verlaufen* 3 – залућати; *versagen* 1 – заказати/заказивати, зашати; *verschiessen* – зашворити/закључати; *vertreten* 1 – заменити/замењивати; *vertreten* 2 – зашупати; *verwechseln* – заменити/замењивати; *sich verwenden* – заузети се/заузимати се.

Глаголи са префиксом *за-* су најфреквентнији. Такође, међу њима је највише глагола који су кореспондентни основном глаголу у немачком: (*dienen* – служити, *führen* – водити, *sagen* – казати, *schliessen* – закључати, *treten* – ступати, *wechseln* – мењати).

Као и код свих префикса, и овде је највише резултативних глагола (заслужити, зарадити, захвалили, завести, зашворити, захтевати, задати, закључати, зашупати, заузети се, закаснили), али и оних чија семантика упућује на негативност/неправилност (забранили, заказати, зашати), на промену места (залућати) и на повезивање (заменили).

4. Творбени обрасци у немачком и српском

У највећем броју случајева, насупротив *ver-* дериватима, у немачком, стоје такође префигирани глаголи у српском. Међутим, поредећи глаголе који су у основи деривата у немачком и у српском, долазимо до закључка да је ретко када реч о кореспондентима. У табли 1 наводимо примере у којима се ради о кореспондентним основама, а префикс који се најчешће јавља у српском је префикс *за-*.

Табела 1:

ver- + глагол	префикс + глагол
(sich) verändern	променити (се), изменити (се)
Verarbeiten	преадити
Verbergen	сакрити
Verbinden	повезати
Verdienen	заслужити
Verführen	заводити наводити
Vergehen	проћи
Verklagen	оптужити
Verlaufen	проћи, протећи
Vermieten	изнајмити
Versagen	заказати
verschreiben	преписати
Verteilen	поделити, расподелити
Vertreten	заступати
verurteilen	осудити
verwechseln	заменити
verzollen	оцаринити

У табели 2 контрастирани су, с једне стране, префигирани глаголи у немачком, са деноминалним глаголима у српском, који су изведени помоћу неког од поменутих префикса и глаголског суфикса. У сербокроатистици овакав тип творбе назива се префиксално-суфиксална творба (уп. Клајн 2002; Барић et al. 1979), док се у германистичкој литератури говори о творби помоћу дисконтинуираног творбеног морфема или циркумфикса (уп. Моч 2004: 47). Циркумфикс, који се састоји од префикса и суфикса, од једне врсте речи твори нову – у датим случајевима од именице се изводи глагол. Циркумфикс, стога, има функцију синтаксичке транспозиције (в. Флајшер/Барц 1995: 8).

Табела 2:

ver- + глагол	циркумфикс + именица
sich verfügen	упутити се: у- + пут + -ити
verordnen	одредити: од- + ред + -ити наредити: на- + ред + -ити
verschliessen	закључати: за- + кључ + -ати
versetzen	преместити: пре- + место + -ити
versichern	уверити: у- + вера + -ити

Табела која следи показује исте творбене обрасце као табела 2, с тим што они сада стоје на супротним странама у контрасту. Наиме, сада је у немачком реч о глаголима у чијој је основи именица, а који су изведени помоћу циркумфикса, док у српском имамо глаголе изведене чистом префиксацијом или стандардном префиксалном творбом (Ј. Костић Томовић 2013: 131–132).

Табела 3:

циркумфикс + именица	префикс + глагол
verhaften: ver- + Haft + en	Ухапсити

Нарочито занимљив јесте следећи творбени образац, који, уз мање разлике, налазимо у оба језика: извођење глагола од адјективске основе помоћу циркумфикса (табела 4). Међутим, разлика је у томе што је у немачком језику у основи увек компаратив придева док у српском налазимо како позитив, тако и компаратив. Овај тип творбе, спада, по Мочу (2004), у семантички образац „проузроковати да актант преузме особине”¹⁰.

Табела 4:

циркумфикс + компаратив придева	циркумфикс + позитив/компаратив придева
vergrößern: ver- grösser + -n	повећати: по- + већи + -ати увећати: у- + већи + -ати увеличати: у- + велик + -ати
verlängern: ver- + länger + -n	продужити: про- + дуг + -ити

У табели 5 приказана је творба уз помоћ циркумфикса у немачком и у српском језику, с тим што је у немачком у основи именица, а у српском посесивна заменица.

Табела 5:

циркумфикс + именица	циркумфикс + посесивна заменица
verabschieden: ver- + Abschied + -en	усвојити: у- + свој + -ити

Насупрот творби уз помоћ циркумфикса у немачком, у српском језику може се наћи и префиксација глагола (табела 6).

Табела 6:

циркумфикс + позитив придева	префикс + глагол
veröffentlichen: ver- + öffentlich + -en	објавити: об- + јавити
sich verspäten: ver- + spät + -en	закасити: за- + каснити

Најзад, као преводне еквиваленте *ver-* деривата налазимо глаголе творене помоћу циркумфикса, али од различитих основа: предлошке фразе (табела 7) и придева (табела 8).

Табела 7:

<i>ver-</i> + глагол	циркумфикс + предлошка фраза
sich vergehen	обешчастити ¹¹ : о- + без части + -ити

¹⁰ „verursachen, dass ein Aktant Eigenschaften annimmt“ (Моч 2004: 122)

¹¹ Творбени поступак којим је изведен глагол *обешчастити* Клајн (2002: 296) посматра као префиксално-суфиксалну творбу, у чијој је основи придевски дериват. С друге стране, Бабић (2002: 557) тврди да је реч о именичкој основи *част*, на коју су додата два префикса, *о-* и *без-*, и суфикс *-ити*. Међутим, за основу овог глагола сматраћемо предлошку фразу *без части*, од које је уз помоћ циркумфикса *о-...-ити* изведен глагол.

Табела 8:

ver- + глагол	циркумфикс + придев
Versehen	обезбедити: о- + безбед(ан) + -ити
versichern	осигурати: о- + сигур(ан) + -ати

5. Закључак

Као преводни еквиваленти нераздвојног префикса *ver-*, у српском се јављају префикси: *до-*, *из-*, *на-*, *о-*, *об-*, *од-*, *по-*, *пре-*, *пред-*, *про-*, *раз-*, *с-*, *у-*, *уз-* и *за-*, са различитим аломорфима, а најфреквентнији је префикс *за-*. Преглед семантике глагола изведених уз помоћ шеснаест префикса, које смо уочили као еквиваленте префикса *ver-*, приказујемо у табели 9.

Табела 9:

	резултатив.	неправилност/ негативност	промена места	преузим. особина	повезив.	поседовање/ непоседов.
до-	договорити, доносити					
из-	изгласати, изгледати, исмејати	изгубити се				изгубити, издати, изнајмити
на-	наредити, наводити. нагодити се, наслутити,		напустити			
о-	опростити (се), ослонити се, окушати се, огледати се, осудити, оцаринити,	огрешити се, обещастити, одати		осигурати, обезбедити		оставити (у наследство)
об-	оптужити, објавити	обљубити				
од-	одредити, одговорити, одбрусити, одрећи се	открити (тајну)				
по-	поправити се, познавати, покушати	погрешити (у писању/говору)		побољшати, повећати		
под-					подразумевати	
пре-	прерадити, престати, преписати, превести	прекршити	преместити			
пред-	претпоставити					
про-	променити, проћи, протећи	пропустити, проказати	прогонити	продужити		продати
раз-	расподелити, распоредити					располагати
с-		спречити	сакрити		сјединити се	

у-	уговорити, ухапсити, угинути, уверити		упутити се	увеличати, увећати, усвојити	упоредити	
уз-	узвратити	ускратити			уздати се	
за-	заслужити, зарадити, захвалити, завести, затворити, захтевати, задати, закључати, заступати, заузети се, закасни	забранити, заказати, затајити	залутати		замени	

Контрастивна анализа творбених образаца у немачком и српском језику показала је да префикс *ver-*, али и његови еквиваленти у српском често могу бити саставни део циркумфикса који, најчешће од придева и именица, творе глаголе, те врше функцију синтаксичке транспозиције. У супротном, реч је о стандардној префиксалној творби и функцији семантичке модификације.

С обзиром на то да је рад обухватио само ограничен број глагола са префиксом *ver-* који су ушли у дати речник, чиме су изостављени орнативни глаголи, у будућа истраживања неопходно је укључити и рад на конкретном језичком материјалу. Такође, у обзир се, као контролни корпус, може узети и српско-немачки речник валентности глагола истих аутора. Рад на проширеном корпусу може пружити нове инпуге за контрастивну анализу, а самим тим и обухватније резултате. Поред тога, предмет будућих истраживања може се проширити и на друге нераздвојне префиксе у немачком језику.

Литература:

- Бабић 2002: С. Бабић, *Творба ријечи у хрватскоме језику*, Загреб: Хрватска академија знаности и умјетности.
- Барић et al. 1979: Барић et al, *Приручна граматика хрватскога књижевног језика*, Загреб: Школска књига.
- Ђорђевић и Енгол 2009: М. Djordjević, U. Engel, *Wörterbuch zur Verbalenz Deutsch-Bosnisch/Kroatisch/Serbisch*, München: Iudicium Verlag.
- Енгол и Мразовић 1986: U. Engel, P. Mrazović, *Kontrastive Grammatik Deutsch-Serbokroatisch, 1. Halbband*, München: Verlag Otto Sagner.
- Клајн 2002: И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику. Слагање и префиксација*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Костић Томовић 2013: Ј. Костић Томовић, *Творба речи у савременом немачком језику*, Београд: Фокус.
- Моч 2004: W. Motsch, *Deutsche Wortbildung in Grundzügen*, Berlin: Walter de Gruyter Verlag.
- Мразовић и Вукадиновић 2009: П. Мразовић, З. Вукадиновић, *Грамматика српског језика за странце*, Сремски Карловци: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.
- Флајшер 1974: W. Fleischer, *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*, Leipzig: VEB Bibliographisches Institut.

Флајшер и Барц 1995: W. Fleischer, I. Barz, *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Хелбиг и Буша 2005: G. Helbig, J. Buscha, *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*, Berlin: Langenscheidt.

DAS UNTRENNBARE VERBALPRÄFIX VER- IM DEUTSCHEN UND DESSEN ÄQUIVALENTE IM SERBISCHEN

Zusammenfassung

In diesem Beitrag wird das untrennbare Verbalpräfix *ver-* im Deutschen untersucht, mit dem Ziel dessen Semantik zu erläutern. Darüber hinaus wurde der Versuch unternommen, die äquivalenten Präfixe im Serbischen zu ermitteln und die Wortbildungsmodelle der Verben in beiden Sprachen zu kontrastieren.

Schlüsselwörter: Präfigierung, untrennbares Präfix, Verb, Wortbildung

Marija Janković

Горан Петровић¹*Београд*

О МЕТАФОРИЧНОЈ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈИ РАЗЛИЧИТИХ ЉУДСКИХ ЕМОЦИЈА И ОСОБИНА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ ПОМОЋУ ИЗВОРНИХ ДОМЕНА ВАТРЕ И ПЛАМЕНА

У овом раду се на језичким примерима преузетим из *Речника српскохрватског књижевног и народног језика Српске академије наука и уметности* и *Електронског корпуса савременог српског језика* из 2013. године испитује улога изворних домена ВАТРЕ и ПЛАМЕНА у метафоричној концептуализацији различитих људских емоција и особина у српском језику. Истраживање има три конкретна циља: 1. да се уоче циљни домени који се, при концептуализацији, служе ВАТРОМ и ПЛАМЕНОМ; 2. да се опишу сва пресликавања до којих долази при настанку уочених појмовних метафора; 3. да се истакну сликовне метафоре и метонимије којима су мотивисане поједине појмовне метафоре. Анализом примера дошло се закључка да се помоћу ВАТРЕ и ПЛАМЕНА концептуализује једанаест различитих емоција и девет различитих особина. При томе, директну реализацију уочених појмовних метафора омогућава осам различитих појмовних пресликавања. Такође, три сликовне метафоре и једна метонимија у служби су мотивисања метафоре.

Кључне речи: метафора, ватра, пламен, појмовна пресликавања

1. Увод

Према општеприхваћеној теорији еволуције, ватра је саставни део човекове свакидашњице већ око седам стотина хиљада година (Сасије 1997: 7). За опстанак људи, јединих разумних хомеотермних бића на Земљи, овладавање ватром одиграло је кључну улогу. То најбоље показују митови древних народа, као што је, на пример, старогрчка легенда о Прометеју, у којој се приповеда на који начин је овај човекољубиви титан људима омогућио да стекну превласт над животињама (в. у: Сули 1998: 18).

С обзиром на то да је ватра толико насушна за човеков опстанак, природно би било очекивати да она буде свеприсутна у појмовним системима свих светских језика. Ипак, овај рад тиче се само српског језика и у њему ће, на темељу когнитивистичких појмова метафоре и метонимије, бити испитана улога ватре (и пламена) при концептуализацији људских емоција и особина само у том језику.

1.1. **О метафори** – Метафора, термин за који се везују почеци когнитивне лингвистике, кључна је одредница овог истраживања. За разлику од предкогнитивистичких лингвиста који су метафору сматрали „преводивим” украсом књижевног језика, или пак механизмом семантичког проширења лексема, Џорџ Лејкоф и Марк Џонсон (1980) тврде да је метафора свеприсутни механизам мишљења, који служи разумевању једне појаве помоћу неке друге појаве. Оваква дефиниција одговара појмовној метафори, когнитивно сложенијој од двеју врста

1 gphwchamp@gmail.com

метафоре, менталном конструкту који своју реализацију у сфери језика налази у метафоричким изразима² (Кликовац 2008).

Друга, когнитивно простија врста метафоре, јесте сликовна, код које су и изворни и циљни домен менталне слике, а не појмови као у случају појмовне метафоре (Лејкоф и Тарнер 1989: 89–96). Сливковна метафора не служи разумевању, већ виђењу једне појаве као друге, те би се стога, према Душки Кликовац (2008), свеукупна функција метафоре (и појмовне и сликовне) најбоље могла описати као „интерпретација једног искуственог домена као другог”.

2. Предмет истраживања и корпус

На основу великог броја језичких примера преузетих мањим делом из *Речника српскохрватског књижевног и народног језика Српске академије наука и уметности* (РСАНУ), а већим из *Елекџронског корпуса савременог српског језика* из 2013. године (ЕК), имали смо намеру постићи три конкретна циља: 1. да уочимо циљне домене који се, при концептуализацији, служе ВАТРОМ и ПЛАМЕНОМ; 2. да опишемо сва пресликавања до којих долази при настанку уочених сликовних и појмовних метафора; 3. да истакнемо метонимије којима су мотивисане поједине уочене метафоре.

У разматрање су узимани примери који у себи садрже неку од следећих лексема: именицу *вајра*, придев *иламени*, прилог *иламено* и глагол *иламшети*. За ЕК, из кога потиче убедљива већина наших примера, наводимо тачне квантитативне податке:

Лексема	Укупан број примера (дословна, метонимијска и метафорична значења)	Облици узети у разматрање (код примера са утврђеним метафоричним значењем)
<i>Вајра</i> (им.)	8901	У свим падежима
<i>Пламен</i> (им.)	2454	У свим падежима
<i>Пламени</i> , -а, -о (прид.)		У сва три рода једнине и множине
<i>Пламено</i> (прил.)		
<i>Пламшети</i> (гл.)	106	У сва три рода једнине и множине (перфекат и презент)

У обзир су узимани само они примери чије значење није нити дословно, нити метонимијско (један когнитивни домен), већ искључиво метафорично (два когнитивна домена).

2.1. **Ватра и пламен (речничке дефиниције)** – Други том РСАНУ наводи шеснаест различитих значења лексеме *вајра*, при чему се готово свако од њих раслојава на две или више пододредница. Као најосновније значење *вајре*, ау-

2 Основни образац појмовне метафоре гласи: А (обично апстрактнији, циљни домен) ЈЕ Б (конкретнији, изворни домен) (Кевечеш 2010: 4). Појмовна метафора заснована је на уочавању сличности између одређених конституената (својстава) изворног и њима одговарајућих конституената циљног домена. Повезивање међусобно сличних конституената двају домена назива се појмовним пресликавањем (Исто: 7–10). Метафорични језички изрази представљају термине изворног домена којима се објашњава неки циљни домен (Исто: 4) – нпр. *Траћиш ми време* [You're wasting my time] (пример из: Лејкоф и Џонсон 1980, за језичку реализацију појмовне метафоре ВРЕМЕ ЈЕ НОВАЦ).

тори истичу следећу дефиницију: „1.а. запаљена материја кад горећи развија топлоту и светлост, огањ” (РСАНУ II 1962: 428). Поред поменутог примарног значења, у *Речнику* се наводи још девет других значења под редним бројем „један”. Од тих девет пододредница, осам има метонимијски однос према основном значењу (1.б. „жеравица, жар”; 1.в. „пламен”; 1.д. „група војника поред једне ватре”; 1.ђ. „пожар”; 1.е. „искра, варница”; 1.ж. „огњиште, ватра на огњишту”; 1.з. „оно што се једанпут наложи”; 1.и. „средство за паљење ватре”), док само једно значење представља метафорично проширење примарног значења – 1.г. „сигнал устанка или чега сличног” (РСАНУ II 1962: 428–429).

Од посебне је важности пододредница 1.в, јер она сведочи о томе да је ПЛАМЕН заправо потпојам ВАТРЕ. О односу између *ваџре* и *пламена* још целовитије говори речничка дефиниција *пламена* из једногласног *Речника Мајџице српске* (РМС): „1. усијани светлећи гасови који се уочавају, јављају при горењу; ватра, огањ, пожар” (РМС 2007: 932). РМС нам указује на чињеницу да је пламен оно од чега се разбуктала ватра састоји.

Дакле, разлика између ватре и пламена је мала. Та разлика је метонимијског порекла и садржана је у томе што појам ватре, поред светлећих пламенова, обухвата и материју којом се пламен „храни”, као и све производе сагоревања (пламен обухвата само светлост и топлоту). Такође, важно је и значење 2.б, које пламен описује као „сјај, блесак (у очима); руменило (лица)” (РМС 2007: 932). Ово семантичко проширење почива на сликовној метафори, односно, на физичкој сличности између руменила и блиставости пламена са руменилом и блиставошћу људског лица.

Следи главни део рада, тј. анализа одабраних метафоричних језичких израза.

3. О метафоричној концептуализацији помоћу ВАТРЕ и ПЛАМЕНА

3.1. **О концептуализацији емоција** – Концептуализацијом емоција у енглеском језику темељно се бавио знаменити мађарски лингвиста Золтан Кевечеш. У студији под насловом *Metaphor and Emotion – Language, Culture, and Body in Human Feeling* наводи се да се *ваџра* као изворни домен појављује у концептуализацији гнева, љубави и пожуде (Кевечеш 2000: 20). У српском језику пак, како показује наша анализа, *ваџра* се користи и за концептуализацију многих других емоција.

3.1.1. **ГНЕВ** – Према Кевечешу (2000) и Кликовац (2006), изворни домен *ваџре* често служи за концептуализацију потенцијално деструктивних емоција и унутрашњих стања. Једно од таквих стања је и гнев:

- 1) Јер, отрпи ли само једном и најмању увреду и *не ѿлане* (*не ѿлане*, јер нема *ваџре* у себи!), готов је, газиће га свак, не само султан и везир него и везирове слуге, и слоновии... (ЕК, И. Андрић).

Видимо да је и у српском језику, као у енглеском³, присутна метонимијска мотивација метафоре. Метонимија о којој је реч гласи: ВИСОКА ТЕЛЕСНА ТЕМПЕРАТУРА ЗА ГНЕВ [BODY HEAT FOR ANGER] (Кевечеш 2010: 108–109). Наиме, разгнењена особа има повишен крвни притисак, услед чега осећа

3 Више о метонимијској мотивацији метафоре емоција, као и о самој метонимији, в. у Кевечеш 2010: 108–109, 171–194.

топлоту широм тела, грчење мишића, набрекност вратних жила и врелину у образима (који постају румени). Отуда коришћење ватре као изворног домена, јер сензације које проживљава расрђена особа подсећају на топлоту, а она настаје горењем ватре. Чак и румена боја образа, у визуелном смислу, има сличности са бојом ватре.

3.1.2. СТРАХ

- 1) *Страх* је као *вајтра*. Ако дозволиш да ти измакне контроли – *сагореће* те, ако је контролишеш – *вајтра* ће радити за тебе. *Дувај у вајтру* и преобразиће се у *разарајући пламен* – саветовао је Д'Амато Тајсона (ЕК, Политика).

На циљни домен пресликано је својство ватре да сагорева, тј. уништава материју, али и својство ватре да греје, односно приушћује корист. Овде је такође експлицитно предочена разлика у интензитету између ватре и пламена. Наиме, како смо већ објаснили, ватра је шири појам у односу на пламен, јер она поред пламена (врелих светлећих гасова), обухвата и материју која сагорева, као и све производе сагоревања – светлост, топлоту, пепео, дим, искре и жар. Пошто је значење пламена фокусирано на најразорнији део ватре, могли бисмо, на основу горе наведеног примера, закључити да *пламен*, пре него *вајтра*, може имати значење деструктивности, премда наши речници јасно показују да се и једном и другом термину неретко приписује такво значење. У овом примеру се још, у јасној јукстапозицији, приказују позитивна и негативна конотација ВАТРЕ.

3.1.3. СРЕЋА – Срећа је прва пријатна емоција којом ћемо се позабавити. Њени сродни термини јесу радост, раздраганост, веселост, задовољство, итд.

- 1) Не осећамо ли ми и саму *радосћ*, која је опет *вајтра*, баш зато што покреће неку крв ваздушну, чији врло лагани делићи благо клизе низ опне нашега тела... (ЕК, С. де Бержерак) 2) За тренутак, *слепа радосћ*, као *пламен*, обузе Петра (ЕК, М. Шолохов). 3) Ненад је осећао дивну *шојлошу* по целом телу. Образе му је лизао *пламен*. Био је *раздраган*, *срећан*, неразумљиво *задовољан* (ЕК, Б. Ђосић).

У првом примеру, у ком је директно реализована појмовна метафора СРЕЋА ЈЕ ВАТРА, писац настоји да помоћу физичких својстава „ватре” у телу опише настајање осећања радости (прсликавање: пријатна телесна топлота радосног човека је пријатна топлота ватре).

Шолоховљева реченица користи се изворним доменом ПЛАМЕНА. У том примеру, радост може бити слепа и може као пламен обузети човека. Сва је прилика да се овде иза метафоре ОГРОМНА РАДОСТ ЈЕ ПЛАМЕН крије метафора РАДОСТ ЈЕ НЕКОНТРОЛИСАНА ПРИРОДНА СИЛА. Очито се ради о неспособности протагонисте да спречи излив снажне емоције, односно, радости – а то је у складу са чувеним Талмијевим сценаријом тренутног развоја емоције у појединцу (в. у: Кевечеш 2008).

У нашем трећем примеру не постоји директна реализација појмовне метафоре СРЕЋА ЈЕ ПЛАМЕН, већ се на њу се указује посредством експлицитно манифестоване сликовне метафоре ЗАРУМЕНЕЛОСТ И СЈАЈ ЛИЦА СУ ПЛАМЕН. Ова сликовна метафора пак мотивисана је метонимијом ЗАРУМЕНЕЛОСТ И СЈАЈ ЛИЦА ЗА СРЕЋУ.

3.1.4. ТУГА

- 1) Брате! – узвикну младић, блед док му је из очију сијао неки *тужан пламен* (ЕК, А. Дима).

Нагласак је стављен на блиставост пламена, јер се сјај у очима протагонисте види као пламен. Дакле, реч је о сликовној метафори СЈАЈ У ОЧИМА ЈЕ ПЛАМЕН (који потиче од туге). Наведена сликовна метафора пак мотивисана је метонимијом СЈАЈ У ОЧИМА ЗА ТУГУ.

3.1.5. ЉУБАВ

3.1.5.1. ЧУЛНА ЉУБАВ

- 1) Длановима ми је трљала бокове. Трљала их је као да *пошиљаје* границие. *Ватра је букнула*. Осећао сам како ми се *шири телом*. Први пут уђох у њу (ЕК, Џ. Патерсон). 2) На ту га мисао свега *проже пламен*. Бијесно и неодољиво зажеље кауркињу, да је види, да је има, да зна на чему је или иначе... (ЕК, И. Андрић).

У првом примеру, еротски ужитак представљен је као ватра која се шири телом протагонисте, а глаголска фраза „ватра је букнула” описује интензивирање страсти и најављује полно сједињавање. Топлота ватре пресликава се на физиолошке промене у телима мушкарца и жене који воде љубав (убрзан рад срца, пријатан осећај тоpline у читавом телу итд). У примеру број „два”, помоћу ПЛАМЕНА се концептуализује ПОЖУДА, појам који у српском језику углавном има негативно значење, јер означава незадрживу жудњу за плотским односом.

3.1.5.2. РОМАНТИЧНА ЉУБАВ

- 1) То је био *пламен њихове љубави*. Широка као свет, светла као сунце, моћна као Бог, она је *горела у њиховим срцима* (ЕК, М. Ускоковић). 2) [Б]ило поштовање које се скоро граничило са фанатизмом, а са њене – као нека *света ватра*, чији је *свети пламен* неговала страсно и пажљиво. Узајамно признање наших осећања лебдело нам је на уснама, али ... (ЕК, Ј. Потоцки).

Одавде видимо да се љубав може концептуализовати помоћу „пламена који је моћан као Бог” и помоћу „свете ватре”, што сведочи о томе да је романтична љубав, за разлику од оне путене, друштвено прихватљива. Затим, ограничено трајање пламена пресликава се на ограничено трајање романтичних осећања (љубав се мора „неговати” како се не би „угасила”).

3.1.5.3. ДУХОВНА ЉУБАВ

- 1) Бесмртност моје душе потребна је већ и зато што бог неће учинити неправду да сасвим *угаси пламен љубави* према њему, кад се она у мом *срцу* већ једном *запалила* (ЕК, Ф. М. Достојевски).

Јасно је да се ватра и пламен с подједнаком прикладношћу могу односити на све емоције које силовито прожимају човекову душу – чак и онда када су циљни домени, попут чулности и духовности, међусобно дијаметрално супротни.

3.1.6. ПРКОС

- 1) Али она није спокојна: у њеној глави *букће пламене речи протестна* (ЕК, Б. Госић). 2) [Ш]ирење фрустрирајућег електрицитета који је требало да *зайали „свећи пламен отијора* Борисовој тиранији” (ЕК, Политика). 3) Из *пркоса*, онога што је кроз векове *пламтило* само кроз ређа *шврда срца* (Г. Божовић).

У првом примеру видимо да се пркос (сродни термини: бунт, отпор, инат, протест) може изразити као реч, а речи се смештају у унутрашњост главе. У другој реченици уочавамо, или боље речено, наслућујемо три пресликавања: а) врелина у телу бунтовника је врелина пламена, б) ширење отпора је ширење пламена, в) доношење друштвеног бољитка је паљење пламена⁴. Дакле, речи су овде ПРЕДМЕТИ У САДРЖАТЕЉУ, а ти предмети саздани су од ПЛАМЕНА. Трећи пример потврђује тезу ауторке Кликовац (2006: 198), према којој срце увек представља САДРЖАТЕЉ у који се „смештају” различите емоције⁵.

3.1.7. СТИД

- 1) Гледа у земљу док му *црвени пламен* облива лице, уши, *враш* (ЕК, С. Божовић).

Видимо да „пламен” означава црвенило, које се неизоставно појављује на поменути деловима тела постиђене особе. Јасно је уочљива утеловљеност метафоре, јер се поред црвенила у лицу, говори и о погнутости главе – а то је телесни покрет који се у српској култури често везује за осећање срамоте. Дакле, појмовна метафора СТИД ЈЕ ПЛАМЕН овде је реализована путем сликовне метафоре ЦРВЕНИЛО ЛИЦА ЈЕ ЦРВЕНИЛО ПЛАМЕНА и метонимије ФИЗИОЛОШКА РЕАКЦИЈА ЗА ЕМОЦИЈУ.

3.1.8. КАЈАЊЕ

- 1) Ја заједно с тим људима *изгарам у пламену кајања*, на крову куће као на коралном спруду наред мора, док наоколо плутају надуте лешине... (ЕК, Д. Киш).

Кајање се овде концептуализује као пламен који „изнутра” сагорева тело покајника. Нагласак је очито стављен на својство пламена да се брзо шири, на висок интензитет његове разгорелости, као и на његову способност да пече, односно, наноси бол.

3.1.9. МРЖЊА

- 1) Зачудих се видевши *пламен мржње*, који је *заблистао у очима* госпође баронице... (ЕК, Б. Прус).

4 Ово пресликавање је вероватно у вези са метафорама ДОБРО ЈЕ СВЕТЛО и ЛОШЕ ЈЕ ТАМНО, које су пак сагласне са метафорама ДОБРО ЈЕ БЕЛО [GOOD IS WHITE] и ЗЛО ЈЕ ЦРНО [EVIL IS BLACK] (Гутли 2007: 45–49).

5 Потврда наведене тезе још се јасније очитује у горе наведеним метафорама РОМАНТИЧНА ЉУБАВ ЈЕ ВАТРА (ПЛАМЕН) и ДУХОВНА ЉУБАВ ЈЕ ВАТРА (ПЛАМЕН).

У овој реченици индиректну реализацију појмовне метафоре МРЖЊА ЈЕ ПЛАМЕН омогућава, најпре, директно реализована сликовна метафора БЛИСТАВОСТ ОЧИЈУ ЈЕ ПЛАМЕН, а затим и метонимија БЛИСТАВОСТ ОЧИЈУ ЗА МРЖЊУ.

3.1.10. ЗАВИСТ

- 1) *Сјај у његовим очима* био је као *зелени пламен* док је хитао назад да убије тог Хобита и поврати свог „Прекрасног” (ЕК, Џ. Р. Р. Толкин).

Овде је појмовна метафора ЗАВИСТ ЈЕ (ЗЕЛЕНИ) ПЛАМЕН реализована индиректно, посредством сликовне метафоре БЛИСТАВОСТ ОЧИЈУ ЈЕ ПЛАМЕН и метонимије БЛИСТАВОСТ ОЧИЈУ ЗА ЗАВИСТ. Биће да се у овом случају преводилац Толкиновог *Хобита* ослонио на висок степен упознатости српске читалачке публике са англо-саксонским симболизмом зелене боје, која само у енглеском (а не у српском) има значење зависти⁶.

3.1.11. **НАДА** – Наш пример указује на два појмовна пресликавања: а) постојање наде јесте постојање (горење) пламена, б) губитак наде је гашење пламена:

- 1) [В]ећ средином другог полувремена, *угасивши пламен наде* који је *пшњао* у црвено-белим срцима (Политика).

Такође, *нада се*, попут пркоса и романтичне љубави, „смешта” у човеково срце.

3.2. О концептуализацији особина

3.2.1. **ЖИВАХНОСТ** – Реч је особини која се високо вреднује у српској култури, јер се углавном везује за вредноћу, довитљивост, женску лепоту и духовитост:

- 1) Беше *вајра* за *работу*... вредна... ради и све поје, волешем гу, кад потрчи (РСАНУ) 2) Била је умишљена девојчица, врло хировита. Прилично оштроумна, али *жива вајра*. Не може свако да оде у иностранство без пребијене паре као она (ЕК, М. В. Љоса). 3) [И]з њега је избијао *пламен* познатог *живахног ирског духа* и познати *ирски хумор* (ЕК, М. Пупин).

Поред метафоре ЖИВАХНОСТ ЈЕ ВАТРА (у трећем примеру), уочљива је и метафора ЖИВАХНА ОСОБА ЈЕ ВАТРА (у прва два примера). У прве две реченице је при појмовном пресликавању истакнута велика покретљивост ватре (лака телесна покретљивост у првом и велика смелост у другом примеру јесу висока покретљивост ватре). У трећем примеру пак, поред лелујавости пламена наглашена је и способност ватре да приушћује пријатност – живахност Ирца (склоност гестикалацији при збијању шала) јесте лелујавост пламена, док пријатан осећај топлоте у телу Ирчевог слушаоца и посматрача јесте способност ватре да греје.

⁶ Уп. са српским изразом *позеленети од муке*.

3.2.2. ОДАНОСТ

- 1) Нека ваша екселенција рачуна на мене! Узвикну кочијаш, с очима у којима је *иламшела* најискренија *оданости* ... (ЕК, Стендал).

Оданост се овде објашњава метонимијом која гласи – СЈАЈ У ОЧИМА ЗА ОДАНОСТ (затим нас сликовна метафора СЈАЈ У ОЧИМА ЈЕ ВАТРА води до појмовне метафоре ОДАНОСТ ЈЕ ВАТРА). На кочијашеву постојаност у оданости господару пресликава се истрајност разбуктале ватре.

3.2.3. ПЛАХОВИТОСТ

- 1) [П]уних ратова, убистава, покоља, завера, тровања и преврата, насиља и издајстава – *људи пламен илаховићоџ карактера Куделина*, што је мењао историју и географске карте... (ЕК, М. Капор). 2) Карактера беше тешког: *пламен и жестиок, у љућини је био нећрисићујачан*, али је зато, у часовима *сјокојсјива*, био необично мек (ЕК, Б. Ђосић).

Несталност људске нарави везује се за непредвидивост и велику покретљивост пламена, који се лако шири и појачава, представљајући сталну претњу за човека и његово окружење. Тај претећи елемент се очигледно пресликава на домен ПЛАХОВИТОСТИ, јер се дотична реч у српском језику увек јавља као носилац негативног значења (нпр. у изразима: *илаховићиа река, илаховићиа нарав, илаховићиа ћуд ирприоде*, итд). Висока покретљивост пламена овде, дакле, нема позитивно значење, као у горе наведеном примеру за ЖИВАХНОСТ, у коме се лелујавост пламена узима као занимљива у визуелном смислу.

3.2.4. ДИВЉИНА – Под термином *дивљина* подразумевамо, с једне стране, жестину и бесловесност неприпитомљених животиња, а са друге, грубост и свирепост људског насилништва:

- 1) На једном пропланку, на путу Делхи–Агра сусреће огромног *шиџра, иламених очију*. Тај *пламен* раздирао је сада и дух и тело *избезумљеноџ човека* (ЕК, Ф. Давид). 2) На њиховим белим лицима *иламшеле су иродорне и немилосрдне очи* (ЕК, Ц. Р. Р. Толкин).

Најпре можемо закључити да се пламен чешће од ватре користи за концептуализацију дивљине. Такође, уочавамо да се у метафори ДИВЉИНА ЈЕ ПЛАМЕН пресликавају необузданост и огроман уништитељски потенцијал одвећ разбукталог пламена. На ово пресликавање указују следеће две речи: *раздираићи* и *немилосрдан*. У оба наведена примера може се уочити метонимијска мотивација (СЈАЈ У ОЧИМА ЗА ДИВЉИНУ), која посредством сликовне метафоре ДИВЉИ СЈАЈ У ОЧИМА ЈЕ ВАТРА (ПЛАМЕН) производи појмовну метафору ДИВЉИНА ЈЕ ВАТРА (ПЛАМЕН).

3.2.5. ЧОВЕЧНОСТ

- 1) [Б]ез обзира на социјални, духовни и материјални статус, ако у њему још *џори* или *доџорева* *пламен хуманизма* (ЕК, Политика).

Овде се ради о једној позитивној особини чије је постојање засновано на човековој истрајности у чувању својих идеала. Истрајност разгорелог, тешко угасивог пламена пресликава се на описану духовну истрајност човекову.

3.2.6. **РОДОЉУБИВОСТ** – У метафори РОДОЉУБИВОСТ ЈЕ ВАТРА (ПЛАМЕН), изворни домен се представља или као предмет који се може сачувати или изгубити, или као природна сила која обузима беседника:

- 1) Магица је међу припадницима треће или четврте генерације исељеника сачувала *духовни пламен везаности за Србију...* (ЕК, Политика). 2) На крајњем крају своје беседе у *нашњој ватри* није се србендасти академик дао занети да се не сети и младежи (ЕК, Ћ. Даничић).

У првом примеру активна су следећа пресликавања – а) топлота пламена јесте осећај телесне топлоте, који настаје услед великог родољубља и б) дуготрајност (неугасивост) пламена јесте дуготрајност родољубља. У другом примеру, врелина ватре пресликава се на осећај врелине у телу узбуђеног говорника.

3.2.7. **ЧАСТОЉУБЉЕ** – У нашем примеру за метафору ЧАСТОЉУБЉЕ ЈЕ ПЛАМЕН, циљни домен се експлицитно смешта у човекове груди⁷:

- 1) [Т]ако славан, да се у *жрудима* сваког ђака, у тај мах и у тај час, изнова *разбуктавао пламен часнољубља*, које би, понекад, *горело* и две-три недеље (ЕК, М. Твен).

Уочљива је метафора ПЛАМЕН ЈЕ МАТЕРИЈА У САДРЖАТЕЉУ, при чему тела ђака, тачније њихове груди, јесу садржатељи. Приметно је и то да се „разбуктавање” честољубља, попут разбуктавања пламена, може подстаћи, баш као што и један и други појам временом губе на интензитету.

3.2.8. **ОСВЕТОЉУБИВОСТ** – Наш пример указује на метонимијску мотивацију метафоре ОСВЕТОЉУБИВОСТ ЈЕ ПЛАМЕН. У питању је метонимија БЛИСТАВОСТ ОЧИЈУ ЗА ОСВЕТОЉУБИВОСТ, а сликовна метафора која омогућава поменути појмовну метафору гласи – БЛИСТАВОСТ ОЧИЈУ ЈЕ ПЛАМЕН:

- 1) Реми, Реми! – рече Дијана а у *очима* јој *сину* неки *дивљи пламен* – *осветићемо се*, буди без бриге, ти служи а ја господару (ЕК, А. Дима).

Осветољубивост се овде представља као МАТЕРИЈА У САДРЖАТЕЉУ, а горућа и блистава материја о којој је реч налази се унутар очију протагониста. Синтагма „дивљи пламен” указује на семантичку повезаност између појмова дивљине и осветољубивости (в. појмовна пресликавања за ДИВЉИНУ). Такође, пажњу треба обратити на употребљене глаголе – „запалити” и „синутити”. Дотични свршени глаголи говоре о томе да осветољубивост није увек стални, тешко променљиви део нечије личности, већ њено трајање зависи од спољашњих чинилаца – осветољубивост настаје наношењем увреде, а нестаје извршењем одговарајуће одмазде.

3.2.9. ЗЛОБА

- 1) [З]лоба је *иламћела* у Дисмасовим очима (ЕК, М. А. Булгаков).

7 Душка Кликовац (2006: 191) предео грудног коша назива човековим унутрашњим или емоционалним простором и истиче да се унутрашња стања углавном везују за тај „садржатељски” део тела. Према овој ауторки, осећања и особине припадају области унутрашњих стања, с тим што су особине маргинални члан ове категорије (Исто: 130). Отуда могућност да се и особине „смештају” у груди.

Злоба, која је уско повезана са осећањем мржње, овде је концептуализована индиректно, посредством сликовне метафоре СЈАЈ У ОЧИМА ЈЕ ПЛАМЕН (КОЈИ ПОТИЧЕ ОД ЗЛОБЕ) и метонимијске мотивације (СЈАЈ У ОЧИМА ЗА ЗЛОБУ). Врелина ватре пресликана је на физиолошке промене у телу особе која мрзи.

4. Закључак

Помоћу ВАТРЕ и ПЛАМЕНА може се концептуализовати једанаест различитих емоција (ГНЕВ, СТРАХ, СРЕЂА, ТУГА, ЉУБАВ, ПРКОС, СТИД, КАЈАЊЕ, МРЖЊА, ЗАВИСТ и НАДА) и девет људских особина (ЖИВАХНОСТ, ОДАННОСТ, ПЛАХОВИТОСТ, ДИВЉИНА, ЧОВЕЧНОСТ, РОДОЉУБИВОСТ, ЧАСТОЉУБЉЕ, ОСВЕТОЉУБИВОСТ и ЗЛОБА). При томе, у одређеним случајевима концептуализација наведених циљних домена одвија се индиректно, и то посредством директно реализованих сликовних метафора, као и метонимија у функцији мотивисања појмовних метафора.

Уочена су два сликовна детаља ВАТРЕ на основу којих долази до реализације сликовних метафора, а то су њен сјај, тј. блиставост, и њено црвенило, односно руменило. Стога наше сликовне метафоре у овоме раду гласе: а) БЛИСТАВЕ ОЧИ СУ ПЛАМЕН/ВАТРА, б) РУМЕНО ЛИЦЕ ЈЕ ПЛАМЕН/ВАТРА и в) БЛИСТАВО И РУМЕНО ЛИЦЕ ЈЕ ПЛАМЕН/ВАТРА. Удружене са метонимијском мотивацијом у виду метонимијског начела ЕКСПРЕСИВНА/ФИЗИОЛОШКА РЕАКЦИЈА ЗА ЕМОЦИЈУ/ОСОБИНУ (Kövecses 2010: 108–109), наведене сликовне метафоре омогућавају посредну реализацију појмовних метафора.

Директну реализацију појмовних метафора омогућава следећих осам својстава изворног домена: 1. ватра и пламен могу грејати (стварати пријатан осећај топлоте), 2. могу осветљавати (доносити бољитак), 3. могу пећи (наносити бол), 4. могу спаљивати (уништавати), 5. високо су покретљиви, тј. могу се незаустављиво ширити (попут пожара), 6. могу се упалити (могу настати) 7. могу дуго горети (могу опстајати) и 8. могу се угасити (могу нестати).

Помоћу ВАТРЕ и ПЛАМЕНА се, дакле, у складу са народном изреком – „Ватра и вода су најбољи господари, али најгоре слуге” – могу концептуализовати и позитивне и негативне појаве (в. пододељак 3.1.2). Све зависи од тога на који начин говорник српског језика посматра одређени циљни домен.

Извори:

- ЕК: *Електронски корпус савременог српског језика*. Верзија SrpKor 2013. Copyright: Група за језичке технологије Универзитета у Београду. Аутори: Витас, Душко и Утвић, Милош. Доступно на: <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/> [18.06.2015.]
- РМС: *Речник српскога језика Мајице српске* (једнотомник) 2007, Нови сад: Матица српска.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Књига II (*богољуб–Враждорници*) 1962, Београд: Институт за српскохрватски језик Српске академије наука и уметности.

Литература:

- Гоутли 2007: A. Goatly, *Washing the Brain – Metaphor and Hidden Ideology*, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Кликовац² 2006: D. Klikovac, *Semantika predloga – Studija iz kognitivne lingvistike*, Beograd: Filološki fakultet.
- Кликовац 2008: Д. Кликовац, Шта је то метафора?, Београд: Књижевност и језик LV/1–2: 57–76.
- Кевечеш 2000: Z. Kövecses, *Metaphor and Emotion – Language, Culture, and Body in Human Feeling*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Кевечеш 2008: Z. Kövecses, Metaphor and Emotion, in: *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought* (edited by Raymond W. Gibbs, Jr.), 380–396, Cambridge: Cambridge University Press.
- Кевечеш² 2010: Z. Kövecses, *Metaphor: A Practical Introduction*, Oxford / New York: Oxford University Press.
- Лејкоф и Џонсон 1980: G. Lakoff & M. Johnson, *Metaphors we live by*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Лејкоф и Тарнер 1989: G. Lakoff & M. Turner, *More than Cool Reason – A Field Guide to Poetic Metaphor*, Chicago / London: The University of Chicago Press.
- Сасије 1997: M. Sassiер (приређивач), *Упознајем свети око себе: сликовна енциклопедија за децу*, Превод дела: Мемо Benjamin. Нови сад: Змај: Атлантис.
- Сули 1998: S. Souli, *Greek Mythology*. English edition. Translation from Greek: Philip Ramp. Athens: TECHN S. A.

ON THE CONCEPTUALISATION OF DIFFERENT HUMAN EMOTIONS AND CHARACTERISTICS IN SERBIAN BY MEANS OF FIRE AND FLAME AS SOURCE DOMAINS

Summary

This paper employs different linguistic examples retrieved from the *Serbo-Croat Literary and Colloquial Language Dictionary* and the *2013 Electronic Corpus of Contemporary Serbian* to analyse the role which the source domains of FIRE and FLAME play in the metaphorical conceptualisation of different human emotions and characteristics in Serbian. There are three respective goals to this analysis: 1) to identify the target domains conceptualised by FIRE and FLAME; 2) to describe all the mappings enabling the emergence of identified conceptual metaphors; 3) to point out the image metaphors and metonymies motivating the emergence of some metaphors. The analysis has revealed that FIRE and FLAME are used to conceptualise eleven different emotions and nine different characteristics. In addition, there are eight different mappings allowing for the realisation of our directly manifested conceptual metaphors. Finally, three image metaphors and one metonymy serve the purpose of motivating some of the identified metaphors.

Key words: metaphor, fire, flame, mappings

Goran Petrović

Сања Миладиновић¹

Београд

МОРАЛНЕ ПОРУКЕ У ВУКОВИМ ПОСЛОВИЦАМА СА ЛЕКСЕМОМ КУЋА / ДОМ

У раду се разматрају моралне поруке у Вуковим пословицама са лексемом *кућа / дом*. Бавећи се општим темама људске егзистенције, пословице чувају народну мудрост и приказују народна схватања о моралу, осликавајући време и прилике у којима су настале. Чињеница да имају свакодневну употребу у језику свих слојева народа намеће питање колико су етичка схватања заступљена у њима присутна у савременом језику, те ће циљ нашег истраживања бити да издвојимо моралне поруке које Вукове пословице са лексемом *кућа / дом* садрже и да покушамо да утврдимо њихову позицију у савременом језику.

Кључне речи: моралне поруке, лексема *кућа / дом*, Вукове пословице

1. Уводне напомене

1.0. Пословице представљају важан слој културног наслеђа, оне су најчешћи и најефикаснији начин чувања прошлог искуства речи, јер се баве општим темама људске егзистенције и судбине на овом свету. Пословице су, према томе, носиоци заветних порука једног народа. Управо из тог разлога пословице имају свакодневну употребу у језику свих слојева народа, те и дан-данас заокупљају велику пажњу научника. Оне осликавају језик, људе и време у коме су настале, али су истовремено и добар показатељ којим правцима у неку културу продире нови век са специфичним појавама у привреди, друштвеним односима и психологији човека.

Српске народне пословице значајан су део наше културе и још по једној додатној околности којом је условљен њихов положај и живот у српској књижевности: по томе што се њихов претежни део нашао у знаменитој збирци Вука Стефановића Караџића (Јовановић 2014: 7).

Иако је термин *пословица* у српском језику и култури први употребио Захарија Орфелин у 18. веку, а потом Доситеј Обрадовић и Јован Мушкатиновић, Вук је тај који је овај термин озваничио и популарисао (Јовановић 2006а: 18).

Занимљиво је да се у првом издању *Рјечника* Вука Караџића (1818) пословица одређује као „тајни говор”, а већ 1836. Караџић издаје збирку *Српских народних пословица*, где су сакупљене пословице и изреке из усмене баштине (Поповић 2007: 555).

У *Речнику књижевних штермина* пословица се дефинише као „једноставни говорни облик сажетог израза (паремија), у стиху или у прози, којим се саопштава нека искуствена спознаја или размишљање” (Поповић 2007: 554).

Говорећи о пословицама, руски аутори Петроченко и Черношчечева кажу да се пословице могу сврстати у групу паремија. „Под *паремијама* истраживачи подразумевају сталност у језику и репродуковане у речима изреке народног порекла са синтаксичком структуром реченица које заједно са афоризмима нефолклорног порекла образују релативно самосталну класу језичких јединица,

¹ sanja.miladinovic@gmail.com

поседујући обележја традиционалности, опште познатости и дидактичности” (Петроченко, Черношекова 2011: 105).

Јован Деретић ставља ситне народне умотворине (пословице, питалице, загонетке) између поезије и прозе. „За њих је карактеристично да показују већу правилност у распореду језичких јединица, што их одваја од прозе, али без изосилабичности, која представља својство народне поезије. Пословица у сажетој форми износи колективна искуства и мудрост народа” (Деретић 1996: 127).

Рекли бисмо да се на Деретићево мишљење надовезује став Јелене Јовановић, која пословице поставља „на сечну тачку између поетског, реторичког и дидактичког текста. Тиме смо рекли и то да пословице не подлежу стриктној методологији анализе песничког дела, како опште уметничког тако исто ни фолклорног. Али оне подлежу тој анализи у оној мери у којој су песничка остварења, и у оном свом делу у којем јесу” (Јовановић Симић 2014: 10).

1.1. Речи из пословица увек су обиловале животним искуством којим је илустровано њихово значење и начин употребе.

Јелена Јовановић (2014) истиче да међу речима и појмовима из различитих области живота, које су у пословицама употребљене, постоји упадљива разлика по бројности. Пословице са лексемом *кућа* налазе се, према њеном мишљењу, на трећем месту по бројности, а ми смо за потребе овог истраживања из Вукове збирке ексцерпирали 113 пословица са лексемом *кућа* и њеним најближим синонимом лексемом *дом*.

Структура и хијерархијски распоред основног, прототипичног значења показују да у српској лингвокултури лексеме *дом* и *кућа* на вербално-семантичком плану функционишу као синоними. Међутим, разлике се јављају на когнитивном и комуникативно-прагматичком плану, што се најопштије испољава у виду маркиране употребе лексеме *дом* и неутралне употребе лексеме *кућа*. Основна разлика у значењу и употреби лексема *дом* и *кућа* у савременом српском језику односи се на друштвену димензију. Док појам *дома* у уобичајеној, свакодневној концептуализацији обухвата дати параметар, за појам *куће* је он од секундарног значаја. У примарној интерпретацији *кућа* се доживљава као зграда тј. грађевински објекат са функцијом за становање, што је јасно истакнуто у дефиницији у РСАНУ [1a], а тек секундарно као породица (Ристић – Лазић Коњик 2015: 12–13).

2. Морал у Вуковим пословицама

2.0. У народним пословицама је реализована наивна представа лексеме *кућа*, заснована на традиционалним вредностима и обичајима патријархалне културе. Пословице откривају опште обичајне норме које владају у патријархалном друштву, при чему је указано и на основне моралне и породичне вредности. Пословица у друштвеном смислу представља морално искуство, али не увек и високи морални идеал.

Говорећи о моралу у нашим пословицама, Продановић истиче следеће:

„У народној књижевности морални појмови су различити, па чак и супротни. Та неједнакост јасније се види и непосредније изражава у народним пословицама, не само када је реч о моралу и хуманости, него и о најразличитијим акцијама јавног и приватног живота, и најбитнијим социјалним начелима и појавама: слободи, правди, истини, храбрости, сили и др.” (Продановић 1938: 602).

2.1. Кућа као простор слободе, сигурности

Анализа значења ексцерпираних грађе потврђује да лексема *кућа* у великом броју Вукових пословица имплицира високе моралне вредности, те од ове констатације управо и полазимо.

Ослањајући се на темеље патријархалне културе, лексема *кућа* означава *родни, породични дом, домаће огњиште, породицу*. Кућа се схвата као простор слободе, сигурности, чиме се имплицира љубав, блискост и заједништво њених чланова.

- Моја кућа моја слобода. (181)*
Моја кућица моја слободица. (182)
Свагђе је добро, ал' код куће најбоље. (276)
Свуда је проћи, ал' је кући доћи. (283)
Своја кућица своја вољица. (282)
Своја кућица своја слободицица. (283)

С тим у вези помињемо и метонимијску замену *куће* деловима *куће*, посебно *прага* као граничника између *унутрашњег простора*, који представља домаће огњиште, породицу, и *спољашњег простора* (свега што је изван породичног окриља).

Кућни је праг највећа планина. (165)

У овој пословици *кућа* је представљена као основа или база из које човек црпи снагу за сваку акцију коју намећу животне прилике, те се повратку кући увек тежи, јер је само ту човек *свој на своме*.

У простор породичног дома не сме свако имати приступ:

Погледај му на обућу, па га пуштај у кућу. (250)

Човек напушта своју кућу само када умре:

Мртва чоека четворица из његове куће носе. (183)

2.2. Улога домаћина у одржању куће

Свака кућа има свога домаћина, онога који управља домаћинством, па се с тим у вези у пословицама наглашава значај добре организације, договора и слоге, као вредности којима се стреми.

- Договор куће не обара. (62)*
Рефена² куће не обара (али и не подиже). (271)
Свак је свога дома владика. (278)
Док је аша³, дошло је кућа наша. (64)
Који домаћин не мисли увече шта ујутру ваља радити, ту није куће ни домаћина. (142)
Раноранилац и доцнолегалац кућу шече. (270)
Најбољи је пазар на својој кући. (186)
Тешко кући ће није гостара, а баштини⁴ ће није пугара⁵! (315)

2 Реч *рефена* је турцизам који означава заједницу, слогу, ортаклук; заједнички трошак за јело и пиће једнако расподељен на учеснике (РСАНУ).

3 Реч *аша* овде је употребљена у прилошком значењу, те значи подоста, увелико (РСАНУ).

4 Уз одредницу *баштина* се у РМС наводи значење имовина, првенствено непокретна коју неко наследи од оца или неког другог претка, очевина, дедовина.

5 Реч *пугар* означава чувара винограда или других усева (РМС).

У пословици *Тешко кући на младој старјешини!* (315) непосредно се саопштава да је и искуство битан предуслов за доброг старешину. Ипак, године нису од пресудног значаја за избор домаћина, што потврђује и Вуков коментар:

„Старјешина није свагда најстарији годинама у кући: кад отац остари, он преда старјешинство најпаветнијему својему сину (или брату или синовцу); ако ће бити и најмлађи” (Стефановић Карацић 2005: 283).

Поред тога, домаћин мора да буде и скроман тј. штедљив, јер само тако може очувати иметак:

Крпеж кућу држи. (161)

Крпеж кућу шече. (161)

Окрп кућу држи. (237)

Одсуство домаћина или господара значи неку врсту слободе или предах за укућане, односно значи да укућани могу радити по својој вољи јер нема ауторитативног старешине да заповеда:

Кад мачка код куће није онда се миши веселе. (119)

Посебно издвајамо пословицу *Нема господства ће му за кућа не даје.* (202), која би могла поткрепити претходну тврдњу о улози домаћина у кући. Овом пословицом се на непосредан начин саопштава да једино онај ко у својој кући ужива углед и поштовање, може на исти начин и у друштву бити третиран.

Дакле, још једном се наглашава да је кућа основа или база за сваку даљу акцију, како је већ и поменуто.

Није редак случај ни да се човек у друштву представља у најбољем светлу, очекујући поштовање и уважавање, које код куће тј. у својој породици не ужива:

На њушу ружица, а код куће шужица. (190)

У шућој кући кнез, а у својој јеж. (337)

Неретко се дешава и да се кућа и домаћинство оставља у аманет особи која ту позицију не заслужује: *На мрзећему кућа остјаје.* (189) или *На мрзилу кућа остјаје.* (189).

2.3. Однос материјалних добара и духовних вредности

Животне прилике намећу сталну борбу за очување стеченог, али у човеку увек гори и тежња да иметак увећа, прошири:

Куће колико ће може покрити, а башићине колико ти око види. (165)

Највеће зло за човека јесу лоши међуљудски односи у породици и лоше имовинско (материјално) стање:

Већега крвника чоек нема од рђаве куће и башићине. (33)

Могли бисмо рећи да је у пословици *Пуна кућа као саш⁶.* (266) приказан својеврсни идеал којем се тежи.

Потпуну супротност представљају пословице у којима је приказана кућа без чланова домаћинства односно одсуство благостања, тежак материјални положај.

Празна (кућа) као вилина пећина. (259)

У празну кућу ни миши не улазе. (334)

6 Уз одредницу *саш* м (зб. саће) у РМС наводи се и значење плоча од воска с хелицицама у које пчеле стављају мед и јаја.

Пословица *Ниш⁷ има куће, ни кућиш⁷та*. (223) у појачаном значењу приказује одсуство свих материјалних добара тј. значи *биш⁷и без игде ичега*.

Ако се ипак деси да се остане без иметка, који је мукотрпним радом стечен, не треба очајавати, јер су материјална добра пролазна вредност.

Кад кућа зори, барем да се чоек озрије. (118)

2.4. Односи међу члановима патријархалне породице

Пословице са лексемом *кућа* осликавају и односе између чланова патријархалне породице, али и шире друштвене заједнице.

Ако кућа иззори, дуз на оцак излеши. (5)

Ако ми не мейши куће, мекше ми је спаваши, ако ми не переш судога, зушћа ми је чорба. (5)

Ако не буду гостши бијесни, неће биши кућа шесна. (6)

У првој пословици истиче се значај *оираш⁷тања дуза* у појединим ситуацијама.

Друга пословица приказује породичне односе кроз надмудривање свекра и снахе.

Толерантност се у трећој пословици истиче као врлина која доприноси очувању породичне слоге.

Ипак, договор праве чланови породице, трећем лицу тј. госту није дата могућност да у доношењу оваквих одлука учествује: *Зван дому не суди*. (88).

Дакле, свако би требало да решава своје проблеме и брине своју бригу:

Свак испред своје куће нека мейше. (278)

Нек не зна чија је кућа масна. (201)

У шућој кући свашиа види, а у својој ниш⁷та не види. (337)

О великој одговорности за стицање и очување породице говоре пословице:

Тешко је шућу кућу служийши, ал' је још шеже своју сшећи. (314)

Важно је да човек до одређених година стекне знање, мудрост и иметак, јер ће само тада бити цењен од стране породице и шире друштвене заједнице.

Ко до двадесет⁷ (година) не зна, а до шридесет⁷ нема, шешко кући која га има. (137)

Ко од двадесет⁷ година не зна, а од шридесет⁷ нема, шешко кући која га има. (150)

Да би другоме помогао, човек је често спреман и на велика одрицања, о чему говоре пословице: *Хашарова кућа у шошоку, једва јој се слеме⁷ види*. (340).

Исто тако се наглашава да је врлина одмереност у свему, па и у оваквим ситуацијама:

Шшо кући ваља, (ни) у цркву се не даје. (357)

Колико је од моје куће до швоје шoliko је од швоје до моје. (145)

Ни све зоре шосијеци, ни без дрва дома доћи. (222)

Непромишљен је онај ко *Тућу кућу диже, а своју обара*. (322)

⁷ Према РМС, *слеме* је уздужна линија у којој се секу две кровне површине куће, врх крова.

Породични односи су представљени и у пословици *Кућињи луђеж кућу која*. (164), којом се непосредно саопштава да је највеће зло када неко из куће *зашире*, уништива *породицу*.

Посебну пажњу поклањамо пословицама у којима је представљен однос чланова породице према женској деци.

У патријархалној породици женско дете има место у породичном дому до одређених година односно до удаје. Својом удајом, како Вук каже, оне *кућу заширу*, али се захваљујући њиховој удаји стичу пријатељи којима се човек дичи.

Ђевојке су иској, али часћи кући. (72)

Поједине пословице сликовито представљају положај девојке у породичном дому:

Вуц' се зло из куће! (40)⁸
Нема горежа заклада⁹ у кући од ђевојке. (202)

Овим пословицама девојци је упућена својеврсна жеља да се што пре уда односно да оде из куће.

Поједине пословице носе савете у вези са избором девојке која се доводи у кућу. Патријархални морал налаже да жена поседује смерност, да буде вредна и послушна. Женска лепота је оно што обично не иде уз вредноћу. Те врлине су супротстављене пролазним материјалним добрима, те се у пословицама наглашава да на мираз који девојка доноси не треба гледати.

Ко има лијећу кућу и лијећу жену, није ѓосподар од ње. (139)
Која се часћо огледа, слабо кућу надгледа. (140)
Лијеће коло воде, а ружне кућу куће. (169)
Притиште¹⁰ на буњиште¹¹ а несрећа у кућу. (265)

Овде наводимо и пословицу који прати свадбене обичаје: *Около двора дуйчићи¹², а у кући синчићи*. (237).¹³

Велика улога жене у одржању куће односно породице истакнута је у пословицама:

Ђе није жене онђе није ни куће. (75)
Не ситоји кућа на земљи, него на жени. (209)

У пословици *Није Бог двије куће покварио*. (213) лексема *кућа* означава заправо мужа и жену. Према Вуковим речима, када се нађу *рђав човек и рђава жена* каже се да их није Бог *покварио*, већ да су сами одговорни за своје понашање.

8 Уз ову пословицу Вук наводи следећи коментар: *Кад се што врача, н. п. ђевојци да би се удала*. Овај коментар потврђује веровање нашег народа у магијску моћ речи.

9 У РМС одредница заклад се објашњава на следећи начин:

1. ствар од вредности, драгоценост која се даје као обезбеђење потраживања, залог: положити ~, вратити ~. 2. новац одређен за посебну намену, фонд; завештање; задужбина: ~ за сиромашну децу. 3. драгоценост, накит: црквени ~.

10 Пртиште је пртено платно, овде употребљено у значењу материјална добра (РМС).

11 Буњиште је место где се баца смеће, ђубре, сметлиште (РМС).

12 Према РМС *дуб* је храст; овде је, дакле, у питању деминутив ове именице.

13 Вуков коментар уз ову пословицу гласи: *Рече ђевојка у себи кад је свашови уводе у кућу, да би мушку ђецу рађала*. У Грбљу.

Пословица *Муж жену корошјује*¹⁴ од **дома** до **џроба**, *џа* од **џроба** до **дома**. (184), казује да муж, након смрти своје жене, не тугује дуго.

2.5. Кућа као мерило позитивних или негативних вредности

У неким пословицама кућа се узима као мерило позитивних или негативних вредности:

беспосличарење, скитање

Заредио од куће до куће као водичар. (86)

Зашао од куће до куће као водичар. (87)

опрезност

Ако комшијнска кућа џори, џази на своју. (5)

Иџра мечка џред чичином кућом. – Доћи ће и џред нашу. (95)¹⁵

прекор

Хвала ти као да си ми кућу зајалио! (341)

Као да нијеси враћа на кући имао. (130)

сналажљивост

Да џа објесе, донио би кући вјешала. (49)

Будале куће зидају, а мудри их кућују. (30)

стрпљивост

Ко џолако иде, џрије дома дође. (151)

Ко џолако иде, џрише дома долази. (144)

Далеко му лијеџа кућа! (51) – **нетрпељивост**

Зло је брашно у кућу унио. (91) – **завада**

Кућа му је од камена, а у кући ни камена. (164) – **злурадост**

Што вода џонесе, у кућу не донесе. (353) – **неминовност**

Кућа му је на баџини. (164)¹⁶ – **сиромаштво**

Хајдучке куће нема. (340) – **неукротивост, немиран дух**

Далеко је хљебарова кућа. (51) – **недостижност**

Код касалове куће. (137) – **узалудност, бесциљност**

Ко у један џути мноџо иише, с празном се шорбом кући враћа. (158) –

лакомост, похлепа

То двије куће џради! (317) – **спретност, марљивост**

Оиеш и мало ближе кући. (240) – **корисније, паметније**

Нијесам рад ни да џа у врећи кроз моју кућу џронесу. (217) – **рђав, лош**

човек

Родиће се и у мојој кући слијеџац! (272) – **призивање среће**

14 Значење глагола *корошоваџи* у РМС гласи жалити за умрлим, оплаквати; бити у короти, носити црнину.

15 У РСАНУ се наводи израз *заџраће мечка и џред швојом* (њеџовом и сл.) кућом и уз њега стоји објашњење: *и шебе ће* (њега ће и сл.) *снаћи несрећа, зло, невоља, и ши ћеш* (он ће и сл.) *доћи у незгодан џоложај, неџрилику.* Ослањајући се на ово значење, сматрамо да се наведеним пословицама упућује на опрез да човек не би запао у невољу, да га не би задесило зло.

16 Уз ову пословицу стоји коментар – *у шорби, џросјак.*

шаљиво наговарање на останак у друштву

Да је кућа добра, и вук би је имао. (50)¹⁷

У зле и дома никад не мањка. (331)

2.6. Кућа у клењвама и заклењвама

Поједине пословице имају експресивно или пејоративно значење и експламативну употребу исказану у форми клетве или заклетве:

*Крв пљатио на свом **дому!** (160)*

***Кућа** му се коцем зашворила! (164)*

***Кућа** му се кућевином звала! (165)*

*Ко раш жели, код **куће** за имао. (152)*

*Тако ми вјечнога **дома!**¹⁸ (301)*

*Тако своје **куће** жив не видио! (309)*

*Толико ми зла у **кућу!** (318)*

Посебно издвајамо пословицу којом се, како Вук каже, почиње када се зове на крсно име: *Божија **кућа** и ваша!* (20)

Овде помињемо још једну пословицу која се такође везује за верски празник Томиндан (19. октобра): *Свети Тома ћера планинке **дома.*** (281)¹⁹

3. Закључне напомене

Морал као скуп обичаја, неписаних правила, схватања о доличном и недоличном, поштенем и непоштенем понашању, јесте категорија која се током социјалног развитка народа кроз епохе нужно мењала. Продановић истиче да су се „једна времена одликовала развијеном хуманошћу, добро одржаним моралом, јачом друштвеном солидарношћу и већом социјалном правдом. Потом су наступали, или су исто тако и пре постојали, дани бездушне себичности, моралне разбољености, антисоцијалног духа, свирепе неправичности. А све се то у мањој или већој мери огледа и кроз усмену књижевност разних народа. Али и у једном истом народу и у истом времену и прости људи и велики умници уносили су у народну књижевност своје разносврсне и често супротне ставове и мишљења” (Продановић 1938: 607).

Анализирајући наш корпус, долазимо до закључака да највећи број пословица са лексемом *кућа / дом* истичу високе моралне вредности, као што су: договор, слога, мудрост, скромност, толерантност и сл. Истиче се и значај поштовања онога што се има, али и стална тежња да се стечено увећа и прошири. Материјална добра третирају се као пролазне вредности, а њима је супротстављено духовно богатство. Ово је, према Продановићу, безинтересно схватање морала. Ипак, многе врлине развијене до крајњих граница додирују се с манама. Особине као што су: нетрпељивост, злурадост, лакомост, непоштење и сл. имају своје место у пословицама са лексемом *кућа*. Ове особине најчешће се осуђују или кажњавају како би послужиле као својеврсна опомена непоштенима, али и

17 Ову пословицу прати следећи Вуков коментар: *Рече се у шали, кад ко ће не ће да остане, него се изговара да хоће кући да иде.* Наведени коментар говори у прилог претходној тврдњи о шаљивом наговарању, чиме се представља још једна одлика националног бића српског народа, а то је хумор и духовитост.

18 У РМС израз *вечни дом* се објашњава као смрт, гроб.

19 У народу постоји веровање да је на Томиндан обично лоше време (јак ветар, киша или снег), па из тог разлога не би требало кретати на пут односно излазити из куће.

као утеха поштенима. Ипак, Продановић истиче да „живот кроз векове и кроз народе показује некажњивост кривица и злочина моћних појединаца, које не стиже ни Божја правда ни људска казна. Пословице у којима се за зло испашта важе само за средње и мале људе који немају ни моћних заштитника, ни високих сродника, ни јаку политичку моћ, ни сјајне положаје” (Продановић 1938: 605).

Пословице са лексемом *кућа* приказују и морал који постоји у патријархалној породици тј. међу њеним члановима. Хијерархијски однос и однос према женској деци у породици под утицајем социјалног развитка доживљава промене, те можемо закључити да се многа схватања данас релативизују.

На крају можемо рећи да су у пословицама представљене животне околности са којима се појединац суочава, водећи при том сталну борбу за очување сопственог идентитета, те градећи моралне ставове у складу са временом, али и личним убеђењима.

Извор:

Стефановић Караџић 1972: В. Стефановић Караџић, *Српске народне пословице и друге различне као оне у обичај узетје ријечи*, Београд: Нолит.

Литература:

- Алефиренко, Семененко 2011: Н. Ф. Алефиренко, Н. Н. Семененко, *Русская ментальность и паремическая семантика: когнитивно-прагматический аспект проблемы*, Вестник МГОУ, Серия «Русская филология» № 1, 5–10.
- Деретић 1996: Ј. Деретић, *Историја српске књижевности*, Београд: Требник.
- Јовановић 2006 а: Ј. Јовановић, *Књижа српских народних пословица I*, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика.
- Јовановић 2006 б: Ј. Јовановић, *Књижа српских народних пословица I*, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика.
- Јовановић 2006 в: Ј. Јовановић, *Синтакса и стилстика српских народних пословица, I–II*, Београд: Јасен.
- Јовановић Симић 2014: Ј. Јовановић Симић, „Хумане поруке (српских) народних пословица”, *Узданица*, XI/2, Јагодина, 7–20.
- Пејовић 2015: А. Пејовић, *Паремолошки континуум од Вука до данас*, у: М. Ковачевић (ур.), *Зборник радова са IX међународног научног скупа, Српски језик – од Вука до данас*, књ. I, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 193–202.
- Петроченко, Черношчекова 2011: Л. А. Петроченко, В. О. Черношчекова, *Пословица как индикатор психологического состояния человека (на материалах английского языка)*, Вестник ТГПУ 2011, Выпуск № 3, 105–108.
- Поповић 2007: Т. Поповић, *Речник књижевних термина*, Београд: Логос Арт.
- Продановић 1938: Ј. Продановић, *Морал и хуманост у нашим народним пословицама*, Београд: Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. XVIII, св. 1–2, 602–607.
- Ристић, Лазић Коњик 2015: С. Ристић, И. Лазић Коњик, *Концепт дома у српском језику и култури у: О вредностима у српском језику (зборник етнолингвистичких радова)*, Београд: Алма, 9–39.

- РЈАЗУ (1884–1966): *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti.
- РМС (1967–1976): *Речник српскохрватскога књижевног језика*, (I–III Матица српска – Матица хрватска, IV–VI Матица српска), Нови Сад: Матица српска.
- РСАНУ (1959–): *Речник српскохрватског књижевног и народног језика I–XVIII*, Београд: Институт за српски језик и књижевност.
- Стефановић Караџић 2005: В. Стефановић Караџић, *Животи и обичаји народа српскога*, Београд: Народна књига.

MORAL MESSAGES IN VUK' S PROVERBS WHICH CONTAIN THE LEXEME *HOUSE / HOME*

Summary

The paper analyses of moral messages in Vuk' s proverbs contain the lexeme *house / home*. By dealing with universal topics of human existence, the proverbs preserve folk wisdom and express the people's perception of morale, depicting the time and circumstances in which people came into being. The fact that they have daily use in the language of all social classes imposes the question of what extent the ethical principles are present in them and also present in the contemporary language. Thus, the objective of the research will be to extract the moral messages in the proverbs that contain the lexeme *house / home* and to try to establish their position in the contemporary language.

Key words: moral messages, lexeme *house / home*, Vuk' s proverbs

Sanja Miladinović

Тања Трајковић¹
Ана Сивачки
Београд

ФРАЗЕОЛОГИЗМИ С КОНСТИТУЕНТОМ СОМАТСКОГ ПОРЕКЛА У ДЕЛИМА АЛБАНСКОГ ПИСЦА ИСМАИЛА КАДАРЕА

У раду се спроводи фразеолошка анализа 112 екцерпираних соматизама, где ће са једне стране бити представљен њихов формално-структурални састав (предлошко-падежне и глаголско-именичке конструкције), заступљеност и врста соматизма (холоними, мероними и сл.), а са друге стране бити утврђена вишеструка подударност двају соматских система уз помоћ већ устаљеног начина контрастирања: апсолутна, делимична и аналогна (нулта) једнакост. Под соматизмима у најширем смислу овде подразумевамо лексема чије се референтне семантичке вредности односе на неки од делова тела, било унутрашњи или спољашњи, као и на апстрактне појмове за деноминацију средишта когнитивно-сензорних искустава и емоција.

Кључне речи: соматизми, албански, српски, структура, еквиваленција

I Уводно разматрање

Кадареова књижевност је идентификациони и културни знак самог аутора, али и обележје албанске народне културе. Идентитет његове књижевности је у нераскидивом односу са културом његовог места, оном прошлом, племенском, чије корене аутор тражи и налази у темељима западне цивилизације, али исто тако и однос према диктатури формира његову књижевност. Својим талентом он даје бројне информације и обиман материјал за анализу свих сличности између културе, идентитета и историје. У Кадареовим романима, култура се појављује као уметнички феномен и игра незамењиву улогу у судбинама ликова и њихових односа, градећи на тај начин албанску реалност у историјској и садашњој перспективи, описујући Албанца у односу са собом и другима, шетајући га кроз простор и време и суочавајући га са историјом свог постојања (Ndrecsa, 2016: 270, 271, 273). С тим у вези различити литерарни ефекти, експресивна језичка и стилстичка средства, њихова семантичка разноврсност, асоцијативне везе и жива унутрашња структура свој пуни одраз имају у изразито богатом фразеолошком слоју приказаном у делима албанског писца Исмаила Кадареа, захваљујући којем су на сликовит начин дочаране доминантне карактерне и психолошке црте јунака, њихови ментални процеси и физичке активности, природа међуљудских односа, али и различите друштвене ситуације у којима се јунаци могу наћи. Управо су ове идеје, симболи и језички знаци Кадареове књижевности инспирисале ауторе да још једном посвете већу пажњу контрастивном изучавању богатог лексичког слоја фразеологизама албанског и српског језика.

1 trajkovictanja3@gmail.com

II Предмет, циљ и методологија рада

На стваралачком опусу 5 књижевних романа спроведена је контрастивна анализа 112 екцерпираних соматизама, где је са једне стране представљен њихов формално-структурални састав (предлошко-падежне и глаголско-именичке конструкције), заступљеност и врста соматизма (холоними, мероними), а са друге стране утврђена вишеструка подударност двају соматских система уз помоћ већ устаљеног начина контрастирања: апсолутна, делимична и аналогна (нула) једнакост². Оба дела језичке анализе без контекстуалних примера показују изворни облик фразеологизама на албанском језику и њихово основно значење на српском, с тим што се неки од примера појављују у различитим облицима. Поред поменуте формално-структуралне и семантичке анализе, у раду се и статистичком методом спроводи класификација добијених резултата како би се утврдила заступљеност анализираних соматизама.

У том смислу, постављен је и основни циљ наше анализе: утврђивање степена морфолошке и семантичке подударности забележених соматских фразеолошких јединица на албанском и њихових преводних еквивалената на српском језику, при чему се посебна пажња посвећује случајевима парцијалне и нулте подударности како би се дошло до најадекватнијих начина преношења фразеологизама с полазног на циљни језик. Поред тога, контрастивном анализом указује се и на евентуалне примере привидне подударности (тзв. *лажних пријатеља*), као и на одређене лингвистичке, културолошке и друге сличности и разлике, чиме се омогућава лакше усвајање фразеолошког фонда у настави страног језика.

Под соматизмима у најширем смислу овде подразумевамо лексеме чије се референтне семантичке вредности односе на неки од делова тела, било унутрашњи или спољашњи, као и на апстрактне појмове за деноминацију средишта когнитивно-сензорних искустава и емоција. На основу њихове класификације према соматском конституенту, забележени су следећи соматизми³: **око** (*sy/syri*), **срце** (*zemër/a*), **лице** (*fytyrë/a*), **глава** (*kokë/a, krye/t*), **уста** (*gojë/a*), **уво** (*vesh/i*), **рука** (*dorë/a*), **зуб/и** (*dhëmbë/t*), **нога** (*këmbë/a*), **нос** (*hundë/a*), **тело** (*trup/i*), **кост/и** (*kocka/t*), **кожа** (*lëkurë/a*), **врат** (*qafë/a*), **колело** (*gju/gjuri*), **прст/и** (*gisht/i, gishta/gishtat*), **језик** (*gjuhë/a*), **живац/и** (*nerv/i, nerva/nervat*), **мозак** (*tru/ri*). Систематском обрадом тематски одабраних конструкција приказан је увод у структуру израза полазног и циљног језика на основу којег се јасно види квантитативност и број који твори свака од саставница соматског порекла, њихово денотативно и конотативно значење, начин преношења семантичког садржаја, значењска композитивност, динамичка природа фразеологизама као и њихови културни

2 Без детаљног залажења у термиолошка питања, важно је нагласити да се за исказивање степена семантичке и формално-структуралне подударности између полазног и циљног фразеологизма, односно преводног еквивалента, у доступној домаћој литератури у области *контрастивне* и *компаративне* фразеологије и семантике, поред наведених, равноправно употребљавају и термини „потпуна, парцијална и нулта еквиваленција” (в. нпр. Ристић, Гордана (2013): *Соматизми у немачкој и српској фразеологији*; докторска дисертација, Филозофски факултет, Нови Сад; Тривић, Анета (2015): *Лексичко-семантичка анализа соматизама у фразеологији савременог шпанског и српског језика: контрастивни приступ*, докторска дисертација, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац; Krijezi *op.cit.* и многе друге).

3 Према Ковачевићевој (2006: 15, 19), неки аутори унутрашње органе сматрају соматизмима, па тако унутар соматског слоја фразема укључују оне са саставницом душа, срце, крв и сл. Ковачевић соматским фраземама сматра оне које на формалном плану садржавају једну соматску саставницу која се односи на људско тело, а при томе та саставница може бити спољашњи или унутрашњи део тела. Међутим, у соматизме не убраја апстракције (душу, ум) и излучевине (зној, суза), као ни гестове који још нису потпуно фразеологизирани.

слојеви у којима се могу приметити специфични одрази виђења људи, света, животиња и природе.

III Формално-структурални састав екцерпираних фразеолошких јединица

A) Именски (номинални) фразеологизми

Посматрањем широког фразеолошког опсега албанско-српског ареала у делима Исмаила Кадареа, у овом случају опсега који се састоји од фразеолошких јединица чији је нуклеус односно база холоним или мероним, може се приметити да је фреквенција предлошко-падежних конструкција релативно мала, свега 13 забележених примера, што од укупног корпуса процентуално чини 11.61%. У њиховом саставу учествује неколико предлога (*nga/od/iz, te/са, në/у/на* и др.), што омогућава њихову даљу класификацију на конструкције у номинативу и акузативу, на основу падежа с којим наведени предлози конгруирају.

3.1 Предлошко-падежне конструкције у номинативу

Албански је један од ретких језика у којем се уз номинатив могу јавити предлози. На екцерпираном корпусу соматских фразеологизама утврдили смо само један такав пример, а у питању је *nga koka deri këmbët* – од главе до пете. Овај адвербијални фразеологизам остварује однос потпуне семантичке подударности са својим преводним еквивалентом, док се по питању морфолошке структуре уочавају одређене разлике. Најупечатљивија међу њима је свакако узрокована управо чињеницом да српски језик не познаје такве конструкције у којима се уз лексему у номинативу може јавити и неки предлог као код синтагме *nga koka* (досл. *од главе*), а синтагме с предлогом *nga* на српски се језик редовно преносе помоћу предлошко-падежних конструкција у генитиву или акузативу (Кријежи: 2012, 271–272). Поред тога, употреба овог предлога у албанском језику захтева именицу у номинативу одређеног вида, што представља још једну структуралну разлику у односу на српски језик, у којем се категорије одређеног и неодређеног вида јављају само код придева, и немају директне импликације не само на структурални састав већ ни на семантику фразеологизма, те се у таквим случајевима може говорити о одређеним формалним рестрикцијама фразеолошких јединица у српском у односу на албански (о таквим примерима в. више у Сивачки/Мутавцић 2016). Међутим, на примеру наведеног фразеологизма и његовог преводног еквивалента не испољава се описано рестриktivно својство категорије одређеног вида, већ сама структурална организација унутар циљног израза прати утврђена правила преношења предлошко-падежних конструкција с овим предлогом на српски језик, па овај пример због тога можемо класификовати у категорију потпуне структуралне и семантичке подударности.

3.2 Предлошко-падежне конструкције у акузативу

Акузатив је у албанском језику падеж с којим фигурира највише предлога, па сходно томе и у нашем корпусу забележен је највећи број примера управо конструкција у акузативу, при чему смо уочили две основне групе: конструкције с предлогом *me* и конструкције с предлогом *në*. Прву групу израза карактеришу фразеологизми чија конструкција може бити предлог *me* + соматизам + придев, какве су рецимо *me sy të zgurdulluar* (досл. *са очима расколаченим*) □ раскола-

чених очију *me zemër të ngrirë* (досл. *са срцем смрзнутим*) □ бити камена/тврда срца; или конструкције у облику предлог *me* + соматизам + предлог + лексема, каква је фразеолошка јединица *me qumësht në buzë* □ мирисати на мајчино млеко/још некоме цури млеко из уста. Како се предлошко-падежне конструкције с овим предлогом на српски преносе углавном конструкцијама у инструменталу са предлогом и без предлога *s(a)*, њихова граматичка функција односи се на начин вршења неке радње, па их у том смислу можемо означити као прилошке или адвербијалне. Међутим, код одређеног броја утврђена је парцијална или нулта подударност услед морфолошких неподударности између полазних израза и преводних еквивалената која се, између осталог, огледа и у присуству глаголских конституената, па се они не могу сврстати у категорију адвербијалних.

Увидом у корпус забележене су тек две конструкције у акузативу с предлогом *në*: *në majat e gishtave* □ на врховима прстију и *në majë të gjuhës* □ на врх језика. У питању су структурално веома сличне конструкције код којих се разлика остварује на основу два граматичка својства уочена на напоредном именском конституенту у њиховом саставу: категорија одређеног/неодређеног вида и категорија множине, док се у морфолошком смислу разлика испољава у виду соматског конституента. Прву неподударност између ова два албанска фразеологизма није могуће уочити на преводним еквивалентима чији је формални састав једнак структури фразеолошких јединица на албанском, како смо већ споменули, одређени и неодређени вид именица недоступан је граматички инструмент у српском који може и не мора имати утицаја на семантички аспект израза. Код наведених примера уочава се веза између ове граматичке категорије и самог значења коју преводни еквиваленти не приказују. Због тога је неопходно осврнути се на начин концептуализације соматизама у оквиру ових израза и рестрикција које поменуте граматичке категорије намећу, односно могућности које дају у оквиру процеса фразеологизације базних синтагми.

С једне стране имамо пример фразеологизма *në majat e gishtave*, насталог на основу слике човека који се пажљиво креће на врховима прстију како би изазвао што мање пажње и неопажено обавио одређену радњу. Насупрот мотивацији искуственом сликом, код фразеологизма *në majë të gjuhës* уочавамо метонимијске и метафоричке процесе као средства мотивације, а појмовна метафора која се на основу израза може постулирати гласи упорност је горе (Ристић 2013: 96). Основна разлика заснива се на чињеници да се код овог примера концептуализација одређене емоције заснива на перцепцији језика као средства за изражавање одређених концепата (какве су емоције), а не као конкретног дела тела који се искуствено посматра. Управо се због тога код првог израза на основу јасне (искуствене) слике особе коју можемо видети пред очима употребљава категорија одређеног вида, док се код другог примера та конкретизованост губи, па самим тим долази до употребе неодређеног вида, којим се и истиче апстрактност. Због непостојања одговарајућих категорија код именица у српском језику, наведене семантичке нијансе није могуће уочити на преводним еквивалентима, па за ове фразеологизме можемо рећи да се морфолошки приближавају категорији делимичног подударанња.

2) Синтагме и еталони

Ексерцирана грађа обухваћена анализом броји и оне соматске конструкције које се захваљујући својој структури могу сврстати у синтагме. Реч је о 4.46% од укупног корпуса, односно пет јединица које у свом саставу имају холоним *шело*: *mishi i huaj* □ страна тело и мерониме *око*, *срце* и *уста*: *ballë për ballë*

□ очи у очи; срце: *thelbi i çështjes* □ срце проблема, *me gjithë shpirt* □ свим срцем, свом душом; *gojë e liga* □ зли језици. Све остале формуле са компонентама *лице, глава, уво, нога, рука, нога, зуби, врати, прсти, колена, коси, језик и кожа* по својој структури не припадају поменутој категорији. Уједно се из оваквог тематски истог али структурно разноликог корпуса може забележити једна поредбена конструкција са везником као (еталон) која у албанском садржи соматску компоненту *лице*, али је њен еквивалент у српском без тога: *i/e bardhë si gëlqere në fytyrë*⁴ □ бити блед као крпа, и чини 0.90% од укупног корпуса.

Б) Глаголско-именске конструкције

Посматрани корпус показује да највећи степен заступљености имају глаголско-именске конструкције, и то чак 93 примера, што чини 83.03% укупно анализираниог корпуса. Контрастивна анализа издвојених примера указује на постојање две основне категорије глаголско-именичких конструкција чија се структура може схематски изразити на следећи начин: (i) глагол + соматизам и (ii) глагол + предлошко-падежна конструкција.

Прва категорија израза чини мањи део анализираниог корпуса (17 примера или 18.27% свих глаголско-именичких фразеологизама) и њена је основна одлика равноправност конституената у смислу њиховог мотивационог потенцијала. Код оваквих примера фразеологизама, у највећој мери преовладавају прелазни глаголи који у морфолошком смислу захтевају употребу лексеме (дакле, соматизма) у акузативу (одређеног или неодређеног вида) у функцији правог објекта, као што је случај фразеологизама *hedh një sy* □ бацити око/поглед; *zbraz zemrën* □ олакшати душу; *bush mendjen* □ пунити коме главу; *shkul veshët* □ извући коме уши и сл.

Поред наведеног, основног облика ове групе фразеологизама, у полазним изразима забележене су и одређена (мања) одступања у виду конституената какви су, рецимо, одрична речца *mos* или препозитивни чланови, односно скраћени облици личних заменица, основни број један/неодређени члан, као и речца *u* за грађење пасива. Будући да су у питању непроменљиве врсте речи чија је граматичка и семантичка функција у овим примерима помоћна, такви изрази такође су класификовани у оквиру ове категорије именичко-глаголских. У питању су, рецимо, фразеолошке јединице као што је *mos u besonin syve* □ не веровати сопственим очима; *i shmangej syve* □ избегавати погледе и др.

Друга категорија доста је разноврснија и укључује чак 76 фразеолошких јединица, у оквиру којих су, поред глаголског конституента, у именском делу конструкције најчешће забележене предлошко-падежне конструкције, као и различите конструкције које укључују придеве, прилоге или речце (најчешће поредбену речцу *si*). Статистички сагледано, однос између ове две подгрупе је 53 наспрам 23, што указује на чињеницу да је готово две трећине глаголско-именичких израза сачињено од предлошко-падежних конструкција.

Слично као и код номиналних фразеологизама, када се у саставу глаголско-именских израза нађу предлошко-падежне конструкције, на основу падежа их можемо класификовати и у одговарајуће категорије. Према анализираниом корпусу, забележене су предлошко-падежне конструкције у (i) номинативу (нпр. *heq nga mendja* □ избацити кога/шта из главе, *nuk heq nga goja* □ не вадити кога из уста; (ii) и у акузативу *nuk e sheh dot me sy* □ не могу се очима видети/сислити, *paguej me kokë* □ платити главом, *them nëpër dhëmbë* □ процедити кроз зубе,

⁴ Наведена поредбена конструкција се у делима са истим значењем може наћи и у следећим облицима: *u bë baltë në fytyrë* („постати благо у лицу“), *u zverdh si dylli* („пожутети као восак“);

mezi mbahet në këmbë □ једва стајати/држати се на ногама, *ka për zemër* □ имати кога/шта при срцу, *rrëfej gojë pas goje* □ говорити на сва уста и сл. У односу на саме номиналне фразеологизме, приметили смо нешто већу разуђеност у погледу предлога у њиховом саставу, па тако поред већ поменутих предлога *me* и *në*, у оквиру ових израза фигурирају и предлози *pa*, *për* и *nëpër*.

Преостали глаголско-именски фразеологизми у свом саставу поред глагола и одговарајућег соматизма, садрже и неки придев, прилог или речцу, какви су *shqejnë njëri-tjetri si bishat* □ један другоме очи ваде/копају, *ec shatra-patra* □ ићи с ноге на ногу, *nuk i shkëpus dot sytë* □ не скидати поглед с кога/чега, а учили смо и неколико примера који укључују и напоредне глаголске конституенте, као што је случај с изразом *sa të hapësh e të mbyllësh sytë* □ за трен ока, док трепнеш или *bëj ç'të thotë koka* □ радити како кога памет носи/учи.

IV Формално-структурална и семантичка подударност соматских израза

Контрастирањем фразеолошких система албанског и српског језика који у свом средишту имају соматизме, може се видети композицијални састав одабраних облика фразеолошких јединица, утврдити њихова лексичка и семантичка структура, целовитост значења, функционална идентичност, дистинктивне црте, начин приказивања реалности као и културни аспект њихових фразеологија и њихови културни слојеви, у којима се могу приметити специфични одрази виђења људи, света, животиња и природе. Уз помоћ тростепене скале утврђена је структурна и семантичка корелативност на основу које се могу уочити: *фразеологизми са истом* (65.17%) *и делимичном* (14.28%) *формално-структуралном и семантичком једнакошћу и фразеологизми полазног језика који ни са формалног ни са значењског аспекта не одговарају фразеолошким јединицама циљног језика* (21.42%).

1. Потпуна формално-структурална и семантичка подударност

Узевши у обзир неподударност граматичких система албанског и српског, треба напоменути да је о *ајсолутиној*, потпуној формално-структуралној и семантичкој подударности суштински немогуће говорити, јер се услед различитих морфолошких и синтаксичких неслагања готово ниједан анализирани пар полазног и циљног фразеологизма не може сврстати у апсолутно подударне. Оваква ситуација у највећој је мери узрокована како граматичким конструкцијама и лингвистички заснованим разликама тако и семантичким реализацијама конституената који улазе у састав фразеолошких јединица. У том смислу, потпуну подударност треба узети с резервом и свакако указати на одређену морфолошку и семантичку диспропорцију забележену на анализираним примерима означеним као подударним.

Главни критеријум за сврставање полазног и циљног фразеологизма у категорију потпуно подударних израза укључује присуство основних конституената (било глаголских било именских у виду предлошко-падежне конструкције или других саставница) и одговарајућег соматизма. Такви су, рецимо, следећи примери: *hap sytë dikujt* □ отворити коме очи, *nuk heq nga goja dikë* □ не вадити кога из уста, *shkul veshët dikujt* □ извући коме уши, *mërmëris dëçka nëpër dhëmbë* □ промрљати шта кроз зубе, *bie në sy* □ упадати у очи. Основна карактеристика ових фразеолошких јединица је што се на циљни језик могу пренети по принципу „реч за реч” тј. њихов дословни превод одговара фразеологизму на српском.

Међутим, у оквиру ове категорије уочили смо и извешан број примера у којима је присутна нека врста структуралне разлике. Тако, у случају фразеологизма *ndjek me sy dikë/diçka* □ пратити кога/шта очима/погледом, код којег су глаголски конституенти у односу потпуне семантичке подударности, присутна је предлошко-падежна конструкција у акузативу с предлогом *me* + соматизам, док код преводног еквивалента фигурира беспредлошки инструментал, што се на први поглед може протумачити као довољан критеријум за сврставање у категорију парцијалне подударности. Ипак, овакве се предлошко-падежне синтагме на српски језик преносе управо инструменталом, тако да овај пример у потпуности испуњава услове класификације у оквиру групе потпуне подударности.

Слична је ситуација и код израза код којих је један од конституената скраћени облик личне заменице, чија је употреба у директној вези с позицијом логичког акцента, односно њено присуство је неопходно уколико се у оквиру синтагме наглашава глаголска саставница. Један од таквих је и пример *si bënte zemra* □ немати срца/душе за шта, на основу којег се може видети да унутрашњи односи напоредних конституената у самом фразеологизму не утичу на семантику читавог израза, нити узрокују било какве семантичке разлике на релацији полазни – циљни фразеологизам, те се стога овакви примери могу такође прикључити групи потпуно подударних.

Поред наведених, на корпусу смо уочили и извешан број случајева употребе напоредних конституената у виду неодређеног члана/броја један, који изостају код преводних еквивалената као код фразеологизма *hedh një sy* □ бацити око/поглед на кога/шта. Без обзира на ову морфолошку диспропорцију, присуство/одсуство одређеног или неодређеног члана као категорије која у српском углавном нема утицаја на значење, третирали смо као фактор од значаја само у оним случајевима у којима се примећује директан ефекат на семантику фразеологизма. Због тога су и овакви примери уврштени у групу потпуно подударних.

2. Делимична формално-структурална и семантичка подударности

Делимична подударност анализираних примера обухвата изразе код којих су забележени одговарајући соматизми и у полазном и у циљном фразеологизму, док је степен подударности преосталих конституената променљив (може се односити како на глаголску саставницу тако и на друге лексеме у њиховом саставу). Притом, будући да могу попримити различите структуралне облике, и код самих соматских конституената могу се уочити одређене разлике по питању граматичких категорија једине/множине, одређеног/неодређеног вида или остваривања морфолошких односа у оквиру предлошко-падежне конструкције, тако да се примећује диспропорција и по питању падежа у којем се соматизам налази. Неки од примера парцијално подударних израза укључују рецимо следеће: *me bisht të syrit* („репом ока”) □ крајичком ока, *ka zemër si të pulës* („имати срце као пиле”) □ имати зечје срце, *të mos i preket asnjë qime* („не додирнути коме ни длаку”) □ не сме коме да фали ни длака с главе, *me shpirt në dhëmbë* („с душом у зубима”) □ душа је коме у носу, *sa të hapësh e të mbyllësh sytë* („док отвориш и затвориш очи”) □ за трен ока, *tërë sy e veshë* („сав очи и уши”) □ претворити се у уво/начуљити добро уши. Неподударност се у овим случајевима превасходно односи на напоредне именске конституенте важне у смислу семантичке мотивације фразеологизма. Управо овакве разлике добар су показатељ неподударних начина концептуализације одређених појава, емоција, особина и слично, али, с друге стране, оне сведоче и о високом степену подударне перцепције и концеп-

туализације код просторно блиских народа. Тако, многобројни извори наводе уврежено веровање да душа напушта тело приликом смрти, али се на нашим примерима уочава да је душа ‘смештена’ у различите (из концептуалне перспективе посматрано) ‘посуде’. Сличан је пример и фразеологизма *ka zemër si të pulës* („имати срце као пиле”) у односу на преводни еквивалент *имаџи зечје срце*, где управо напоредни именски конституент мотивише читав фразеологизам и указује на неподударност засновану на различитој перцепцији чијег недостатка храбрости, односно особине у негативном семантичком пољу страх.

Обрнут је случај фразеолошког пара *të mos i preket asnjë qime* □ не сме коме да фали ни длака с главе, будући да преводни еквивалент садржи напоредни именски конституент који није забележен у полазном изразу. Међутим, овај је пример унеколико различит од претходних јер функција поменути номиналне саставнице није усмерена на мотивацију фразеологизма, већ му омогућава додатну експресивност, односно може се окарактерисати као семантички суплементарна у односу на соматизам као носиоца синтагме.

3. Нулџа формално-структурална и семантичка подударности

Далеко најбројнија категорија фразеологизама укључује полазне изразе који у свом саставу имају одређени соматизам који у преводном еквиваленту изостаје. Овакви случајеви могу обухватати фразеологизме који се разликују само по основу наведеног критеријума (изостанка одговарајућег соматизма), али и изразе чија се једина подударност односи на семантичку вредност, односно на фигурирање у оквиру истоветног семантичког поља.

Прву горе поменути подврсту најбоље илуструје пример *ballë për ballë* („челом у чело”) □ очи у очи, где се експресивност постиже удвајањем различитих соматизама у полазном и циљном изразу, истичући на тај начин спацијалну блискост (најчешће) двоје људи.

Посебно је интересантан албански фразеологизам *marr vesh* („узети уво”), јер се на српски језик преноси нефразеолошким изразом, односно глаголом *разумеџи*. Значајна карактеристика овог фразеологизма јесте употреба соматизма у неодређеном виду (једнине) због тога што се самим тим истиче да је у питању неко или нечије ухо, у односу на одређени вид, којим би се имплицирао *сопствени* део тела. Дакле, мотивациони потенцијал соматизма остварује се на основу искуствене слике човека који ‘узима’ туђе ухо, па самим тим је у могућности и да чује оно што неко други чује, тј. да из прве руке разуме неки комунициран садржај. Овакав начин мотивације фразеологизама у оквиру семантичког поља разумевање/схватање није забележен у српском фразеолошком фонду, што упућује и на различите начине перцепције и концептуализације ове појаве.

Код преосталих примера уочили смо нешто већи степен подударности будући да су у питању фразеологизми исте семантичке вредности, али неподударних соматских конституената. Неки од таквих примера укључују изразе *qesh sa brinjët dhembin* („смејати се да ребра заболe”) □ смејати се од свег срца или *ndien lehtësi në shpirt* („осетити олакшање на души”) □ пао је коме камен са срца, у којима се два различита соматизма у полазним изразима на српски преносе соматизмом *срце*. Иако је у првом случају могуће употребити и неки од преводних еквивалената с различитим соматским конституентима (нпр. *боли кога сџомак/вилица од смејања* и сл), због изостанка одговарајуће глаголске саставнице у наведеним циљним изразима, овде смо се ипак одлучили за фразеологизам *смејаџи се од свеџ срца*. Ова два израза илустративни су примери начина на који се

различити апстрактни појмови концептуализују у српском и потврђују карди-оцентричну претпоставку о срцу као стожеру људских (позитивних и негативних) емоција.

IV Закључак

Основна тежња овог рада била је да најпре истакнемо да је Исмаил Кадаре, својим степеном инвентивности и маштовитости, користећи књижевноуметничке ефекте, језичку енергију и комуникативне ситуације, успео не само описати човека као социјално биће са својим позитивним и негативним особинама, интелектуалним способностима, различитим ситуацијама у којима се налази, времену у којем живи, односе у које ступа са другим људима као и природу тих односа, већ је на тај начин успео и фразеолошки слој албанског језика учинити разноврснијим и богатијим. Управо су се из овог разлога аутори одлучили да спроведу језичку анализу тематско инспиративних јединица с конституентом соматског порекла, где је приказан њихов структурни садржај и њихове специфичности, семантичке нијансе као и слагање фразеолошких система.

Њиховом темељном обрадом, као и формално-структуралном, семантичком и статистичком анализом утврђено је да се у оквиру одабраног корпуса фразеолошких јединица уочавају различите категорије соматских израза условљене најпре морфолошким карактеристикама. Типологизацијом полазних фразеолошких јединица дошло се најпре до две основне групе израза – номиналних (предлошко-падежних) и глаголско-именских. Иако далеко мање заступљена, прва категорија обилује примерима који упућују на сву комплексност албанских фразеолошких јединица чија се семантичка нијансираност у одређеним случајевима не може у потпуности пренети на српски језик. Поред тога, утврђено је да и у примерима потпуно семантички и структурално еквивалентних израза постоје извесне разлике директно условљене граматичким категоријама с утицајем не само на формални састав фразеологизама већ и на њихово значење.

Даља класификација и типологизација анализираних соматских израза укључује утврђивање степена подударности између полазних фразеологизама и преводних еквивалената, чиме се дошло до три основна типа: потпуне, парцијалне и нулте. Интересантан резултат анализе јесте неуобичајено мали број албанских фразеологизама који са својим преводним еквивалентима на српском остварују однос делимичне подударности, чиме се Кадареови фразеологизми издвајају у поређењу с неким другим истраживањима у овој области (уп. нпр. Мутавџић/Сивачки 2013; 2014; 2015; Сивачки/Мутавџић 2016 и др). Овакво одступање наводи на закључак да Кадаре у својим делима употребљава фразеолошке обрте које су српски и албански преузели из истих фразеолошких фондова или један од другог, узевши у обзир висок степен њихове међусобне подударности, односно обрте својствене албанском фразеолошком окружењу, посебним културолошким или традицијским обележјима албанског народа и његовог језика, уколико се пажња преусмери на примере забележене у оквиру категорије нулте подударности.

По питању продуктивности самих соматизама у оквиру анализираних фразеолошких јединица, статистичка метода указала је на највећи број израза у чијем саставу су лексеме *око*, *глава* и *срце*, које се појављују у укупно 68 примера, односно 55.73% обрађеног корпуса. Овакав податак подударан је са резултатима великог броја истраживања на примерима контрастивне анализе других језика, који такође показују изузетну продуктивност наведених соматизама и њихов

значај како за перцепцију делова тела које означавају и њихову универзалност у различитим језицима, тако и на концептуализацију појмова који се исказују путем фразеологизованих израза.

Литература:

- Кадаре 1997: И. Кадаре, *Црни роман*, Ниш: Просвета.
- Кадаре 1977: I. Kadare, *Tvrđjava*, Beograd: Nolit.
- Кадаре 1977: I. Kadare, *General mrtve vojske*, Beograd: Rad.
- Кадаре 2011: I. Kadare, *Pad kamenog grada*, Podgorica: Sibila.
- Кадаре 1991: I. Kadare, *Palata snova*, Sarajevo: Svjetlost.
- Kovačević 2006: B. Kovačević, *Hrvatska somatska frazeologija: doktorska disertacija*, Zagreb: Filozofski fakultet.
- Krijezi 2016: M. Krijezi, *Značenje predloga u albanskom i srpskom jeziku: doktorska disertacija*. <https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:5509/bdef:Asset/view> 15.6.2016.
- Lakoff 1980: Џ. Лакоф, М. Џонсон: *Metaphors we live by*, Chicago: University of Chicago Press.
- Мутавцић и др. 2014: Фразеологизми са компонентом *zemër/zemra* (срце) у савременом албанском и њихови еквиваленти у српском и румунском језику, *Језици и културе у времену и простору* 3, Нови Сад, 59–76.
- Мутавцић и др. 2012: Делови тела као конституенти фразеологизама у савременом српском, грчком и албанском језику, *Традиција и иновације у савременом српском језику*, 1, Крагујевац, 421–433.
- Ndreca 2016: A. Ndreca: Kadare, *Leximi dhe Interpretimi*, Tiranë: Onufri. Ristić, Gordana. *Somatizmi u nemačkoj i srpskoj frazeologiji (kontrastivna istraživanja): doktorska disertacija*. <http://documents.tips/documents/-55721367497959fc0b923b45.html> 12.6.2016.

PHRASEOLOGISMS WITH A CONSTITUENT OF THE SOMATIC ORIGIN IN THE WORKS OF THE ALBANIAN WRITER ISMAIL KADARE

Summary

The Paper analyzes a total of 112 phraseological units with a constituent of the somatic origin in five literary works of the Albanian writer Ismail Kadare. On the one hand, the main objective is to present their formal and structural composition (i.e. prepositional noun and verb phrases), representation and type of somatizms (holonyms, meronyms), whereas on the other hand the paper aims to determine various equivalence levels between the two somatic systems (Albanian and Serbian) by means of the well-established manner of contrasting: absolute, partial and zero equivalence. In the broadest sense of the term, somatizms herein refer to such lexemes the meaning of which pertains to a body part, be it internal or external, as well as to abstract concepts used for denomination of the center of cognitive-sensory experiences and emotions.

Keywords: Albanian language, Serbian language, structure, equivalence

Tanja Trajković
Ana Sivački

Звездана Симић¹

Нови Сад

НЕМАЧКИ ФРАЗЕОЛОГИЗМИ СА КОМПОНЕНТОМ АНТРОПОМОРФНИХ МИТСКИХ БИЋА И ЊИХОВИ ЕКВИВАЛЕНТИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ²

У раду се контрастирају немачки фразеологизми са компонентом антропоморфних митских бића и њихови еквиваленти у српском језику, како би се установиле сличности и разлике на морфосинтаксичком, лексичком и семантичком нивоу. Еквиваленти се поред методом контрастивне анализе, при чему немачки језик представља полазни, а српски циљни језик рада. Будући да наведене компоненте имају фолклорно-митолошку позадину, поред контрастивног аспекта, анализира се њен утицај на значење ексцерпираних фразеологизама. Истраживање којим је обухваћено 38 полазних и циљних фразеологизама, као и 6 описних превода немачких фразеологизама (нулта еквиваленција), показује да је делимична еквиваленција најзаступљенија еквивалентска категорија (укупно 15 примера), док су нулта (укупно 6) и потпуна еквиваленција (укупно 1) присутне у мањем броју.

Кључне речи: антропоморфна митска бића, контрастивна фразеологија, немачки, српски

1. Увод

Антропоморфна митска бића чине неизоставни део усмених и писаних традиција многих народа и култура. У митовима, народним причама и легендама насталим у покушају разумевања спољашњег (физичког) и унутрашњег (спиритуалног) света, ова човеколика створења натприродних способности и необичног изгледа рефлектују људска осећања, тежње, особине и понашања (Розен 2009: 10, 12). Иако је велики део модерног друштва престао да верује у њихово постојање, она су и даље присутна као компоненте фразеологизама које користимо. Њихова фразеологизација представља доказ вишевековног утицаја различитих митологија и народних веровања на језик, што се најбоље види на примеру немачког фразеолоксикона. Немачки језик, поред компоненти карактеристичних за легенде немачког говорног подручја (Heinzelmännchen, Rübzahl), обилује и фразеолошким компонентама пореклом не само из германске (Nixe, Windsbraut), већ и из грчке (Amazone, Adonis), као и римске митологије (Grazie). Гледано са аспекта контрастивне анализе, поставља се питање да ли су код циљних еквивалената једног индоевропског, негерманског језика (као што је српски) присутне исте или различите антропоморфне митске компоненте, и у којој мери се дати еквиваленти разликују на морфосинтаксичком, лексичком и семантичком нивоу.

¹ zvezdana.simic.ns@gmail.com

² Рад је настао у оквиру докторских академских студија на Филозофском факултету у Новом Саду (модул: језик) на предмету „Немачко-српска контрастивна истраживања” под менторством доц. др Сање Нинковић.

2. Циљеви и методе истраживања

Предмет рада представљају немачки фразеологизми са компонентом антропоморфних митских бића и њихови еквиваленти у српском језику. Фразеологизми полазног (немачког) и циљног (српског) језика пореде се методом контрастивне анализе како би се установиле њихове сличности и разлике на морфосинтаксичком, лексичком и семантичком нивоу. Модел еквиваленције ослања се на контрастивни модел Велимира Петровића³ и обухвата три категорије:

1. *потпуна еквиваленција* (ПЕ), која подразумева поклапање на морфосинтаксичком (морфосинт.), лексичком (лекс.) и семантичком плану;
2. *делимична еквиваленција* (ДЕ), у оквиру које се еквиваленти са истим значењем (семантичко поклапање) могу разликовати на морфосинтаксичком и/или лексичком нивоу;
3. *нулта еквиваленција* (НЕ), тј. одсуство фразеолошког еквивалента са истим значењем у циљном језику.

С обзиром на то да наведене компоненте вуку порекло из различитих митова и/или усмених традиција, поред контрастивног аспекта, у раду се такође анализира утицај њихове фолклорно-митолошке позадине на значење ексцерпираних израза. Упркос великом броју фразеологизама са датим компонентама, приликом ексцерпирања фокусирали смо се на 11 антропоморфних митских бића, која се везују за германске и грчке митове, те народне приче и легенде. У контрастивно истраживање смо такође уврстили два зоо-антропоморфна (Sphinx, Nixe), као и једно фито-антропоморфно биће (Alraun).

Користећи једнојезичне (Дуден 1988; Кригер Лоренцен 1995; Матешкић 1982; Оташевић 2007) и двојезичне фразеолошке речнике (Мразовић, Приморац 1991), Рерихову збирку фразеологизама (Рерих 2004), Вајнбергеров ономасиолошко-фразеолошки речник (Вајнбергер 2012), као и Ковачевићев српско-енглески фразеолошки речник (Ковачевић 2002), у раду смо издвојили 38 репрезентативних фразеологизама, од тога 22 полазна, и 16 циљних⁴. Фразеологизме смо такође црпили из семасиолошких речника (РМС 1990; РСЈ 2007), речника варијетета (Кипер 1988), речника синонима (Шарић, Витшен 2008), српско-немачког речника (Ханзен Кокоруш и др. 2005), као и књижевних дела (Громача 2004; Смоје 1971). Ради јасније структуре, фразеологизми су табеларно представљени и груписани на основу појединачних митских компоненти.

3 Поред *потпуне еквиваленције* (потпуног поклапања на морфосинтаксичком, лексичком и семантичком плану) Петровић (1988: 351–366) разликује додатне 3 еквивалентске групе: *еквиваленција са делимичном морфосинтаксичком разликом* (поклапање на семантичком и лексичком плану, одступање на морфосинтаксичком), *еквиваленција са делимичном лексичком разликом* (поклапање на семантичком и морфосинтаксичком, одступање на лексичком плану), и *еквиваленција са делимичном морфосинтаксичком и лексичком разликом* (поклапање искључиво на семантичком плану). Уз наведене 4 категорије, аутор користи и термин *слободне комбинације речи* за нефразеолошке преводе значења полазних фразеологизама.

4 Српски изрази наведени у оквиру нулте еквиваленције који немају фразеолошки облик (укупно 6) нису убројани у коначни збир ексцерпираних фразеологизама.

3. Контрастивна анализа

1.	<i>voll wie eine Hexe</i> (Кипер 1988: 344) <i>џијан као земља</i> (Матеших 1982: 671)	ДЕ: лекс.
2.	<i>so was hat man früher als Hexe verbrannt</i> (Кипер 1988: 344) <i>изгледа као вештица</i> (Шарић, Витшен 2008: 449)	ДЕ: морфосинт. + лекс.
3.	<i>es ist eine Hexe im Feuer</i> (Рерих 2004: 712) 'ватра пуцкета'	НЕ

Иако су према старогерманском народном веровању важиле за чаробнице са способношћу прорицања и бајања (нем. *hexen*), у паганским временима вештице су сматране застрашујућим женама, које су своје натприродне моћи (везане за погоршавање времена, метаморфозу у неку од животиња, ширење болести) стекле преко контакта са злим духовима. Под утицајем хришћанства ове способности су касније приписиване пакту са ђаволом, кога су на вештичјим окупљањима (нем. *Hexensabbat*), славиле, и где су, према веровањима, оргијале и опијале се са демонима (Кипер 1988: 344; Мејер 2013: 132). Отуда се за веома пијану особу каже да је „пун као вештица”, тј. *voll wie eine Hexe*. За разлику од наведеног полазног фразеологизма, српски еквивалент *џијан као земља* мотивисан је упијањем кишних капи тла и садржи различите лексеме (*земља* – *eine Hexe*, *џијан* – *voll*).

У Гримовим бајкама је ружан изглед вештице (мршавост, погрбљеност, велике црвене очи, кукасти нос који досеже до браде, безубост, жућкасти тен) често служи да нагласи њену злобу. Ово схватање, да се испод физичке незграпности крије зла душа посебно добија на значају у средњем веку, када су жене због своје непримамљиве спољашности проглашаване вештицама и бивале прогоњене, чак и спаљиване (Блаха Пејекс 2008: 175; Герст 2012: 116; Грим 1857: 176; Левак 2001: 17; Сендемен 2006: 18; Џонсон 1969: 146). Сећање на ову сурову праксу очувало се у застарелом изразу *so was hat man früher als Hexe verbrannt* (дословно: *раније се тако нешто спаљивало попути вештице*), који се у српском језику семантички поклапа са компаративним фразеологизмом *изгледа као вештица* ('веома ружна жена'). Упркос истим антропоморфним лексемама и партикулама *als* и *као*, наведени циљни еквивалент се морфосинтаксички разликује од полазног: док глагол *изгледајти* стоји у трећем лицу једине презенте, лексема *verbrennen* (= спалити) налази се у трећем лицу једине перфекта.⁵ Исто тако, српски израз не садржи реченичне чланове попут субјекта (*man*), објекта (*so was*), нити прилошке одредбе за време (*früher*).

Фразеологизам *es ist eine Hexe im Feuer* (дословно: *вештица је у ватри*) је исто тако мотивисан спаљивањем вештица, али упркос томе нема негативну конотацију. Дати израз за који није посведочен српски еквивалент са истим значењем не описује ружну особу, већ пуко пуцкетање ватре (Рерих 2004: 712).

4.	<i>bei jemandem war schon der Sandmann</i> (Дуден 1988: 604) <i>не видејти белу мачку</i> (РСЈ 2007: 688)	ДЕ: морфосинт. + лекс.
----	--	---------------------------

Приче о Пешчаном човеку који успављује децу припадају фолклорној традицији читаве западне и северне Европе (Пецолд 2004: 118). У њима овај мирољуб-

5 Упркос томе што је српски фразеологизам *изгледа као вештица* у речнику посведочен са глаголом у трећем лицу једине, у зависности од субјекта, наведени глагол може да се јави у различитом лицу и времену ('она је изгледала као вештица', 'оне су изгледале као вештице'). Ово је такође случај код осталих ексцерпираних немачких и српских фразеологизама са глаголским компонентама.

биви човечуљак, патуљак, вилењак (понекад и клоун) увече кроз прозор долази и посипа деци месечев песак у очи не би ли их успавао. Када би се ујутру пробу-дили, малишани би на капцима затекли остатке „месечеве прашине” као доказ да их је претходну ноћ Пешчани човек посетио (Бејн 2013: 295; Беланџер 2011: 53). Ова ноћна визита огледа се у изразу *bei jemandem war schon der Sandmann* (дословно: *код некога је већ био Пешчани човек*), који описује веома уморну и поспану особу. У српском језику исто значење налазимо код лексички потпуно различитог фразеологизма *не видећи белу мачку*. Морфосинтаксичка обележја наведених израза такође се не поклапају: немачки еквивалент садржи субјекат (*der Sandmann*), прилошку одредбу за место (*bei jemandem*), као и за време (*schon*), док израз у српском објекат (*белу мачку*). Исто тако, предикат *war* налази се у трећем лицу једине претерита, при чему *не видећи* има облик инфинитива.

5.	<i>er hat Alraun gegessen</i> (Рерих 2004: 77) <i>мршво љухало</i> (Матешкић 1982: 308)	ДЕ: морфосинт. + лекс.
----	--	---------------------------

У коришћеним изворима посведечено је само једно фито-антропоморфно биће које је у немачком језику постало фразеолошка компонента: корен са људским обликом биљке познате под именом мандрагора (нем. *Alraune*). Алраун се у средњем веку користио за магијске обреде, али и успављивање, због чега се за поспаног и тромог човека каже да „је појео Алрауна (*er hat Alraun gegessen*)” (Пирер 1860: 353–354; Рерих 2004: 77). Упркос истом значењу, синтагматски еквивалент у српском *мршво љухало* разликује се лексички и морфосинтаксички од полазног израза, кога одликује структура реченице са субјектом *er*, глаголом у трећем лицу перфекта *hat gegessen*, и објектом у акузативу *Alraun*.

6.	<i>weißer Riese</i> (Кипер 1988:667) <i>висок као ѓора</i> (РСМ 1990: 531)	ДЕ: морфосинт. + лекс.
7.	<i>halber Riese</i> (Кипер 1988:667) 'новчаница од 500 немачких марака'	НЕ
8.	<i>brauner Riese</i> (Кипер 1988:667) 'новчаница од 1000 немачких марака'	
9.	<i>eiserner Riese</i> (Кипер 1988:667) 'компјутер'	

Фразеологизам *weißer Riese* (дословно: *бели див*) није директно настао из мита или фолклорне традиције, већ по узору на рекламу за средство за чишћење са истим називом у којој се појављује цин. Дати полазни еквивалент који описује веома високог човека се у српском језику на семантичком нивоу поклапа са изразом *висок као ѓора*, али не и на морфосинтаксичком и лексичком: док израз у немачком представља именичку синтагму, српски фразеологизам има поредбену структуру.

Новчанице високе вредности такође су поистовећене са овим горостасом, попут оне од петсто некадашњих немачких марака (*halber Riese*, дословно: *половичан див*) или, чак од хиљаду (*brauner Riese*, дословно: *браон див*, аналогно њеној боји). За наведене изразе нису посведочени циљни еквиваленти са истим значење, што је случај и код фразеологизма *eiserner Riese* који означава електронски рачунар.

10.	<i>der ist ein rechter Rübezahl</i> (Рерих 2004: 1258) <i>као од брега одваљен</i> (РСЈ 2007: 398)	ДЕ: морфосинт. + лекс.
-----	---	---------------------------

Од горостасних антропоморфних бића је у немачком фразеолоксикону присутан и Рибецал⁶, див, тј. дух изванредне снаге који обитава у планинама Крконоше (нем. Riesengebirge, 'дивовске планине') (Минквиц 1852: 575). Слично еквиваленту *der ist ein rechter Rübzahl* (дословно: *тај је прави Рибецал*), српски фразеологизам *као од бреџа одваљен* такође је повезан са брдовитим крајоликом, и означава веома снажног човека. Наведени еквивалентски пар се при томе разликује како на лексичком, тако и на морфосинтаксичком нивоу: код српског израза је присутно поређење са придевом *одваљен* и предлошко-падежном конструкцијом *од бреџа*, док немачки фразеологизам има структуру реченице са субјектом *der*, глаголом *ist* и именским делом предиката *ein rechter Rübzahl*.⁷

11.	<i>ausgewachsener Zwerg</i> (Кипер 1988: 957) <i>мален као ђаџуљак</i>	ДЕ: морфосинт. + лекс.
12.	<i>unterbelichteter Zwerg</i> (Кипер 1988: 957) <i>џлуј као ноћ</i> (Вајнбергер 2012: 142)	

Са друге стране спектра налазе се патуљци, човеколика бића позната по свом необично ниском расту. Занимљиво је да је у немачком језику посведочен израз који додатно наглашава карактеристичну грађу ових створења, представљајући их као погрбљене (*ausgewachsener*⁸ *Zwerg*, дословно: *погрбљени ђаџуљак*). Циљни еквивалент који такође означава веома ниску особу садржи истоимену антропоморфну компонентну, при чему је она део поредбене конструкције (*мален као ђаџуљак*), а не именичке синтагме.

Иста морфосинтаксичка одступања налазимо код еквивалената *unterbelichteter Zwerg* и *џлуј као ноћ* ('глуп човек'), који се и на лексичком плану разликују. Код наведених израза се слабе менталне способности доводе у везу са мраком (*ноћ*; *unterbelichtet* = недовољно осветљен, глуп), при чему постоји могућност да је немачки фразеологизам мотивисан представом о патуљцима као рударском народу, који већину времена проводи под земљом, далеко од светлости. Друга претпоставка у вези са мотивацијом наведеног израза почива у веровању, да су патуљци упркос свом робустом изгледу (дебела глава, снажно тело), у менталном развоју заостали, тј. остали на нивоу деце којима и физички сличе (Пирер 1865: 766).

13.	<i>das haben die Heinzelmännchen getan</i> (Мразовић, Приморац 1991: 404) <i>џо су урадиле добре виле</i> (Мразовић, Приморац 1991: 404)	ДЕ: морфосинт. + лекс.
14.	<i>wie die Heinzelmännchen leben</i> (Рерих 2004: 694) <i>живеџи сам као пустињак</i> (Мразовић, Приморац 1991: 404)	
15.	<i>dich mach ich zum Heinzelmännchen</i> (Мразовић, Приморац 1991: 404) <i>направиџи од коџа ђаџуљак</i> (Мразовић, Приморац 1991: 404)	

6 Будући да не постоје адекватни српски називи за митске компоненте *Rübzahl*, *Heinzelmännchen* и *Kobold*, наведене митске ликове смо у раду транскрибовали на српски.

7 Наведени израз посведочен је у роману *Црнац* Татјане Громаче (2004: 138): „Долазио је и човек који је некада био акробат у циркусу. Био је мален као ђаџуљак.”

8 Иако придев *ausgewachsen* има примарно значење 'одрастао', или у пренесеном значењу 'прави, велики' ('ein ausgewachsener Skandal', дословно: 'прави/велики скандал'), у оквиру дословног фразеолошког превода смо дату компоненту превели лексемом *погрбљен*, будући да *ausgewachsen* у одређеним регионима значи и 'грбав, згрбљен, искривљен' (Ханзен Кокоруш и др. 2005: 148), што се у већој мери поклапа са самим значењем фразеологизма: 'Kleinwüchsiger' ('човек ниског раста') (Кипер 1988: 957; Ханзен Кокоруш и др. 2005: 940).

У немачком фолклору се ова малена бића називају и хајнцелменхенима, доброћудним кућним патуљцима који се током ноћи појављују како би у тајности обављали послове укућана. Као фразеолошке компоненте, хајнцелменхени су заступљени у изразу који означава затицање већ претходно завршеног задатка, *das haben die Heinzelmännchen getan* (дословно: *џо су урадили хајнцелменхени*) (Брокхаус 1911: 78). Ови вредни кепеци код циљног еквивалента *џо су урадиле добре виле* парирају женским антропоморфним митским бићима, које су при томе проширене у придевом *добре* у функцији атрибута. Упркос наведеном лексичком и морфосинтаксичком одступању, наведене фразеологизме одликује више еквивалентских поклапања, почевши од субјекатских лексема у номинативу множине (*Heinzelmännchen – виле*), којима претходе предикати у трећем лицу множине перфекта (*haben getan – су урадиле*), као и показне заменице у функцији објекта у акузативу (*das – џо*).

Скривени од људског ока, веровало се да хајнцелменхени живе по шталама, амбарима и подрумима људи којима помажу,⁹ што се огледа у компаративном фразеологизму *wie die Heinzelmännchen leben* (дословно: *живеџи као хајнцелменхени*) (Керајн 1861: 30). Српски еквивалент *живеџи сам као џустинџак* који на исто тако сликовити начин описује усамљенички живот се при томе разликује како лексички, тако и морфосинтаксички од полазног изрази, будући да садржи прилошку одредбу за начин *сам*, као и именицу у јединици која описује религијског испосника, уместо антропоморфно митско биће у множини.

Поред патуљастог стаса који је варирао од величине патца до шаке четворогодишњег детета, комичну појаву хајнцелменхена употпуњивала је велика глава прекривена шиљастом капом, и неретко грба на леђима (Руланд 1970: 105; Руланд 2012: 93). Њихов непропорционални погрбљени изглед који асоцира на човека са задобијеним физичким ударцима уједно представља основу за настајак шаљиве претње *dich mach ich zum Heinzelmännchen* (дословно: *најравиџу џе хајнцелменхеном*). Гледано са контрастивног аспекта, код српског еквивалента *најравиџи од коџа џајрикаш* је такође заступљен глагол *tachen* (= урадити), при чему он у речнику стоји у инфинитиву, уместо у првом лицу јединице презенте (*tach*). Поред тога, објекат *dich* (= тебе, те) налази се у акузативу, а предлошко-падежна конструкција *од коџа* у генитиву. Код немачког еквивалента такође је присутна конструкција у дативу *zum Heinzelmännchen*, док лексема *џајрикаш* стоји у акузативу.

16.	<i>lachen wie ein Kobold</i> (Перих 2004: 862) <i>смејати се као луд</i> (Оташевић 2007: 473)	ДЕ: лекс.
17.	<i>den Kobold im Leib haben</i> (Мразовић, Приморац 1991: 480) <i>јесџи као ала</i> (Ковачевић 2002: 37)	ДЕ: морфосинт. + лекс.
18.	<i>einen Kobold haben</i> (Мразовић, Приморац 1991: 480) <i>имати добру вилу</i> (Мразовић, Приморац 1991: 480)	

Као пандан хајнцелменхенима, коболди представљају патуљасте чуваре куће, склоне шалама, пакостима и застрашивањима (Мејер 1907: 208–209). Њихова враголаста нарав огледа се и у компаративном фразеологизму *lachen wie ein Kobold* (дословно: *смејати се као коболд*) који означава гласно смејање. Циљни еквивалент *смејати се као луд* се од наведеног полазног фразеологизма разли-

9 У другим изворима налазимо да ова бића живе у природи, или под земљом у хумкама (Ендерле и др. 1992: 48).

кује искључиво на лексичком нивоу, будући да садржи придев, уместо именицу антропоморфног нестварног бића.

Уколико у одређено време на одређеном месту коболд не би добио свој оброк, разјарени патуљак био је у стању да укућанима приреди највећу пакост (Волф, Манхарт 1852: 337). На основу ове аналогије се у немачком језику за човека са великим апетитом каже да „има коболда у трбуху (*den Kobold im Leib haben*), при чему се у српском језику користи израз *јесџи као ала*. Поред различитих митских компоненти (антропоморфна *Kobold*, зооморфна *ала*), као и глаголских (*haben, јесџи*), наведени еквивалентни одступају и на морфосинтаксичком нивоу: израз у српском има поредбenu структуру, при чему немачки фразеологизам садржи објекат у акузативу (*den Kobold*), као и прилошку одредбу за место (*im Leib*).

Иако су уживали у насамаривању укућана, сматрало се да коболди доприносе благостању домаћинства, чувањем дома од лопова и несрећа, дељењем добронамерних савета и бригом о стоци (Рерих 2004: 862). Тиме и израз *einen Kobold haben* (дословно: *имаџи коболда*) означава поседовање тајног помагача, или у српском *добре виле* (*имаџи добру вилу*). Наведена антропоморфна компонента је код циљног фразеологизма проширена придевом у функцији атрибута, што, поред лексичког (*einen Kobold – добру вилу*) упућује и на морфосинтаксичко одступање датих еквивалената.

19.	<i>husch, husch die Waldfee</i> (Кипер 1988: 901) 'млада девојка је прошла; лопта/нешто је пролетело; брзо у кревет; пожури'	НЕ
-----	---	----

Упркос полисемији фразеологизма *husch, husch die Waldfee* (дословно: *џсџ, џсџ, шумска вила*), сва значења наведеног израза доводе се у везу са брзином кретања ових шумских нимфи. Наведени израз, за који није посведочен циљни еквивалент са истом семантиком, с једне стране може да послужи као коментар младића при осврту на лепу пролазницу, или да представља усклик током утакмице на незаустављиву лопту. У другим случајевима он може звучати као наредба за брз одлазак деце у кревет, или да се користи у другим ситуацијама у којима је битно пожурити се.

20.	<i>die badende Nixe</i> (Ханзен Кокоруш и др. 2005: 1201) 'купачица на плажи'	НЕ
21.	<i>sie schwimmt wie eine Nixe</i> (Ханзен Кокоруш и др. 2005: 1201) <i>она џлива као риба</i> (Ханзен Кокоруш и др. 2005: 1201)	ДЕ: лекс.

Поред шумских вила, у фразеологији немачког језика заступљене су компоненте које означавају и водене нимфе или никсе, златокосе сирене плавих очију које се током сунчаних дана могу спасити на обалама како се купају (Безе 1982: 240–241; Шулице 1865: 34). Постоји претпоставка да се купачице на плажи (*die badende Nixe*, дословно: *никса које се куџа*) у немачком језику пореде са воденим вилама на основу веровања, да су ова зоо-антропоморфна бића могла да поприме и чисто људски облик, при чему би их одавали рубови хаљина, који се чак ни на сунцу нису дали осушити (Исон 2008: 142–143). У српском језику при томе није посведочен еквивалент који на семантичком нивоу одговара наведеном немачком фразеологизму, те се исти преводи описно.

Захваљујући рибљем репу, никсе су биле у стању да се у свом природном станишту крећу много брже од људи, због чега се за хитру пливачицу каже да „плива као никса (*sie schwimmt wie eine Nixe*). Код српског еквивалента *она плива као риба* је уместо зоо-антропоморфне лексеме, заступљена компонента која означава зооним, што представља једино лексичко одступање наведених израза.

22.	<i>rätselhaft wie eine Sphinx sein</i> (Кригер Лоренцен 1995: 498) <i>бићи загонетан као Сфинџа</i>	ПЕ
-----	--	----

У грчкој митологији је Сфинга представљена као зоо-антропоморфно биће са женском главом, лављим трупом, змајским репом и орловским крилима, које величанствено седећи на литицама у близини античког града Тебе путујућим пролазницима поставља питање: „Шта је то што изјутра иде на четири ноге, у подне на две, а увече на три? (Гревс 1987: 214; Јанковић 1996: 386; Фримен 1997: 185). Свакога ко не би знао да одгонетне њену загонетку, Сфинга би живог прождирала, све док Едип својим одговором: „Човек, [...] јер као дете пузи четвероношке, чврсто стоји на двама ногама као одрастао, и поштапа се у старости, није зауставио циклус смрти (Гревс 1987: 215). Сфингина загонетка имала је трагичан исход за многе, али и за њу саму: схвативши да је коначно надмудрена, митска звер скаче са стена у своју пропаст (Шерман 2008: 346). Вековима касније, Сфинга и даље важи за симбол мудрости и енигматичности, што потврђују и потпуно еквивалентни фразеологизми у немачком и српском језику *rätselhaft wie eine Sphinx sein* и *бићи загонетан као Сфинџа*, који означавају недокучиву, мистериозну и загонетну особу.

Закључак

Контрастивно истраживање којим је обухваћено 22 еквивалентска пара је показало да је делимична еквиваленција најфреквентнија еквивалентска категорија (укупно 15 парова), док је нулта еквиваленција заступљена у мањем броју (укупно 6). Истраживањем је такође утврђено да је потпуна еквиваленција посведочена код само једног еквивалентског пара, чинећи тиме најмалобројнију еквивалентску групу. У оквиру делимичне еквиваленције, фразеологизми се у највећем броју примера (укупно 12) морфосинтаксички и лексички разликују, при чему садрже и одступања искључиво на лексичком нивоу (укупно 3 пара). Поред тога, збир делимичне (68%) и потпуне еквиваленције (5%) указује на то да 73% анализираних еквивалената има исто значење, док 27% фразеологизама полазног језика не налази еквивалент са истим семантиком у циљном језику.

Извори:

Вајнбергер 2012: Н. Weinberger, *Kroatisch/Serbisch-Deutsches phraseologisches Wörterbuch angeordnet nach semantischen Gruppen*, Wien: Facultas-Verlag.

Громача 2004: Т. Громача, *Crnac*, Zagreb: Durieux.

Дуден 1988: Дуден 11, *Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten*, Mannheim: Dudenverlag.

10 Дати фразеологизам забележен је у приповеци *Хајдучка легенда* Миљенка Смоја (1971: 173): „Осебујна личност бијаше већ барба Лука, који је имао свој стил обране, намргођен, као сфинџа загонетан, барба Лика је непогрешиво оцјењивао лет лопте.”

- Кипер 1988: H. Küpper, *Wörterbuch der deutschen Umgangssprache*, Stuttgart: Klett.
- Ковачевић 2002: Ž. Kovačević, *Srpsko-engleski frazeološki rečnik*, Beograd: Filip Višnjić.
- Кригер Лоренцен ⁹1995: K. Krüger-Lorenzen, *Deutsche Redensarten und was dahinter steckt : Das geht auf keine Kuhhaut, Aus der Pistole geschossen, Der lachende Dritte*, München: Heyne.
- Матешић 1982: J. Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Мразовић, Приморац ²1991: P. Mrazović, R. Primorac, *Nemačko-srpskohrvatski frazeološki rečnik*, Beograd: Naučna knjiga.
- Оташевић 2007: Ђ. Оташевић, *Мали српски фразеолошки речник*, Београд: Алма.
- Рерих ⁷2004: L. Röhrich, *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten*, I, Freiburg: Herder.
- РМС ²1990: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Нови Сад/Загреб: Матица српска/Матица хрватска.
- РСЈ 2007: *Речник српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Смоје 1971: M. Smoje, *Hajdučka legenda*, Split: Marko Marulić.
- Ханзен Кокоруш и др. 1988: R. Hansen-Kokoruš i dr., *Hrvatsko-njemački frazeološki rječnik*, Zagreb/München: Nakladni zavod Matice hrvatske/Verlag Otto Sagner.
- Шарић, Витшен 2008: Lj. Šarić, W. Wittschen, *Rječnik sinonima hrvatskoga jezika*, Zagreb: Jesenski i Turk.

Литература:

- Безе 1982: H. Beese, *Von Nixen und Brunnenfrauen: Märchen des 19. Jahrhunderts*, Frankfurt/M.: Ullstein Taschenbuch.
- Бејн 2013: T. Bane, *Encyclopedia of fairies in world folklore and mythology*, Jefferson, N.C./London: McFarland & Company, Inc.
- Беланцер 2011: J. Belanger, *Picture yourself legend tripping: your complete guide to finding UFOs, monsters, ghosts, and urban legends in your own backyard*, Boston, MA: Course Technology.
- Блаха Пејекс 2008: N. Blaha-Peilleux, *Mütter und Anti-Mütter in den Märchen der Brüder Grimm*, Tübingen: Tübinger Vereinigung für Volkskunde.
- Брокхаус ⁵1911: Brockhaus-Lexikonredaktion, *Brockhaus' Kleines Konversations-Lexikon*, I, Leipzig: Brockhaus.
- Волф, Манхарт 1852: J. W. Wolf, W. Mannhardt, *Beiträge zur deutschen Mythologie*, I-II, Göttingen; Dieterich.
- Герст 2012: C. Gerst, *Hexenverfolgung als juristischer Prozess: das Fürstentum Braunschweig-Wolfenbüttel im 17. Jahrhundert*, Göttingen: V & R Unipress.
- Гревс ³1987: R. Grevs, *Grčki mitovi*, Beograd/Priština: Nolit/Jedinstvo.
- Грим 1857: J. Grimm, *Grimm's fairy tales: With illustrations by E[dward] H[enry] Wehnert*, London: Standard Library Co. s.a.
- Ендерле и др. 1992: A. Enderle, D. Meyerhöfer, G. Unverfehrt, *Kleine Menschen – grosse Kunst: Kleinwuchs aus künstlerischer und medizinischer Sicht*, Hamm: Artcolor.
- Исон 2008: C. Eason, *Fabulous creatures, mythical monsters, and animal power symbols: A handbook*, Westport: Greenwood Press.
- Јанковић ²1996: V. Janković, *Imenik klasične starine: mitologija, istorija, umetnost*, Beograd: Vreme knjige.

- Керајн 1861: J. Kehrein, *Deutsches Lesebuch für Gymnasien, Seminarien, Realschulen: mit sachlichen und sprachlichen Erklärungen nebst vielfachen Andeutungen zu einem praktischen Unterricht in der deutschen Sprache / 1 Untere Lehrstufe*, Leipzig: Wigand.
- Левак 2001: B. P. Levack, *Gender and witchcraft*, New York: Routledge.
- Мејер 1907: Meyer-Redaktion, *Meyers Großes Konversations-Lexikon*, XI, Leipzig und Wien: Bibliographisches Institut.
- Мејер 2013: R. M. Meyer, *Altgermanische Religionsgeschichte*, Hamburg: Severus.
- Минквиц 1852: Minckwitz, *Illustriertes Taschenwörterbuch der Mythologie*, Leipzig: Arnold. J.
- Петровић 1988: V. Petrović, Phraseologie im Fremdsprachenunterricht, *Deutsche Sprache*, 4/88, Mannheim: Institut für Deutsche Sprache, 351–361.
- Петцолд 2004: V. Petzold, Der Sandmann als Fabelfigur und Medienstar, *Volkskunde in Rheinland-Pfalz*, 1, Mainz: Gesellschaft für Volkskunde in Rheinland-Pfalz e.V., 115–135.
- Петцолт ³2008: L. Petzoldt, *Kleines Lexikon der Dämonen und Elementargeister*, München: C.H.Beck.
- Пирер 1860: Pierer-Redaktion, *Pierer's Universal-Lexikon*, X, Altenburg: Verlagsbuchhandlung von H. A. Pierer.
- Пирер 1865: Pierer-Redaktion, *Pierer's Universal-Lexikon*, XIX, Altenburg: Verlagsbuchhandlung von H. A. Pierer.
- Розен 2009: B. Rosen, *The mythical creatures bible: The definitive guide to legendary beings*. New York: Sterling.
- Руланд 1970: W. Ruland, *The finest legends of the Rhine*, Bonn: Hoursch & Bechstedt.
- Руланд 2012: W. Ruland, *Rheinische Sagen – Kleine Ausgabe*, Hamburg: tredition.
- Сендемен 2006: P. E. Sandeman, *Treasure on Earth: A Country House Christmas*, London: National Trust.
- Фримен 1997: M. S. Freeman, *A new dictionary of eponyms*, New York: Oxford University Press.
- Џонсон 1969: F. R. Johnson, *Witches and demons in history and folklore*, Murfreesboro, N.C.: Johnson Pub. Co.
- Шерман 2008: J. Sherman, *Storytelling: an encyclopedia of mythology and folklore*, Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe.
- Шулце 1865: C. Schulze, *Ueber Tonmythen und Tonsagen*, *Neue Berliner Musikzeitung*, Volume 19, Berlin-Groß-Lichterfelde: Ludwig.

DEUTSCHE PHRASEOLOGISMEN MIT DER KOMPONENTE EINES ANTHROPOMORPHEN FABELWESENS UND DEREN ÄQUIVALENTE IM SERBISCHEN

Zusammenfassung

Im Beitrag werden deutsche Phraseologismen, die eine anthropomorphe Fabelwesen-Komponente enthalten, mit den serbischen Äquivalenten kontrastiert, damit morphosyntaktische, lexikalische und semantische Ähnlichkeiten und Unterschiede zwischen ihnen festgestellt werden können. Für die Untersuchung wird die Methode der kontrastiven Analyse verwendet, wobei Deutsch als Ausgangssprache und Serbisch als Zielsprache dient. Da die genannten Komponenten aus verschiedenen Mythen und/oder volkskundlichen Überlieferungen stammen, wird neben dem kontrastiven Aspekt auch der Einfluss ihres mythologisch-folkloristischen Hintergrunds auf die Bedeutung der exzerpierten Phraseologismen analysiert. Die vergleichende Untersuchung des Beitrags zeigt, dass Teiläquivalenz (insgesamt 15 Beispiele) die häufigste Äquivalenzkategorie darstellt, während Nulläquivalenz (insgesamt 6 Beispiele) und Volläquivalenz (insgesamt 1 Beispiel) weniger vorhanden sind.

Schlüsselwörter: anthropomorphe Fabelwesen, kontrastive Phraseologie, Deutsch, Serbisch

Zvezdana Simić

II СИНТАКСИЧКА И СТИЛИСТИЧКА ПРОУЧАВАЊА

Марина Шафер¹
Нови Сад

УСЛОВНЕ РЕЧЕНИЦЕ И ПОЈАМ УСЛОВА У СТАРОМ ЗАВЈЕТУ (ЂУРА ДАНИЧИЋ)

У раду се испитују условне реченице на корпусу *Старог завјешта* (*Књиге пророка*), у преводу Ђуре Даничића (1865). Посматране су синтаксичко-семантичке особине кондиционалних реченица (употреба везника, глаголских облика у протазима и аподози итд.), и на тај начин реконструише се изглед структуре условне реченице у српском језику XIX века. Уочене су извесне разлике у односу на савремени језик (честа појава погодбено-адверзативног везничког склопа *ако ли*, употреба одређених комбинација глаголских облика и др.). С друге стране, посматран је и сам појам услова, који је у овој врсти текста видљив у комуникацији која се одвија између Господа и његовог народа. Највећи број кондиционалних реченица изговара Бог, користећи пророке као медијум, а њима се исказују обећања, савети, као и забране, упозорења.

Кључне речи: условне реченице, услов, Стари завјет, XIX век

1. УВОД

1.1. Корпус, предмет и циљ рада. Предмет овог истраживања јесу условне реченице и појам услова у *Старом завјешту*, а кориштен је превод Ђуре Даничића (1865). Због ограничености обима овога рада, испитивање је вршено само на појединим деловима *Старога завјешта*, на *Књигама пророка*. У обзир су узете четири опширне књиге, *Књига пророка Исаије*, *Јеремије*, *Језекеља* и *Данила*, одакле је већина експериментираних кондиционалних реченица, као и по обиму краће књиге, *Књига пророка Осије*, *Јоила*, *Амоса*, *Авдија*, *Јоне*, *Михеја*, *Наума*, *Авакума*, *Софаније*, *Аѓија*, *Захарије* и *Малахије*. Циљ оваквог истраживања јесте реконструкција особина условне реченице у српском језику средине XIX века. Поред уочених семантичко-синтаксичких црта, које се подударују или разликују од стања у савременом језику, посматран је и однос говорника и саговорника. Највећи број условних реченица изговара Бог, посредством пророка који преносе његове речи, а поруке су упућене његовом изабраном светом народу – јеврејском народу, Израелу.

1.2. Појам кондиционалности и кондиционалне (условне, погодбене) реченице. „Језичке конструкције условног значења директно рефлектују човекову способност да промишља о алтернативним ситуацијама, успоставља везе између ситуација и уочава до каквих би промена дошло уколико би се одређене везе промениле” (Храковски 2005: 3). Стога не изненађује позамашан број (92) погодбених реченица у овом тексту – Бог се обраћа народу, или пак појединцу, нудећи му изборе (најчешће у пару, два антитегичка, супротно успостављена), од којих сваки са собом носи одређене последице. Управо то је циљ пророчких књига – да се унапред прикажу алтернативне ситуације, како би човеку било омогућено и олакшано да се определи за прави пут.

1 safer.marina@gmail.com

Полазећи од претпоставке да је „за uslovljavanje jedne situacije drugom nužan određeni uvid onoga ko govori u tu drugu situaciju” (Ивић 1983: 152), кондиционалне реченице могу се поделити у две групе: иреалне (говорник зна у каквој је релацији са стварношћу радња протазног предиката) и евентуалнореалне (говорник не зна у каквој је релацији са стварношћу радња протазног предиката). У анализираном корпусу знатно је већи број реченица којима се означава евентуалнореални услов (чине чак 93.48 % примера), и оне су у раду подељене у три целине, према ономе ко поставља услов, и ономе коме је услов упућен (у прве две групе Бог се обраћа своме народу, или из народа изабраном појединцу, док је обраћање других ликова из *Књига пророка* смештено у трећу групу). Потом су приказане реченице са иреалним условом, које нису бројне у испитиваном корпусу.

2. АНАЛИЗА КОРПУСА

А. ЕВЕНТУАЛНОРЕАЛНИ УСЛОВ. Као што је малочас речено, у евентуалнореалним реченицама говорно лице, „uslovljavajući sadržaj apodozne rečenice sadržajem protazne, ne zna u kakvoj je relaciji sa stvarnošću radnja koju imenuje protazni predikat” (Ивић 1983: 146). Протазне структуре уводе се везником *ако*, а у ексцерпираној грађи нашла се једна условна реченица која је уведена асиндетски, употребом партикуле *ли*. Ова речца у анализираном корпусу веома је честа у оквиру везничког склопа *ако ли*, у коме служи за идентификацију супротног односа погодбене реченице у односу на претходни контекст. Подаци о осталим формалним особинама ексцерпираних реченица биће дати након сваке од наведене три целине.

2.1. Бог се обраћа народу. За комуникацију између Господа и његовог народа важну улогу има старозаветни пророк. „Proroci su, prema Bibliji, ljudi koje Bog poziva za svoje glasnike: oni objavljuju njegovu poruku.” (Дуда 1968: 279).² У ову групу издвојене су оне кондиционалне реченице које изговара Бог, а упућене су израелском народу. У неким од њих пророк, говорећи народу, преузима на себе речи и улогу Господа, те је протазни предикат у другом лицу (*ако ме послушајте*), а у другима цитира оно што му је Бог поручио, па је протазни предикат у трећем лицу (*ако добро науче*). У свим наведеним примерима експлицира се да су речи које пророк преноси послате од Бога, те наилазимо на конструкције: *вели Господ, говори Господ, уста Господња рекоше и сл.*

У табели која следи, наведени су сви парови кондиционалних реченица којима Бог своме народу предочава избор између две ситуације, а оне се могу свести на једноставну одлуку: хоће ли човек бити послушан, или не. Употребом евентуалнореалних конструкција, које се у свим оваквим примерима везују за сферу будућег услова, приказан је Бог који не управља човеком вољом, и не изненађује га ненајављено својим одлукама, него му допушта да сам одабере јед-

2 Наиме, грчка реч *profetes*, пророк, значи у првом реду не онога ко прориче будуће ствари, него човека који говори у име некога другог. Поред наведених пророка (четири „велика” и дванаест „малих”), у *Старом завету* се јављају и други пророци, као што су Мојсије, Самуел, Илија, Елизеј..., али они нису уврштени у групу такозваних *пророка-писаца*, те њихове поруке нису посматране у овом раду (њихова се дела налазе у *Књигама Мојсијеvim*, *Књигама о царевима* итд.). *Књиге пророка (пророка-писаца)* састављене су од различитих елемената: пророчких поука, претњи, прекора, њихових аутобиографских и биографских података и извештаја о њима, а важну улогу у формирању тих књига имају кругови ученика и духовни баштинници пророка. Овде се налазе многи прекори, они се служе и литургијским облицима, проповедима, судским говорима... „У свим се тим навјештајима одражава дубоко самouvјerenje пророка да говоре Бољу riječ” (Дуда 1968: 279).

ну од две алтернативе (говорник, Бог, не зна шта ће народ одабрати), унапред наговештавајући последице сваког од наведених избора. У левој колони приказана су о б е ђ а њ а која Бог даје народу, односно они услови који ће народа довести до н а г р а д е; док су у десној колони приказане Божје претње народу, односно казне које ће Бог применити уколико постављени услови не буду испуњени. Ово је заправо тема која се провлачи кроз цео *Штари завети* – савез израелског народа и његовог Бога, који се заснива на одређеним у с л о в и м а (синајски Савез, са десет Божјих заповести, склопљен је још у *Књизи Мојсијевој*, око 1250. г. пре н. е.), и као такав мора се наставити и одржавати и у добу које следи.³

ОБЕЂАЊЕ (НАГРАДА)

ПРЕТЊА (КАЗНА)

<p>Ако хоћете слушати, добра земаљска јешћете.⁴</p>	<p>Ако ли нећете, него будите непокорни, мач ће вас појести, јер уста Господња рекоше. (Ис 1: 19–20);</p>
<p>Тада дођите, вели Господ, па ћемо се судити: ако гријеси ваши <i>буду као скерлеи</i>, постаће бијели као снијег;</p>	<p>ако буду црвени као црвац, постаће као вуна. (Ис 1: 18);</p>
<p>И ако добро <i>науче</i> путове народа мојега, да се заклинју мојим именом: тако да је жив Господ! као што су они учили мој народ да се куне Валом, тада ће се сазидати усред народа мојега.</p>	<p>Ако ли не послушају, тада ћу ишчупати сасвијем таки народ и затрти, говори Господ. (Јер 12: 16–17);⁵</p>
<p>Ако ме <i>послушате</i> говори Господ, да не носите бремена на врата овога града у суботу, него светите суботу не радећи у њу никакога посла, Тада ће улазити на врата града овога цареви и кнезови, који сједе на пријестолу Давидову, на колима и на коњма, они и кнезови њихови, Јудејци и Јерусалимљани, и стајаће овај град довијека. И долазиће из градова Јудинијех и из околине Јерусалимске, и из земље Венијаминове, и из равнице и из гора и с југа, и доносиће жртве паљенице и приносе с даром и кадом, и жртве захвалне доносиће у дом Господњи.</p>	<p>Ако ли ме не послушате да светите суботу и не носите бремена улазећи на врата Јерусалимска у суботу, онда ћу распалити огањ на вратима његовијем, који ће упалити дворове Јерусалимске и неће се угасити. (Јер 17: 24–27);</p>
<p>Јер ако доиста <i>узрадише</i> ово, улазиће на врата овога дома цареви, који сједе мјесто Давида на пријестолу његову, на колима и на коњма, они и слуге њихове и народ њихов.</p>	<p>Ако ли не послушате овијех ријечи, заклинјем се собом, вели Господ, да ће опустјети тај дом. (Јер 22: 4–5);</p>

3 Живот и деловање пророка чија су дела узета као корпус овога рада везују се за период VIII–IV века пре н. е. (Дуда 1968: 279–294).

4 У свим примерима у овом раду протазни предикати биће обележени косим словима, а аподозни подвлачењем.

5 У овом примеру, Бог се обраћа непријатељским суседима, који су противници његовом изабраном народу. Њима, такође, пружа могућност покајања и преобраћења.

<p>Ако <i>останете</i> у овој земљи, <i>сазидаћу</i> вас, и <i>нећу</i> вас <i>разорити</i>, и <i>насадићу</i> вас и <i>нећу</i> вас <i>истријебити</i>; јер ми је жао са зла које сам вам учинио. Не бојте се цара Вавилонскога, којега се бојите; не бојте га се, говори Господ, јер сам ја с вама да вас сачувам и да вас избавим из његове руке. И <i>учинићу</i> вам милост да се смилује на вас, и врати вас у земљу вашу.</p>	<p>Ако ли <i>речете</i>: нећемо да останемо у тој земљи, не слушајући гласа Господа Бога својега Говорећи: не, него идемо у земљу Мисирску [...] Онда <i>чујте</i> ријеч Господњу, који сте остали од Јуде; овако вели Господ над војскама Бог Израиљев: ако ви <i>окренете</i> лице своје да идете у Мисир и <i>оштите</i> да се населите ондје, ондје <i>ће</i> вас у земљи Мисирској <i>стигнути мач</i> којега се бојите, и <i>глад</i>, ради које се бринете, <i>гониће</i> вас ондје у Мисиру и ондје <i>ћете помријети</i>. [...] Јер овако вели Господ над војскама Бог Израиљев: као што се гњев мој и јарост моја изли на становнике Јерусалимске, тако <i>ће се излити гњев</i> мој на вас, ако <i>оштите</i> у Мисир, и <i>бићете укин</i> и <i>чудо и клетва и руг</i>, и <i>нећете</i> више <i>видјети</i> овога мјеста. (Јер 42: 10–18).</p>
---	--

Укупно је шест оваквих 'парова' условних реченица, а у већини реченица уочава се више набрајаних аподозних предиката, чиме се развија богата слика 'последича' послушности Богу (што је нарочито видљиво у опису славе Јерусалима). Као услов за добијање награде од Бога, помиње се најпре послушност његовој вољи: поштивање светог дана – суботе, останак у земљи Господњој,⁶ клањање њему а не другим боговима, а као награду Бог обећава земаљска добра, и посвећење и уздицање њиховог града, Јерусалима. У другој колони, у највећем броју примера у аподозном предикату јавља се негирани облик глагола *послушајши*, а Бог прети смрћу, пустошењем дома – Јерусалима, затирањем и уништењем непослушног народа. У последњем примеру у десној колони уочава се више кондиционалних реченица.

Готово сви примери реченица са десне стране уведени су већ поменутиим везничким спојем *ако ли*. Партикула *ли* указује на супротан однос погодбене реченице у односу на претходни контекст, у овим случајевима, у односу на претходни погодбени реченични комплекс. Везнички склоп *ако ли* према погодбеном *ако* у начелу има комплементну дистрибуцију. Употреба овог споја у савременом језику свакако није фреквентна.⁷

Поред реченица наведених у претходној табели, у испитиваном корпусу нашло се још неколико погодбених реченица сличног садржаја, у којима Бог поставља услове своме народу, а које спрам себе немају 'парњак' (награда – казна), или је у тексту он исказан неким другим синтаксичким средством.

6 Пророк Јеремија у овим стиховима забрањује Јудејцима одлазак у Мисир. Вавилонски цар пред којим беже јесте Навуходоносор (587. г. пре н. е. заузео је Јерусалим) (Дуда 1968: 283).

7 У старословенским текстовима везник аще често се јавља у комбинацији са другим везницима, уносећи на тај начин неку додатну семантику (аще да – експресивна функција, аще бо – експликативно-условно значење, а тако и аще ли – супротно-условно значење) (Курешевић 2014: 210–211). Везнички склоп *ако ли* појављује се и у језику старосрпске пословноправне писмености, и то у сваком четвртном примеру (XII–XV век). Претпоставља се да је прасловенско *li* представљало факултативну експресивну партикулу без спецификованог значења, која се везивала за друге партикуле *и/или* везнике, а да се поступно за њу везивало значење адверзативности. Ово примарно експресивно *li* везивало се за погодбени везник вероватно захваљујући постојању погодбених реченица на *li*, које су се развиле из упитних реченичних структура (Павловић 2009: 304).

ОБЕЋАЊЕ (НАГРАДА)

ПРЕТЊА (КАЗНА)

<p>Ако одвратиши ногу своју од суботе да не чиниш што је теби драго на мој свети дан, и ако прозовеш суботу милином, сваки дан Господњи славнијем, и <i>будеш га славио</i> не идући својим путовима и не чинећи што је теби драго, ни говорећи ријечи, Тада ћеш се веселити у Господу, и извешћу те на висине земаљске, и даћу ти да једеш нашљедство Јакова оца својега; јер уста Господња рекоше. (Ис 58: 13–14);</p>	<p>Реци им дакле: овако вели Господ: ако ме <i>не послушаће</i> да ходите у мом закону који сам ставио пред вас, Да слушате ријечи слуга мојих пророка, које вам шаљем, које слах зарана једнако, али их не послушасте, Учинићу с домом овијем као са Силомом, и град овај даћу у проклетство свијем народима на земљи. (Јер 26: 4–6);</p>
<p>Јер овако говори Господ Господ, светац Израилев: ако се повратиш и <i>будеш мирни, избавићете се</i>, у миру и уздању биће сила виша. (Ис 30:15);</p>	<p>Јер ми овако рече Господ ухвативши ме за руку [...] Закон и свједочанство тражите. Ако ли ко <i>не говори</i> тако, њему нема зоре. И ходиће по земљи потуцајући се и гладујући; и кад буде гладан, љутиће се и псовати цара својега и Бога својега горе. (Ис 8: 20–22);</p>
<p>И који су далеко, доћи ће и градиће цркву Господњу, и познаћете да ме је Господ над војскама послао к вама. И то ће бити ако <i>уаслушаће</i> глас Господа Бога својега. (Зах 6: 15);</p>	<p>И у тај ћу дан, говори Господ над војскама, истријebити из земље имена идолама да се више не спомињу, и пророке и нечисти дух уклонићу из земље. И ако ко још <i>усироркује, рећи ће</i> му отац његов и мати његова, који га родише: нећеш бити жив, јер си говорио лаж у име Господње. И отац ће га његов и мати његова, који га родише, пробости, што пророкова. (Зах 13: 2–3);</p>
<p>...ако <i>уклониш</i> гадове своје испред мене, Израилу, нећеш се скитати, вели Господ (Јер 4:1);</p>	<p>И ако који од племена земаљских <i>не би дошли</i> у Јерусалим да се поклоне цару Господу над војскама, на њих неће бити дажда; И ако се племе Мисирско <i>не би дошло</i> и <i>дошло</i>, на које не дажди, биће исто зло којим ће Господ ударити народе који не би долазили да празнују празник сјеница. (Зах 14: 17–18);</p>
<p>Ако <i>избациш</i> између себе јарам и <i>престанеш</i> <i>пужајши прсти</i> и <i>говориши</i> зло; И ако <i>ошвориш</i> душу своју гладноме, и <i>насићиш</i> душу невољну; тада ће засјати у мраку видјело твоје и тама ће твоја бити као подне. (Ис 58: 9–10);</p>	<p>Јер ако је ко <i>праведан</i> и <i>чини суд</i> и <i>правду</i>, На горама <i>не једе</i> и очију својих <i>не подиже</i> ка гаднијем боговима дома Израилева, и <i>не скврни</i> жене ближњега својега, И никоме <i>не чини насиља</i>, залог дужнику својему <i>враћа</i>, ништа <i>не оћима</i>, хљеб свој <i>даје</i> гладноме и голога <i>одијева</i>, Не <i>даје</i> на добит и <i>не узима</i> придавка, од неправде <i>устеже</i> руку своју, и право <i>суди</i> између једнога човјека и другогa, По уредбама мојим <i>ходи</i>, и <i>држи законе</i> моје творећи истину; тај је праведан, доиста ће живјети, говори Господ Господ. (Јез 18: 5–10);</p>

<p>Ако ли би се безбожник <i>обратио</i> од свијех гријеха својих које учини, и <i>држао би све уредбе моје</i> и <i>шворио суд и правду</i>, доиста <u>ће живјети, неће погинути</u>. (Јез 18: 21);</p>	<p>Јер ако је ко <i>праведан</i> и <i>чини суд</i> и <i>правду</i>, [...] Ако роди сина лупежа, који би крв прољевао или би чинио тако што, А не би чинио свега онога, него би јео на горама, и жену ближњега својега скврнио, Сиромашу и убогоне насиље чинио, отимао што, залого не би враћао, и ка гаднијем боговима подизао би очи своје чинећи гад, Давао би на добит, и узимао придавак; <u>хоће ли</u> тај живјети? <u>Неће живјети</u>; учинио је све те гадове, доиста <u>ће погинути</u>, <u>крв ће</u> његова <u>на њему бити</u>. (Јез 18: 5–14).</p>
<p>Сине човјечји, ако ми која земља <i>згријеши</i> учинивши невјеру, и ја <i>дигнем</i> руку своју на њу и <i>слозим</i> јој потпору у хљебу, и <i>пустим</i> на њу глад и <i>истријебим</i> у њој људе и стоку, Ако би у њој била ова три човјека: Ноје, Данило и Јов, они <u>ће правдом</u> својом <u>избавити</u> душе своје, говори Господ Господ, Ако <i>пустим</i> љуте звијери у земљу, те <i>помори</i> људе, и она <i>опустити</i> да нико не може пролазити од звијерја; Ако би у њој била та три човјека, тако ја жив био, говори Господ Господ, <u>неће избавити</u> синова ни кћери, него <u>ће се</u> сами <u>избавити</u>, а земља <u>ће опустјети</u>. Или ако <i>мач</i> <i>пустим</i> на ту земљу, и <i>речем</i>: мачу, прођи ту земљу, да <i>истријебим</i> у њој људе и стоку; Ако би та три човјека била у њој, тако ја био жив, говори Господ Господ, <u>неће избавити</u> синова ни кћери, него <u>ће се</u> сами <u>избавити</u>. Или ако <i>пустим</i> <i>помор</i> на земљу и <i>излијем</i> <i>гњев</i> свој на њу да би крв текла да <i>истријебим</i> у њој људе и стоку; Ако би Ноје, Данило и Јов <i>били</i> у њој, тако ја жив био, говори Господ Господ, <u>неће избавити</u> сина ни кћери, него <u>ће</u> своје душе <u>избавити</u> правдом својом. (Јез 14: 13–20).</p>	

Опет се услов за награду и казну везује за послушност, празновање суботе, држање закона, идолопоклонство, а као последица заслужује се весеље, избављење, изградња цркве,⁸ или пак проклетство, смрт. Уочен је већи број реченица у којима Бог обећава, него оних у којима грди.

У свим наведеним примерима кондиционалних реченица (2.1) уочене су следеће комбинације глаголских облика:

протаза	презент пф.	презент пф.	футур II	потенцијал	презент импф.	презент импф.
аподоза	футур I	императив	футур I	футур I	футур I	презент импф.

Распоред глаголских облика евентуалнореалне погодбе који одликује и погодбену реченицу савременог српског језика, те се наводи и у литератури, неће бити детаљно анализиран. Оно што би се могло издвојити као специфичност јесте ретка употреба футура II у протази на местима где би његова употреба била очекивана у савременом језику (појављује се само у једном примеру – *будеш славио*, Ис 58: 13–14). С друге стране, уочавају се глаголи перфективног вида

⁸ У Захаријиним стиховима прориче се будућност јерусалимског Храма, који се у његово време поново градио (Дуда 1968: 292).

настали додавањем префикса *уз-*, те се у протази користе облици презента ових глагола (*узрадихи, усиророковати, узаслушахи*).⁹ Сви услови односе се на сферу будућности. Појава презента глагола имперфективног вида у протази омогућена је свевременим, општим значењем које се протазом преноси (*ако ли ко не говори*, Ис 8: 20–22; *ако је ко њравдан и чини суд и њравду*, Јез 18: 5–14; заправо би се могли парафразирати конструкцијом *ако се деси да је ко...*), или употребом модалног глагола (*ако хоћеште слушахи*, Ис 1: 19–20). Презент имперфективног вида у аподози (*нема зоре*, Ис 8: 20–22) исказује стање које ће наступити у будућности, а будућа радња представља се као да је већ ступила на снагу.

У неколико примера протазна предикација граматикализована је потенцијалом, али потенцијал изостаје у аподозној предикацији (која је исказана футуром). Оваква ситуација такође није типична за савремени језик, јер „ако једном замишљеном ситуацијом условимо другу, онда је и та друга, наравно, замишљена, па се то на одговарајући начин и исказује” (Ивић 1983: 154). Овим се вероватно наглашава случајност наступања услова. Занимљиви су примери у последњем пољу леве колоне, где такође наилазимо на овај протазни потенцијал. Наиме, овде су представљена два услова (услов и ‘подуслов’), при чему је протазна услова граматикализована презентом перфективног вида, док је протазна подуслова граматикализована потенцијалом (вероватно опет због веће случајности наступања на снагу овог подуслова, јер је он већ сам по себи условљен, тј. може ступити на снагу тек након активирања надређеног услова). Ове се структуре приближавају нереалним (потенцијалним) реченицама.

2.2. Бог се обраћа појединцу. У следећој групи издвојене су оне кондиционалне реченице у којима Бог своје поруке упућује конкретном појединцу, најчешће пророку, или се пак обраћа пророку с намером да његове речи пренесе одређеном човеку (за разлику од претходноописане групе, у којој су се поруке односиле на цео народ).

2.2.1. Боџ се обраћа пророку. У неколико кондиционалних реченица Господ се обраћа пророку (Јеремији, Језекељу и Авакуму), дајући му савет шта да чини, као и обећања која га чекају уколико наведене услове испуни. Јеремију условљава обраћењем, и набраја добра која ће му дати уколико буде бринуо о народу, а Језекељу даје услове за спасење душе.

Зато овако вели Господ: **ако се обратиши**, ја **ћу** те опет **поставити** да стојиш предом, **ако одвојиши** што је драгоцјено од рђавога, **бићеш као уста моја** [...] И **учинићу** да будеш томе народу као јак зид мједен [...] И **избавићу** те из руку злијех људи, и **искупићу** те из руку насилничких. (Јер 15: 19–21);

И одговори ми Господ и рече: [...] Јер ће још бити утвара до одређенога времена, и говориће шта ће бити до пошљетка и неће слагати; **ако оклијева**, **чекај** је, јер ће зацијело доћи, и неће одоцнити. (Ав 2: 3);

Опет ми дође ријеч Господња говорећи: [...] **Ако ли** ти **опоменеш** безбожника да се врати са свога пута, а он се не врати са свога пута, он **ће погинути** за своје безаконе, а ти **ћеш сачувати** душу своју. (Јез 33: 9);

А послите седам дана дође ми ријеч Господња говорећи: [...] **Ако ли** ти **опоменеш** праведника да не гријеш праведник, и он престане гријешити, он **ће живјети**, јер прими опомену, и ти **ћеш сачувати** душу своју. (Јез 3: 20–21).

9 Последњи наведени глагол има значење глагола *послушати*, а не глагола *чути*.

Осим ових, у корпусу се налази низ кондиционалних реченица у којима су у улози протазног и аподозног предиката глаголи говорења (*рећи, зайтијати*), те се заправо питање народа формално представља као услов, који ће резултирати Божјим одговором који пророк треба да пренесе. У оваквим примерима приказује се жива комуникација између Бога и пророка, чиме се у старозаветном тексту истиче улога пророка као преносиоца, Божјег гласника, а сам текст чини динамичнијим и веродостојнијим.

И **ако** ти *реку*: куда ћемо ићи? тада им **реци**: овако вели Господ: ко је за смрт, на смрт; ко је за мач, под мач; ко за глад, на глад; ко за ропство, у ропство. (Јер 15: 2);

...**ако** ти *реку*: зашто изрече Господ све то велико зло на нас? [...] Тада им **реци**: јер оци ваши оставише мене, говори Господ, и идоше за другим боговима... (Јер 16: 10–11);

Ако те *зайијта* овај народ или који пророк или свештеник говорећи: како је бремене Господње? тада им **реци**: како бремене? оставићу вас, говори Господ. (Јер 23: 33);

Јер ми овако рече Господ ухвативши ме за руку и опоменувши ме да не идем путем овога народа, говорећи: [...] И **ако** вам *реку*: питајте врачe и гатаре, који шапћу и мрмљају; **реците**; не треба ли народ да пита Бога својега? или ће питати мртве мјесто живијех? (Ис 8: 19);

Ако ли не би *хитјели узети* чаше из руке твоје да пију, тада им **реци**: овако вели Господ над војскама: заиста ћете пити. (Јер 23: 28);

Сине човјечји, *рече ли* ти дом Израиљев, дом одметнички: што радиш? **Реци** им: овако вели Господ Господ: ово је бремене за кнеза који је у Јерусалиму и за сав дом Израиљев што је ондје. **Реци**: ја сам вам знак, како ја учиних тако ће им бити; преселиће се и отићи у ропство. (Јез 12: 9–10).

2.2.2. Бог се обраћа осталим ликовима. У корпусу је пронађено неколико примера у којима се Бог обраћа појединим ликовима у *Књигама пророка*: један је цар Седекија (преко пророка Јеремије), а други Исус, свештенички поглавар. Цару Седекији дају се савети, односно упозорења, исказана са два погодбена реченичка комплекса супротностављена (са везницима *ако* и *ако ли*).

Тада Јеремија рече Седекији: овако вели Господ Бог над војскама, Бог Израиљев: **ако** *оитидеш* ка кнезовима цара Вавилонскога, **жива ће остати** душа твоја, и град овај **неће изгорјети** огњем, и тако **ћеш остати у животу** ти и дом твој.

Ако ли не *оитидеш* ка кнезовима цара Вавилонскога, овај **ће** град **бити предан** у руке Халдејцима, који ће га спалити огњем, и ти **нећеш утећи** из руку њиховијех. (Јер 38: 17–18);

Ако ли *нећеш да изидеш*, ово је што ми показа Господ: Гле, све жене које су остале у дому цара Јудина, **одвешће** се ка кнезовима цара Вавилонскога, и оне **ће рећи**: наговорише те и преварише те пријатељи твоји; ноге ти се увалише у глиб, а они се повукосе натраг. (Јер 38: 21–22).

И анђео Господњи засвједочи Исусу говорећи: Овако вели Господ над војскама: **ако** *узидеш* мојим путовима, и **ако** *уздржиш* што сам наредио да се држи, тада **ћеш** ти **судити** дому мојему и **чуваћеш** тријемове моје, и **даћу** ти да ходиш међу овима што стоје. (Зах 3: 6–7)

У овој групи погодбених реченица (2.2) уочене су следеће комбинације глаголских облика:

протаза	презент пф.	презент пф.	презент пф.	аорист	потенцијал
аподоза	футур I	футур I	императив	императив	императив

Већина наведених комбинација карактеристична је и за кондиционалну реченицу савременог српског језика. Као и у одељку 2.1, и овде се уочава појава глагола свршеног вида са префиксом уз- у протази (*уздржати*, *узићи*, Зах 3: 6–7), у облику презента, а не појављује се ниједан протазни предикат у облику футура II. Један протазни предикат налази се у облику потенцијала, док је аподозни у облику императива (а не у потенцијалу, како би било очекивано у савременом језику). У једној реченици услов је уведен самосталном партикулом *ли* (Јез 12: 9–10), што је једини овакав пример у испитиваном корпусу.

2.3. Обраћање других ликова. У трећу групу евентуалнореалног услова уврштене су кондиционалне реченице које изговарају остали ликови. Оне се појављују у *Књизи пророка Данила*, и *Књизи пророка Исаије*. У првој, говорник је вавилонски цар Навуходоносор, а његове претње и обећања упућене су Халдејцима, и пророку Данилу.

ПРЕТЊА (КАЗНА)	ОБЕЋАЊЕ (НАГРАДА)
А цар одговори и рече Халдејима: заборавио сам; ако ми <i>не кажете</i> што сам снио и што значи, бићете исјечени и куће ће ваше бити буништа .	Ако ли ми <i>кажете</i> што сам снио и што значи, добићете од мене даре и поклоне и велику част; кажите ми дакле што сам снио и што значи. (Дан 2: 5–6)
Али ако ми <i>не кажете</i> што сам снио и што значи, један вам је суд (Дан 2: 9)	
Навуходоносор проговори и рече им: је ли истина, Седраше, Мисаше и Авденаго, да ви не служите мојим боговима и да се не клањате златном лику који поставих? [...] ако ли се не поклоните , онај час бићете бачени у пећ огњену ужарену (Дан 3: 14–15);	Цар проговори Данилу и рече: [...] Ако дакле <i>можеш прочитати</i> ово писмо и <i>казати</i> ми што значи, обући ћеш се у скерлет, и златну верижицу носићеш о врату, и бићеш трећи господар у царству. (Дан 5: 16).

У *Књизи пророка Исаије*, кондиционалне реченице упућене су цару Језекији у Јерусалиму, а послате су од стране асирског цара Сенахирима који га наговара да се преда.¹⁰ Занимљива је трећа реченица у којој заправо изостаје аподозни предикат, а могао би гласити *ја ћу те иштити / ја те могу иштити*.

Хајде затеци се мојему господару цару Асирском, и **даћу** ти двије тисуће коња, **ако можеш добавити** који ће јахати. (Ис 36: 8);

Гле, уздаш се у штап од трске сломљене, у Мисир, на који **ако се** ко *наслони*, **ући ће** му у руку и **пробоће** је; тако је Фараон цар Мисирски свјема који се уздају у њ. (Ис 36: 6);

Ако ли ми *речеш*: уздамо се у Господа Бога својега; није ли то онај чије је висине и олтаре оборио Језекија и заповједио Јуди и Јерусалиму: пред овијем олтаром клањајте се? (Ис 36: 7).

10 Исаија је био саветник двора у време Језекија (у Јерусалиму, VIII век пре н. е.), и наговарао је Језекију да се не преда противнику. Асирци ће се касније повући. Наведене кондиционалне реченице говори Равсак, кога је послао асирски цар Сенахирим (Дуда 1968: 280).

У свим наведеним реченицама у овој групи (2.3), уочене су следеће комбинације глаголских облика:

протаза	презент пф.	презент пф.	презент импф.
аподоза	футур I	презент импф.	футур I

У две се реченице појављује глагол имперфективног вида у протазии, и у оба случаја ради се о модалном глаголу (*ако можеш прочитати и казати*, Дан 5: 16; *ако можеш добавити*, Ис 36: 8). Глагол *моћи* у овим примерима понаша се као перфективни глагол (слично глаголу *усиети*), и то омогућује његову појаву у облику презента, у протазии. Појављује се и један презент имперфективног глагола у улози аподозног предиката (*један вам је суд*, Дан 2: 9), и њиме се исказује стање које ће наступити у будућности; будућа радња представља се као да је већ ступила на снагу (у значењу *судиће вам се*).

Б. ИРЕАЛНИ УСЛОВ. У реченице које означавају иреални услов убрајају се оне код којих говорно лице, условљавајући садржај аподозне реченице садржајем протазне, з н а у каквој је релацији са стварношћу радња коју именује протазни предикат; тачније, говорник зна да ситуација која условљава другу ситуацију не постоји (Ивић 1983: 146, 153). Све овакве реченице у испитиваном корпусу уведене су везником *да*.¹¹ Појављује се свега шест реченица са иреалним условом, и свих шест изговара Бог; четири се односе на сферу прошлости, а две на сферу садашњости. Садржајно су разнолике – наводи се шта би било да је народ држао заповести; говори се још о лажним пророцима, а у последњима се поставља питање (што је доста чест поступак у текстовима ове врсте: човек се наводи на преиспитивање и самостално логичко закључивање).

Овако вели Господ, избавитељ твој, светац Израилев: О, да си пазио на заповијести моје! мир би твој био као ријека, и правда твоја као валови морски; И сјмена би твојега било као пијеска, и порода утробе твоје као зрна његовијех; име се њихово не би затрло ни истријебило испред мене. (Ис 48: 18–19);

Овако вели Господ над војскама Не слах тијех пророка, а они трчаше; не говорих им, а они пророковаше. Да су стајали у мом вијећу, тада би казивали моје ријечи народу мојему, и одвраћали би их с пута њихова злога и од злоће дјела њиховијех. (Јер 23: 22);

говори Господ Како си оплијењен? да су дошли к теби крадљивци или лупежи ноћу, не би ли покрали колико им је доста? да су дошли к теби берачи виноградски, не би ли оставили пабирака? (Авд 2: 5);

...овако вели Господ над војскама: [...] Да ти дођу берачи, не би ли ти оставили пабирака? да дођу лупежи ноћу, не би ли однијели колико им је доста? (Јер 49: 9).

У наведеним кондиционалним реченицама, све уочене комбинације глаголских облика у протазном и аподозном предикат присутне су и у савременом језику.

протаза	перфекат	презент пф.
аподоза	потенцијал	потенцијал

11 Иако постоје различити ставови везани за граматички статус лексеме *да* у погодбеним реченицама (*да* као партикула, односно *да* као везник), „тешко је довести у питање претпоставку” (Павловић 2009: 321) да се иреална хипотеза развија из волунтативних модалних конструкција у јукстапозицији (Маретић 1987: 145), односно да погодбено *да* настаје преосмишљавањем оптаивне партикуле *да*. Маретић то објашњава на следећи начин: *Да дођеш! Мило би ми било → Да дођеш, мило би ми било*.

Иреалне реченице могу се поделити на антиреалне и нереалне (потенцијалне); у овим примерима последње две реченице припадају нереалним реченицама (Јер 49: 9). У савременом језику, нереалне реченице карактерише везник *кад* (који се не појављује у улози условног везника у испитиваном корпусу), док је везник *да* у овој улози ређи. Код оваквих реченица „главно је пуштање маћи на вољу – zamišljanje da stvari stoje upravo obrnuto”, док је непостојање радње од које се полази само нужна претпоставка. У антиреалним реченицама не постоји ни радња именована протазним, ни радња именована аподозним предикатом; оно што се протазним предикатом износи као да *јесте* у ствари *није* (Ивић 1983: 147). Такве су прве четири реченице. С обзиром на све наведено, очекивано је да се ове реченице јављају у малом броју овога корпуса. Време важења иреалног услова увек се везује за прошлост или садашњост; насупротив томе, у пророчким књигама се у првом реду представљају ситуације које су тек у најави, и везују се за сферу будућности.¹²

3. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

У испитиваном корпусу уочено је укупно 92 кондиционалне реченице (при чему неке садрже већи број аподозних предиката). Све су подељене у две групе: евентуалнореалне, које су знатно бројније и чине 93.48 % примера, и иреалне, које чине 6.52 % укупног броја реченица. Евентуалнореалне условне реченице уведене су везником *ако*, а једна је уведена асиндетски, речцом *ли*. Веома је честа појава адверзативно-погодбног реченичког склопа *ако ли* (њиме је уведено 18.49 % евентуалнореалних реченица), којом се условни реченични комплекс супротставља претходном условном реченичком комплексу, или пак претходном контексту. Све иреалне реченице уведене су везником *да*, док се везник *кад* не појављује у функцији увођења условних реченица.

Што се тиче комбинација глаголских облика у протазии и аподозии, ситуација је слична стању у савременом српском језику, са извесним разликама. Протазни предикат евентуалнореалног услова граматикализован је футуром II само у једном примеру, док је овај глаголски облик у оваквој функцији чест у савременом језику. На истом месту, често се појављује презент глагола перфективног вида са префиксом *уз-*, и то у глаголима који се у савременом језику не јављају у тој форми (нпр. *успороковаћии, узаслушаћии, узрадићии* и сл.). У неколико примера протазни предикат евентуалнореалне погодбе граматикализован је потенцијалом, а при том се аподозни предикат налази у неком другом глаголском облику. Иако у испитиваном корпусу није присутан велики број иреалних реченица, појављују се оптаивне (жељне) реченице. Оне нису ушле у анализу и укупан збир, али су уочени случајеви са везником *да* и потенцијалом, где би у савременом језику обичнија била употреба везника *кад*.

Евентуалнореалне реченице подељене су према говорницима и онима којима су поруке упућене. Највећи број ових реченица (и све иреалне), говори Бог,

12 Поједини аутори жељне (оптаивне) реченице посматрају као осамостаљене протазе, а у елидираној главној реченици виде опште значење *све би било другачије* (Пипер 2007: 88–89). Такви примери нису узети у обзир, мада се појављују у испитиваном корпусу, нпр. *О да би раздро небеса и сишао, [...] да име твоје познаду непријатељи твоји и да народи дркћу од тебе.* (Ис 64: 1–2); *О, да би глава моја била вода, а очи моје извори сузни! да плачем дану и ноћу за побјенима кћери народа својега. О, да ми је у пустињи станак пушнички! да оставим народ свој и да отиђем од њих...* (Јер 9: 1–2). Занимљиво је да се у овим примерима, поред презента, појављује потенцијал уз везник *да*. У савременом језику био би употребљен везник *кад*.

а његове речи преноси пророк. Преноси их народу, или одабраном појединцу, а понекад су речи упућене самом пророку (и у том случају најчешће се ради о саветима). Исказују се обећања и претње изабраном народу, као и савети и упозорења. Стога не изненађује што се највећи број реченица везује се за сферу будућности, а најчешћа комбинација глаголских облика јесте презент перфективног вида у протазу, и футур I у аподози, која се појављује у чак 45.65% случајева.

Извор:

Даничић, Ђура. Стари зајет. <http://www.rastko.rs/rastko/delo/10094>. 5.2.2016.

Литература:

- Дуда, Каштелан 1968: В. Duda i J. Kaštelan, *Biblija. Stari i Novi zavjet*, Zagreb: Stvarnost.
- Ивић 1983: М. Ivić, *Lingvistički ogledi. O srpskohrvatskim pogodbenim rečenicama*. Beograd: Prosveta.
- Курешевић 2014: М. Курешевић, *Хијоџакџичке стџрукџуре у срџској Алексанџриџи: функциоџално стџилски асџекџи*, Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду.
- Маретић 1987: Т. Maretić, *Veznici u slovenskijem jezicima. Rad Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti*, knjiga 86. Zagreb: Knjižara Jugoslovenske akademije: 76–150.
- Павловић 2009: С. Павловић, *Стџаросрџска зависна реченица оџ XII до XV века*. Нова Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића Сремски Карловци.
- Пипер 2007: П. Пипер, *О опџативности у српском језику. Глас САНУ CDVIII*, Одељење језика и књижевности 23: 73–107.
- Храковски 2005: V. S. Храковскиј Victor S. (ed), *Typology of Conditional Constructions*. Muenchen: Lincom Europa.

CONDITIONAL SENTENCES AND THE CONCEPT OF CONDITION IN THE OLD TESTAMENT

Summary

This paper examines the conditional sentences and the concept of condition in *The Old Testament*, Đura Daničić (1865). It determines syntactic and semantic characteristics of these sentences; this paper observes formal characteristics of conditional sentences, their use of conjunctions, verbal forms, their use of particles, and their semantic plans. This paper determines appearance of conditional sentences in the middle of the 19th century, and finds potential differences from the standard language (for example, frequent use of *li* particle with *ako* connective).

Keywords: conditional sentences, condition, 19th century, The Old Testament

Marina Šafer

Јулијана Стевановић¹
Крађујевац

ТЕКСТУАЛНИ КОНЕКТОР *ЈЕР* У ПРОЗИ ИВЕ АНДРИЋА

Лексема *јер*, према досадашњој граматичкој и речничкој литератури, сврстана је међу субординацијске везнике узрочног значења. Наш циљ у овоме раду јесте да испитамо употребу ове лексеме у специфичном положају, на почетку реченице, и утврдимо да ли у таквом окружењу она има узрочно, или пак експликативно значење. Корпус на коме се заснива наше истраживање чини проза Иве Андрића. Будући да испитујемо језичке јединице шире од реченице, наша анализа помера се са синтаксичког нивоа на ниво лингвистике текста, а издвајање типова експликативности вршено је на основу семантичких критеријума. Тако смо издвојили четири семантичка типа експликативности: уопштавање, разопштавање, додатни коментар и конфронтацију. Да садржаји повезани конектором *јер* заиста изражавају ове типове експликативности, проверили смо заменом *јер* експликативним конектором *наиме*.

Кључне речи: текстуални конектор *јер*, експликативност, семантика

1. Увод

У најзначајнијим граматикама² и речницима српскога језика, лексема *јер* увек је третирана као субординирани везник узрочног значења³. Циљ овог рада јесте да прикаже другачију употребу лексеме *јер*, која је забележена у књижевно-уметничком стилу, у прози Иве Андрића, а која је учестала и у другим функционалним стиловима, публицистичком и научном. У свим примерима које ћемо анализирати, ради се о некарактеристичној употреби ове речи. Наиме, она се налази на почетку реченице, што би указивало да се вероватно ради о парцелисаној зависносложеној реченици са узрочном клаузом у постпозицији⁴. А да ли је увек у питању парцелисана реченица, у којој је *јер* субординацијски везник којим се уводи узрочна клауза, или постоји и другачија употреба ове лексеме, управо ће нам показати резултати спроведеног истраживања.

Као што смо на почетку истакли, граматичка и речничка литература реч *јер* третира као субординирани везник, најчешће узрочног значења. Такву употребу показује и наш корпус:

1 juca89stevanovic@gmail.com

2 Упореди, на пример, Стевановић 1979, Станојчић, Поповић 2005, Ковачевић 1998.

3 Међутим, и Речник Матице српске (РМС 2007) и Речник САНУ (РСАНУ 1973), у оквиру узрочног значења издвајају још два подзначања. Тако се, у оба ова речника, као значење под б) наводи: „везује зависну реченицу којом се износи тачност тврдње главне реченице *Криштика је користила, јер он поче учити*” (РМС 2007, 509) односно „када се објашњава, прецизира садржај и смисао претходне реченице, то јест када се зависном реченицом износи оно што потврђује тачност тврдње у главној реченици *Бог се смиљује на њих јер после неког времена царица роди девојку*” (РСАНУ 1973: 732). Као значење под в) наводи се: „кад се главном реченицом износи какав став: у противном, иначе: *Јави се кући, јер ће се твоји бринути*” (РМС 2007: 509), односно, „иза главне реченице заповедног и сличног типа, када се зависном реченицом образложе изнесени став: у противном, иначе: *Јави се кући, јер ће се твоји бринути*” (РСАНУ 1973: 732).

4 Клаузе уведене везником *јер* увек се и налазе у постпозицији, због релативнозаменичког порекла везника *јер*.

(1) Али, четкар је не чује, *јер он спава на десном уху, а лево му је запушено ваљом* (Андрић 1984г: 118); *Пустили су га на годину дана у ваљевску гимназију, јер је преишо да ће побећи од куће* (Исто: 280); *Таквих као она, којима мање треба него што имају, било је мало да су се на прсте дали избројати, а оних којима треба новца, јер немају за најпошребније или јер троше више него што могу, било је на хиљаде* (Андрић 2015: 587).

Међутим, осим овакве употребе везника *јер* у зависноској реченици, у корпусу смо забележили и примере са парцелисаном зависноској реченицом:

(2) *Зна, па ипак је хвата страх. Јер у свом хвалисању и набрајању свега што би он могао да уради, да је нешто онај и онакав каквим се у њом тренутку замишља, четкар је већ одавно прешао границе не само онога што је вероватно и могуће него и онога што је допуштено и природно* (Андрић 1984г: 118); *Има да се јави. Јер овде навалили, па раде ли раде против њега* (Андрић 2015: 653).

Према речима Мирослава Радовановића, „парцелацијом реченице долази, заправо, до разбијања интеграције реченичног комплекса, чиме зависна реченица стиче статус интонационо и позиционо аутономног сегмента језичког исказа” (Радовановић 1990: 145). Међутим, иако је интонационо и позиционо издвојена од независне реченице, функционално је парцелисана *јер*-клауза и даље њен зависни члан, односно, њеним садржајем исказује се узрок вршења радње исказане главном реченицом, што потврђује и могућност замене везника *јер* било којим општеузрочним везником, без измене у значењу.

Формално подударни претходним примерима, а у нашем корпусу далеко бројнији, примери су следећег типа:

(3) Тако пролазе сати у том наоко једноличном и сувопарном послу. **Јер**, он само изгледа једноличан (Андрић 2015: 567); *Да би прекинула и мучно ћутање и то гледање, она се прва диже. Јер, лакше је поднећи и најнепријатнији поглед него очи које гледају уредно поред нас* (Исто: 590). Али поред таквих ноћи, кад се фра Марко мучи својом мишљу да би се коначно утјешило молитвом, било је, и много више, ноћи кад је од тешког дневног умора падао у постељу без иједне мисли, да у истом тренутку заспи као окупано дијете. **Јер**, поред његове скривене жеље за спасавањем свијета, која му је запријемала мисли и осећања, и у његовој невиности била оно што су другим људима стојине стивних и крујних стираси, тежња и снова, уредно је живила у њему и дубока сељачка стираси за земљом, радом и стицањем, и неодољиво га шјерала да шири и брани манастирско добро, да буде лукав кад треба, да закида Турцима, да се свађа са сељацима због неуредног бира (Андрић 1984г: 51).

Без семантичке анализе, на основу формалних критеријума, могли бисмо и у овим примерима констатовати парцелацију зависноској реченице. Међутим, уколико се осврнемо на садржаје ових реченица, видећемо да садржај који следи након *јер* не означава узрок вршењу или невршењу радње предиката претходне реченице (Уколико погледамо први наведени пример, видећемо да реченица *Он само изгледа једноличан* не означава узрок *пролажења сати*, нити се односи на читаву реченицу која јој претходи, већ на један њен члан, *наоко једноличан*. Да заиста није прилошка реченица са значењем узрока, потврђује и то што се *јер* не може заменити неким другим општеузрочним везником: *Тако пролазе сати у том наоко једноличном и сувопарном послу. *Зајмо што/због тога што/будући да*, он само изгледа једноличан.) Будући да се значење садржаја који долази иза везника *јер* не мора односити само на садржај који му непосредно претходи, већ

и на садржаје који су удаљени⁵, наша анализа се помера са плана реченице на план текста, те ћемо, ослањајући се на ставове и термине Мирне Велчић (Велчић 1987), у даљем раду *јер* разматрати као текстуални конектор. Наиме, Мирна Велчић конекторе према смисаоном односу дели на адврезативе, експликативе, конклузиве и каузативе (напомињући да постоје и други, али да су ове четири врсте посебно важне за повезивање текста). Даље, ауторка конектор *јер*, који је предмет нашег рада, сврстава у каузативе, али, говорећи о експликативима или конекторима појашњења, напомиње да: „сви они могу бити комутабилни с конекторима који исказују узрок (нпр. с *јер*), дакле с логичко-граматичким средством повезивања. Узроком сматрамо садржај који логички претходи којем другом садржају – посљедици. У том смислу у тексту временска антериорност узрочних садржаја аналогна тренутку зачињања (отварања) садржаја који појашњују” (Велчић 1987: 77). Полазећи од ове тврдње, испитали смо обрнуто – да ли је конектор *јер*, у иницијалној позицији у реченици, замењив експликативима, ако јесте, који су то експликативни конектори и које смисаоне односе изражава такав текст.

2. Експликативни садржаји повезани конектором *јер*

Будући да је у свим примерима које смо забележили у корпусу конектор *јер* замењив експликативним конектором *наиме*, можемо говорити о неколико семантичких типова експликативности,⁶ који произилазе из садржаја повезаних конектором *јер*, а то су уопштавање, разопштавање, додатни коментар и конфронтација.

2.1. Као први семантички тип могли бисмо издвојити **уопштавање**. То би били сви они случајеви у којима би се садржајем који следи након конектора *јер* уопштавало значење претходног садржаја, прелазило би са плана конкретного на општи, универзални план:

(4) **Она** воли да се сећа тих својих почетака. То је лирско доба **њеног** живота. **Јер**, и **највеће њустине** имају своје **дропеће**, **па** ма како **крајико** и **неприметно** било (Андрић 2015: 597). Живећи заточен, у осами и немилости, **везир** се сетио живље **свога порекла** и **своје земље**. **Јер**, **разочарање** и **бол одводе мисли у прошлости** (Андрић 1984б:191); То је зло ровало и кидало у њему, а није могао ни помислити да га коме исповеди и повери; **па** и кад то зло доврши свој рад и избије на површину, нико га

5 Као пример ћемо навести један дужи текст из приповетке *Злостисвање*:

Женидба је у њему појачавала уживања која је досад имао и која потичу од рада, шпекулације, друштвеног положаја и стицања, а поред тога задовољавала је и оне жеље на чије остварење није никад смео ни да помишља и за које је уопште сумњао да ли су за њега остварљиве. Укратко, он је имао пуно и савршено осећање среће какво људима његовог кова даје један одређен друштвени ред, кад му, свесно и потпуно предано, свим силама служе. Пред његовим унутарњим погледом продужавала се дотадашња перспектива и отварао нешто као неслућени рај потпуно успелог грађанског живота, у коме се на неки мудар и тајанствен начин сусреће и мири оно што је жељено са оним што је остварено, и оно што је допуштено са оним што није.

Јер, тешко је схватити, а камоли казати, **шта је значила** за газда Андрију ова кршна **жена**, коју је довео једног дана у своју кућу, једноставно, без икакава труда и ризика, и која је, у ствари, била круна свих његових дугогодишњих напора, понижења и одрицања.

Сад је могао о празнику да **прошета са** белоликом, ћућивом, добро одевеном **својом женом**, да је **изведе** у позориште, у биоскоп или на неку славу. Сад је он **о жени могао да говори** пред људима **слободно, отворено** и са **поносом**, уместо са стидом и снебивањем (*Злостисвање*, 7).

Наведени текст показује нам да се садржај који следи иза конектора *јер* не мора нужно односити на текст који му претходи, већ и на текст који долази иза њега.

6 Више о семантичкој категорији експликативности види у Ковачевић 1998.

неће познати; људи ће казати просто: смрт. **Јер**, људи и не слуће колико има моћних и великих који ипак ћушке и невидљиво, а брзо, умиру у себи (Андрић 1984б: 198); Сад тек, чини јој се, види себе онакву каква је у току многих година своје изузетно дуге младости морала бити у очима других. **Јер сумња и брига** виде оно што **срећа и поуздање** не могу никада да сагледају (Андрић 1984в: 219); **Аска** сама није никада говорила о свом сусрету са звером ни о својој игри у шуми. **Јер**, о највећим и најшештим стварима свога живота **нико** не воли да говори (Андрић 1984д: 129).

У наведеним примерима, у тексту се најпре говори о конкретном јунаку књижевног дела, а затим се даје пословички, гномски коментар ситуације у којој се тај јунак нашао. То потврђују и употребљене лексеме: у првом делу текста нека конкретна именица (*она/ Госпођица, везир, она/жена на камену, Аска*), док је у другом делу употребљена апстрактна лексика (*разочарање, бол, сумња, брига, срећа, нико*).

2.2. Насупрот првом, други семантички тип који издвајамо могли бисмо одредити као **разопштавање, конкретизацију**, ближе одређење претходног садржаја. Наиме, конектором *јер* на тај начин повезана су два садржаја, од којих први има општије, апстрактније значење, а други, онај који долази након конектора *јер*, има ужу, конкретнију семантику:

(5) Ту мораш бити немилосрдна **према себи и према другима**. **Јер** није довољно оштрицајући од **својих жеља и пошреба**; што је мањи дио штедне; него треба прије свега заувек убити у себи све оне **шаковане више обзире, жосодске навике унушарње ошмености, великодушности и бољивости** (Андрић 2015: 570); Било ми је одједном јасно да не ваља сувише избегавати сусрете и разговоре са људима којима су они често веома потребни, ма како нам бесмислени изгледали и ма колико нам непријатни били. То није ни **лепо** ни **паметно**. **Јер**, ако из себичности и због своје удобности и избежимо да саслушамо човека, мораћемо што, поштрићени, учинити можда доцније, у невољном сећању или у неком сну, што ствар чини само **шежом и непријатнијом** (Андрић 1984ђ: 47); Знало се шта значи пословати са газда Јевремом: претрпети и **штету** и **срамоту**. (**Јер** он најпре својим нијодашњавањем **умањи** човека и **ослаби** га, па му онда **ошима** колико **смајра** да може и да **шреба**) (Андрић 1984а: 95); Али поред таквих ноћи, кад се фра Марко мучи својом **мишљу** да би се коначно утјешо **молитвом**, било је, и много више, ноћи кад је од **тешког дневног умора** падао у постељу без иједне мисли, да у истом тренутку заспи као окупано дијете. **Јер**, поред његове скровите **жеље за сјасавањем свијетла**, која му је запријемала мисли и осећања, и у његовој невиности била оно што су другим људима **шопшине ситних и крујних страси**, **шежња** и **снова**, **успоредно** је живила у њему и **дубока сељачка страс** **за земљом, радом и ситицањем**, и **неодољиво** га **шјерала** да шири и брани **манаширско добро**, да буде **лукав** кад **шреба**, да **закид** Турцима, да се **свађа** са сељацима због **неуредног бира**. (Андрић 1984б: 51).

2.2.1. У оквиру овог семантичког типа могли бисмо издвојити један подтип, који би подразумевао оне примере који илуструју **егземплификацију**, односно, навођење конкретних примера:

(5а) Какав год мост да начине од брвана **вода** га однесе. **Јер**, или **набуја Жепа**, **нагло** и **изненада** као сви **горски пошпи**, **па подрије** и **ошплати** **зреде**; или **надође Дрина** **па зајази** у **заустави Жећу** код **ушћа**, и она **нараси** и **дигне мост** као да **га** **никада** није ни било (Андрић 1984б: 192); Али кад мало седнете и боље загледате, можда ћете видети да има неке промене на њему и да ова година није прошла без трага. Тако бар казују **они који му одлазе и виђају га**. **Јер касабалије, шрговци** који **газда** Јеврема **носе** **већ** **годинана** као **мору** на себи, и **рођаци** који у својим **плановима** **честито** **узимају** у **рачун** **моћности** **његове** **смрти**, **држе** **га** **сшало** **на оку** (Андрић 1984а: 127); Његова је **велика срећа** била и то што је пре осам година, у Сарајеву, узео овога Михаила, најпре под најам, па после на трећи грош. **Јер**, **док** је **газда Никола** **без**

пјестанка пушовао и израо се оном коцкарском срећом од које на крају ништа не остаје у рукама, дойле је Михаило чувао кућу и магазу у Вишеграду, радио на мало али насигурно, и пошћено делио стечено (Андрић 1984в: 31).

Видимо да и у примерима овог типа имамо најпре шире значење, које се потом сужава егземплификацијом (*вода: Дрина, Жейа; они који му долазе и виђају ѓа: касабалије, шрговици, рођаци*).

У свим наведеним примерима, конектору *јер* били би синоми, поред конектора *наиме*, и други конектори експликативности као што су *односно, што јест, другим речима, а што значи* и други: *Ту мораш бити немилосрдна према себи и према другима. *Односно/То јест/Другим речима/А што значи да* није довољно откидати од својих жеља и потреба; то је мањи дио штедње; него треба прије свега заувјек убити у себи све оне такозване више обзире, господске навике унутарње отмености, великодушности и бољећивости.

2.3. Као трећи семантички тип могли бисмо издвојити садржаје са значењем **додатног коментара**, који или објашњавају претходне садржаје унутар текста (6) или коментаришу сами текст који им претходи, па су у том смислу метатекстуални односно аутореференцијални (као што се из наведених примера види, они су и графички издвојени од приповедног текста) (6а):

(6) То је испуњавало и зимске дане и вечери газда Јеврему, и **чинило му** и то годишње доба **лакшим и пријатнијим**. *Јер, газда Јеврем не воли зиму, зло годишње доба, са крајњим данима и дуљим ноћима које сан не може да испуни* (Андрић 1984а: 127) То, штавише није била **довољно висока температура** за њега. *Јер он је још једнако носио у крви и на кожи огањ којим се испунио за оних петнаест дана проведених у Агону* (Андрић 1984ђ: 161); Према савијету који им је поручио фра Ђрго, спремили су два велика чаршава да их извјесе на двије кућне капије као заставе **на дан кад Швабо уђе у Сарајево**. *Јер Аустријанци су већ проишли клокоше, и било је јасно да им је пуш до Сарајева слободан*. (Андрић 1984в: 166).

(6а) **Од чега живи?** (*Јер што је прво и главно пишање које се овде поштавља код свачијег животића и неуморно понавља, све док се не пронађе или не измисли одговор на њега.*) (Андрић 2015, 563); Откако се задевојчила, **боловала је, да, боловала је** (*јер друкчије се зашћиа не може казати*) од замршене и безнадне љубави према једном другу из детињства (Андрић 1984д: 109).⁷

Семантика оваквих примера повезана је са секундарним значењима која наводе речници, о чему смо говорили на почетку рада.

2.3.1. Тај додатни коментар који долзи након конектора *јер* може бити и **емоционално обојен**, односно, може садржати и **вредносни став** о претходно изреченом садржају, што показују следећи примери:

(6б) Она је данас овој касабии и паша и владика. Требало би нас запалити на сва четири краја кад се нико не нађе да убије **роспију**. *Јер они ишћо по друмовима у бусији седе, мање су зла од ње починили* (Андрић 1984в: 77); Вештина да се буде саможив, тврд, непријатан и нељубазан и да се стално и једино има пред очима свој интерес, и то онај прави и непосредни интерес, оно што човек може метнути „у се, на се и пода се”, та вештина, развијена кроз нараштаје паланачких трговаца, дошла је у госпа Нати до свог савршенства, и – почела да прелази у **несмисао**. *Јер, да би се имало све ишћо она има и могло све ишћо она, у свом кругу, може – није ни издалека пошребно бишћи шћолико и шћако осћон, насрћљив, осћоран и злорек* (Андрић 1984г: 276). Удала је обе кћери, и то врло добро. *Јер, девојке се нису удале ни за своје младе израче ни за најредне пјеснике које се обожавале 1920. године* (Андрић 2015: 675).

7 Овакви садржаји, по правилу, ремете приповедни ток, успоравају га (уп. Ковачевић 1998, 73).

2.4. Четврти семантички тип експликативности темељи се на **конфронтацији**:

(7) *Можда би у Босни требало ојомињати човека да се на сваком кораку, у свакој мисли и сваком, најузвишенијем, осећању чува мржње, урођене, несвесне, ендемичне мржње. Јер тој заосталој и убојој земљи, у којој живе збијено четири разне вере, требало би четири пушта више љубави, међусобног разумевања и сношљивости него другим земљама (Андрић 1984д: 182). А не би требало да је човек шакав, не би! Третило би да је поносан и срчан и да добро пази на то да не допусти ником ни криво да га погледа. Јер, отприлику само једном и најмању увреду и не плане (не плане, јер нема вајше у себи!), због тога је, газде га свак, не само султан и везир него и везирове слуге, и слонове, и свака животиња, све до гњиде! (Андрић 1984а: 75); То му је коначно створило узлед у касби. Јер, у прво време њега је касба, као сваког странца, прилично непријатељски и с неповерењем (Андрић 1984в: 31). Као неостварив сан и недостижна срећа изгледају јој сада сиротиња и кулчење њеног некадашњег живота, као нешто што се ни по коју цену и ни на који начин не може постићи кад се једном напусти. Јер она зна добро да је отац не би ни примио у кућу, да би се нашла сама, протиснута целога света, да би бекство значило нелогичан и страхан корак, исто што и самоубиство (Андрић 1984г: 41); Одавно је одбила последње прилике за удају. Јер и поред њене повучености и особачке скромности у ношњи, наилазили су, бар првих година, и у њену кућу проци (Андрић 2015: 595).*

Садржаји који су повезани конектором *јер* по правилу су у односу антонимије, што потврђују и употребљени парови лексичких спојева: *мржња – љубав, коначно – у прво време*. Будући да се овакви односи темеље на конфронтацији, могли бисмо их подвести и под семантичку категорију адверзативности. У појединим примерима би конектор *јер* био замењив адверзативним конектором *међушим*: (*Као неостварив сан и недостижна срећа изгледају јој сада сиротиња и кулчење њеног некадашњег живота, као нешто што се ни по коју цену и ни на који начин не може постићи кад се једном напусти. *Међушим*, она зна добро да је отац не би ни примио у кућу, да би се нашла сама, против целог света, да би бекство значило нелогичан и страхан корак, исто што и самоубиство). Ипак, објаснидена семантика нам се овде чини важнијом у односу на супротну, што потврђује и могућност замене конектора *јер* конектором *наиме* у свим наведеним примерима.

Са померањем узрочног ка објаснидбеном значењу повезано је и питање интерпункције. Наиме, оно што је сигуран показатељ да у анализираним примерима *јер* није субординацијски везник узрочног значења већ текстуални конектор објаснидбеног значења, јесте писање запете након њега, као што се, према Правопису српскога језика (Правопис 2013), и пишу модалне речи и речце, у које спадају текстуални конектори. Тако би и о интерпункцијским знаковима требало промишљати као о реченичним (Бадурин 2008: 51).

Други показатељ експланативног карактера конектора *јер* јесте и графичко издвајање, односно, могућност отпочињања новог пасуса овим конектором. Тиме се показује да, осим семантичких, и формални критеријуми потврђују припадност лексеме *јер* скупуни текстуалних конектора експланативног типа.

3. Закључак

Ова четири семантичка типа експликативности које смо забележили у нашем корпусу нису једини типови како експликативности уопште, тако ни експликативних односа маркираних каузативом *јер*. Морамо напоменути да, уз сва значењска нијансирања експликативних односа, конектор *јер* и даље подразу-

мева и објаснидбену семантику каузалног типа. Уосталом, ове две семантичке категорије тешко је и раздвојити у потпуности, посебно ако се узме у обзир колико обе категорије имају значењских подтипова. Наш рад треба да покаже само колико је конектор *јер* присутан у текстовима са објаснидбеном семантиком, и колико се померио од своје уобичајене, узрочне употребе. А да заиста долази до тог померања, потврђују и примери из публицистичког⁸, и пре свега из научног функционалног стила⁹, где никако не можемо говорити о парцелацији као уметничком поступку.

Извори:

- Андрић 1981а: Ivo Andrić, *Nemirna godina*, Sabrana djela Ive Andrića, Knjiga peta, Sarajevo – Beograd – Zagreb – Ljubljana – Skoplje – Titograd: Svjetlost – Prosveta – Mladost – Državna založba Slovenije – Mislа – Pobjeda, 1981.
- Андрић 1981б: Ivo Andrić, *Žed*, Sabrana djela Ive Andrića, Knjiga šesta, Sarajevo – Beograd – Zagreb – Ljubljana – Skoplje – Titograd: Svjetlost – Prosveta – Mladost – Državna založba Slovenije – Mislа – Pobjeda, 1981.
- Андрић 1981в: Ivo Andrić, *Jelena, žena koje nema*, Sabrana djela Ive Andrića, Knjiga sedma, Sarajevo – Beograd – Zagreb – Ljubljana – Skoplje – Titograd: Svjetlost – Prosveta – Mladost – Državna založba Slovenije – Mislа – Pobjeda, 1981.
- Андрић 1981г: Ivo Andrić, *Znakovi*, Sabrana djela Ive Andrića, Knjiga osma, Sarajevo – Beograd – Zagreb – Ljubljana – Skoplje – Titograd: Svjetlost – Prosveta – Mladost – Državna založba Slovenije – Mislа – Pobjeda, 1981.
- Андрић 1981д: Ivo Andrić, *Deca*, Sabrana djela Ive Andrića, Knjiga deveta, Sarajevo – Beograd – Zagreb – Ljubljana – Skoplje – Titograd: Svjetlost – Prosveta – Mladost – Državna založba Slovenije – Mislа – Pobjeda, 1981.
- Андрић 1981ђ: Ivo Andrić, *Kuća na osami*, Sabrana djela Ive Andrića, Knjiga četrnaesta, Sarajevo – Beograd – Zagreb – Ljubljana – Skoplje – Titograd: Svjetlost – Prosveta – Mladost – Državna založba Slovenije – Mislа – Pobjeda, 1981.
- Андрић 2015: Ivo Andrić, *Romani*, Beograd: Laguna, 2015.
- Велчић 1987: Mirna Velčić, *Uvod u lingvistiku teksta*, Zagreb: Školska knjiga, 1987.
- Вечерње новости: *Вечерње новости*, дневне новине из Београда.

8 Поглед са виших спратова је јефтинији, па је и доживљај далеко оскуднији. *Јер, када се одржава фијесџа Памилоном завлада радосиј, узбуђење, страсти...* (Вечерње новости, б. б. 2013); Ма чија одлука била, не може се одбрани. *Јер, у традицији ових брђана од шамшивека постоји, и ваљда још увек живи, веровање да сиромаха можете гледати с висине само док му пружаите руку да би устао* (Политика 4. б. 2013).

9 Проведене анализе *кад*-реченица с потенцијалом у предикату и основне и зависне клаузе довољан су доказ основној хипотези од које смо кренули у овом раду: да предикати обију клауза у потенцијалу нису ни нужни ни довољни услов погодбеног значења *кад*-реченице. **Јер** а) постоје условне зависносложене реченице с везником *кад* код којих предикати обију клауза нису изражени потенцијалом (него је предикат основне клаузе изражен презентом), и б) зависносложена реченица с везником *кад* кад су јој оба предиката у потенцијалу не мора бити нужно условна, него може бити или условна или временска (Ковачевић 2015: 216); Таква супституција, могућа у свим примјерима, увијек чува основно објаснидбено значење конструкције, али неријетко „попиштава” специфичне семантичке нијансе објаснидбености којима су обиљежена поједина везивна средства наведених конструкција. **Јер** везници односно и то јест јесу општеобјаснидбени везници па се семантичко нијансирање објаснидбености у конструкцијама с овим везницима везује за лексикосемантички суоднос координираних компонената, заправо последица је тог суодноса (Ковачевић 1998: 67).

- Ковачевић 1998: Милош Ковачевић, *Синтакса сложене реченице у српском језику*, Београд – Србиње: Рашка школа, Српско просвјетно и културно друштво Просвјета, 1998.
- Ковачевић 2015: Милош Ковачевић, *О реченици и њеним члановима*, Београд: Јасен, 2015.
- Политика: *Политика*, дневне новине из Београда.

Литература:

- Бадурина 2008: Lada Badurina, *Između redaka, Studije o tekstu i diskursu*, Zagreb – Rijeka: Hrvatska sveučilišna naklada, Izdavački centar Rijeka, 2008.
- Велчић 1987: Mirna Velčić, *Uvod u lingvistiku teksta*, Zagreb: Školska knjiga, 1987.
- Ковачевић 1998: Милош Ковачевић, *Синтакса сложене реченице у српском језику*, Београд – Србиње: Рашка школа, Српско просвјетно и културно друштво Просвјета, 1998.
- Правопис³ 2013: Митар Пешикан, Јован Јерковић, Маго Пижурица, *Правопис српскога језика*, Нови Сад: Матица српска, 2013.
- Радовановић 1990: Miroslav Radovanović, *Spisi iz sintakse i semantike*, Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Dobra vest, 1990.
- РМС 2007: *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Књига осма, *Иншонирајући – јурве*, Београд, Институт за српскохрватски језик, 1973.
- Станојчић, Поповић 2005: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Граматика српског језика: уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005.
- Стевановић 1979: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик: (граматички системи и књижевнојезичка норма) II. Синтакса*, Београд: Научна књига, 1979.

TEXT MARKER JER IN PROSE BY IVO ANDRIC

Summary

Lexeme JER, according to previous grammar and vocabulary literature, is ranked among subordination conjunctions causal significance. Our aim in this paper is to examine the use of these lexemes in a specific position at the beginning of sentences and determine whether in that context it has a cause, or explicative meaning. The corpus which is the basic of our study is a prose by Ivo Andric. Since we examine the language units larger than sentences, our analyse is moving from the syntactic level to the linguistics level of the text, and positioning types of explicativity was done on the basic of semantic criteria. We have selected four semantic type of explicativity: generalization, preclusion, additional comment and confrontation. Contents associated with connector *jer* express these types of explicativity, we checked by substitution of *jer* with explicativ connector *naime*.

Key words: text connector *jer*, explicativity, semantics

Julijana Stevanović

Милена Манић¹*Београд*

СИНТАКСИЧКИ И СТИЛИСТИЧКИ АСПЕКТИ ПРОУЧАВАЊА ВЕЗНИКА *ДА*

У раду је дата анализа употребе везника *да* са лингвистичког и стилистичког аспекта. С тим у вези најпре је представљена синтаксичка његова функција, тј. функција спољног обележја одређених типова зависних клауза (условних, последичних, намерних и изричних). Иако се јавља као спољни знак неколико различитих типова зависних клауза, везник *да* уноси измене на семантичком плану зависносложене реченице. Када је реч о стилистичкој употреби везника *да*, разматран је однос употребе *да*-конструкције и инфинитива као њеног синтаксичког опозита. Утврђено је да на избор једног, односно другог облика утиче индивидуална склоност писца, али и географско-лингвистичка подела на дакавски исток и инфинитивски запад.

Кључне речи: везник *да*, *да*-конструкција, инфинитив, синтакса, стилистика

1. Увод

Основна разлика између зависних и независних клауза у оквиру сложене реченице огледа се у њиховој неједнакој зависности од главне. То даље значи да су ове прве семантички и синтаксички зависне од главне или управне, односно да су „тешње везане са реченицама од којих зависе” (Стевановић 1991: 818). Главна функција зависних реченица је да одређују, одређују или допуњују друге реченице или поједине њихове делове.

По типу односа зависне према управној, све зависносложене реченице можемо поделити на две групе: реченице са рашчлањеном структуром и реченице са нерашчлањеном структуром. Нерашчлањене реченице су оне код којих се зависна клауза односи на само једну реч из управне – на глагол, именицу, придев, прилог или компаратив. На тај начин зависна клауза егзистира као прилексикална јединица.² У оквиру овог типа зависних реченица биће размотрене изричне реченице.

С друге стране, реченице са рашчлањеном структуром представљају оне код којих се зависни део односи на садржај целе управне клаузе.³ У овом случају зависна клауза функционише као приклаузална јединица.⁴ Будући да је комуникативно језгро управне реченице предикат, овај тип зависне клаузе представља његову допуну или одредбу. У оквиру приклаузалних реченица са везником *да*, размотрићемо следеће врсте – условне, намерне и последичне зависне клаузе.

1 manic_milena@yahoo.com

2 Терминолошки пар прилексикална и приклаузална јединица преузет је из (Јовановић 2013: 132). У вези са овим В. Ружић (2010: 105) говори о приречној и приреченичкој позицији зависне клаузе.

3 Структурна типологија рашчлањене/нерашчлањене реченице потиче из русистике. О овоме више у: (Шведова–Лопатин 1990: 515).

4 Стевановић (1991: 851–852) у делу о односним реченицама у вези са овим уводи дистинкцију атрибутивна/апозитивна зависна реченица.

2. Синтаксички аспект проучавања везника да

Многе зависне реченице структурно сличним чине везници, односно спољни знаци њихове унутрашње везе са реченицама од којих семантички и синтаксички зависе. У вези с тим, свакако, треба истаћи да се различити типови зависних реченица често везују за управне истим везником. Тако се везник *да* јавља као спољни знак скоро свих врста зависних клауза.

Овде се намеће питање како је могуће да скоро све врсте зависних реченица које су међусобно различите имају заједнички везник као њихово најодређеније спољно обележје. Одговор треба тражити у семантичким разлозима, јер се врсте зависних реченица одређују из целе језичке ситуације, а не само на основу структурног обележја, тј. везника.

Порекло и ширина употребе зависног везника *да* као обележивача одређеног типа зависне реченице побуђује велико интересовање међу лингвистима, те постоје различита тумачења како порекла, тако и ширине његове употребе.

По једнима зависни везник је прво био знак везе међусобно независних (супротних и саставних) реченица, те се одатле проширио на семантички блиске зависне (последичне и намерне) реченице. Други, пак, сматрају да се везник *да* код зависних реченица најпре среће у императивним и модалним одакле се ширио на намерне и изричне.

Међутим, без обзира на ове разлике, везник *да* несумњиво је једног истог порекла. Наиме, у свим наведеним случајевима он је првобитно био речца, али специфичне врсте, речца у функцији везивања напоредних и њима семантички блиских зависних реченица, последичних и других. У функцији знака везе индикативних изричних реченица, по мишљењу М. Стевановића (1991: 823), „*да* није ништа друго до речца за потврђивање”. С друге стране, у српском језику везник *да* је управо код изричних реченица постао неупоредиво шире употребе и њихово типично структурно обележје. Паралелно са ширењем употребе на све већи број зависних реченица, губило се посебно значење ове речце. На крају, када се семантички сасвим испразнило, везник *да* постао је само формални знак субординације, те је ту функцију могао вршити једнако код свих реченица. По мишљењу Ј. Јовановић (2013: 147), „значање потврдне речи *да* мутирало је у ново, те уместо да потврђује постојање чињенице, она уз помоћ хипотетичког садржаја потврђује начин исказивања у конструкцији коју уводи”.

Стога, предмет овог рада биће структурно-семантичка анализа условних, намерних, последичних и изричних реченица са везником *да* као формалним знаком субординације.⁵ Циљ анализе је приказати структурно-семантичку и структурно-функционалну поделу ових зависних клауза, те указати на улогу везника *да* у њиховој класификацији.

3. Условне реченице са везником да

Овим типом зависне реченице поставља се услов који је потребно извршити да би се остварила радња главне или управне клаузе. То заправо значи да без реализације садржаја зависне нема реализације садржаја основне

5 Везник *да* може се јавити и код других типова зависних реченица, на пример, временских, субјекатских, предикатских, концесивних и др. Антонић (2001: 353) везник *да* најпре наводи као један од временских, али због специфичне реченичне структуре коју захтева, те њеног спорног семантичког статуса оставља сумњу у његово темпорално значење. О овоме више у: (Антонић 2001: 344–356).

реченице. За разлику од већине зависнослужених реченица код којих можемо увести антецедент и тако их трансформисати, условне реченице са везником *да* могу бити само са рашчлањеном структуром, тј. могу стајати само у општем односу према управној.

- (1) *Да их знаш*, не би урадио ово што си урадио. (Андрић)
- (2) Имаће би му дотекло *да није имао једну једину, али свемоћну стираси – коцку*. (Андрић)
- (3) *Да јој је дошао муж*, она би му рекла зашто је то учинила. (Црњански)
- (4) Ипак, *да је Вук Исакович био код куће*, он се не би био гадио ње. (Црњански)

Већ на први поглед можемо уочити специфичну структуру наведених зависнослужених реченица. Наиме, реч је о томе да се у зависној клаузи са везником *да* редовно јавља предикат у презенту или неком претеритарном времену, у нашем случају перфекту, а у управној реченици потенцијал. Треба напоменути да презент у овим реченицама може имати модално значење као у примеру (1) – будући да се њиме истиче *попцијални услов*. У реченицама овог типа обликом презента исказује се модалност какву иначе исказује потенцијал, што потврђује чињеница да се потенцијал може увести у предикат зависне клаузе уместо презента без икаквих последица на семантичком плану. Једино се при томе мења везник, те уместо *да* долази *ако* или *кад*.⁶ У нашем случају то би изгледало овако:

- (#) *Кад/Ако би их знао*, не би урадио ово што си урадио.

Међутим, у условним реченицама са обликом перфекта нема могућности за овакву промену, јер бисмо таквом заменом добили неграматичну и семантички празну реченицу.

Зависне реченице са везником *да* представљају један посебан тип услова, а то је иреални услов, јер не постоји никаква шанса да се он изврши. У свим наведеним примерима условном клаузом износи се претпостављени узрок, тј услов (не)остварења садржаја управне реченице, док се садржај управне реченице остварује, али под условом изнесеним у зависној. Како до његовог остварења не долази, он је у контрадикцији са тим условом и залази у сферу нереалности. По мишљењу Ј. Јовановић (2013: 135), овако описан услов заправо не постоји, те је и говорник сам свестан да је садржај зависне клаузе само фикција. Најбољи доказ овој тврдњи је пример (2) где условна клауза има негативну форму чиме додатно потенцира приповедачеву сумњу у реалност изнесене претпоставке.

Иако велики број граматичара и синтаксичара условно значење везника *да* везује искључиво за иреално, постоје и они који уочавају да овај везник у одређеним граматичким контекстима може изражавати потенцијално условно значење.

- (5) *Да случајно падне у море*, никоме на свету не би недостајао. (Ковачевић 2011, 164; Капор)
- (6) *Да га удариш по једном образу*, други би му пукао. (Ковачевић 2011, 164; Левајац)

Као нужни услови за исказивање потенцијалног условног значења клаузом са везником *да* наводе се морфолошки облици предиката зависне и главне рече-

6 О овоме више у: Пипер и др. 2005: 390.

нице. Тако се, по правилу, наводи да зависна условна клауза са везником *да* има предикат у перфективном презенту, а главна у потенцијалу. Овде треба истаћи да су условне потенцијалне реченице са везником *да* ређе употребе у односу на иреалне реченице са овим везником. М. Ковачевић (2011: 165) сматра да разлог можемо потражити у чињеници да везник *да* у потенцијалном значењу има конкуренте како у везнику *кад*, тако и у везницима *ако* или *уколико*, чија се употреба искључује при изражавању иреалног услова.⁷

4. Намерне реченице са везником *да*

У зависној клаузи ове сложене реченице исказана је радња која се предузима да би се остварио циљ исказан радњом у главној клаузи. Сврху од последице можемо одвојити објашњењем да „прва представља претпостављену, а друга реалну чињеничност која проистиче из прве” (Јовановић 2013: 139). Овоме треба додати и жељеност претпостављеног садржаја сврхе, јер то чини битну карактеристику намере.⁸ У синтакси се често отвара питање ком типу реченица припада намерна клауза – одредбеном или допунском. Позивајући се на руске синтаксичаре, М. Стевановић (1991: 845) их сматра допунама, јер допуњују глагол из управне клаузе.⁹

У грађи се сусрећемо са следећим примерима намерних реченица:

- (7) Јамак тада оглухне и на оно здраво ухо или просто оде за Град *да* обиђе своју њиву. (Андрић)
- (8) Зидео га је Раде Неимар, који је морао живети стотинама година *да* би саградио све што је лепо и трајно. (Андрић)
- (9) Брат му је, по договору, провео ноћ у селу, са децом, *да* у зору порани и дође *да* му се нађе. (Црњански)
- (10) Уклонио се *да* би могли *да* помере кола. (Црњански)

У свим наведеним примерима радње главне и зависне реченице односе се на сферу будућности, тј. на неостварене радње. Међутим, за разлику од условних, намерних клаузама са везником *да* исказује се реални тип намере, тј. не постоји сумња у његово извршење. Радња зависне реченице која се намерава вршити, у наведеним примерима налази се у облику презента или потенцијала, а главне у презенту и претеритарним временима (перфекту, аористу и имперфекту). У приликама када се у предикату намерне клаузе у оквиру сложене јави презентски облик, он поприма модално значење, те може бити замењен обликом потенцијала.

У оквиру намерних реченица може се издвојити још један семантички подтип. Реч је о намерним клаузама уведеним сложеним везником *е да*. За разлику

7 М. Ковачевић (2011: 159–177) говорећи о потенцијалним условним реченицама са везником *да*, наводи још два значења: (потенцијално) условно-изрично и аргументативно условно-узрочно. Ове прве са функционалног становишта могу се посматрати као одредбено-допунске, јер зависна *да*-клауза као материјална садржина аксиолошког израза врши функцију субјекатске клаузе и истовремено представља потенцијални услов за реализацију садржаја управне клаузе.

8 Ковачевић (1998: 83–85), с друге стране, говори о намери и намени као међусобно условљеним категоријама.

9 Поред намерних, В. Ружић (2006: 152) у допунске реченице убраја и изричне и последичне.

од претходног типа, у извршење радње ових клауза постоји велика сумња коју потенцира и сам везник.

- (11) *Е да бих положила испитић, морам прво да прочитам хиљаду страна.*

5. Последичне реченице са везником *да*

Последичне реченице означавају радње које проистичу из садржине главне реченице. Оне управну реченицу објашњавају из њене садржине проистеклом последицом. Наводимо следеће примере из грађе:

- (12) Вишеградска вода и ваздух су такви *да се њихова деца и рађају отворене руке и раширених прстића.* (Андрић)
- (13) Њихове су судбине тако испреплетене *да се одвојено не дају замислити.* (Андрић)
- (14) Чим пођоше, и он потера коња дуж обале и нагна га узбрдо, тако, *да је животиња бесно фрктала и сва се пушила.* (Црњански)
- (15) Он се био придигао толико *да је могао да види да она паде.* (Црњански)
- (16) Ушли су у Печуј тако разбарушени, неопрани, мокри, и побеснели, *да су се деца расилакала.* (Црњански)

У наведеним примерима препознајемо специфичан тип последичне реченице, реч је о квалитативно-последичној клаузи.¹⁰ На основу наведених примера можемо закључити да се она одликује употребом везника *да*, употребом интензификатора (тако, толико, такав) у главној клаузи и реалношћу или извесношћу последице изражене зависном клаузом. Укључивање интензификације има функцију појачавања одређене особине или стања до оног степена који даље условљава појаву нове особине или стања као последице. М. Ковачевић (1998: 112) у овом типу последичних клауза препознаје међузависност квантитета и квалитета тако што „квантитативни раст особине исказане у главној реченици условљава појаву квалитативно новог стања као последице у зависној”.

У наведеним примерима уочавамо да се интензификатор у већини случајева налази у препозицији у односу на реч чији садржај интензифицира. Међутим, у примерима (12), (14) и (15) наилазимо на употребу интензификатора у финалној позицији главне клаузе. Овај положај интензификатора у структури зависнослужене реченице омогућава његово срastaње са везником *да* у конструкцију *ишако да*, која је основни показатељ чисто последичне клаузе. О томе нам сведоче следећа два примера:

- (17) Над вечерњом маглом појавише се модре падине брда и шуме, *ишако да им се да на дну још црвенео дан.* (Црњански)
- (18) Чист сјај плавог неба укочио му је очи, *ишако да је остјајао дуго, непомично, загледан.* (Црњански)

¹⁰ О осталим типовима последичних клауза више у: Ковачевић 1998: 110–122.

Овај тип последичне клаузе одликује се употребом контекстуално неусловљеног везника *шако да*, који садржаје двеју клауза доводи у узрочно-последичну везу. Већ смо истакли његово порекло из сложене реченице са квалитативно-последичном клаузом и са интензификатором *шако* у финалној позицији. Дошавши у контакт са везником *да*, прилог *шако* почео је губити улогу интензификатора и створени су услови за настанак везника *шако да*. Када је настао, сложени везник *шако да* почео се одвајати од контекста с квалитативно-последичном клаузом и постао је општи последични везник (Ковачевић 1988: 115).

У грађи се сусрећемо са још једним типом последичне клаузе.

- (19) Ако за три дана не престану сваки квар и штета на радовима, ако ми не ухватиш оног ко их чини и не ућуткаш све лудачке гласове...набићу те жива на колац на највишој скели, *да те свети зледа и од тебе страх хваћа и памети у злаву узима.* (Андрић)

У наведеној зависној клаузи долази до прожимања два типа зависних реченица, те клаузу *да те свети зледа и од тебе страх хваћа и памети у злаву узима* можемо посматрати као намерно-последичну, јер набијање на колац истовремено представља узрок за гледање света, али и радњу која се предузима ради гледања света.

У оквиру последичних зависних реченица са везником *да* постоји још један тип последице. Реч је о иреалној последици.

- (20) Ваљда није *толико закерало да од некакве шамо најменчине иражи не знам ти како премудрости.* (Ковачевић 1998 117; Ђопић)

Код овог типа реченица основном клаузом обележен је недостатак услова за последицу која је изражена зависном (последичном) клаузом чиме се постиже негирање реализованости узрочно-последичне везе. Будући да се искључује могућност њене реализације, М. Ковачевић (1998: 117) препознаје иреалну последицу.

6. Изричне реченице са везником *да*

Изричним реченицама изриче се садржај глагола зависносложене реченице. Будући да представљају допуну управног глагола говорења, мишљења, опажања и осећања, изричне реченице припадају прилексикалним (приглаголским) реченицама. У вези с тим постаје јасно да изричне реченице имају најчешће функцију правог објекта који ће обликом акузатива без предлога назвати или описати предмет изрицања, односно представити материјалну садржину управне речи. Лако је запазити да се ова конструкција може преобликовати у неправи објекат заменом акузатива без предлога локативом са предлогом *о* или акузативом са предлогом *за*.

Све примере поделили смо у две скупине. У првој групи су зависне реченице које се налазе у позицији правог објекта, док се у улози управног глагола јављају лексеме попут *рећи/говорити/чути/знати* и сл.

- (21) Они су знали *да је моћи подицао велики везир Мехмедпаша.* (Андрић)
(22) Док није нешто проговорило из воде и саветовало Раду Неимара *да нађе двоје нејаке деце и да их узиде у средње стубове моста.* (Андрић)
(23) Мислили су *да неће моћи остати.* (Црњански)

- (24) Вероватно сте чули *да* *и*ражим рад и послушности од свакога. (Андрић)
 (25) *Да* браћу ојме жену, о томе није било ни говора. (Црњански)

По свом односу према главним, ово су праве изричне реченице у функцији допуне говорења, мишљења и осећања чулима. У примеру (23) у зависној клаузи имамо футур први (*неће моћи остати*) којим се казује радња која је будућа у односу на прошлу радњу (*мислили су*) а не на моменат говора, што је основ да М. Стевановић (1991: 674) овде препозна његов „мање временски, а више модални карактер” који се јаче или слабије осећа. Занимљив је и пример (25) где је зависна објекатска клауза изражена катафорски употребљеном показном заменицом (о томе) која уводи изричну клаузу *Да браћу ојме жену*.

У свим наведеним примерима имамо изричну клаузу у функцији објекта. Међутим, по синтаксичком односу, изричне реченице могу се наћи и у позицији основног реченичног конституента, тј. граматичког субјекта:

- (26) **Чинило се** *да* у џеју носи сунце. (Црњански)
 (27) **И прича се** *да* је *и*о био неки српски *и*рвак, *силан* човек. (Андрић)
 (28) Да би се јасно видела и потпуно разумела слика касабе и њеног односа према мосту, **треба знати** *да* у *вароши* *и*остоји *и*ош *једна* *ћу*ирија. (Андрић)

У наведеним примерима зависнослужених реченица управни део има форму имперсоналне реченице са *се*, а зависни представља допуну његовог глагола. По мишљењу В. Ружић (2006: 206), субјекатски статус ових реченица задат је структурним типом управне клаузе, тј. првенствено имперсоналношћу њеног предиката.

Са чисто формалног гледишта, имперсоналност можемо посматрати као конгруентност са средњим родом. Потврду за ово тумачење налазимо укључивањем катафорски употребљене заменице, чиме се реченица трансформише у конгруентни тип са обликом средњег рода:

- (#) Чинило се **то** *да* у *џеју* носи сунце.
 (#) И прича се **то/оно** *да* је *и*о био неки српски *и*рвак, *силан* човек.

За крај, треба истаћи да се са становишта структуре зависнослужене реченице не прави разлика међу изричним клаузама са објекатском и субјекатском функцијом, будући да оба типа представљају реченице са нерашчлањеном структуром.

7. Стилистички аспекти проучавања везника *да*

Већ и делимични увид у приказану грађу показује велику фреквенцију везника *да* у српском језику. Расправу о стилским аспектима његове употребе започећемо односом употребе инфинитива¹¹ и конструкције *да* + презент у језику Милоша Црњанског и Иве Андрића.

Говорећи о овом феномену, Ј. Јовановић (2013: 149) указује на проблем дакања, тј. на натпросечну учесталост конструкције са *да* у односу на инфинитив. Овде, свакако, треба скренути пажњу на то да пречеста појава везника *да* упућује на стилске слабости језика писца. Монотону и префорсирану његову употребу

11 О употреби инфинитива више у: Стевановић 1991: 759–775.

можемо решити на три начина: 1. изменом лексичког састава, 2. изменом граматичких средстава и 3. супституцијом конструкције *да* + презент инфинитивом.

Навешћемо најпре грађу из Сеоба М. Црњанског:

- (29) Он се био придигао тек толико *да је могао да види* како она паде. (Црњански)
- (30) Она му је висила о врату, шкропећи га, већ богзна који пут, освећеном водом и молећи га *да се тамо не жени, да се тамо не испише, да* и њу после *позове* онамо, *да* тамо не *погине*. (Црњански)
- (31) Уклонио се *да мођу да окрену* кола. (Црњански)
- (32) Тек кад чу *да ће снаха да му роди...пође да их види*. (Црњански)
- (33) Мислили су *да неће моћи остати*. (Црњански)
- (34) Мозгови им затупеше и ни лик својих најмилијих више нису умели *да сагледају...* (Црњански)
- (35) И први пут изрекоше неки *да не мисле да се кући врати*. (Црњански)
- (36) И слутио је *да ће* му ово *бити* последњи одлазак и *да ће* у овом рату *умрети*. (Црњански)
- (37) Не само после смрти што *неће* више *моћи долазити* тамо где сада, за живота, *није могао да се врати*... (Црњански)
- (38) Заноћивши више пута крај бунара, невидљивих у мраку, пук никако *није могао да схвати* како је тако, лудо, уопште *могао и поћи*. (Црњански)

Од десетак наведених реченица, инфинитив је употребљен у четири (33), (36), (37), (38). Карактеристично је да у већини случајева уочавамо футур први, који се, по првилу, гради само од инфинитива. У том погледу треба истаћи да се на десетак насумично изабраних страна само на једном месту сусрећемо са конструкцијом *да* + презент уместо инфинитива у овом положају (32) – *да ће снаха да му роди*.

Међутим, нашу пажњу посебно привлачи реченица *Мислили су да неће моћи остати*. Наиме, овде је реч о двострукој употреби инфинитива. Тамо где је он обичан као презент, у основи је свеједно који ће облик стајати, па се у оваквим и сличним конструкцијама препоручује њихова наизменична употреба, типа: *Мислили су да неће моћи да остану*. С друге стране, узастопни инфинитив у језику једног од језички најкултивисанијих српских писаца можемо оправдати ауторовом намером да избегне дуплирање *да*, будући да изричну реченицу *да неће моћи остати* већ уводи овим везником.

Свакако, овде треба скренути пажњу и на реченицу (30), где је презент са *да* употребљен на месту где инфинитив не може бити. Реч је, заправо, о везнику *да* којим се у структуру зависноложене реченице уводе четири узастопне изричне клаузе.

Уколико обратимо пажњу на преостале примере, можемо уочити да се конструкција *да* + презент доминантно јавља у функцији допуне главног глагола. Овде се синтаксички и нормативно потпуно уклапају и облици са инфинитивом, али их у грађи налазимо само у три примера – (33) *неће моћи остати*, (37) *неће моћи долазити* и (38) *могао поћи*. На основу тога можемо закључити да је Црњан-

ски, будући да је своје језичко осећање обликовао у београдском стилу, фаворизовао секвенце са *да* + презент у односу на инфинитив, али се зато држао норме у грађењу футура првог, где се готово доследно сусрећемо са инфинитивом. Када је, пак, имао избора, у функцији глаголске допуне фаворизовао је конструкције са *да*, али му није непозната ни употреба инфинитива у овом положају.

Такође, Црњански се често служио већ истакнутим начелом наизменичне употребе једног и другог облика, о чему нам сведоче наведени и прокоментарисани примери. У структури (38) реченице сусрећемо се са две клаузе од којих је у првој употребљена секвенца *да* + презент *није могао да схвати*, а у другој инфинитив *могао поћи*. У реченици (33) имамо сличну ситуацију, зависна клауза *да неће моћи оспори* представља допуну главне *Мислили су*. Због избегавања да-каћа, Црњански се ипак одлучио за мање погрешну – конструкцију са удвојеним инфинитивом.¹²

Сада ћемо размотрити грађу из Андрићевог романа *На Дрини ћуприја*:

- (39) Нарочити радници побијају диреке и коље и стављају плетере, набијене иловачом, који *треба да расставе* ток воде. (Андрић)
- (40) Све што *може да змиже* и *да се кошура* узима се и упреже у посао. (Андрић)
- (41) Муслимански женски свет *мора да крије* лице и кад на авлију изађе. (Андрић)
- (42) Али не спавају сви; *умеју* и они *да бдију*, за свој рачун и на свој начин. (Андрић)
- (43) Дозива надзорнике и срачунава како би се од сутра *могао дан боље уишребити* и радна снага *јаче искористи*. (Андрић)
- (44) Нашло се, као увек, малодушних и неверљивих који су сматрали да је то јалова мисао, јер се силни и лукави Турци *неће даћи одврати* од свог наума. (Андрић)
- (45) Али се нашло и таквих који су *сматрали да...треба поћи* за сваким ко *мисли да иде* ка неком излазу. (Андрић)
- (46) Тако се тих првих јесењих дана пронео глас...да од градње *неће моћи ништа бити*. (Андрић)
- (47) Видите лијепо *да ће* нас ова грађевина *ископати* и *појести*. (Андрић)
- (48) Пекло га је *да се може наћи* неко ко се усуђује *да преузме* нешто против његовог дела. (Андрић)
- (49) Него нас смо се неколицина договорили *да идемо* ноћу и *да обарамо* и кваримо колико се може. (Андрић)

Од укупно десетак реченица у шест је употребљен инфинитив. Уколико упоредимо ове примере са онима из *Сеоба* М. Црњанског, можемо закључити да се Андрић чешће служио инфинитивом. Наиме, док се код Црњанског у функцији допуне главног глагола инфинитив јавља само у три примера, код Андрића

¹² Када је у сложеном предикату модални глагол, препоручује се употреба инфинитива иако ни *да*-конструкција у овом случају није погрешна. О овоме више у: Пипер и др. 2005: 324–329.

се јавља чак у пет. Најчешће је реч о модалним глаголима *моћи* и *шребати*¹³: *могао ујошребити, неће даћи одвраити, треба поћи, неће моћи бити, може наћи*. Занимљиво је да се и код Црњанског сусрећемо са глаголом *моћи* у инфинитиву и његовом допуном која је, такође, у истом облику, али се не сусрећемо са другом конструкцијом (треба + инфинитив) која се јавља искључиво са *да* + презент. Када је, међутим, реч о футуру првом, Андрић се доследно служио инфинитивом, и придржавао се језичке норме. У том погледу треба скренути пажњу на то да не избегава чак ни двоструку његову употребу у том положају, на пример, *неће даћи*¹⁴ *одвраити* и *неће моћи бити*. У оба случаја, као што видимо, реч је о сложеном предикату који се састоји из глагола непотпуног значења (*моћи* и *даћи*) и инфинитива. На овом месту, сасвим је обична и конструкција *да* + *презент*, али се писац ипак одлучио за ону са инфинитивом. Поред ових примера, у грађи наилазимо и на употребу допуне са *да*, као у примерима: *треба да расправе, може да змиже, мора да крије* итд.

Секвенце са *да* употребљене су некада у Андрићевом језику и у случају када их је немогуће супституисати инфинитивом, нпр. *Него нас смо се неколицина договорили да идемо ноћу и да обарамо и кваримо колико се може*. Реч је, наиме, о двама изричним клаузама које се за главну везују везником *да*. На основу прокоментарисаних примера, можемо закључити да је Андрић ускладио употребу два облика, чиме је задовољио начело разноврсности и заштитио текст од једноличности и монотоније.

У граматички *Савременог српскохрватског језика*, М. Стевановић је формулисао извесна правила о употреби ових облика. С тим у вези треба истаћи да уколико оставимо по страни посебне случајеве њихове употребе, „нема разлике у смислу између ова два облика допуне у сложеном предикату” (Стевановић 1991: 605). О томе нам сведоче и примери из грађе где се сусрећемо и са *да* и са инфинитивом. Док Црњански у овом случају фаворизује секвенце са *да*, Андрић се једнако служи и инфинитивом у овом положају. Ј. Јовановић (2013: 154) подсећа да уколико се Стевановићева тврдња односи само на граматички смисао, онда треба узети у обзир и „разлику у граматичком саставу инфинитива и презента”. У том случају значење лица у презенту допуне другог глагола у личном облику постаје сувишно. Нпр:

- (50) Мозгови им затупеше и ни лик својих најмилијих више нису умели да сагледају. (Црњански)
- (51) Није могао да се враћи у места где је проживео по десетину година, па је хтео и да остане. (Црњански)
- (52) Ту се скупљају и млади и стари који желе да се покажу или виде друге. (Андрић)

Замена презента у овим случајевима несумњиво би допринела извесном растрепењу текста и стилском побољшању.

13 М. Стевановић (1991: 603) сматра да, уколико у реченици постоји неки језички знак за одређивање граматичког лица на које се односи оно што се означава глаголом у допуни, уз *шребати* може бити употребљен и инфинитив као синтаксичка опозиција презента. У супротном добили бисмо имперсоналну реченицу у којој се радња не приписује одређеном субјекту. О овоме више у: (Стевановић 1991: 603–605).

14 Глагол *даћи* овде има значење глагола *моћи*, односно *допустити*.

Поред личних склоности писаца за употребу једног од два облика. Ј. Јовановић (2013: 154) сматра да и лингвистичко-географски услов игра важну улогу у избору инфинитива, односно везника *да*. Наиме, територију српског језичког простора можемо поделити на инфинитивски запад и дакавски исток. Поред порекла, под утицајем балканистичких појава и београдског стила, наше језичко осећање се све више прилагођава употреби презента са *да* и полако потискује инфинитив из овог положаја. Андрић, иако рођени инфинитивац, на прави начин показује равнотежу у употреби једног, односно другог облика, док се код Црњанског препознаје превага употребе конструкције *да* + презент, што је у вези са његовим пореклом и београдским стилем у коме је стасао и формирао се као писац.

Разлог за неговање обеју конструкција лежи у чињеници да постоји непрекината традиција употребе *да*-конструкције и инфинитива као њеног синтаксичког опозита на читавом новоштокавском простору. Најзад, треба имати у виду да је у говору/писању однос између језичких јединица у једним случајевима релативно стабилан и тада је знатно лакше одлучити шта је за језички стандард примарно, а шта секундарно, док су у другим случајевима израженија индивидуална, регионална и друга колебања.

8. Закључак

У раду су приказани основни типови зависних реченица које се уводе везником *да* – условне, последичне, намерне и изричне. Према структури, све зависносложене реченице подељене су на приклаузалне и прилексикалне. У оквиру приклаузалних разматране су условне, последичне, намерне реченице, као и њихови семантички подтипови. Њихова структура показује да се зависни део уведен везником *да* односи на целу управну реченицу. Када је, међутим, реч о прилексикалним реченицама, изрична клауза унутар зависносложене има ослонац у предикату главне.

Од три условна значења – реалног, потенцијалног и иреалног, клаузама са везником *да* могу се изразити два: иреално и потенцијално. Када се везником *да* изражава иреално условно значење, предикат зависне реченице је у потенцијалу, перфекту или презенту имперфективних глагола са присутном модалном компонентом, а предикат главне у имперфективном презенту или неком претериталном облику. Код исказивања потенцијалног условног значења, условна реченица са везником *да*, по правилу, има потенцијал, а зависна перфективни презент.

Намерне реченице са везником *да* изражавају два типа намере – реални и онај у чије извршење постоји велика сумња. Поред разлике на семантичком плану, разлика постоји и у употреби везника. Док се за намерне реалне реченице користи везник *да*, за ове друге користи се његов сложени облик – *е да*.

Последичне реченице са везником *да* показују највећу структурно-семантичку разноврсност. Тако се везник *да* јавља као спољно обележје квалитативно-последичне, чисто последичне, намерно-последичне и иреално последичне реченице. Квалитативно-последичне реченице одликује употреба везника *да*, појава интензификатора (тако, толико, такав) у главној клаузи и реалност, односно извесност последице. Прилог *иако*, дошавши у контакт са везником *да*, почео је губити улогу интензификатора, одвојио се од претходног контекста и постао општи последични везник – *иако да*. Код иреално последичне реченице основном клаузом обележен је недостатак услова за последицу која је изнесена

зависном клаузом чиме се постиже негирање реализованости узрочно-последичне везе. У једном типу последичних реченица са везником *да* долази до прожимања намерног и последичног значења.

Изричне реченице са везником *да* могу имати двоструку функцију у структури зависносколожене реченице, те могу заузети позицију правог објекта или граматичког субјекта. По свом односу према главним, прве се јављају у функцији допуне глагола говорења, мишљења и осећања чулима, а друге у функцији допуне имперсоналне реченице.

Када је реч о стилистичкој употреби везника *да*, разматран је однос употребе *да*-конструкције и инфинитива. У вези с тим можемо извести закључак да постоји разлика у њиховој употреби између дакавског истока и инфинитивског запада. Ова подела може се схватити само условно. Поред регионалних, велику улогу имају и индивидуалне склоности писца према употреби једног, односно другог облика. Зато можемо констатовати да учесталост употребе инфинитива расте идући од источног ка западном делу српског говорног простора, али се доста лепих примера његове употребе могу наћи и код најбољих представника београдског стила, а исти је случај и са употребом конструкција *да* + презент и инфинитивском западу.

Што се чисто стилских карактеристика израза тиче, преимућство дајемо оним реченицама у којима се ове две допуне исте синтаксичке вредности употребљавају наизменично.

Извори:

Андрић 1981: И. Андрић, *На Дрини ћурџија*, Београд: Просвета
Црњански 1968: М. Црњански, *Сеобе*, Београд: Просвета

Литература:

- Антонић 2001: I. Antonić, *Vremenska rečenica*, S. Karlovci – N. Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Јовановић 2013: Ј. Јовановић, *Лингвистички и стилстички аспекти проучавања реченице*, Београд: Јасен.
- Ковачевић 1998: М. Ковачевић, *Синтакса сложене реченице у српском језику*, Београд: Рашка школа.
- Ковачевић 2011: М. Ковачевић, *Условне реченице са везником да у српском језику, Граматичка питања српског језика*, Београд: Јасен, 159–177.
- Пипер и др. 2005: П. Пипер и др., *Синтакса савременог српског језика, Проста реченица*, Београд: Београдска књига.
- Ружић 2006: В. Ружић, *Допунске реченице у српском језику (I, II), Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLIX/1–2, 123–216; 105–266.
- Ружић 2010: В. Ружић, *О класификацији зависних реченица у српском језику, Српски језик*, XV/1–2, 105–119.
- Симић 2000: Р. Симић, *Стилстичка српског језика*, Београд: Филолошки факултет.
- Симић 2001: Р. Симић, *Општа стилстичка*, Београд: Јасен.
- Стевановић 1991: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, Београд: Научна књига.

SYNTACTIC AND STYLISTIC ASPECTS OF STUDYING OF THE CONJUNCTION *DA*

Summary

This paper provides an analysis of using of the conjunction *da* from the linguistic and stylistic aspects. Regarding that, primarily is presented the syntactic function of *da*, ie function of the external characteristics of certain types of subordinate clauses (conditional, consequential, accidental, and declarative). Although it appears as an external sign of several different types of subordinate clauses, conjunction *da* is making changes at the semantic level of conditional-complex sentences. When it comes to stylistic usage of the conjunction *da*, it is discussed the relationship of usage of *da*-conjunction and of the infinitive as its syntactic opposite. It was found that the choice of one or other form is the result of the individual preference of the writer, but also geographical and linguistic division between dakavski east and infinitive west.

Key words: conjunction *da*, *da*-conjunction, infinitive, syntax, stylistic

Milena Manić

Марија Вучинић¹
Београд

ПАРЦИЈАЛНА НОМИНАЛИЗАЦИЈА ИНФИНИТИВА У СТАРИЈОЈ ИТАЛИЈАНСКОЈ ПРОЗИ

Предмет овог рада јесте испитивање структуре и начина употребе поименичених инфинитивних конструкција у старијој италијанској прози. Анализом корпуса који чине дела аутора чије је стваралаштво обележило развој италијанског књижевног језика, настојали смо да укажемо на разнолике синтаксичко-семантичке вредности инфинитива одређеног чланом, уз посебан осврт на примере парцијалне номинализације. Наглашену употребу поименичених инфинитивних конструкција у старијој италијанској прози тумачимо као последицу латинизације синтаксе у периоду настанка и афирмације италијанског књижевног језика.

Кључне речи: инфинитив, парцијална номинализација, синтаксичка функција

1. Увод

Инфинитив одређен чланом који се у традиционалним италијанским граматицима сматра поимениченим (*infinito sostantivato*) у реченици може функционисати као глагол и као именица у зависности од реченичних чланова који су му подређени (Скит 1983; Ванволсем 1983; Егерланд 2010).

Као главни члан глаголске синтагме инфинитив може бити временски одређен, или употребљен у пасиву, али и праћен објектом, прилошким одредбама, именским делом предиката, предикативом.

Захваљујући својим номиналним карактеристикама које му пружају већу мобилност у реченици, те и шире синтаксичке могућности, инфинитив може имати исте функције које има и именица у идентичним синтаксичким условима. Ширење номиналних вредности инфинитива, те и његово изједначавање са именицом у погледу синтаксичких функција, представља романску иновацију (Терић 1995: 231).

Текавчић (1972: 530) разликује три фазе поименичавања инфинитива, чија је заједничка карактеристика могућност додавања одређеног члана. У првој фази инфинитив задржава своју глаголску функцију и за себе може везати субјекат, објекат, прилошке допуне и остале реченичне чланове зависне од његове глаголске вредности. У другој фази, инфинитив има опозицију броја, чиме је наглашена његова именска вредност (*il potere – i poteri*), док је у трећој фази номинализација праћена формалним и семантичким променама корена (*potere – podere...*).

У конструкцијама са поимениченим инфинитивом постоји реципрочна веза између ширења номиналне и глаголске вредности (Скит 1983: 489). Ширењем глаголских функција сужава се номинална вредност инфинитива, те говоримо о делимичном поименичавању (*sostantivazione parziale*).

Корпус на којем је базирано истраживање чине дела аутора чије је стваралаштво обележило даљи развој италијанског прозног дискурса и књижевног

1 vucinicmarija@yahoo.com

италијанског језика у ширем лингвистичком контексту, од XIII века, када народни језик у Италији тек почиње да добија свој књижевни израз, до позне ренесансе: Данте, *Convivio* (Гозба); Бокачо, *Decameron* (Декамерон), *Elegia di Madonna Fiammetta* (Љубавне исјовесџије џосје Фјаметте); Алберти, *Libri della famiglia* (Књиже о породици), Макијавели, *Dell'arte della guerra* (О веиџини раишовања).

На примерима из корпуса пратимо утицај различитих синтаксичких чињилаца на ширење глаголске или пак именске вредности инфинитива у датом контексту, на основу чега одређујемо функцију посматране инфинитивне конструкције.

2. Директно уведен поименичени инфинитив

Директно уведен поименичени инфинитив у реченици може имати субјекатску (пр.1., 2. и 3.) или објекатску функцију (пр.4.):

1. ... perché questo vostro interrompermi non mi toglie fantasia... (Макијавели, *Dell'arte della guerra*, VI, 337)
...јер ми то ваше прекидање не одузима машту...(превод аутора рада)
2. ... perché io non so questo avere figliuoli, Adovardo, che piacere o che dolcezza e' si sia. (Алберти, *Libri della famiglia*, I, 13)
... јер ја не знам, Адовадро, какво задовољство или уживање представљају деца(превод аутора рада)
3. E perché vegga quanto a me questo essercitarti meco e per tuo e per mio utile sia grato... (Алберти, *Libri della famiglia*, II, 38)
И како би схватио колико је то што вежбаш са мном од обостране користи... (превод аутора рада)
4. Oh quante volte, disiderosa di vederlomi più vicino, biasimai io il suo dimorare agli altri dietro... (Бокачо, *Elegia di Madonna Fiammetta*, I, 7)
Ох, колико сам пута, у жељи да га поближе видим, проклињала што се налази иза других...(превод: Момчило Савић)

Као показатеље номиналне вредности инфинитива у наведеним примерима уочавамо изражавање субјекта инфинитива присвојним придевима (*vostro, suo*), употребу показног придева (*questo*) у функцији атрибута, као и употребу одређеног члана, док везивање ненаглашених заменица за инфинитив (*mi, ti*), употреба прилошке одредбе за место (*agli altri dietro*), као и директног објекта (*figliuoli*), јасно указују на глаголски карактер инфинитива. Имајући у виду комбиновање глаголских и номиналних вредности инфинитива у наведеним примерима, означене конструкције посматрамо као делимично поименичене инфинитиве.

Изражавање субјекта присвојним придевом посматра се као јасно обележје номиналне вредности инфинитива, карактеристично за италијански језик, док изражавање граматичког субјекта инфинитивном синтагмом у номинативу указује на глаголску функцију инфинитива (Сцилаги 2009: 131):

У примеру који следи, субјекат инфинитива изражен је именском синтагмом *in re*:

5. Dilicate donne, l'essere stato un re magnifico e l'avere la sua magnificenza usata verso colui che servito l'avea non si può dire che laudevole e gran cosa non sia... (Бокачо, *Decameron*, X, 2, 655).

Њежне госпе, великодушност краља, исказана оному који га је вјерно служио, свакако је достојна велике хвале... (превод: Јерка Белан).

Једини показатељ номиналне вредности инфинитива у наведеном примеру јесте одређени члан, док је у потпуности наглашена његова глаголска вредност (*funzione verbale totale*). Употреба инфинитива прошлог (*essere stato, avere usata*), као и директног објекта (*la sua magnificenza*), веома су јасна обележја глаголске функције инфинитива. За разлику од савременог италијанског језика, за који је карактеристично уметање субјекта инфинитива између помоћног глагола и партиципа (Салви 1982: 204), у наведеном примеру уочавамо постпозицију субјекта (*un re*) у односу на инфинитив прошли (*l'essere stato*).

Као један од битних показатеља прелазног карактера инфинитива у старијем италијанском језику, Ванволсем (1983: 85) наводи могућност изражавања објекта инфинитива спецификативном допуном уведеном предлогом *di* (*complemento di specificazione con valore oggettivo*):

6. E noi vedemo che in ciascuna cosa di sermone lo bene manifestare del concetto è più amato e commendato... (Данте, *Convivio*, I, XII, 277)

Видимо да у свему што је језик, вешто изражавање мишљења изазива највише дивљења и похвала... (превод аутора рада)

У конструкцијама овог типа инфинитив се по својим карактеристикама налази између глагола који захтева директну објекатску допуну и именице која захтева обавезну предлошку допуну.

Као резултат комбиновања глаголских и номиналних карактеристика инфинитива, у корпусу уочавамо специфичне инфинитивне конструкције које по својој синтаксичкој и семантичкој структури имају вредности реченице, али у формалном смислу обављају функцију именица:

7. E da questo essere abbandonati gl'infermi da' vicini, da' parenti e dagli amici [...] discorse uno uso quasi davanti mai non udito... (Бокачо, *Decameron* I, *Introduzione*, 13)

Па како су болеснике напуштали сусједи, рођаци и пријатељи [...] настао је обичај, за који се прије готово никад није чуло... (превод: Јерка Белан)

У означеној инфинитивној конструкцији, која има вредност имплицитне узрочне реченице, изражен је како пасивни субјекат инфинитива (*gl'infermi*), тако и агентивна одредба (*da' vicini, da' parenti e dagli amici*), чиме је наглашена глаголска вредност инфинитива. Једини показатељ номиналне вредности инфинитива у наведеном примеру јесте показни придев *questo*.

Употреба одређеног члана уз инфинитив често се користи у функцији релативизације. У реченицама овог типа члан има функцију артикулоида, те означене конструкције можемо тумачити као демонстративно-релативне инфинитиве:

8. Estimerete, l'aver donato un re lo scettro e la corona [...] essere stato da agguagliare al fatto di messer Gentile? (Бокачо, *Decameron*, X, 4, 672)

Хоћете ли судити да се може успоредити с дјелом господара Ђентилеа то што је неки краљ даровао жезло и круну... (превод: Јерка Белан)

9. ... assai sono di quegli uomini e di quelle femine che si sono stolti, che credono troppo bene che, come ad una giovane è sopra il capo posta la benda bianca e in dosso messale la nera cocolla, che ella più non sia femina né più senta de' feminili appetiti se non come se di pietra l'avesse fatta divenire il farla monaca... (Бокачо, *Decameron*, III, 1, 186)

Има, дивне даме, доста мушкараца и жена који су толико будалести да озбиљно држе да једна млада дјевојка, којој на главу ставе бијели пријевес и обуку јој црно рухо, није више женско чељаде и да њу више не обузима женска жудња, као да се тиме што је постала опатица прометнула у студену стијену. (превод: Михајло Добрић)

3. Поименичени инфинитив уведен предлогом

Употреба предлога и члана, као романских иновација, довела је до ширења синтаксичких могућности инфинитива. У зависности од карактеристика инфинитива истакнутих у одређеном контексту (глаголских или пак именских), поименичени инфинитив уведен предлогом може имати вредности имплицитне зависне реченице или пак индиректне предлошке допуне.

У примерима који следе, поименичене инфинитивне конструкције уведене предлогом, по својим синтаксичким и семантичким карактеристикама налазе се између поменутих вредности. Означене инфинитивне структуре заузимају положај прилошких одредби: прилошке одредбе којом се указује на порекло (*complemento di provenienza*, пр. 10.), прилошке одредбе којом се указује на тему комуникације (*complemento d'argomento*, пр. 11.), као и прилошке одредбе за узрок (*complemento di causa*), у последњем наведеном примеру (пр. 12.). Међутим, везивање реченичних чланова зависних од глаголске функције инфинитива указује да на синтаксичко-семантичком плану имају вредност реченице:

10. Il vantaggio nasce dal sito, dall'ordine, dall'avere o più o migliore gente. (Макијавели, *Dell'arte della guerra*, IV, 324)

Предност произилази из позиције, организације, као и чињенице да посеђујеш већи број вештих ратника. (превод аутора рада)

11. Poi che le donne alquanto ebber cianciato dell'accomunar le mogli fatto da' due Sanesi... (Бокачо, *Decameron*, VIII, 9, 570)

Пошто су госпе дуго брбљале о томе како су се жене оних двају Сијенаца удружиле... (превод аутора рада)

12. Deh, perché, o Panfilo, mi dolgo io del tuo essere lontano... (Бокачо, *Elegia di Madonna Fiammetta*, V, 35)

Гле, зашто сам ја очајна, о Памфило, што си ти далеко... (превод: Момчило Савић)

4. Закључак

У анализираном језичком материјалу уочени су примери употребе инфинитивних конструкција одређених чланом који се по својим синтаксичким каракте-

ристикама налазе на граници између имплицитне зависне реченице и номиналне реченичне допуне.

Као синтаксичке чиниоце коју указују на номиналну вредност инфинитива уочавамо употребу показних придева у функцији атрибута (пр. 1, 2, 3, 7.), изражавање субјекта инфинитива посесивним придевом (пр. 1, 4, 12.), изражавање објекта инфинитива спецификативном допуном. (пр. 6.). Са друге стране, везивање ненаглашених заменица за инфинитив (пр. 1, 3, 9.), изражавање граматичког субјекта инфинитивном синтагмом у номинативу (пр. 5 и пр. 8.), употреба директног објекта (пр. 2, 5, 8, 10, 11.), прилошких допуна (пр. 4), инфинитива прошлог (пр. 5 и пр. 8.) , указују на његов глаголски карактер.

Иако осиромашен у морфолошком смислу², захваљујући употреби предлога и члана, као романских иновација, синтаксичке могућности и функције инфинитива у италијанском језику знатно су проширене у односу на латински језик, у којем се инфинитив користио само у субјекатској и објекатској функцији.

Учесталу употребу поименичених инфинитивних конструкција у старијој италијанској прози посматрамо као последицу латинизације синтаксе, коју карактерише повратак синтетичкој структури, карактеристичној за латински језик, за разлику од романског аналитичког типа конструкције. Замену експлицитних глаголских облика инфинитивним, веома заступљену у анализираном језичком материјалу, можемо тумачити и као зачетке номиналног стила, иако су учесталија употреба номиналних форми, како напомиње Херцег (1967: 150), те и прелазак на номиналну структуру у италијанској прози забележени тек од 19. века.

Литература:

- Ађено 1970: F.B. Agno, Verbo: Infinito, у: U. Bosco (ed.), *Enciclopedia Dantesca*, vol. VI, Roma: Istituto della Enciclopedia italiana fondata da Giovanni Treccani, 268–292.
- Ванволсем 1983: S. Vanvolsem, *L'infinito sostantivato in italiano*, Firenze: Accademia della Crusca.
- Егерладн 2010: V. Egerland, Frasi subordinate all'infinito, у: Salvi, G. & Renzi, L. (ed.), *Grammatica dell'italiano antico*, vol. II, Bologna: Il Mulino, 817–881.
- Салви 1982: G. Salvi, L'infinito con l'articolo e la struttura del SN, *Rivista di Grammatica Generativa*, 7, 197–225.
- Скит 1983: G. Skytte, *La sintassi dell'infinito in italiano moderno, I/II*, Denmark: Etudes Romanes de l'Universite de Copenhague.
- Текавчић 1972: P. Tekavčić, *Grammatica storica dell'italiano*, vol. II: Morfosintassi, Bologna: Il Mulino.
- Терић 1995: G. Terić, *Istorija italijanskog jezika*, Beograd: Filološki fakultet.
- Херцег 1967: Herczeg, G. (1967). *Lo stile nominale in italiano*. Firenze: Felice le Monnier.

2 Од три синтетичка облика инфинитива, заступљена у латинском језику, којима се изражавало како различито време (инфинитив презенте актива, инфинитив перфекта актива) тако и стање (инфинитив презенте пасива), у италијанском је сачуван само инфинитив презенте актива, док су остали синтетички облици замењени аналитичким. Латински инфинитиви футура актива и пасива такође нису сачувани у италијанском језику.

Корпус:

Алберти 1994: L. B. Alberti, *I libri della famiglia*, Torino: Einaudi.

Алигијери 1981: D. Alighieri, *Vita nuova*, Convivio, у: Luigi Blasucci (ed.), *Tutte le opere*, Firenze: Sansoni editore, 235–359

Бокачо 1974: G. Boccaccio, *Decameron*, vol. I, vol. II, a cura e con introduzione di Mario Marti, note di Elena Ceva Valla, Milano: Rizzoli Editore.

Бокачо 1963: G. Boccaccio *Elegia di Madonna Fiammetta*, у: Cesare Segre (ed.), *Opere*, Milano: Mursia, 3–83.

Макијавели 1964: Н. Machiavelli, *Dell' arte della guerra*, у: *Tutte le opere*, Firenze: Stabilimenti grafici Bemporad Marzocco, 265–369.

Преводи дела из корпуса:

Бокачо 1966: G. Boccaccio, *Dekameron: od prvog do petog dana*, preveo Mihajlo Dobrić, Beograd: Izdavački zavod "Jugoslavija."

Бокачо 1966: G. Boccaccio, *Dekameron: od šestog do desetog dana*, preveo Mihajlo Dobrić, Beograd: Izdavački zavod "Jugoslavija."

Бокачо 1991: G. Boccaccio, *Dekameron*, prevela Jerka Belan, stihove prepevao Olinko Delorko, predgovor Smaragda Mujagić-Đukić, Sarajevo: Svjetlost.

Бокачо 1975: Ђ. Бокачо, *Љубавне исповести госпе Фјамете*, превео Момчило Савић, Београд: Народна књига.

PARTIAL NOMINALIZATION OF INFINITIVE IN OLD ITALIAN PROSE

Summary

This paper aimed to examine the structure and use of the nominalized infinitive in old Italian prose. Throughout the analysis of the corpus, which contains literary texts of the authors whose work marked the beginning and further development of Italian narrative discourse, it was aimed to point out diversified syntactic and semantic values of the infinitive marked by the article, with special focus on the partially nominalized infinitive constructions. The emphasized use of the nominalized infinitive structures in old Italian narrative discourse is explained as a consequence of the latinization of syntax in the period of birth and affirmation of the Italian literature.

Key words: infinitive, partial nominalization, syntactic function

Marija Vučinić

Милена Јововић¹
Крађујевац

МОДАЛНА И ВРЕМЕНСКА УПОТРЕБА ПЕРИФРАСТИЧНИХ ГЛАГОЛСКИХ КОНСТРУКЦИЈА У ИТАЛИЈАНСКОМ ЈЕЗИКУ И ЊИХОВИ ЕКВИВАЛЕНТИ У СРПСКОМ

У раду је дат кратак преглед основних облика и врста перифрастичних глаголских конструкција у савременом италијанском језику. Испитују се функције различитих конструкција, њихова синтаксичка и семантичка својства, ниво граматикализације и евентуална ограничења при употреби. Притом се разматрају и могућности проналажења преводних еквивалената ових конструкција у српском језику, и то на одабраном корпусу сачињеном од три савремена романа на италијанском језику и њихових превода на српски језик. При оваквој контрастивној анализи долазе до изражаја сличности међу синтаксичким конструкцијама у ова два језика, али и потешкоће на које је могуће наићи када су у питању италијанске глаголске перифразе.

Кључне речи: перифрастична глаголска конструкција, модална употреба, временска употреба, синтакса, контрастивна анализа

1. Увод

У обиљу перифрастичних конструкција у савременом италијанском језику својом нарочитом и учесталом употребом истичу се перифрастичне глаголске конструкције. Оне представљају структуре сачињене од више глаголских елемената који доприносе стварању јединственог значења саме перифразе. Уколико желимо прецизније да их дефинишемо, перифрастичним глаголским конструкцијама сматрају се оне које су сачињене од модификаторног глагола, који пружа граматичке информације, и главног глагола, који задржава своје лексичко значење (Bertinetto 1989-90: 27). Модификаторни глаголи углавном припадају категорији глагола стања или кретања и налазе се у личном глаголском облику, док су главни глаголи или у облику инфинитива (повезани предлогом са модификаторним глаголом) или у облику герундија (Amenta 2010: 1). Иако не постоји јединствена и општеприхваћена дефиниција перифрастичне глаголске структуре, лингвиста Бертинето (Bertinetto 1990: 331) тврди да се она најбоље може описати навођењем њених својстава. Он истиче да су предуслови за постојање перифрастичне глаголске конструкције следећи:

- а) семантичка интеграција конституената: перифраза изражава сложено значење које се не може свести на прост збир значења појединачних лексема (конституената);
- б) морфолошка структура: глаголску перифразу чине модификаторни глагол у личном глаголском облику и главни (модификовани) глагол у неличном глаголском облику (герундију, партиципу, инфинитиву). У оквиру ове структуре могу постојати и спојни елементи, а то су готово увек предлози;

¹ milena.jovovic89@gmail.com

- в) природа модификаторних глагола: они су ограничени на одређени број глагола (иако је језички инвентар потенцијално неограничен) и најчешће су предмет десемантизације, односно не чувају сопствено лексичко значење;
- г) лексичко генерализовање: аутентична перифрастична конструкција требало би да се подједнако добро примењује на било који глагол;
- д) временско-аспектуална релевантност: перифрастична глаголска конструкција тежи да изрази информације релевантне за овај нарочити семантички домен².

Потребно је напоменути и да модификаторни глаголи перифрастичних конструкција спадају у схему такозваних „основних догађаја” (енг. *basic events*) када је реч о семантичким класама глагола, односно, будући да упућују на основна когнитивна искуства као што су стање или кретање, лако преузимају функцију помоћних глагола. Поред тога, карактерише их семантичка неодређеност – њихово лексичко значење може бити разложено на мањи број релевантних семантичких особина (Heine 1993: 27). Слични су помоћним глаголима јер попут њих пролазе кроз процес десемантизације и губе сопствену синтаксичку аутономију. Због свега наведеног, основни предуслов постојања перифрастичне глаголске конструкције јесте синтаксичка блискост између модификаторног и главног глагола, те због тога постоје и јасне рестрикције у погледу употребе и уметања предлога или другог лексичког материјала између њих (уп. Amenta 2010: 4).

2. Класификација перифрастичних глаголских конструкција у савременом италијанском језику

Пре него што се приступи анализи, потребно је навести класификацију најчешћих перифрастичних глаголских конструкција и њихове основне облике. Четири основне класе ових структура јесу:

- а) герундска перифраза, која може бити прогресивна (*stare + gerundio*) или континуативна (*andare/venire + gerundio*)
- б) хабитуална перифраза (*solere/esser solito/aver l'abitudine di + infinito*)
- в) модална перифраза (*aver da + infinito, andare + participio passato*)
- г) фазна перифраза, у коју спадају структуре које означавају радњу која само што се није десила (*stare per/accingersi a + infinito*), оне које означавају почетак вршења радње (*cominciare/iniziare a + infinito*), оне које означавају наставак (*continuare/seguitare a + infinito*) и структуре које означавају завршетак или прекид вршења радње (*finire/terminare/cessare/smettere di + infinito*) (Bertinetto 2001: 129).

Код герундске и хабитуалне перифрастичне конструкције доминантна је временска употреба и означавање несвршене радње, модална перифраза, као што само име говори, има изражену модалну употребу (у значењу глагола

2 То се првенствено односи на перифрастичне конструкције са фазним глаголима и на конструкцију *stare + gerundio*. Овај критеријум не може се применити на перифрастичне конструкције које поседују модалну вредност (нпр. *andare + participio passato*) (уп. Bertinetto 2001: 130).

„*dovere*” – требати, морати), док фазна перифрастична конструкција изражава одређену фазу у вршењу неког процеса (самим тим и њена вредност је преваходно временска, али и аспектуална).

Четири наведене врсте перифрастичних глаголских конструкција у италијанском језику могу се приказати градационо, на скали, у зависности од степена изражене перифрастичности, односно, како тврди Бертинето (Bertinetto 2001: 131), на основу нивоа десемантизације модификаторног глагола, применљивости конструкције на све глаголе, семантичке и синтаксичке кохезије и временско-аспектуалне важности. Наведени степен перифрастичности може се представити на следећи начин, од највишег ка најнижем:

„*stare + gerundio*” > „*andare/venire + gerundio*” > хабитуалне перифразе > „*andare + participio passato*” > „*aver da + infinito*” > фазне перифразе

Посматрајући са десне ка левој страни скале запазићемо да се структуре међусобно разликују на основу све већег степена перифрастичности и грамаатикализације. Тако су, на пример, прве две наведене конструкције на левој страни скале изразито окарактерисане временски и аспектуално, а глаголи који модификују значење (*stare, andare, venire*) су десемантизовани. Наспрам тога, фазне перифрастичне конструкције укључују модификаторне глаголе као што су „*cominciare*”, „*continuare*”, „*finire*”, који задржавају своје пуно значење, и поред тога, ове структуре не могу се применити на све главне (модификоване) глаголе (типичан пример јесте структура „*scoppiare a + infinito*”, у којој се на месту инфинитива могу наћи само глаголи „*ridere*” и „*piangere*”). Овим редоследом приказаћемо и описати основне видове употребе перифрастичних глаголских конструкција у италијанском и њихове могуће еквиваленте у српском језику. Наведени примери преузети су из одабраног корпуса сачињеног од романа *Ti prendo e ti porto via* (1999), *Come Dio comanda* (2006), чији је аутор Николо Амани-ти (Niccolò Ammaniti), *La solitudine dei numeri primi* (2008) Паола Ђордана (Paolo Giordano), и њихових превода на српски језик *Долазим њо њебе и водим ње са собом* (2000) (превод Душице Тодоровић), *Како Бог заповеда* (2007) (превод Биљане Јанковић), и *Усамљеност просићих бројева* (2008) (превод Гордане Суботић).

3. Анализа перифрастичних глаголских конструкција

3.1 Герундска перифрастична конструкција STARE + GERUNDIO

Ова структура назива се још и прогресивна герундска перифраза и врло се често користи у савременом италијанском језику. Глагол „*stare*” може се наћи у неком од простих времена, осим *passata remota*, а герундиј се налази у облику герундија садашњег. Њоме се изражава радња која има наглашену дуративност, па се углавном преводи нашим несвршеним видом (Терић 2005: 111). Она представља конструкцију на високом ступњу перифрастичности, будући да је модификаторни глагол „*stare*” десемантизован, нема више значење статичног глагола, и то је очигледно при употреби ове структуре са глаголима кретања (на пример „*sta andando*”). Значење које најчешће добија у италијанском јесте „бити у процесу неке радње, одвијати се (за радњу)” (нпр. „*sto studiando = sono nel processo dello studio*”). Другим речима, прогресивна вредност ове перифразе огледа се у томе што њена употреба упућује на један тренутак у ком је сагледан процес одвијања неке радње која је раније започета. Дакле, истовремено имамо један тренутак који је у фокусу (ит. *istante di focalizzazione*), у ком се процес посматра,

и неодређен продужетак одвијања тог процеса изван тог тренутка (Rossi 2009: 1157). Трајање и прогресивност радње преносе се на српски језик употребом глагола несвршеног вида:

- (1) *Gli si stava gonfiando la faccia.* (CDC 17)³

Лице му је *оћицало*. (КБЗ 15)

Међутим, у преводу на српски језик теже је пренети значење „једног издвојеног тренутка” током одвијања радње која траје, у случају када је модификаторни глагол перифрастичне конструкције у презенту, о чему сведочи следећи пример:

- (2) [...] e ora mi guarda e *sta dando* una gomitata a un altro, che si chiama Giampaolo Rana, questo me lo ricordo, e *gli sta dicendo* qualcosa e Giampaolo pure si è voltato e mi *sta guardando*, ora però guarda i quadri e poi mi guarda di nuovo e *sta parlando* con un altro che mi guarda [...] (TP 12)

[...] и сад ме *гледа* и *џура* лактом другог, који се зове Ђампаоло Рана, њега се сећам, и *џовори* му нешто, и сад се и Ђампаоло окреће и *гледа* ме, али сада *гледа* слике и онда ме поново *гледа* и *пича* с неким који ме *гледа*... [...] (ДПТ 12)

У преводу на српски језик сви су обележени глаголи несвршеног вида и налазе се у презенту, док се у италијанском међу тим истим глаголским облицима прави разлика, те су неки у презенту а неки у облику перифрастичне конструкције, управо да би се истакла једна радња у односу на другу и остварило живо приповедање (рецимо, уместо “*sta guardando*” аутор је могао да се одлучи за презент “*guarda*”, превод на српски био би исти, међутим, перифраза омогућава стварање горе поменуте нијансе у значењу).

Прогресивна вредност конструкције *stare + gerundio* најбоље се преноси унутар такозване „схеме прекида” (ит. *schema di incidenza*), како је назива Дуранте (Durante 1981: 181), односно у ситуацији када се у једној зависној реченици нађе глагол свршеног вида и радња је недуративна (она описује тренутак у фокусу), а у другој се бележи супротни случај (трајање процеса):

- (3) *Quando suonò il campanello, Alice si stava asciugando i capelli.* (SNP 281)

Кад се *огласило* звоно, Аличе је *сушила* косу. (УПБ 233)

- (4) *Poi un giorno Rino era arrivato e Colombo stava piantando baracca e burattini.* (CDC 20)

А онда је *једног дана* Рино *дошао*, а Коломбо је управо *дизао* руке од свега. (КБЗ 18)

Последњи наведени пример показује да се функција италијанске перифразе “*stare + gerundio*” може пренети на српски и употребом прилога као што су „*управо*”, „*сада*”, „*тада*”. Многе модалне, временске и аспектуалне вредности италијанских перифрастичних конструкција на српски језик преносе се посредством прилога, док је у италијанском присуство адвербијала уз глаголску перифразу обично емфатичког или хиперболичког карактера (уп. Bertinetto

3 У даљем тексту скраћенице „CDC”, „TP”, „SNP”, „КБЗ”, „ДПТ” и „УПБ” означавају, редом, следеће наслове романа: *Come Dio comanda*, *Ti prendo e ti porto via*, *La solitudine dei numeri primi*, *Kako Бог зайоведа*, *Долазим по тебе* и *водим те са собом* и *Усамљености протстих бројева*. Број иза скраћенице упућује на број странице.

2000: 586). Ваља додати и да ова два примера сведоче о монофокализацији која је нужна за постизање прогресивног значења глаголске перифразе – наиме, процес је представљен у односу на један једини тренутак који је у фокусу (*suonò, era arrivato*) (Cerruti 2009: 134).

Бележе се и случајеви у којима се прогресивна вредност ове перифрастичне конструкције на српски језик преводи помоћу фазног глагола:

(5) *Sto impazzendo, pensava alle volte.* (SNP 250)

Почињем да лудим, понекад би помислила. (УПБ 207)

3.2 Герундска перифрастична конструкција ANDARE/VENIRE + GERUNDIO

Ова конструкција назива се још и континуативном, а њена је употреба у савременом италијанском језику одлика високог регистра. Глагол “*andare*” у личном глаголском облику у конструкцији са герундом садашњим може упућивати на прогресивно вршење радње која се посматра у њеном постепеном развоју (ит. “*Cercavo compagnia al riparo dal tempo che andava peggiorando*”, срп. „Тражио сам друштво у заклону од времена које *се све више погоршавало*”) или на интензивно и континуирано вршење радње (ит. “*E allora cosa va dicendo quell'uomo?*”, срп. “И шта онда *непрестано* говори тај човек?”). Иста је ситуација и са глаголом “*venire*” (ит. “*Gli appetiti vengono mangiando*”, срп. „Апетити *постепено* изједaju”⁴), с тим што се употребом ове конструкције са глаголом “*venire*” најчешће упућује на позитивне тенденције развоја, стога се он најчешће користи са глаголима попут “*crescere*”, “*aumentare*”, “*migliorare*” (Терић 2005: 112).

Континуативна вредност ове конструкције може се огледати и у „схеми истовремености” (Squartini 1990: 132), која се остварује када је глагол у једној зависној реченици несвршеног вида и означава дуративну радњу, а у другој глагол свршеног вида који такође означава дуративну радњу (посредством ове врсте перифрастичне конструкције).

Видска обележеност континуативних перифрастичних структура на српски језик најбоље се преноси употребом прилога као што су „*непрестано*”, „*непрекидно*”, „*стичално*”, „*ујорно*”, „*без престанка*” за континуирано вршење радње, а за радњу у развоју прилог „*постепено*” или „*све више*”. У нашем корпусу нисмо забележили примере герундских перифрастичних конструкција.

Треба напоменути и да су ова два глагола “*andare*” и “*venire*” унутар перифрастичних конструкција десемантизовани, и да се, како истиче Ђакалоне Рамат (Giacalone Ramat 1995: 168), налазе на пола пута на свом процесу граматикализације, то јест, понашају се као полупомоћни глаголи, јер се у неким случајевима понашају као помоћни, а у неким чувају своје пуно значење. Може се сматрати да ови модификаторни глаголи чувају трагове својих деиктичких својстава, при чему се кретање на које упућују не тумачи више у просторном, већ у временском смислу (Brianti 1992: 152)⁵.

4 Примери на италијанском језику су ексцерпирани из интернет базе корпуса „CORIS/CODIS”, превод на српски језик је наш.

5 Бријанти ово тврђење поткрепује примером: “*ciò che la teologia è venuta mettendo in luce negli ultimi due secoli*” (Brianti 1992: 157), у ком перифрастична конструкција са перфективним глаголом *mettere* и модификаторним глаголом *venire* упућује на прогресивност радње (срп. „оно што је теологија *све више* ишчишчала у последња два века”).

3.3 Хабијуална перифрастична конструкција SOLERE/ESSERE SOLITO/ AVER L'ABITUDINE DI + INFINITO

Помоћу ове структуре означава се несвршена радња која се понавља у одређеном временском периоду, или прецизније, која представља неку навику или обичај. Употреба глагола „*solere*” или израза „*essere solito*” типична је за висок стилски регистар и у том смислу еквиваленти су српског глагола „обичавати”, који је све мање у употреби. У савременом италијанском најчешће се користи перифраза „*aver l'abitudine di + infinito*” („*имајући обичај да + презент*”), мада, за разлику од српског, израз „*essere solito + infinito*” опстаје, као у примеру „*E non sono solito perdere il mio tempo senza acquisire almeno un elemento certo che possa servire al mio lavoro*”⁶ (срп. „*И немам обичај да губим своје време а да притом не стекнем макар неку извесност која може послужити мом послу*”). Преводи ових конструкција на српски језик постижу се коришћењем израза „*имајући обичај*” или прилога „*обично*”, а регистар се мења од високог у италијанском до неутралног у српском језику.

У одабраном корпусу наишли смо на примере перифразе „*aver l'abitudine di + infinito*”, док облици „*solere*” и „*essere solito*” нису забележени:

(6) *Aveva l'abitudine di strofinarli con l'unghia del pollice, per tenere occupate le dita e smetterla di graffiarsi l'incavo tra l'indice e il medio.* (SNP 121)

Имао је обичај да их чујка ноктом палца да би нечим упослио прсте и тако заборавио да гребе удубљење између кажипрста и средњег прста. (УПБ 105)

3.4 Модална перифрастична конструкција AVER DA + INFINITO, ANDARE + PARTICIPIO PASSATO

Наведене перифрастичне конструкције имају изразито модалну употребу, и то пре свега у значењу модалног глагола „*dovere*” („*требајући, морајући*”). Перифраза „*andare + participio passato*” може се јавити и уместо пасива, као у примеру „*Il libro andò perduto = fu perduto*” („*Књига беше изгубљена*”). Ипак, у највећем броју случајева ове две перифразе означавају неку врсту обавезе или дужности, радње која мора бити извршена, стога има деонтичку конотацију и модалну вредност. Перифраза „*aver da + infinito*” има свој еквивалент у српском, тако се на пример „*No da fare*” преводи реченицом „*Имам да радим*”, или, још чешће, у комбинацији глагола „*имајући*” и именице („*Имам посла*”). Перифраза „*andare + participio passato*” изражава радњу која нужно мора бити извршена, обезличена је, стога се на српски језик може превести или обезличеном реченицом или реченицом у пасиву (ит. *La casa va pulita = deve essere pulita*, срп. *Кућа мора/треба да се очисти* / *Кућа мора/треба бићи очишћена*; ит. *Il documento va compilato/ deve essere compilato*, срп. *Документ мора/треба да се попуни* / *Документ мора/треба бићи попуњен*).

Неки од примера српских еквивалената јесу следећи:

(7) *Al corso le avevano insegnato che la tracolla della macchina va arrotolata due volte intorno al polso.* (SNP 137)

⁶ Пример ексцерпиран са интернет базе корпуса „CODIS”: <http://corpora.ficlit.unibo.it/CODIS/Context.php?Start=18946649&End=18946649>. Превод на српски језик је наш.

На курсу су је научили да каиш фотоапарата *шреба* двапут *да обавије* око ручног зглоба. (УПБ 117)

Пример 7 показује да се у преводу на српски језик ова конструкција може превести и глаголским обликом који се у лицу и броју слаже са субјектом.

(8) Quel pomeriggio *aveva da studiare* per l'esame di analisi [...] (SNP 289)

Тог поподнева је *шребало да спрема* испит из анализе [...] (УПБ 239)

3.5 Фазне перифрастичне конструкције

Овим називом означене су оне перифрастичне структуре које имају изразито временску употребу и које се односе на одређену фазу одвијања неког процеса. Навешћемо неке од најфреквентнијих облика ових конструкција:

а. „*stare per/accingersi a + infinito*” – означава радњу која само што се није десила, која је блиска у будућности, непосредно предстојећа. Она показује највећи степен перифрастичности од свих фазних перифрастичних конструкција. На српски језик најчешће се преводи помоћу израза „*само шћо није*”. Примери су:

(9) Una spia nel cervello lo informa: Caro Pietro, è meglio che te ne vai di corsa, *stai per metterti a piangere*. (TP 14)

Шпијун у глави га обавештава: Драги Пјетро, боље ти је да што пре одеш, јер *само шћо ниси заплакао*. (ДПТ 13)

Ова конструкција може означавати и намеру и волитивност:

(10) *Stava per riattaccare* quando una voce di donna all'improvviso fece: “Sì, pronto?”. (CDC 450)

Управо је хћео да приступи, кад изненада неки женски глас рече: „Да, хало?” (КБЗ 386)

(11) *Nadia stava per spingersi* in avanti, ondeggiò appena sui tacchi, ma poi si voltò di scatto. (SNP 255)

Надија *хћеде да му ириће*, благо се заљуља на потпетицама, а онда се нагло окрену. (УПБ 211)

Овај тип перифрастичне конструкције на српски језик преводи се и помоћу футура првог, за радњу у непосредној будућности:

(12) *Sentiva che qualcosa stava per succedere*, l'aria ne era già piena. (SNP 216)

Осећала је да *ће се* нешто *догодити*, у ваздуху је искрило од напетости. (УПБ 181)

б. “*(in)cominciare/iniziare a + infinito*” – означава почетак вршења радње. Често се јавља и са глаголима који означавају поновни почетак вршења радње (који почињу префиксом „*ri-*”), а на српски језик се преводу помоћу прилога „*оћети*” и „*поново*”.

(13) *Le dita, strette nella morsa del freddo, cominciavano a intorpidirsi...* (CDC 16)

Хладноћа га је стезала у свој загрљај, и прсти *су почињали да му шрну...* (КБЗ 14)

- (14) *E ricomincia a piangere.* (TP 41)

И оиетѝ почиње да плаче. (ДПТ 39)

Једно од могућих решења јесте и одабир глагола свршеног вида:

- (15) *Quando il telefono cominciò a squillare, la professoressa Flora Palmieri sognava di essere nel camerino dell'estetista.* (TP 203)

У тренутку када је телефон зазвонио, професорка Флора Палмјери сањала је да се налази у козметичком салону. (ДПТ 193)

- (16) *Inclinò il pacchetto e il riso cominciò a rovesciarsi a terra, come una pioggerellina bianca e sottile.* (SNP 240)

Изврнуо је кутију и пиринач се расу по поду попут беле слабе кишице. (УПБ 199)

- (17) *Non gli capitava spesso di andare in farmacia, ma ogni volta quello lì, un tipo magrolino con pochi capelli in testa e il pizzetto, attaccava a parlargli di giocatori che lui non conosceva [...]* (CDC 438)

Није му се често догађало да иде у апотеку, али сваки пут је онај тамо, мршавко са мало косе на глави и брадицом, почињао да му љича о играчима које он није познавао [...] (КБЗ 376)

- (18) *Si mise a cercare l'articolo in mezzo a una pila informe di fogli.* (SNP 256)

Почео је да тражи чланак међу растуреном гомилом папира. (УПБ 212)

У последња два примера наилазимо на структуре „*attaccare a + infinito*” и „*mettersi a + infinito*”, које такође припадају овој групи фазних конструкција – у оквиру њих глаголи *attaccare* и *mettersi* имају исто значење и функцију као и глаголи *cominciare* и *iniziare*.

У зависности од контекста, фазни глагол у српском може изостати, а конструкција може бити преведена глаголом несвршеног вида, који подразумева прогресивност радње:

- (19) *Lentamente le tonalità si attenuarono e l'azzurro chiaro della mattina cominciò a emergere dal fondo degli altri colori e si prese prima il mare e poi il cielo.* (SNP 300)

Боје су се полако ублажавале и светло јутарње плаветнило надвладало је остале боје обустимајући најпре море, а затим и небо. (УПБ 248)

в. „*continuare/seguitare a + infinito*” – означава наставак вршења неке радње. Користи се уз глаголе несвршеног вида. На српски језик може се превести на више начина, од којих су неки: „и даље”, „не престјаје да”, „наставља да”, „још увек”, „непрекидно” и сл. Примери су:

- (20) *Il cane continuava ad abbaire lontano.* (CDC 11)

У даљини, пас је и даље лајао. (КБЗ 10)

- (21) *“Continuavi a dire vai piano vai piano.”* (SNP 289)

„И непрекидно си зоворио вози полако.” (УПБ 239)

- (22) *Ma durante la cena continua a pensarci.* (TP 23)

Али, током вечере, не престјаје да размишља о њој. (ДПТ 21)

- (23) C'era una bambina con un impermeabile blu e un caschetto di capelli neri che teneva la madre per mano e con gli occhi lucidi *continuava a tirare su* con il naso. (CDC 454)

Нека девојчица са плавом кабаницом и ђубом црне косе је држала мајку за руку и светлуцавих очију *шмрцала*. (КБЗ 389)

Овде примећујемо да у преводу на српски језик није очувано значење наста-вљања вршења радње, које се недвосмислено тумачи у италијанској перифра-стичној конструкцији *continuare a tirare*, и тиме се аспектуални елемент губи. Овакво значење би се очувало помоћу прилога „непрестано” („*непрестиано је шмрцала*”). Међутим, овај случај може бити анализиран и протумачен на дру-гачији начин, имајући у виду да под одређеним околностима, овај тип перифра-стичне глаголске конструкције може имати функцију еквивалентну контину-ативним конструкцијама “*andare/venire + gerundio*” у значењу “*non fare altro che*” (срп. *радити само и искључиво једно, не радити ништа друго до...*).

г. “*finire/terminare/cessare/smettere di + infinito*” – означава завршетак или прекид вршења радње. Перифразе са „*finire*” и „*terminare*” упућују на завршетак радње и теличност процеса, док глаголи „*cessare*” и „*smettere*” упућују на тренут-ни или дефинитивни прекид радње и могу се наћи заједно са глаголима који означавају ателичне процесе (као што је глагол „*piangere*”) (Bertinetto 2001: 157). На српски језик могу се превести уз помоћ глагола као што су „*прекинути*”, „*обуставити*”, „*престати*”, „*завршити*”. Примери су:

- (24) E poi non può *smettere di guardarla*. (TP 26)

А и не може да скине *поглед* са ње. (ДПТ 24)

- (25) Graziano lo afferra per il collo della camicia hawaiana e quello *smette di ridere* immediatamente... (TP 30)

Грацијано га граби за оковратник хавајске кошуље, и овај истог тренутка *престаје да се смеје*... (ДПТ 27)

4. Додатна разматрања у вези са неким фреквентним перифрастичним конструкцијама

Анализа изабраног корпуса показала је велику заступљеност одређених облика перифрастичних глаголских конструкција које нису обухваћене тради-ционалном Бертинетовом класификацијом. Пре свега, уочено је присуство ре-зултативних глаголских перифраза, чија је структура „*finire per + infinito*”. Глагол „*finire*” чува у великој мери своје лексичко значење, а његова темпорална вред-ност унутар перифразе замењена је резултативном (означава крајњи исход). Так-ва конструкција може се превести прилозима „*на крају*” или „*напоследњу*”:

- (26) “Ti ci abituerai. *Finirai per non vederlo* neanche più” fece. (SNP 113)

„Навићи ћеш се. *На крају* *за* више *нећеш* ни *примећивати*”, рече јој. (УПБ 98)

- (27) *Fini per tralasciare* anche gli impegni più facili. (SNP 249)

На крају је одустала и од најлакших обавеза. (УПБ 207)

Уколико се модификаторни глагол наведене глаголске перифразе нађе у им-перфекту, да означи радњу (односно исход радње) која се понављала, тај облик

перифрастичне структуре може се превести на српски језик служећи се потенцијалом, да се означи итеративна радња у прошлости:

- (28) *Da dovunque prendessero la dimostrazione, lui e Alberto finivano sempre per andarci a sbattere* contro, prima o poi. (SNP 207)

Одакле год да почну са доказивањем, Алберто и он би увек, пре или касније, *наишли на зид*. (УПБ 175)

Овај пример истовремено илуструје и употребу глаголске перифразе „*andare a + infinito*”, која може имати финалну вредност или темпоралну (да означи почетак вршења радње или радњу која непосредно предстоји у будућности) (уп. Amenta & Strudsholm 2002: 12).

Још једна перифрастична конструкција, итеративног карактера, често се бележи у корпусу. Реч је о структури „*tornare a + infinito*”, која служи да искаже понављање одређене радње (модификаторни глагол чува извесне семантичке особености) (уп. Модерц 2006: 267). У највећем броју случајева, преводи се помоћу прилога „*опет*” и „*поново*” (пример 29), а у некима се прилог може изоставити, и конструкција се може превести глаголом свршеног вида (пример 30):

- (29) *La sua testa, immersa nel buio della stanza, tornava ad affollarsi di pensieri cupi e chiassosi e il più delle volte Mattia sceglieva un libro, lo apriva a caso e riprendeva a studiare*. (SNP 132)

Ум му се, утонуо у таму собе, *поново поново* мрачним и бучним мислима и Матија би тад често одабрао неку књигу, *насумице* би је отворио и *почео би да учи*. (УПБ 114)

- (30) *Mattia la squadrò, un po' a disagio, e poi tornò a guardare la foto*. (SNP 267)

Матија је погледа помало постиђено, а онда *се загледа* у фотографију. (УПБ 221)

5. Закључне напомене

Циљ овог кратког приказа облика и употребе перифрастичних глаголских конструкција у савременом италијанском језику јесте да се покаже њихова разноврсност, временска и модална употреба, а понајвише могућности проналажења њихових еквивалената у српском језику. Италијански језик обилује перифразама које носе темпоралне или аспектуалне вредности, имају различит степен перифрастичности, и притом нуде разнолике могућности превода на српски језик, нарочито када су у питању оне перифрастичне конструкције које су у потпуности стране морфосинтаксичком систему српског језика. Оне свакако нуде огроман потенцијал који треба подробно истражити.

Извори:

Ammaniti, Niccolò (1999) *Ti prendo e ti porto via*. Milano: Mondadori.

Ammaniti, Niccolò (2006) *Come Dio comanda*. Milano: Mondadori.

Giordano, Paolo (2008) *La solitudine dei numeri primi*. Milano: Oscar Mondadori.

Аманити, Николо (2000) *Долазим по тебе и водим те са собом*. Београд: Плато.

- Аманити, Николо (2007) *Како Боџ зайоведа*. Београд: Плато.
- Ђордано, Паоло (2008) *Усамљеност простих бројева*. Београд: Дерета.
- CORIS/CODIS: Corpus di italiano scritto. <http://corpora.dslo.unibo.it/coris_ita.html>. 07.12.2016.

Литература:

- Амента, Штрудсхолм 2002: L. Amenta, E. Strudsholm, "Andare a + infinito" in italiano. Parametri di variazione sincronici e diacronici, *Cuadernos de Filología Italiana*, 9, 11–29.
- Амента 2010: L. Amenta, Perifrasi verbali in siciliano, in: J. Garzonio (ed.) *Studi sui dialetti della Sicilia*. Padova: Unipress, 1–18.
- Бертинето 1989-90: P. M. Bertineto, Perifrasi verbali italiane: saggio di analisi descrittiva e contrastiva, *Quaderni Patavini di Linguistica* 8-9, 27–64.
- Бертинето 1990: P. M. Bertineto, Perifrasi verbali italiane: criteri di identificazione e gerarchia di perifrasticità, in: G. Bernini & A. Giacalone Ramat (ed.) *La temporalità nell'acquisizione di lingue seconde*, Milano: Franco Angeli, 331–350.
- Бертинето 2000: P. M. Bertineto, The progressive in Romance, as compared with English, in: Ö. Dahl, (ed.) *Tense and Aspect in the Languages of Europe*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 559–604.
- Бертинето 2001: P. M. Bertineto, Il verbo, in: L. Renzi & G. Salvi (ed.) *Grande grammatica italiana di consultazione*, Bologna: il Mulino, vol. 2, pp. 13–162.
- Бријанти 1992: G. Brianti, *Périphrases aspectuelles de l'italien. Le cas de andare, venire et stare + gérondif*. Bern: Lang.
- Черути 2009: M. Cerruti, *Strutture dell'italiano regionale. Morfosintassi di una varietà diatopica in prospettiva sociolinguistica*. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lang.
- Дуранте 1981: M. Durante, *Dal latino all'italiano moderno. Saggio di storia linguistica e culturale*. Bologna: Zanichelli.
- Ђакалоне Рамат 1995: A. Giacalone Ramat, Sulla grammaticalizzazione dei verbi di movimento: andare e venire + gerundio, «*Archivio glottologico italiano*», 80, pp. 168–203.
- Хајне 1993: B. Heine, *Auxiliaries. Cognitive forces and grammaticalization*. Oxford: Oxford University Press.
- Модерц 2006: S. Moderc, Gramatika italijanskog jezika. Morfologija sa elementima sintakse. Beograd: Udruženje nastavnika italijanskog jezika Srbije.
- Роси 2009: F. Rossi, La perifrasi aspettuale stare + gerundio in costrutti subordinati impliciti, in: A. Ferrari (ed.) *Sintassi storica e sincronica dell'italiano. Subordinazione, coordinazione, giustapposizione. Atti del X Congresso della SILFI*, Firenze: Cesati, 1155–1170.
- Сквартини 1990: M. Squartini, Contributo per la caratterizzazione aspettuale delle perifrasi italiane andare + gerundio, stare + gerundio, venire + gerundio. Uno studio diacronico. «*Studi e saggi linguistici*» 53, 117–212.
- Терић 2005: G. Terić, *Sintaksa italijanskog jezika*. Beograd: Filološki fakultet.

USI MODALI E TEMPORALI DELLE FORME VERBALI PERIFRASTICHE IN ITALIANO E I LORO EQUIVALENTI IN SERBO

Riassunto

Il presente contributo offre una panoramica sulle principali forme e tipi di costrutti perifrastici nell'italiano contemporaneo. Vengono esaminate le funzioni dei vari costrutti, le loro caratteristiche sintattiche e semantiche, il loro livello di grammaticalizzazione e le eventuali restrizioni nell'uso. Al tempo stesso si prendono in considerazione gli equivalenti traduttivi di queste strutture perifrastiche in serbo, sulla base del *corpus* formato da tre romanzi contemporanei in lingua italiana e dalle loro traduzioni in serbo. Attraverso l'analisi contrastiva, da una parte vengono a galla le affinità tra le strutture sintattiche nelle due lingue prese in esame, e dall'altra, invece, le difficoltà che si possono presentare nella traduzione di alcune perifrasi verbali italiane.

Parole chiave: forme verbali perifrastiche, uso modale, uso temporale, sintassi, analisi contrastiva

Milena Jovović

Јанко Ивановић¹

Нови Саг

ГЛАГОЛСКА ПЕРИФРАЗА СА ФУНКЦИОНАЛНИМ ГЛАГОЛОМ ДАТИ

У раду су истражени примери перифрастичних предиката у којима се као глаголска компонента јавља глагол *дати*. Циљ овог рада је управо указати на одређена синтаксичко-семантичка обележја ових конструкција, у којима се глагол *дати* јавља као лексичка јединица испражњене семантике, као тзв. функционални глагол који удружен с другим јединицама конституише разноврсне типове глаголских перифраза денотирајући тако одређене садржаје. На примерима из електронског корпуса српског језика анализирани су примери перифрастичног предиката са глаголом *дати*. У зависности од лексичко-семантичких обележја именица с којима се глагол *дати* повезује, као и од начина на који ови спојеви означавају одређену глаголску радњу, уочено је неколико типова перифраза с наведеним глаголом. Анализа је показала да постоји зависност између употребе перифрастичног предиката са глаголом *дати* и публицистичког стила, у коме је овај модел предиката најзаступљенији.

Кључне речи: глагол *дати*, синтакса, перифрастични предикат, глаголска перифраза, публицистички стил

1. Увод

Предмет овог рада су предикатске конструкције сачињене од минимално две компоненте, глаголске и именичке, које се називају перифрастичне предикатске конструкције или перифрастични предикати, код којих се у функцији глаголске компоненте јавља глагол *дати*. Према лексичко-семантичким и структурним особинама, перифрастични предикат је сложен предикат, који конституишу најмање две лексеме, од којих је једна обавезно глаголска у личном глаголском облику и то копулативни или семикопулативни глагол (или пунозначни под одређеним условима), а друга именица која је у деривационој и семантичкој вези са глаголом именоване радње. У овом раду испитиван је глагол *дати*, који се јавља у функцији глаголске компоненте перифрастичног предиката.

Речник САНУ и РМС показују да глагол *дати* има веома богату полисемантичку структуру, тј. да је способан да оствари веома велики број разноврсних значења и подзначања, али да у исто време учествује у формирању знатног броја различитих типова идиоматских конструкција, што указује на његову семантичку несамосталност. Заправо, када се узме у обзир семантичка обрада дате глаголске лексеме према поменутиим речницима, може се запазити да овај глагол заузима различите позиције у лексичком систему, тј. да се понаша тројако: 1. као самостална лексичка јединица, тј. као јединица која у различитим лексичким и граматичким спојевима чува своју семантичку аутономност; 2. као лексема непотпуног значења, чија се лексичко-семантичка несамосталност огледа у обавезном присуству одговарајуће допуне; 3. као јединица потпуно испражњене лексичке семантике, али очуваног граматичког значења, због чега је њена само-

1 yansrbista@gmail.com

стална реализација искључена, па постаје један од елемената перифразних конструкција, чији је носилац значења њихов именички члан (Штрбац 2012: 209). Предмет овог рада биће управо ове перифразне конструкције у којима се јавља глагол *дати*.

Циљ овог рада је да се на основу структурног, лексичког и морфосинтаксичког критеријума изврши анализа перифрастичног предиката са глаголом *дати*. Покушало се утврдити да ли овај глагол, када се нађе у саставу перифрастичног предиката, задржава своје лексичко значење или је можда његово значење ослабљено. Такође, циљ овог рада био је утврдити и то на који начин је овај глагол функционално обележен као носилац граматичких, категоријалних информација и да ли он може унети семантичке модификације у предикатско-аргументску структуру.

Анализом би, такође, требало утврдити да ли постоји зависност између употребе перифрастичног предиката са глаголом *дати* и публицистичког стила, у коме је овај модел предиката најзаступљенији, те да се, услед учесталости употребе овог синтаксичко-семантичког модела у типичним новинским жанровима он може сматрати обележјем публицистичког функционалног стила.

Истраживање је спроведено на материјалу који репрезентује савремени стандардни српски језик. Корпус је формиран од примера ексцерпираних из публицистичких, првенствено новинарских текстова, који чине неетикетирани електронски корпус (ЕК).

2. Појам и дефинисање перифрастичног предиката

Неким језичким појавама се у лингвистичим истраживањима посвећује више, а неким мање простора, независно од њиховог структурног или функционалног значаја (Пипер 1999: 37). До појаве рада *Декомпоновање предиката* (на примерима из српскохрватског језика) М. Радовановића, у сербокроатистичкој литератури овом проблему углавном није посвећивана пажња. У граматицима и уџбеницима није указивано на постојање ове синтаксичке појаве, односно „нормативни приручници појаву декомпоновања предиката по правилу не региструју” (Радовановић 1977: 55).

М. Стевановић (1979) у склопу типологије предиката помиње предикатске конструкције овога типа: *доћи до убеђења*, *стићи уписак*, *изићи из стирљења*, *узети учешће*, *извести закључак* и сл. називајући их „вишечлани изрази”. По њему, они не личе на просте предикате, али се не могу убројати ни у сложене.² М. Стевановић, такође, помиње и конструкције типа *бићи у жалости* (пример М. Стевановића: *Она је у жалости*) и *ићи у шућу* (пример М. Стевановића: *Девојка је после шога ила у шешку шућу*), које третира као именске предикате.

Изузетак представља *Граматица српскохрватског језика за странце* (Мразовић–Вукадиновић 1990), у којој се на двадесетак страница детаљно описује појава перифразе предиката (названа *глаголска перифраза*). Подразумевајући под глаголском перифразом „чврст спој функционалног глагола и именице (најчешће) изведене од глагола или придева са предлогом или без њега” (166), ауторке указују на постојање различитих модела и типова, а затим набрајају и објашњавају функције које глаголске перифразе остварују у комуникацији,

2 В. Стевановић (1979: 39). За Стевановића „сложени предикат је, у сваком случају, састављен од најмање два глаголска облика” (40). У сложене предикате Стевановић убраја само предикате са фазним и модалним глаголима, допуњене инфинитивом или презентом са везником *да*.

уз констатацију да се глаголске перифразе најчешће јављају у језику научне и стручне прозе, у језику правних, политичких и административних текстова и у језику новина (170).

У *Синтакси савременога српског језика*, објављеној крајем 2005. године, у више поглавља (Именски израз, Синтакса и семантика падежа, Предикат, Проста реченица као синтаксичка целина, Семантичке категорије у простој реченици), износе се она знања која су у литератури о овом проблему саопштена. Користи се термин декомпоновани предикат с назнаком да је у употреби и алтернативни термин перифрастични предикат.

Ситуација у радовима у којима се разматра ова проблематика је другачија. Рад који је означио почетак детаљнијег испитивања појаве разлагања предиката на два конституента (девербативну именицу и копулативни или семикопулативни глагол) и у исто време утемељио даља проучавања у том правцу је, свакако, поменути рад М. Радовановића (1977). За описану синтаксичку појаву Радовановић уводи назив декомпоновани предикат и дефинише га као „сваки двочлани предикат конституисан по моделу *Verbum* (= глаголска копула или семикопулативни глагол) + *Nomen deverbativum*, а синонимичан (па и комутабилан) са семантички еквивалентним једночланим предикатом (представљеним пунозначном глаголском лексемом из које је изведена девербативна именица двочланог предиката)” (54). Процес декомпозиције Радовановић одређује као „облик испољавања општег процеса номинализовања исказа” (56). Он, даље, спецификује функционалне стилове у којима је употреба декомпонованог предиката очекивана, као и ситуације у којима је она могућа или погодна и даје типолошки преглед конструкција са декомпонованим предикатом.

Пољска ауторка З. Тополињска (1982), представница пољске лингвистичке школе, уводи у србистичку литературу термин перифрастични предикатски израз (скраћено ППИ) и дефинише га као формализацију „предиката у облику конструкције са две компоненте: синсемантички глагол + номинализовани израз”, и даље: „ППИ је вербална формализација предиката чије је право језгро формализовано у одговарајућој именици” (36). Тополињска примећује да су овакве конструкције заједничке за све словенске и несловенске језике, а да је инвентар синсемантичких глагола који улазе у њихов састав непредвидљив феномен. У односу на Радовановићев приступ, Тополињска шире приступа проблему разлагања предиката. Она узима у обзир конструкције са инхоативним и терминативним глаголима којих код Радовановића нема, нпр. *пага у срџбу* и *џуби наду*, затим перифрастичне предикате чија се функција састоји у изражавању ескалације у интензитету релације, нпр. *гнев расише*, као и каузативне базиране на перифрази ‘проузрокује да’, нпр. *побудити поштовање*.

М. Ивић (1988) даје читав низ нових података о околностима које погодују предикатској декомпозицији. Она побраја различите случајеве употребе аналитичке конструкције и закључује да „декомпоновани предикат није по себи ни боље, ни горе граматичко решење од недекомпонованог, већ просто – средство које на примерен начин служи задовољавању људске потребе за разноликом презентацијом предикатске садржине” (5).

Између осталог, уочено је и то да се јавља више различитих терминолошких решења у вези са овом појавом у језику, нпр. декомпоновани предикат (Радовановић 1977: 53), перифрастични предикатски израз (Тополињска 1982: 35), глаголска перифраза (Мразовић 2009: 203) или декомпоновани глагол (Танасић 1995: 158). Сви ови термини тичу се, у основи, истог језичког феномена – увек је реч о двочланим, аналитичким структурама, где се у улози функционалног

глагола могу појавити како непрелазни, тако и они примарно прелазни, док се на позицији њихове одговарајуће допуне реализује редовно апстрактна, најчешће глаголска именица.

3. Дати – део глаголске перифразе

Глагол *дати* среће се у знатном броју спојева с именицом, у којима је његова лексичка семантика толико ослабљена да губи статус самосталне лексичке јединице и само удружен с одговарајућим номиналним конструкцијама почиње да преноси одређена значења, тј. почиње да обележава различите врсте активности. Чувајући основна граматичка обележја у тим спојевима, дати глагол постаје својеврсно функционално средство (Мразовић 2009: 113), а цео спој погодује исказивању различитих аспеката акционалности глаголске радње.

У зависности од лексичко-семантичких обележја именица с којима се глагол *дати* повезује, као и од начина на који ови спојеви означавају одређену глаголску радњу, може се запазити неколико типова перифраза с наведеним глаголом.

3.1. Први *дати* перифразе с глаголом дати

У првом реду то су аналитичке конструкције – глаголско-именичке синтагме у којима је заступљено тзв. декомпоновање, тј. разлагање једне глаголске лексеме на глагол непотпуне семантике и именицу која је у непосредној творбеној и семантичкој вези с лексемом која се разлаже (Радовановић 1990: 53). Анализа показује да је глагол *дати* веома погодно средство у процесу декомпоновања, јер су такви спојеви које конституише многобројни. Чини се да су овом поступку веома подложни глаголи чија семантика упућује на ситуацију у којој постоји извесна релација међу учесницима, а она се своди на усмереност глаголске радње од једног учесника ка другом. Такви су, на пример, глаголи из групе комуникативних, те су врло чести спојеви глагола *дати* с именицама у акузативу изведеним од њих: *дати* + *блаџослов*, *дозволу*, *завети*, *зајавити*, *изјаву*, *изјашњење*, *коменџар*, *налог*, *обавештење*, *објашњење*, *одговор*, *одобрење*, *ојомену*, *оцену*, *предлог*, *примедбу*, *присјанак*, *савети*, *сагласности*, *саопштење*, *ујучиство* (Штрабац 2010).

Такође, декомпоновању подлежу и глаголи са иницијативном, каузативном и другим компонентама у свом семантичком садржају, па тако настају перифразе: *дати* + *погшћицај*, *могућности*, *налог*, *зајам*, *помоћ*, *име*, *илустрацију*, *амнестију* (< *погшћати*, *омогућити*, *обележити*, *наложити*, *помоћи*, *именовати*, *илустрирати*, *амнестирајути*) итд.

Примери овакве перифразе су најзаступљенији:

- (1) Влада је констатовала да **су** надлежни органи РС **дали** значајан **допринос** у раду комисије (ЕК).
- (2) Не желим да сада пренагните и **дате изјаву** која се касније може употребити против вас (ЕК).
- (3) Овом одлуком се ослобађа 30 милиона евра, што **ће** пословним банкама **дати могућност** пласмана нових кредита (ЕК).
- (4) Мирчић у разговору за Курир тврди да **је налог** за прислушкивање свих тих особа **дао** лично Душан Михајловић, бивши министар полиције (ЕК).

- (5) Стручна расправа о нацртима обавиће се у року од 15 дана о чему ће из Секретаријата за урбанизам и стамбене послове **бити дато посебно обавештење** (ЕК).
- (6) Садашња власт **је дала обећање** да ће, ако победи, праксу која је у прошлости тешко угрожавала људска права и слободу грађана, укинути за сва времена (ЕК).
- (7) Немогуће је **да даш опрост** некоме ко је починилац најтежих кривичних дела (ЕК).
- (8) Руководство и чланови странке **дају подршку** демократском кандидату (ЕК).
- (9) Саветник **може да да предлог**, међутим, сва одговорност је на министру (ЕК).
- (10) Тешко **је дати процену** колико ће то бити тачно (ЕК).
- (11) Бушов коментар, уследио је после открића белешке Секретаријата правде упућене Белој кући у којој **се даје савет** председнику да би могао да суспендује међународне спорузме (ЕК).
- (12) Такође је прецизиран и начин разрешења директора и ни овде више на одлуку школског одбора не би требало да **даје сагласност** (ЕК).
- (13) Храброст монаха **је** и нама **давала снагу** да дамо свој максимум.
- (14) Уређај **ће ти дати одговор** за 16 секунди, његова тачност је засад 97 одсто (ЕК).
- (15) Он ми је рекао да је месо негативно, али да **не може да ми да званичну потврду** док још не ураде неке анализе (ЕК).
- (16) За ове тајне ноћне Савине излете није знао нико сем њега и Бошкова, који му **је за то дао специјално одобрење** (ЕК).
- (17) Телефон портпарола Специјалног тужилаштва Томе Зорића јуче није био доступан, а само дан пре тога он **је** телевизијским станицама **дао изјаву** о истеку мандата Мирољубу Виторовићу (ЕК).
- (18) За освајање бронзане медаље у Атланти 1996. међу заслужнима су коректори Ђурић и Батез, док **је велики допринос дао** и Брђовић, који је због несрећног случаја у породици напустио Олимпијске игре у Атланти (ЕК).
- (19) Он је поднео пријаву против НН лица за кривично дело ратног злочина против ратних заробљеника, на основу чега **је** војни тужилац **дао предлог** да се спроведу истражне радње (ЕК).

Као што можемо приметити у горенаведним примерима, перифрастични предикат је „синонимичан (па и комутабилан) са семантички еквивалентним једночланим предикатом (представљеним пунозначном глаголском лексемом из које је изведена девербативна именица двочланог предиката)” (Радовановић 1977: 54), односно, перифрастични предикат са глаголом *даши* се лексикализује у облику глагола који је из истог деривационог гнезда као и именица, уколико таква пунозначна лексема постоји и уколико у перифрастичну структуру нису укључени (семантички) модификатори који онемогућују ову комутабилност без последица по значење, о чему ће бити речи у даљем раду.

3.2. Друџи шић перифразе с глаголом дати

Посебну врсту перифраза представљају спојеви с рефлексивном формом датог глагола и предлошким акузативом, настали као резултат декомпоновања одговарајуће лексеме с циљем да се истакне **инхоативна** и **ингресивна** компонента глаголске радње односно компонента њеног интензитета: *даши се + у мисли, на размишљање, у предсказивање, у бриџу, у машињање, у разговор, у бекство / беџ, у џрку, у џрагање, на посао, на науке, на полиџику, у џрговину*. Многе од ових јединица немају једнолексемске еквиваленте, јер облежавају специфичан семантички садржај са доминантном семом која упућује на почетак глаголске радње с појачавањем њеног интензитета, чему посебно доприноси рефлексивна форма глагола. Овакви примери заступљени су у мањем броју у публицистичком стилу у односу на претходни тип перифразе:

- (1) Када је напустио новинарство и **дао се у бављење** политиком, ментори су му били, такође, бивши премијери Такео Факуда и Синатро Абе (ЕК).
- (2) Када је приметио полицију, Милосављевић је пружио отпор и **дао се у бекство**, али је сустигнут недалеко од аутобуске станице, код подвожњака у Сарајевској улици (ЕК).
- (3) Раскрчио је запуштени атар и **дао се на пољопривреду и сточарство** (ЕК).
- (4) Клуб са Малог Калемегдана због тога **се дао у потрагу** за појачањем на центарској позицији (ЕК).
- (5) Када је рат завршен, а Југославија обновљена под комунистичком влашћу, епископ Дионисије **дао се на посао** да политички „окупи” српску емиграцију (ЕК).
- (6) Он **се дао на посао** и упркос њеној забрани настављао је да ради (ЕК).
- (7) Пети **се дао у бег** и оборио га је један клизећи старт услед којег је ударио главом о зид (ЕК).
- (8) Сад је изишао у једном од оних својих грчевитих, паничних наступа страха и одмах **се очајнички дао на посао** (ЕК).
- (9) Једном **се** толико **дао у мисли** о бари у коју је морао да се ували приликом једнога „лези”, да сам му рекао... (ЕК)
- (10) Али, Ранкић **се** сам **дао у истрагу** и утврдио је, вели, да је „сајт мржње” наручен из Бора... (ЕК)
- (11) Деведестих су њега и комшије опљачкали лопови, око милион долара, а како су писали новинари, Мајк **се** сам **дао у потеру**.
- (12) Овакву зачараност нисам очекивао, па сам **се** и ја **дао у сечење** папира и **лепљење** машини (ЕК).
- (13) Лопов **се** одмах **дао у бег**, али му је Николсон био за петама (ЕК).
- (14) Потпуно изненађен, непријатељ **се** одмах **дао у бекство** ка Дрини и Шапцу (ЕК).
- (15) Али, и Карађорђе је муњевито реаговао, добро познајући терен одмах **се** с коњаницима **дао у потеру** за Турцима (ЕК).

3.3. Трећи тип перифразе с глаголом *даћи*

Забележене су и перифрастичне конструкције којима се именују нелокализоване глаголске радње, тј. радње за чије именовање не постоји одговарајућа једнолексемска јединица: *даћи* + *ошказ*, *интервју*, *исказ*, *оставку*, *превагу*, *првенство*, *почаси*, *ушисак*, *прилику*, *повод*, *резултат*, *ошлас*. Многе од њих ступају у конверзиван однос с перифразама које конституише глагол *добити*: *даћи ошказ* – *добити ошказ*, *даћи почаси* – *добити почаси*, *даћи прилику* – *добити прилику*. Ове перифразе срећу се у следећим примерима:

- (1) Шта тек да раде таблоиди кад им свих ових година **није дао** ниједан **повод** за неку „сочну” рубрику (ЕК).
- (2) Кустурица од раног јутра **даје интервјуе** (ЕК).
- (3) На суђењу криминалне организације „Фирма” из Новог Сада, јуче **је исказ дао** оптужени Игор (ЕК).
- (4) Некима, вероватно, није јасно како то да сам био суспендован и **дао оставку** у ЈСО (ЕК).
- (5) Први круг **дао је прилику** да људи покажу шта мисле о политици, а мање о политичарима (ЕК).
- (6) Бранислав Чанак, такође, коментарише да **је** овим гестом Савез самосталних синдиката практично **дао отказ** Унији послодаваца (ЕК).
- (7) Успех жалбе не би био изванредан, с обзиром на разлоге које је првостепени суд навео, у којима **је дао превагу** политичком контексту над правним (ЕК).
- (8) Он је педестих година прошлог века створио услове због којих **је** међународна заједница у неким случајевима **дала првенство** праву народа над правом целовитости државе (ЕК).
- (9) Марковић је навео да **је** претходни споразум **дао** позитивне **резултате** у свим областима сарадње и допринео учвршћивању односа са Републиком Српском (ЕК).
- (10) У решењу о враћању имовине се означава да се имовина враћа или да **се даје накнада**, односно **обештећење** (ЕК).

3.4. Четврти тип перифразе с глаголом *дати*

И на крају, издвајају се перифразе у најужем смислу, тј. конструкције у којима ниједан од чланова не упућује непосредно на лексичко значење које преноси, већ то чини описно. Ове јединице, по својим формалним карактеристикама блиске су фразеологизмима, само што нису маркиране експресивношћу и сликовитишћу. Ову групу чине следеће перифразе³:

даћи на занаш / *на школе* / *у службу* ‘омогућити (некоме) да се школује и сл.’;
даћи за жену ‘удати’;

3 Примери са овим перифразама су изостављени, јер су за саме перифразе битнија њихова значења. Такође, ове перифразе се веома ретко јављају у публицистичком стилу, док су заступљеније у разговорном и књижевноуметничком функционалном стилу.

даџи за *право* ‘признати оправданост, тачност (нечијег мишљења, поступка и сл.)’;
даџи знак ‘обавестити каквим гестом’;
даџи *џас* ‘појачати брзину аутомобилских кола’;
даџи на *знање* / *до знања* ‘саопштити посредно или непосредно, обавестити’;
даџи *одушка* ‘испољити, изразити, омогућити да се нешто испољи, изрази, олакшати (обично у вези с неким уздржаним осећањем)’;
даџи *реч* 1. ‘обећати, заклетити се’; 2. ‘пустити, овластити некога да говори, допустити некоме да говори’;
даџи *руку* 1. ‘прихватити просидбу, удати се’; 2. ‘руковањем утврдити сагласност, погодбу’.

У наведеним типовима перифрастичних конструкција своја граматичка обележја чувају оба конституента, па отуда и могућност појављивања допуна које одговарају њиховој рекцији. Изостанак директивног датива у појединим случајевима, који је иначе карактеристичан за глагол *даџи*, може се објаснити специфичностима перифразе у целини.

Свакако, треба споменути и праве фразеологизме са глаголом *даџи*, које је у свом *Фразеолошком речнику* издвојио Ђорђе Оташевић⁴, а овде издвајамо само неке од њих:

даваџи (*делиџи*, *кројиџи*, *осецаџи*, *судиџи*, *вришиџи*) *правду* ‘судити, пресуђивати’;
даваџи (*делиџи*, *џомаџаџи*) *џуном шаком* (*џуним шакама*) ‘давати несебично, обилато, дарезљиво, оберучке, не штедећи’;
даваџи (*џоклањаџи*, *делиџи*) *обема рукама* ‘давати, поклањати обилно, издашно, не штедећи’;
даваџи *часове* ‘радити као наставник, предавач, подучавати некога за награду’;
даје се (*даде се*) [*некоме*] *нажао* ‘растужити се, ражалостити се’;
даџи / *даваџи* (*џодиџнуџи*, *џридиџнуџи*) [*некоме*, *нечему*] *крила* ‘охрабрити / охрабривати, осоколити / соколити, подстаћи / подстицати некога, нешто’;
даџи / *даваџи* (*џродаџи* / *џродаваџи*) за *боб* и *џрашак* ‘дати / давати у бесцење, продати / продавати далеко испод стварне вредности’;
даџи / *даваџи* (*џродаџи* / *џродаваџи*) *исџод цене* ‘продати јефтино, будзашто’;
даџи / *даваџи* (*џродаџи* / *џродаваџи*) у *бесцење* ‘продати / продавати врло јефтино, далеко испод реалне вредности, будзашто’;
даџи / *даваџи* (*џусџиџи* / *џушиџаџи*, *остџавиџи* / *остџављаџи*) [*некоме*] *слободне* (*огрешене*) *руке* ‘дати / давати некоме сва овлашћења, дозволити / дозвољавати некоме да самостално поступа, омогућити / омогућавати некоме да слободно ради’;
даџи / *даваџи* [*некоме*] <*часну* (*џошиџену*)> *реч* ‘чврсто некоме нешто обећати / обећавати гарантујући за то својим угледом, својом чашћу’;
даџи / *даваџи* [*некоме*] за *право* ‘сложити се / слагати се с неким у нечему, у оцени нечега, одобрити / одобравати нечије мишљење, став, поступак’;
даџи / *даваџи* *свој* (*власџиџиџи*)> *џечайџ* [*нечему*] ‘дати / давати обележје, карактер нечему, оставити / остављати свој траг на нечему’;
даџи / *даваџи* <*свој*> *живоџи* <[за некога, за неџиџо]> ‘погинути / гинути за некога, за нешто, жртвовати се за некога, за нешто’;
даџи / *даваџи* *акценаџи* *нечему* ‘истаћи / истицати, нагласити / наглашавати нешто’;

4 В. Оташевић (2012: 113). Аутор наводи велики број фраза са глаголом *даџи* и њему сличним глаголима.

- даїти* / *давати* *злас* [некоме, нечему, за некога] ‘гласати за некога или нешто’;
- даїти* / *давати* *душманину мач* (пушку, сабљу) ‘нехотице помоћи / помагати непријатељу’;
- даїти* / *давати* *пешама* (ногама) *ветра* (крила, ватру) ‘побећи великом брзином, што је могуће брже, побећи главом без обзира’;
- даїти* / *давати* *шон* [нечему] ‘одредити / одређивати стил, начин, смер нечега’.

4. Семантика глаглских перифраза с глаголом *даїти*

Перифразе са глаголом *даїти* могу се, као што смо видели, реализовати у различитим значењима, те алтернирати са глаголима различитих семантичких класа, што је регулисано значењем и категоријалном припадношћу именице која допуњује овај функционални глагол. Глагол *даїти* се у наведеним перифразама најчешће јавља у функцији каузативног оператора, при чему се начелно могу разликовати два типа конструкција – трансформативне и манипулативне (Алановић 2013: 204). Док трансформативне каузативне конструкције предвиђају усмереност на промену физичких својстава објекта каузације, дотле се манипулативним у улози објекта каузације појављује лице чијим се деловањем или понашањем управља (Алановић 2011: 44).

Проф. Миливој Алановић сматра да се каузативно-манипулативно глаголи начелно могу поделити у три велике групе – глаголе принуде, омогућавања и подстицаја. Семантички садржај ових глагола може се изразити и глаголским перифразама с глаголом *даїти* и одговарајућом именицом.

Међу глаголе **омогућавања** и **ономогућавања** са општијим или најопштијим значењем издвајамо глаголе *омогућити* и *ономогућити* (Алановић 2011: 97), чији се семантички садржај може изразити и глаголским перифразама типа *даїти могућности* / *основ* / *ирилику*, где је регулатор могућности и немогућности одговарајућа глаголска форма, афирмативна или негирана.

Сродне претходним перифразама јесу и оне које се могу свести на значење ‘пружити помоћ’, што је типично за **глаголе асистенције** (Алановић 2011: 100). Иако се спрам малобројних глагола асистенције, типа *помоћи* и сл., појављују различите перифразе попут *даїти допринос* / *помоћ* / *подршку* / *прилог* итд., може се закључити да се највећи број ових перифраза појављује или у основном значењу ‘пренети информацију’, или у значењу које је развијено на њему.

Значење ‘пренети информацију’ може бити и сам циљ каузације, што је типично за **глаголе обавештавања**, чији су перифрастични еквиваленти *даїти информацију* / *изјаву* / *исказ* / *знак* / *обавештење* / *оglas* / *одговор* / *саопштење* / *сигнал* и сл. Типично за ове перифразе јесте да се ефекат каузације може свести на основно значење ‘имати информацију’, које се везује за сферу деловања објекта каузације (Алановић 2013: 204).

Иако се неки глаголи и одговарајуће перифразе појављују базично у комуникативном значењу, основни циљ каузације не мора бити само преношење информације, већ управо путем преноса информација створити услове за деловање објекта каузације, што је типично за **директивне глаголе** и одговарајуће перифразе типа *даїти благослов* / *дозволу* / *налог* / *наредбу* / *одобрење* / *овлашћење* / *право* / *приспањак* / *пуномоћ* / *сагласности* / *задужење* и сл. Резултат каузације је, дакле, омогућити или ономогућити деловање објекта каузације, најчешће у виду давања или недавања сагласности, наредбе итд. (Алановић 2013: 205).

У комуникативном значењу се у основи појављују и перифразе типа *дајти доказ / објашњење / опис / преглед / тумачење / ујуијсиво* и сл., с тим што крајњи циљ каузације није само да објекат каузације располаже каквом информацијом, већ да се управо преко ње интервенише у сфери његових когнитивно-перцептивних способности и да захваљујући њој стекне каква нова знања, вештине и сл.

Читав низ глаголских перифраза са овим глаголом, иако у основи са комуникативним значењем, могу се сврстати међу **стимулативне конструкције** (Алановић 2011: 141), а ту у првом реду мислимо на *дајти гаранцију / глас / обећање / ојмену / ослонац / подстирек / подстицај / подршку / повод / предлоз / савети / укор* и сл. Иако се, како је већ речено, наведене перифразе могу сврстати у конструкције са комуникативним значењем, са прагматичког аспекта, међутим, циљ каузације није пренос информације, већ је то само средство за подстицање лица као објекта каузације на какво деловање, при чему се деловање каузатора може схватити или као стимулишуће или дестимулишуће (Алановић 2013: 205).

Посебан тип перифраза чине конструкције са именицама типа *предности, ошказ* и сл., где је непосредни ефекат каузације управо промена статуса објекта каузације, што се најбоље очитује у релативном односу према другим члановима какве заједнице или колектива: *дајти предности / ошказ коме* (Алановић 2013: 205).

Ако, пак, глагол *дајти* допуњују именице изведене од когнитивних глагола, по правилу се добија перифраза са некаузативним значењем, односно перифраза као еквивалент одговарајућем когнитивном или когнитивно-комуникативном глаголу, а такве су *дајти закључак / мишљење / став / суд / оцену* и сл. Специфичност наведених перифраза јесте да, као по правилу, предвиђају модел реченице без обавезне реализације дативног објекта, који у овом случају не именује објекат каузације, већ само примаоца информације, која с њим не мора стајати ни у каквој непосредној вези: *дајти суд о радничком прошестју; дајти некоме оцену о резултатима испраге*. Предлошки изрази у датим реченичним моделима допуњују именице *суд* и *оцена*, те фигурирају као неконгруентни атрибути, који представљају корелативе одговарајућих пропозиционих или тематских објеката: *судити о радничком прошестју; оценити резултате испраге* (Алановић 2013: 205).

Глагол *дајти* може се појавити и у перифразама које се сврставају у каузативне конструкције трансформативног или модификативног типа (Алановић 2011: 46), када ефекат каузације није покретање на деловање, већ интервенција у физичкој сфери објекта каузације, при чему овај функционални глагол допуњују резултативне именице типа *пољубац, ударац, чврзу, шамар* и сл.

5. Закључак

Истраживање је показало да глагол *дајти* у перифрастичном предикату нема своје лексичко значење или има ослабљено. Функционално је обележен као носилац граматичких, категоријалних информација и може да унесе семантичке модификације у предикатско-аргументску структуру. Именица у перифрастичном предикату је најчешће носилац лексичког значења.

Такође, анализа је показала да семантичка (не)еквивалентност перифрастичног предиката и одговарајућег простог предиката пунозначног глагола пружају оправдање за њихово напоредно постојање у језику. Разлике које постоје у значењу између прерифрастичног предиката с глаголом *дајти* и одговарајућег простог предиката, а које се јављају као последица немогућности да се искључиво морфолошким средствима изразе све семантичке и прагматичке варијанте,

утичу на то да перифрастичне предикатске конструкције постану често и радо употребљаване у различитим ситуацијама.

Анализа је показала да је перифрастични предикат са глаголом *дајти* као функционалним глаголом веома заступљено језичко средство. Разлог томе су, свакако, вишеструке погодности које његова аналитичка структура пружа. Пре свега, то су могућност детерминације именице у перифрастичном предикату помоћу придева што доприноси прецизнијем и често концизнијем начину изражавања, могућност замене глаголског дела у перифрастичном предикату чиме се постиже нијансирање значења, исказивање нових, додатних информација у односу на једнолексемски предикат, као и избегавање монотоности и на лексичком и на синтаксичком нивоу, а понекад и тежња ка еуфемизацији ради избегавања неугодне или непристојне, опасне или погрешне конотације или потреба да се ситуација прикаже сликовитије, упечатљивије, снажније, уверљивије.

Спроведена анализа је, такође, показала да је перифрастични предикат са глаголом *дајти* веома погодно језичко средство изражавања у публицистичком стилу. Утврђено је, између осталог, и то да употреба перифрастичног предиката са глаголом *дајти* може допринети већој информативности и перцепцији поруке која се њиме преноси.

Свакако се намеће и питање шта је то што омогућује промену његовог семантичког статуса – од глагола самосталног семантичког садржаја до готово потпуно десемантизоване глаголске лексеме, као и то због чега учествује у декомпоновању глагола и у формирању перифрастичних конструкција. Одговор на ово питање може бити неспецификованост његовог примарног семантичког садржаја, што му уједно обезбеђује статус прототипичног представника групе глагола давања, у коју се још могу уврстити лексеме: *поклонити*, *даровати*, *достигнути*, *уручити*, *усијити* итд. Неспецификованост семантичког садржаја овог глагола огледа се у непостојању одговарајуће диференцијалне семе која би значење обележила у погледу начина на који се радња давања остварује или неке друге карактеристике. То му обезбеђује широк колокациони опсег и истовремено постепено изблеђивање лексичке семантике, чиме постаје само ознака за категорију релације, усмерености и управљености.

Литература:

- Алановић 2011: М. Алановић, *Каузативност – манипулативност: од концепција ка форми*, Библиотека ТЕЗЕ Д, Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду.
- Алановић 2013: М. Алановић, Елементи структурне и семантичке организације глаголских перифраза, *Српски језик*, XVIII, 193–212.
- Ивић 1988: М. Ивић, Још о декомпоновању предиката, *Јужнословенски филолог*, XLIV, 1–5.
- Лазич Коњик 2006: И. Лазич Коњик, Структура, функција и лексикографска обрада перифрастичких предиката (на примерима из дневне штампе), *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику*, 49, 219–304.
- Мразовић, Вукадиновић 1990: Р. Mrazović, Z. Vukadinović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Dobra vest.
- Оташевић 2012: Ђ. Оташевић, *Фразеолошки речник српског језика*, Нови Сад: Прометеј.

- Пипер 1999: П. Пипер, Аналитички глаголки изрази и декомпоновани предикат типа „изразити захвалност”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 42, 37–43.
- Пипер и др. 2005: П. Пипер и др., *Синтакса савременога српског језика*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Нови Сад: Матица српска.
- Радовановић 1977: М. Радовановић, Декомпоновање предиката (на примерима из српскохрватског језика), *Јужнословенски филолог*, XXXIII, 53–78.
- Радовановић 1990: М. Radovanović, О „dekomponovanju predikata” kao jezičkom postupku, *Spisi iz sintakse i semantike*, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Novi Sad: Dobra vest.
- Речник МС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, т. I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- Речник МС: *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.
- Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књ. I–XVI, Београд: САНУ – Институт за српски језик, 1959–2001.
- Стевановић 1986: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II (Грамаћички системи и књижевно језичка норма)*, Београд: Научна књига.
- Танасић 1995: С. Танасић, Декомпоновање глагола и структура просте реченице, *Јужнословенски филолог*, LI, 157–166.
- Тополинска 1982: З. Тополинска, Перифрастични предикатски изрази на међусловенским релацијама, *Јужнословенски филолог*, XXXVIII, 35–51.
- Штрбац 2010: Г. Штрбац, Глаголске перифразе са значењем комуникативне активности, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, LI/2, 77–88.
- Штрбац 2012: Г. Штрбац, Реченични модели с глаголом *да(ва)ћи*, *Валентности речи и израза: синтаксички, семантички и прагматички аспекти: међународни темељски зборник*, Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, 209–228.

VERBAL PERIPHRASE WITH FUNCTIONAL VERB DATI (TO GIVE)

Summary

In this paper examples of periphrastic predicates in which the verbal component is verb *dati* were researched. The goal of this paper is to point out specific syntactic-semantic characteristics of these constructions, in which the verb *dati* occurs as a lexical unit of discharged semantics, as so called functional verb associated with other units that constitutes various types of verbal periphrases denoting specific contents in that way. Based on examples from an electronic corpus of Serbian language examples of periphrastic predicates with verb *dati* were analysed. Depending on lexical and semantic characteristics of nouns that the verb *dati* is connected with, as well as the way these compounds mark specific verbal activity, several types of periphrases with the above mentioned verb were noticed. The analysis proved that there is dependance between the usage of periphrastic predicate with the verb *dati* and publicistic style in which this model of predicate is the most common.

Key words: verb *davati*, syntax, periphrastic predicate, verbal periphrasis, publicistic style

Janko Ivanović

Неда Видановић¹

Крађујевац

АДМИНИСТРАТИВНИ СТИЛ И ЈЕЗИЧКА РОДНА РАВНОПРАВНОСТ

Последњих деценија питањем родне равноправности баве се многе научне дисциплине, а посебно друштвено-хуманистичке. У лингвистици, поготово након другог таласа Женског покрета, истраживања у овој области почињу да се интензивирају, тако да се данас питањем језичке родне равноправности баве бројне лингвистичке дисциплине, а у првом реду социолингвистика. Циљ овог рада јесте анализирање родно равноправних лексема у означавању занимања, звања и именовања у административном стилу. Наиме, полази се од тврдњи констатованих у литератури да овај функционални стил показује највећи отпор према употреби женских облика за означавање занимања, звања и именовања. Методом анализе текста, на корпусу који припада поменутом функционалном стилу, анализирају се лексеме овог типа како би се утврдило колика је заступљеност лексема које се јављају у граматичком женском роду за означавање женског пола у српском језику. Закључује се да у административном стилу постоје устаљене конструкције и да се *мовирани фемининум* у корпусу ретко јавља. На крају, анализирају се и изванлингвистички разлози овакве језичке праксе која није у складу са чињеницом да данас жене са мушкарцима деле готово сва занимања и да у српском језику постоје сви услови да се, на различите начине, произведу лексеме којима би се маркирао женски пол.

Кључне речи: родна равноправност, административни стил, занимања

1. Увод

Водећи се чињеницом да језик није једнообразан већ се разликује по мноштву параметара, можемо говорити о диференцијацији или раслојавању језика (Кликовац 2008: 111). Иако аутори предлажу различите поделе раслојавања језика (в. Прањић 1985; Радовановић 1986; Прањковић 1996; Катњић Бакаршић 1999; Тошовић 2002; Бугарски 2003), једна од увек присутних категорија јесте раслојавање према сферама употребе језика тј. функционално раслојавање. Језик се функционално раслојава на функционалне стилове. Диференцирање језика по функционалним стилима такође није јединствено од аутора до аутора. С обзиром на чињеницу да се језик развија и мења упоредо са променама у друштву, мењају се и класификације стилова и подстилова. На пример, Бранко Тошовић (2002) уводи класификацију од шест међустилова које дефинише као стилове који имају особине најмање два функционална стила. С друге стране, опште је прихваћена подела на пет функционалних стилова: *административни, научни, публицистички (тј. публицистичко-новинарски), разговорни и књижевноумешнички (белетристички)* (Шушањ 2010: 3).

Административни стил претежно се остварује у писаној форми и одликује га унифицираност, шематизованост и ограниченост. Наиме, функција текстова који припадају овом стилу јесте званична комуникација између појединаца, институција, држава, државника као и комбинација поменутих (Катњић Бакаршић 1999: 31). Премда га многи лингвисти карактеришу у негативном светлу као стил

1 nedakg87@yahoo.com

који је ограничен (в. Кликовац 2008: 127) и пун плеоназама (Силић 2006: 66), М. Катнић Бакаршић (1999: 32) напомиње да дати стил не би требало посматрати као 'ни добар ни лош', већ као стил који је прилагођен сфери у којој делује и функцији коју има за циљ да оствари. Посматрано са граматичког аспекта, овај стил је номиналан (Катнић Бакаршић 1999: 31; Силић и Прањковић 2005: 379), задати структура и морфолошки и лексички ограничен (Силић 2006: 351).

Треба рећи да се административним стилем пише велики број разноликих језичких форми, попут одлука, закона, потврда, рачуна, извештаја, молби и других, те да сам стил поједини аутори деле на подстилове. Тако, на пример, Тошовић (2002: 287) разликује *законодавно-правни, њословни, дијипломатски, индивидуално-поједини и кореспонденцијски подстил*². У оквиру овога рада административни стил биће посматран као целина, без поделе на подстилове.

Иако су полемике на пољу родне равноправности све чешће последњих деценија, само питање родне равноправности никако не представља нову тему јер су се жене, кроз историју, одувек бориле за своја права и видљивост у различитим сферама и друштвима. Данас, под термином *родна равноправност* подразумева се једнака моћ, заступљеност и учешће оба пола у свим сферама јавног и приватног живота (Савић 2009б: 318). Још је у Универзалној декларацији о људским правима Уједињених нација из 1948. године, у Члану 1, наведено да су сва људска бића рођена слободна и једнака у достојанству и правима. С друге стране, родна равноправност у језику јесте тема која све више заокупља како домаће тако и стране лингвисте. Захваљујући великим променама у друштву које су се збиле у другој половини двадесетог и двадесет и првом веку када жене почињу да се активирају у свим друштвеним сферама и деле готово сва занимања са мушкарцима, језици почињу да се мењају у складу са овом друштвеном праксом. *Језичка родна равноправност* подразумева вид понашања у писаној и говорној језичкој пракси којим се помоћу језика указује на схватање о равноправности полова у друштву (Савић 2009б: 318).

На нашим просторима, у току последње деценије, донешени су бројни закони, правилници и регулативе којима се, барем формално, дефинише једнак статус мушкараца и жена по свим питањима. Полазећи од Устава Републике Србије из 2006. године, Закона о равноправности полова (2009), Националне стратегије за побољшање положаја жена и унапређивање родне равноправности (2009), па све до Акционог плана за спровођење Националне стратегије за побољшање положаја жена и унапређивање родне равноправности (2010) (Шарановић et al. 2014: 185) указује се на значај који родна равноправност има за друштво.

У србистици, с друге стране, долази до већег интересовања научне заједнице за овај проблем, али не и до већег броја научних радова и студија које се детаљније баве анализом тренутног стања када је у питању коришћење родно равноправног језика у различитим дискурсима. Са већим интересовањем долази и до опречних мишљења, те се доминантно издвајају две групе: прва, која заступа став да језик у сваком тренутку мора осликавати промене у друштву и да се родно осетљиви термини и конструкције морају доследно употребљавати кад год је то могуће (најгласнија представница ове групе у србистици јесте Свенка Савић), и друга, која употребљавање родно равноправних термина по сваку цену, па и тамо где поједине лексеме нису у широј употреби језичке заједнице, сматра на-

2 Видети поделу према Бадурина и Ковачевић (2001: 480)

сиљем над језиком (Пипер 2009) и примером *родне неравноправности* јер се на овај начин спречава стварање општих појмова (Радић 2010: 55).

У овом раду полази се од чињенице, већ констатоване у литератури, да *административни стил* у српском језику показује највећи отпор према продору женских облика за означавање занимања и титула (в. Глушица 2006: 11). Рајка Глушица (2006: 11) такође додаје да је у административном стилу, који обилује устаљеним конструкцијама, готово немогуће наћи неки *мовирани фемининум* тј. производ творбеног процеса којим се обележавају разлике у полу.

Овим проблемом, на нашем простору, готово да се нико није детаљније бавио, а поготово не када је у питању детаљна анализа на одређеном корпусу. Закључци о одсуству женских облика за означавање особа женског пола у административном стилу углавном су засновани на субјективним запажањима аутора као читалаца текстова који припадају поменутом функционалном стилу. У раду се полази од хипотезе да српски језик неће бити 'родно равноправан' при доследној употреби женских облика за означавање занимања, звања и именовања које обављају жене, али да ће се у корпусу свакако наћи одређене лексеме које ће потврдити да се језичка пракса ипак мења у складу са друштвеним променама.

2. Метод

За потребе анализе одабраног корпуса коришћена је метода анализе текста. Анализирани су насумично одабрани текстови стручних Већа³ Универзитета у Крагујевцу у свим областима (друштвено-хуманистичка, медицинска, техничко-технолошка, уметничка, природно-математичка) у протеклих шест месеци. Текстова су сачињавале различите врсте административних форми, а превасходно извештаји, предлози и одлуке. При анализи текстова коришћене су квантитативна и квалитативна анализа. У обзир су узети само текстови који су се односили на правне форме везане за кандидаткиње јер се претпоставило да ће се све лексеме граматичког женског рода за означавање особа женског пола које се буду нашле у корпусу наћи управо у овим текстовима.

3. Анализа језичког материјала

У оквиру поменуте анализе, укупно је анализирано 29 текстова, различите дужине, који су објављени на сајту Универзитета у Крагујевцу, у делу Већа, у претходних шест месеци. Текстови су одабирани насумично, из сваке од пет стручних области у оквиру којих се Већа одржавају на месечном нивоу. Методом анализе текста најпре су утврђене све лексеме које су се нашле у корпусу за означавање занимања, звања и именовања. Затим је квантитативном анализом уз помоћ *Microsoft Office* програма *Excel 2010* статистички израчунат укупан број лексема у различитим категоријама и проценат тј. однос употребе лексема у мушком роду за представнице женског пола према лексемама женског граматичког рода за означавање женског пола. Даље је анализирана природа датих лексема, како би се установило да ли постоје одређене лексеме код којих се увек употребљава мушки, односно женски род за особе женског пола као и разлози овакве језичке праксе.

3 http://kg.ac.rs/sednice_sv.php

Скраћене форме (попут ‘ред. проф,’ ‘инж.’ итд.) нису узимане у обзир јер из скраћене форме није видљиво да ли се о особи говори у женском или мушком роду. По мишљењу појединих лингвиста (в. Савић et al. 2009a: 18), скраћене форме су управо још један од начина сакривања тј. избегавања коришћења женског облика.

У обзир такође нису узимана ни питања/поставке из административних образаца који су униформне природе, већ само текст који су кандидати или комисија уписивали као одговоре и образложења.

4. Резултати

За анализу језичког материјала искоришћено је 29 административних текстова, са 29 редовних седница Већа Универзитета у Крагујевцу објављених на сајту Универзитета у периоду од децембра месеца 2015. до маја месеца 2016. године, и то: 7 из области друштвено-хуманистичких наука, по 6 из области медицинских и природно-математичких наука, и по 5 из области техничко-технолошких наука и уметности. Са сваке седнице, насумично је биран по један текст, без обзира на дужину и врсту правног обрасца. Једини критеријум за одабир био је да се у датом тексту налазе женска имена, како би се утврдило да ли и у којој мери се за особе женског пола користе лексеме које су граматички женског рода. Укупно је анализирано 12 извештаја, 13 одлука и 4 предлога. Извештаји су представљали најобимнији језички материјал, док су одлуке и предлози имали знатно краћи обим.

На основу анализираних језичког материјала ексцерпирана је укупно 771 лексема за означавање занимања, звања и именовања, граматички мушког и женског рода, у једнини и множини. Укупан број различитих лексема, без понављања, чинило је 100 лексема приказаних у Табели 1.

кандидат (85)	истраживачи (5)	декан (2)	сарадници (1)
кандидаткиња (82)	чланови (5)	председник (2)	пројектни офивир (1)
докторанткиња (62)	истраживач (4)	учесник (2)	мивистарка (1)
мигранти (53)	аутори (4)	секретар (2)	магистар (1)
доцент (50)	носилац (4)	асистенти (2)	инжењер сарадник (1)
ванредни професор (45)	студент (4)	истраживач сарадник (2)	професори (1)
наставник (35)	координатор (4)	наставници (2)	дипломирани инжењер (1)
члан (29)	припадници (3)	научни саветник (1)	расисткиња (1)
асистент (29)	ванредни професори (3)	инжењер приправник (1)	стручњаци (1)
пацијенти (19)	ремигранти (3)	пацијент (1)	националсткиња (1)
ауторка (16)	болесник (3)	послодавац (1)	колега (1)
редовни професор (15)	службеници (3)	странке (1)	математичар (1)
ментор (14)	болесници (3)	виши лектор (1)	техничар (1)
испитаници (14)	саговорник (3)	теоретичари (1)	резезент (1)
аутор (12)	тренер (2)	потпредседник (1)	тужњаци (1)
доктор наука (11)	стручни сарадник (2)	појединци (1)	решијенти (1)
професор (9)	специјалиста интерне медицине (2)	правници (1)	учесници (1)
инжењер (8)	доценти (2)	наместеници (1)	руководилац (1)
пројектант (8)	магистар наука (2)	предавач (1)	дипломирани математичар (1)
кандидати (8)	едукатор (2)	стручни сарадници (1)	биллингвали (1)
сарадник (7)	демонстратор (2)	корисник (1)	полазници (1)
коаутор (7)	редовни професори (2)	представници (1)	метеоролог (1)
запослени (6)	стипендиста (2)	оператор (1)	
студенти (6)	послодавци (2)	лекар (1)	
асистент приправник (6)	кореспондент (2)	формалисти (1)	
судије (5)	доктор медицине (2)	лекар опште праксе (1)	

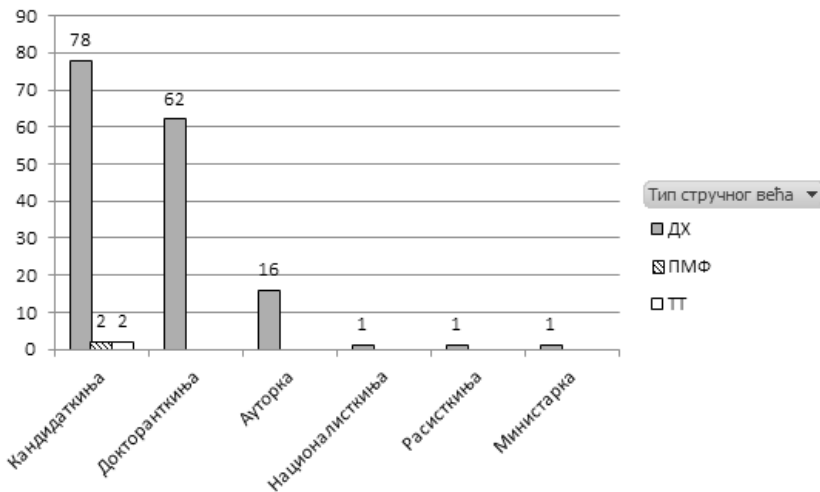
Табела 1. Лексеме које су се јавиле у корпусу са бројем понављања

Као што се да закључити из Табеле 1, доминантан је број оних лексема које се су се јавиле у мушком роду, а за означавање особа женског пола. Наиме, од

укупног броја лексема, у корпусу се нашло само 6 лексема (са понављањима 163) граматички женског рода да означе особу женског пола (6%), док су остале лексеме биле написане у мушком роду једнине – њих 59 (59%) и мушком роду множине – 35 (35%) лексема. Лексеме дате у мушком роду множине могу се поделити у две групе. Прву чине оне које се односе на групу особа женског пола или групу жена и мушкарца, док другу чине оне именице које су употребљене у генеричком смислу. У читавом корпусу, ниједном није употребљена паралелна форма, ни код прве ни код друге групе именица датих у множини (нпр. студенти и студенткиње). Постојао је и одређених број примера код којих је именица мушког рода у једнини употребљена у генеричком смислу.

Родно равноправних лексема у читавом корпусу било је 6, и то: *кандидаткиња*, *докторанткиња*, *ауторка*, *расисткиња*, *националисткиња* и *министарка*, од којих су се одређене понављале (в. Сliku 1). Треба рећи да су се све ове лексеме доминатно јавиле у области друштвено-хуманистичких наука (са понављањима 159 пута, од укупних 163) што недвосмислено показује да су, ипак, научници у области друштвено-хуманистичких наука најслободнији када је у питању употреба родно равноправног језика.

Родно равноправне лексеме јавиле су се највише у области језичких наука, а затим економије и права.

Слика 1. Родно равноправне лексеме са бројем понављања по научним областима

Имајући у виду основна правила синтаксе српског језика, да се именице мушког и женског рода употребљене заједно слажу са глаголом у мушком роду (→ *Учишћељица и наставник су говорили*), можемо закључити да је генеричка употреба именица мушког рода (и у једнини и множини) оправдана овим принципом али и принципом језичке економије. Такође, поједини лингвисти су мишљења да, уколико не будемо имали овакву језичку праксу, произвешћемо сметње будућим генерацијама у стварању општих појмова јер се једино коришћењем истог облика за оба пола може говорити о истинској родној равноправности (Радић 2010: 55). С друге стране, наш корпус броји и примере попут *кандидаткиња је закључила* који су у супротности са основним правилима синтаксе српског језика и

једнаке су конструкцијама попут 'он је рекла', како и примере неконзистентне употребе лексема где се, у оквиру истог текста, иста особа женског пола негде именује као *кандидат*, а негде као *кандидаткиња*. Све ово показује да изванредан напредак у домену коришћења родно равноправних лексема свакако постоји али и да је српски језик тек на почетку процеса увођења родно равноправних лексема у свакодневну језичку праксу.

Иако се из Табеле 1 може закључити да се лексеме *кандидат* и *кандидаткиња* јављају готово исти број пута (85:82), потребно је имати у виду да се лексема *кандидаткиња* јавила у само три текста, а *кандидат* у готово свим осталим што само говори у прилог томе да су одређени аутори у оквиру свог текста дати лексема поновили велики број пута, а никако да се ове две лексеме користе готово подједнако.

Такође, уколико се осврнемо на сам избор лексема које су се нашле у корпусу, можемо закључити да се одређене лексеме за означавање звања попут *редовни професор*, *доцент* и сличних никада неће јавити у женском роду, док ће лексеме које служе за именовање особе попут *докторанткиња* или *ауторка* бити присутне.

5. Закључак

На основу свега изнетог, може се закључити да административни стил српског језика и те како обилује формама граматички мушког рода за особе како мушког, тако и женског пола када су у питању именице за означавање занимања, звања и именовања. Анализа датог корпуса такође је показала да су се одређене лексеме јавиле у женском роду за особе женског пола што свакако показује мали помак у коришћењу родно равноправних облика. С друге стране, чињеница да се ниједна лексема у множини није јавила у паралелном облику, тј. у женском и мушком роду истовремено, илуструје снагу језичке економије али и чињеницу да се мушки род и даље сматра генеричким.

Извесно је да српски језик поседује категорију граматичког рода у одређеним врстама речи међу које се убрајају и именице тако да именицу није могуће употребити без ознаке граматичког рода. Такође је извесно да српски језик поседује и сва потребна средства да, на различите начине, маркира лексеме за женски род. Ипак, у пракси, за означавање занимања, звања и именовања особа женског рода у административном стилу доминантно се користе именице мушког рода.

Данас, жене и мушкарци данас деле готово сва занимања. Мушкарци су одавно постали кувари и помоћници, као што су жене постале професорке, директорке и менаџерке, те разлог овакве језичке праксе треба свакако тражити и у изванлингвистичким факторима као што је патријархална традиција и систем вредности који она носи. Уколико се још једном вратимо на дефиницију родно равноправног језика која подразумева да се понашањем у језичкој пракси исказује схватање о равноправности полова у друштву, можемо закључити да ће се у српском језику коришћење родно равноправних лексема свакако интензивирати, али и да на основу оваквих резултата анализе не можемо очекивати системска решења овог питања у ближој будућности.

Извори:

Седнице стручних Већа Универзитета у Крагујевцу, доступно на: http://kg.ac.rs/sednice_sv.php

Литература:

- Бадурина и Ковачевић 2001: L. Badurina i M. Kovačević, *Raslojavanje jezične stvarnosti*, Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- Бугарски 2003: R. Bugarski, *Uvod u opštu lingvistiku*, Beograd: Čigoja štampa, XX vek.
- Глушица 2006: R. Glušica, *Upotreba rodno senzitivnog jezika u: On je rekla: Upotreba rodno-senzitivnog jezika*, Podgorica: Kancelarija za ravnopravnost polova, 7–12.
- Катнић Бакаршић 1999: M. Katnić Bakaršić Marina, *Lingvistička stilistika*, Prague, Budapest: Open Society Institute, Center for Publishing Development Electronic Publishing Program. доступно на <http://rss.archives.ceu.hu/archive/00001017/01/18.pdf> 20.03.2016.
- Кликовац 2008: D. Klikovac, *Jezik i moć: ogledi iz sociolingvistike i stilistike*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Пипер 2009: П. Пипер, Родна равноправност и језик, НИИ, 13.08.2009.
- Прањић 1985: К. Прањић, *Jezik i književno djelo*, Beograd: Nova Prosveta.
- Прањковић 1996: I. Pranjković, *Funkcionalni stilovi i sintaksa*, *Suvremena lingvistika*, 41/42: 519–527.
- Радић 2010: Ј. Радић, Именички род у језику и равноправност полова у друштву, Зборник са V међународног научног скупа *Српски језик, књижевности, уметности*, Филолошко-уметнички факултет Крагујевац, 43–56.
- Радовановић ²1986: M. Radovanović, *Sociolingvistika*, Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada – Dnevnik, (Biblioteka Theoria).
- Савић et al. 2009a: S. Savić et al. *Rod i jezik*, Novi Sad: Ženske studije i istraživanja i Futura publikacije.
- Савић 2009b: S. Savić, *Uputstva za standardizaciju rodno osetljivog jezika*, Nikšić, *Zbornik radova Njegoševi dani 1*, Univerzitet Crne Gore, 301–321.
- Силић и Прањковић 2005: J. Silić, I. Pranjković, *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Zagreb: Školska knjiga.
- Силић 2006: J. Silić, *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*, Zagreb: Disput.
- Тошовић 2002: B. Tošović, *Funkcionalni stilovi* (Funktionale Stile), Graz: Insittut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz.
- Универзална декларација о људским правима 1948: Universal Declaration of Human Rights, United Nations, доступна на: http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/eng.pdf 10.03.2016.
- Шарановић et al. 2014: J. Шарановић et al. Родно осетљив језик – Искуства из Војске Србије, *Војно дело*, 3, 185–196. доступно на: http://www.vojnodelo.mod.gov.rs/pdf_clanci/vojnodelo370/66-2014-3-12-Saranovic.pdf 12.01.2016.
- Шушањ 2010: Ј. Шушањ, *Dekomponovanje leksema i birokratizacija jezika na primjerima iz crnogorskih dnevnih novina*, *Lingua Montenegrina*, III, 5, Cetinje: Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“, 3–46.

ADMINISTRATIVE STYLE AND LANGUAGE GENDER EQUALITY

Summary

In the last decades, the question of gender equality is studied in many scientific disciplines, especially in social sciences and humanities. In linguistics, particularly after the Second Wave of the Feminist movement, the research in this field began to intensify, so that there are many linguistic disciplines today that study the problem of language gender equality. The aim of this paper is the analysis of gender (un)biased lexemes for professions and titles in the administrative style. Namely, we started from the fact that this functional style is highly intolerant when it comes to the use of feminine forms for professions and titles. These types of lexemes were analyzed in the corpus material belonging to the mentioned functional style in order to determine the level of occurrence of grammatically feminine lexemes signifying female gender in Serbian. It was concluded that the administrative style in Serbian has schematized constructions and that feminine forms are rarely found in the corpus. Finally, we analysed extralinguistic factors of this language practice which is not in accordance with the fact that women share almost all professions with men today and that the Serbian language has all preconditions to mark lexemes signifying feminine gender in different manners.

Keywords: gender equality, administrative style, professions

Neda Vidanović

III ПРИМЕНЕНОЛИНИГВИСТИЧКА ПРОУЧАВАЊА

Нина Судимац¹
 Александар Новаковић²
Ниш

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ ПРОЗОДИЈСКЕ НОРМЕ У ОСНОВНОЈ ШКОЛИ НА ПОДРУЧЈУ КОСОВСКО-РЕСАВСКОГ ДИЈАЛЕКТА

У раду се проверава степен познавања прозодијске норме српског језика у основним школама на територији косовско-ресавског дијалекта. Истраживање је спроведено над 200 ученика седмог и осмог разреда двеју крушевачких основних школа. Ученици су попуњавали упитник који су дизајнирали аутори рада за потребе истраживања, а којим се настојало проверити познавање теоријског и практичног знања из области прозодије српског језика, али и ставова према поменутој области. Добијени подаци обрађени су квантитативним путем помоћу софтверског пакета SPSS 20.0, уз њихову дескриптивну анализу.

Кључне речи: косовско-ресавско подручје, основна школа, прозодијски систем, имплицитна граматика квантитативна анализа

1. Увод

Прозодијски систем српског стандардног језика базиран је на новоштокавским дијалектима који су му у основици. Његова кодификација везује се за рад Ђура Даничића, који је, проучавајући акценте на Вуковом материјалу, уобличио систем који се и данас састоји од шест прозодема³: четири акцента и неакцентоване дужине и краткоће. Иако компликован и сложен, уврштен је у наставне планове и програме основних и средњих школа и један од наставних циљева и задатака јесте овладавање основним правилима његовога функционисања – ово је уједно и један од најизраженијих проблема у настави српског језика, поготову у школама на дијалекатским подручјима удаљеним од стандардног језика, о чему сведоче и нека ранија истраживања (Ђуровић 1996: 139; Јокановић Михајлов 2012: 40). Разлози за овакво стање леже и у тежини саме материје, али и недовољном усавршавању наставника у овој области. Постојећи наставни планови и програми не дају довољно простора говорној култури, на шта упозоравају и методичари српског језика (Брборић 1998: 520; Јањић 2008: 83).

У овоме раду анализирају се резултати спроведенога истраживања са циљем да се на конкретним примерима утврди теоријско и практично знање ученика из области прозодије, али и да се испитају ставови ученика према самој материји. Резултати истраживања биће представљени у аналитичком делу рада, да би се у последњем делу предложила нека методичка решења за организовање наставе, са нагласком на употреби имплицитне граматике.

1 nina.sudimac@filfak.ni.ac.rs / ninna_91@yahoo.com

2 aleksandar.novakovic@filfak.ni.ac.rs

3 Правила о дистрибуцији акцената постоје и огледају се у следећем: на инцијалном слогу може стајати било који акценат, на унутрашњим слоговима само акценати узлазне интонације, док је финални слог неакцентован. Једносложне речи могу имати само силазне акценте.

2. Претходна истраживања

Као полазиште у истраживању узети су ставови и схватања изнети у прозодијској, методичкој и социолингвистичкој литератури.

2.1. Истраживања лингвиста

Михаило Стевановић на првим страницама *Књиге о акценџу књижевног језика* говори о дотадашњим проучавањима акцената, углавном Даничићевих следбеника, констатујући да се у науци о акцентима није далеко отишло од онога што је Даничић утврдио радећи на Вуковом материјалу⁴.

Радосав Ђуровић указује на чињеницу да су јужни дијалекти најудаљенији од стандардног језика, нарочито у ортогонији, и да велике потешкоће имају наставници и ученици у њеном савладавању, а након тога издваја погодан дидактички материјал за увежбавње акцената (Ђуровић 1996). На сличан начин говори и А. Пецо, истичући да је употреба локалног говора и књижевних дела кључна за усвајање стандардних акцената (Пецо 1991).

Јелица Јокановић Михајлов бави се питањем говорне културе, а резултат њених дугогодишњих истраживања систематизован је у књизи *Прозодија и говорна култура*, која је, према речима аутора, намењена студентима филолозима, спикерима и новинарима, лекторима у медијским кућама и професорима у школама – свима који су заинтересовани за неговање говорне културе и успешан језички наступ у јавности (Јокановић Михајлов 2012: 315). Разматрајући поменуте проблеме, Јокановић Михајлов наводи „да је многим наставницима нејасно како конкретно радити на развоју говорне културе, како поступати са ортоепским и акценатским материјалом, који метод користити” (Јокановић Михајлов 2012: 40). Ауторка даје низ могућности за организовање наставе акцената у школама – од формирања језичких поподнева у библиотекама, преко слушања снимака са хезитационим паузама, читања текстова наглас и увежбавања вокативних облика речи, до вежби са проширивањем реченица.

Конкретно истраживање у вези са познавањем акцената, али од стране нишких наставника, извршио је Миливој Поповић Мавид, аутор уџбеника *Лейпта казане речи*, у коме је представио резултате спроведене анкете. Резултати су били незадовољавајући: наставници су правили између 50 и 60 грешака, а неки и 64, од укупно 70 питања.

2.2. Истраживања методичара наставе српског језика

Савремени методичари науке о српском језику залажу се за организовање креативних и модерних часова, који ће бити у корак са временом и чији ће резултати бити знатно квалитетнији од досадашњих. Њихова истраживања, резултати и препоруке су значајни, свеобухватни и систематски⁵ (Маринковић 1994; Николић 1999; Илић 2006; Петровачки 2008).

4 Стевановић бележи да је „култури књижевног језика много више наудило традиционално занемаривање акцената при прављењу програма за наставу језика у надлежним телима, него што су језички стручњаци пишући одговарајуће уџбенике пропуштали да у њих унесу и обраду акцената” (Стевановић 1991: 9).

5 Њихова истраживања била су драгоцене за овај рад јер су упућивала на могућности процеса учења српскога језика и књижевности и отварала једну изузетну базу општих методичких сазнања из области учења савременог језика.

Књига Милорада Дешића – *Српски акценат и лакоћом* – представља специјализован приручник намењен овој теми – савладавању српских акцената. У њему се најпре препоручују вежбе реченичног акцента, а потом следе вежбе за изговарање акцентованог слога: прво се увежбава квантитет, а онда квалитет акцената. Предвиђене су и вежбе за изговор поста акценатских дужина, које представљају проблем ученицима на староштокавским говорним подручјима.

Уџбеник у коме се предлажу разноврсне вежбе које могу бити корисне и продуктивне на часовима и уз помоћ којих се могу развијати говорни елементи код ученика јесте књига Марине Јањић – *Савремена настава говорне културе у основној школи*. Ауторка је предложила низ инвентивних метода, вежби, сценарија и сл. Када је реч о настави акцената, посебно место припада раду *Конструктивистички приступи настави прозодијског система савременог српског језика* (Јањић–Лончар Раичевић 2014), на коме се темеље препоруке и вежбања за успешно овладавање српским прозодијским системом. Водећи се основним претпоставкама и постулатима конструктивизма – одсуства формализма и клишетираних педагошких модела у настави – жели се максимално активирати ученик, његова слобода мишљења и говора.

2.3. Проучавање ставова као битан пушоказ ка проучавању акцената

Испитивање ставова, као збира нечијих мишљења и уверења, представља битно питање у социолингвистици, примењеној лингвистици и социофонетици (Лабов 1972а, 1972б; Купланд 1985, 2001, 2003; Купланд и Бишоп 2007). Ставови према језику, односно одређеним нивоима и областима у језику, спадају у ред веома битних социолингвистичких подручја и представљају веома важне факторе у друштвеној интеракцији, а и добри су показатељи односа индивидуе или друштвене групе према одређеној појави.

Приликом проучавања ставова на примеру енглеског језика показано је да се експлицитно и имплицитно исказани ставови разликују: поступа се онако како је пожељно и како мисли већина, а не како се заиста мисли (Гарет, Купланд и Вилијамс 2003). Друга битна ствар везана је за постојање предрасуда и стереотипа који играју велику улогу у изношењу ставова (Гарет, Купланд и Вилијамс 2003, Хирага 2005; Купланд и Бишоп 2007).

Пренето на план језика и наставе, проучавање ставова ученика може бити драгоцен извор за ученичко (не)познавање материје, позитиван/негативан однос према часовима, али и у наставном планирању и дизајнирању часова.

3. Истраживање

Главни циљ овога рада јесте испитивање теоријског и практичног знања ученика из области прозодијског система српског језика, али и њихових ставова према њему. Полазна истраживачка питања, на која желимо да добијемо одговоре, огледају се у следећем:

1. Колики је ниво теоријског знања ученика из области прозодијског система српског језика?
2. Колики је ниво практичног знања ученика из области прозодијског система српског језика?
3. Какви су експлицитни ставови ученика према настави акцената и самој материји?

У ту сврху спроведено је истраживање у марту 2016. године у два основних школама на косовско-ресавском подручју, конкретније, у Крушевцу. У раду је коришћена дескриптивна и статистичка анализа добијених резултата истраживања уз помоћ софтверског пакета SPSS 20.0. Главни инструмент био је упитник подељен на два дела – први део се односио на испитивање знања ученика из области прозодије, а други на испитивање њихових ставова. Од ученика је захтевано да први део упитника попуне подвлачењем акценатогеног места или уписивањем конкретне прозодеме, док се други део упитника састојао од десет наведених тврдњи на које је требало одговорити заокруживањем једног од два понуђена одговора: тачно/нетачно. Такође, упитником су прикупљени и социодемографски подаци учесника: пол, старост, разред, школа, оцена из српског језика, (не)похађање музичке школе/драмске секције. Дакле, коришћена су питања затвореног типа код којих је садржина била контролисана у циљу добјања релевантних одговора.

Дијалекатски акценатски систем косовско-ресавског подручја се разликује од онога који је усвојен као стандарднојезички, те је то разлог његовог избора за спровођење истраживања. Учествовало је укупно 200 испитаника – 98 дечака и 102 девојчице, анкетираних у два крушевачким основним школама – „Јован Јовановић Змај” и „Вук Караџић”.

Табела 1: Табеларни приказ полне структуре испитаника

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Muški	98	49,0	49,0	49,0
Valid Ženski	102	51,0	51,0	100,0
Total	200	100,0	100,0	

У складу са тематиком упитника представљање резултата организовано је на два дела: први део рада бави се лингвистичко-прозодијском анализом ексцерпираних примера и у ту сврху анализирани су акценатогено место, исправност акценатованих облика, присутност хиперкорекције; у другом делу рада анализирани су одговори у вези са ставовима испитаника који су приказани табеларно и графички.

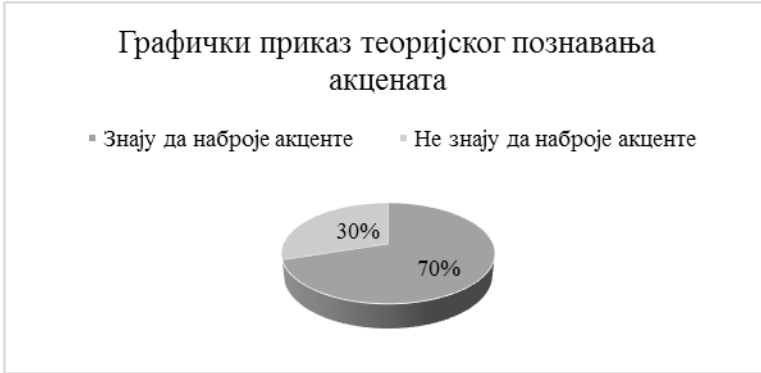
4. Анализа резултата спроведеног истраживања и дискусија

4.1. Анализа ученичких одговора на плану прозодије

Спроведеним истраживањем настојало се утврдити реално знање ученика на теоријском и практичном прозодијском нивоу у два школама на територији косовско-ресавског подручја.

Код првог теоријског питања, у коме је захтевано да се напишу називи акцената у српском језику и прикажу њихове графичке ознаке, примећена је неуједначеност ученичких одговора – већи део испитаних ученика (70%) знао је да напише које врсте акцената постоје у српском језику, али су зато показали изузетно слабо познавање графичких ознака којима се обележавају акценти у српском језику (свега 28%). Уз то, ученици су показали да не познају појам по-стакценатске дужине (19% позитивних одговора).

График 1. Процентуални приказ теоријског (не)познавања акцената

Са друге стране, ученички одговори у погледу практичног решавања задатака представљају драгоцен материјал за лингвистичко тумачење прозодијских појава у језику и настави српског језика. Добијени одговори прилично су уједначени и наводе на следеће закључке:

- Могуће је успоставити корелацију између броја слогова у оквиру речи и њиховог одређивања. Најмањи број грешака се запажа у двосложним речима (*кућа*), док знатно више грешака ученици праве у речима које имају три слога (*ученик*), или више слогова. Такво стање у вези је са њиховим теоријским знањем – ученици веома добро знају да последњи слог никада није акцентован у српском језику и зато немају проблема са акцентованем двосложних речи. Наведени пример (*ученик*), који се јављао више пута код различитих ученика, показује да ученици нису сигурни у одређивању акцентогеног места и у оним речима чији изговор није проблематичан за испитивану језичку плочу (Пецо 1985), и које су ученици читали онако како је очекивано (*џченик*) – поређењем акцентованих примера и прочитаних за потребу акустичке анализе.

У упитнику су се нашле речи и домаћег и страног порекла, те је анализирано и њихово акцентоване од стране ученика. Већи број позитивних одговора забележен је у речима словенског порекла, док је одређивање акцентогеног места било проблематично и у двосложним и у вишесложним речима страног порекла (примери: *балет*, *жетон*, *булевар*, *пародија*, *бајерија*). Од свих наведених позајмљеница, највише потешкоћа у решавању задатака ученици су показали код романизама код којих је изворни акценат на последњем слогу и близак је српском акценту силазне интонације.⁶ Уз то, у косовско-ресавском дијалекту, као једном од староштокавских, постојање силазних акцената ван првог слога карактеристично је и у речима домаћег порекла, па зато овакво стање није неочекивано.

- Анализа ексцерпираних примера упућује на постојање хиперкорекције. Тако, на пример, аналогном према префиксираној форми *пројевати* (са

⁶ У ранијим истраживањима показано је да је и у говору новинара проблематична ретенција циркумфлекса ван првог слога у неким позајмљеницама (Судимац: саопштење на конференцији *Студенти у сусрет науци*, Бања Лука 2013).

краткоузлазним акцентом на *о*) насталој метатонијским преношењем акцента (*пeвaићи*), говорник погрешно акцентује облик *пpочиићaићи* (уместо *пpочишћaићи*) – погрешно из разлога што нема метатонијског преношења узлазних акцената (непрефиксирани облик носи краткоузлазни акценат на првом слогу *чишћaићи*) (PMS 2011).

- Ученици који познају графичке ознаке за обележавање акцената српског језика су већином, уз незнатне грешке, давали тачне одговоре на задатак акцентовања једносложних речи. На узорку од 28% ученика, 80% ученика је тачно урадило задатак – примери као што су *кoћъ*, *дeо* погрешно су акцентовани, али су у корелацији са говорном праксом ученика на косовско-ресавској територији.
- Питања вишег нивоа сложености представљала су препреку и за ученике који су показали одређени ниво знања код претходно описаних задатака. Пре свега, реч је о акцентовању хомографа и хомоформа, приликом чијег решавања је 90% ученика погрешно одговорило на ово питање. Такође, ученици се нису снашли ни код последњег практичног задатка – акцентовања антропонима у номинативу и вокативу једнине – примећено је да ученици међују акценат речи у номинативу једнине и вокативу једнине (*Mâja* : *Mâjo*), што показује неразликовање квалитета акцената (што је према важећем наставном програму предвиђено за изучавање у шестом разреду основне школе).

4.2. Анализа ученичких одговора – ставови према настави прозодије

Други део упитника односио се на испитивање ставова који ученици имају према настави прозодије. Приликом састављања упитника имали смо у виду чињеницу да ставови (као збир нечијих мишљења и уверења) снажно утичу на обликовање појединца и представљају веома битне показатеље (не)успешности наставе српског језика. Више је разлога због којих ученици имају негативан став према часовима акцената и њиховом изучавању – од тежина саме материје, преко традиционалне реализације наставе у школама, до предрасуда стечених на основу поступака наставника и вршњака.

На прву тврдњу (*Часови на којима смо учили о акценци су ми занимљиви*)⁷ 41,5% ученика изјаснило се позитивно, док је 58,5% одговорило негативно. Овакав процентуални распоред упућује на чињеницу да је већи број ученика негативно расположен за учење акцената, али охрабрујуће делује чињеница да је велики број њих позитивно настројен према часовима оваквога типа.

7 У заградама се налазе тврдње из упитника на које су ученици одговарали са тачно/нетачно – дате су оригиналне формулације.

График 2. Графички приказ ставова ученика у вези са занимљивошћу часова

Такав став ученика у вези је са одговорима добијеним на тврдњу да су акценти тешки за учење на коју је 67,5% испитаника одговорило потврдно, чиме је одмах потврђено да природа градива има битну улогу на формирање њиховог става и важна је карика у сагледавању целокупне ситуације.

Анализа ученичких одговора спроведеног истраживања показала је да наставници запослени у два испитиваним школама примењују препоручене методичке поступке, како би заинтересовали ученике и скренули њихову пажњу на једну овакву материју. Према томе, 70% ученика се изјаснило да је наставница својим наступом покушала да отклони предрасуде о акцентима. Да наставница заиста овако поступа и да њен став даје позитивне резултате потврђује чињеница да је 74,5% ученика рекло да старији другови никада нису говорили о акцентима као несавладивој материји.

Марина Јањић у књизи *Савремена настава говорне културе у основној школи* као добар методички поступак на часовима говорне културе (тачније, акцената) истиче да ученике треба кориговати у погрешно изговореним и акценатованим речима у тренутку када се поменута грешка начини (Јањић 2008: 148). Такав поступак практикују и наставници чији су ученици анкетирани, где се од укупног броја испитиваних ученика чак 70% изјаснило позитивно (на тврдњу: *Наставница ме стално исправља када погрешно изговорим одређену реч*).

График 3. Графички приказ одговора ученика у вези са радом наставника

Већи део анкетираних ученика (58,5%) сматра да часови акцената нису занимљиви – претпостављамо да би процена био мањи да наставници у поменим школама користе рачунар и друге савремене вики-алате намење настави фонетике и акцената. У вези са тиме, 80,5% испитаника негативно је одговорило на тврдњу да наставница користи рачунар и друга савремена средства на часовима акцената.

4.3. Иманентна граматика у настави српског језика као начин побољшања наставе прозодије српског језика⁸

Добијени и анализирани подаци у претходном делу овог рада упућују на чињеницу да (између осталог) настава српског језика није на задовољавајућем нивоу, испрва због тога што наставници српског језика не остварују у потпуности циљеве (и задатке) предвиђене наставним плановима и програмима. Наиме, као основни циљеви наставе српског језика истичу се: овладавање основним законитостима прозодијске норме српског стандардног језика од стране ученика на којем ће се усмено и писмено правилно изражавати; развијање љубави према матерњем језику и развијање потребе да се он негује и унапређује; поступно и систематично упознавање граматике и правописа српског језика. Прозодија, као битан језички феномен, представља камен спотицања ученика са простора староштокавских говора, који се од стандардног језичког варијетета разликују

8 У овом раду методичке препоруке за побољшање и унапређење наставе прозодијског система српског језика базирани су на употреби и коришћењу иманентне граматике као једног битног и значајног средства – пре свега, због истраживања спроведеног у школама на косовско-ресавском подручју и очекивано позитивног ефекта њене примене у школама овог региона. Потребно је поменути да се постулати конструктивизма, као једне од водећих педагошких теорија базираној на поставкама Виготског и Пијажеа, морају применити и реализовати на часовима акцената како би се као продукт добило дуготрајно и функционално знање. Конкретном употребом разноврсних иновативних метода, у чијој је основи конкретна употреба језика, наставници морају заинтересовати ученике да заволе часове акцената, јер ће на тај начин научено бити употребљено у животу. Овде, пре свега, мислимо на употребу звучних читанки, коришћење филмских инсерта и аудио-записа који могу послужити за слушање *стандардног говора* и његову репродукцију; свакодневно „стављање” ученика у позицију да чита, глуми и користи живу реч како би савладао све препреке у овладавању ортогонијом.

у погледу непостојања четвороакцентског система. Од важности за наставника српског језика јесте и указивање на разлике у прозодији између локалног и стандардног језика, јер ће једино на тај начин ученици бити свесни лепоте свога дијалекта, али и важности познавања стандарднојезичке норме.⁹

Ниподаштавање дијалекта има два вида – институционализовани и неинституционализовани. Институционализовани срећемо у школи где се деца ретко кад објашњава разлика између стандарда и дијалекта, где се ретко објашњава да је настајање стандарда условљено историјским, социјалним, економским и политичким околностима и да је сваки дијалекат могао у неком другом склопу тих околности да послужи као основа за стандард. Због тога се дијалекат често схвата као *јоѓрешиан* или *ружан*, а не као равноправно средство изражавања које је у неким околностима и једино нормално средство изражавања и општења. Ниподаштавање дијалекта у средствима јавног општења на пола је пута ка институционализованом јер званично донета одлука да се дијалекат не сме користити ни у ком случају, али је незванично правило да га треба увек избегавати (Рајић 1981: 245). Схватање да књижевни (стандардни) језик и дијалекат стоје у односу норме и девијације треба сузбијати правилно организованом наставом српскога језика. На наставнику је да ученицима укаже на то да ниједан дијалекат не треба поистоветити са стандардом – постоје они који су у његовој најужој основици, као и они коју су удаљени од њега. Стандардни језик је наддијалекатски, за који се бирају најпогодније структуре у свим језичким нивоима. Зато је од изузетне важности навикавати ученике да прихватају и уважавају друге без обзира на дијалекатске, националне, верске, родне или сличне разлике. Само онај ученик који прихвати друге такве какви јесу, неће се осећати мање вредним због свога говора, те неће тежити да се издигне из своје животне свакодневнице. Павле Ивић је приметио у каквом се незавидном положају налази говорник са подручја Ниша суочен са српским стандардом: „Две су простране области структуралних разлика које треба да савлада Нишлија приликом усвајања стандардног језика: акцентуација (тачније, прозодија речи) и исказивање падежних односа. Показује се да се, упркос свему, падежни облици и њихова употреба могу некако научити, али да усвајање прозодијске структуре у најбољем случају остаје на пола пута. Акценти се могу изговорити на њиховом новоштокавском месту, али је готово немогуће заменити један акценат системом од четири јединице које се међу собом разликују суптилним особеностима и уз то научити у којој од многих хиљада речи треба употребити коју од те четири јединице” (Ивић 1998: 11–12).

Претходно речено никако не значи да ученици треба да се задовоље тиме што ће се користити само сопственим дијалектом. Важност учења стандардног српског језика остаје неоспорива, јер су стандардни језик и култура говора неопходни и на улици, и у продавници, административним и културним установама (Јањић 2008: 10). Наставник српскога језика мора свакодневно указивати на лепоте стандардног језика и његових дијалеката. Само на тај начин ће предупредити појаву хиперкорекције, која дефинитивно има кретање бумеранга – враћа се у тренуцима када је најмање потребна. Кључ успеха засигурно лежи у рукама наставника, односно у његовој стручности и способности организације наставног процеса да, путем добро осмишљене наставне игре, ученици, који су

9 „Најбољи наставници српског језика” постају „они који се труде да помире дијалекат и књижевни језик повезујући их у нераздвојну целину, у којој сваки од њих има своје место и значај” (Јањић 2004: 423).

у центру наставе, властитим активностима дођу до успеха, односно предупредивања појаве хиперкорекције. За успешније проучавање нормативне граматике потребна су стална проучавања и праћења најчешћих потешкоћа до којих долази у процесу овладавања нормативном граматиком – у овом случају праћењем појаве феномена хиперкорекције – као и откривање различитих начина уз помоћ којих ће се овладати нормативном граматиком.¹⁰ Једна од таквих могућности јесте и коришћење ученикове својствене – иманентне граматике (постојећих језичких компетенција)¹¹. У том смислу, од велике важности за наставника, а поготову за ученика јесте описивање сличности и разлика између иманентне и нормативне граматике, одређивање најчешћих одступања од ње, као и описивање методичких поступака и метода који би требало да допринесу успешном усвајању исте (Алерић 2006: 190).¹² У свему овоме морамо поћи од поштовања ученикове личности, као и његовог емотивног односа према локалном говору. Не само да наставник треба врло пажљиво да говори о локалном говору својих ученика, већ њихово језичко искуство мора бити полазна основа приликом обраде граматичких јединица (Јањић 2004: 410).

Ученици најбрже уче оно према чему имају позитиван став; у овом случају, то је дијалекат којим говоре, те је у изучавање прозодијске нормe најприхватљивије кренути успостављањем разлика између дијалекта и стандардног језика, поштујући притом специфичности говора сваког ученика. Наставник ће свакодневним праћењем и радом са ученицима дефинисати најчешће грешке својих ученика у говору, те правилним приступом¹³ ученике навикнути да се користе језиком поштујући правила стандардног језика. Ученику ће од велике важности приликом учења бити могућност повезивања новог знања са старим, искуственим знањем. Зато је за онога који жели овладати неким новим знањем најбоље да пре или током учења покуша истражити има ли у новом знању онога што је у већој или мањој мери део његовог старог знања и што му је већ познато. Ученик би, дакле, у новом знању најпре морао препознати старо знање, односно развити свест о свом постојећем знању, а затим открити разлику, тј. одредити шта је у новом знању за њега уистину ново. Након што познате елементе учи, може их у већој мери занемарити, а своју пажњу усмерити на оно са чиме се у новом знању сусреће први пут.

10 У свом природном комуникацијском окружењу дете може потпуно изразити без икаквих комуникацијских потешкоћа јер употребљава језик културе којој припада и с којом се идентификује. Међутим, дете наилази на потешкоће када се од њега очекује комуникација не само на другом језику, него и на стандарду. Стандард је у том тренутку за дете такође други, страни језик, с којим се не може поистоветити због његове артифицијелности (Ковачевић – Павличевић Франић 2002: 83).

11 Иманентна граматика јесте граматика неког органског идиома. Не означава јединствену категорију јер постоји више органских идиома, односно више иманентних граматика. Чак ни језички састав једног органског идиома, утемељен на једној иманентној граматичкој, не мора због индивидуалних особина сваког појединца произвести сасвим исти завичајни идиом. Завичајни идиом утемељен на истој иманентној граматичкој код једног појединца може бити остварен на један, а код другог на други начин. Зато иманентна граматика подразумева: део који се подудар са језичким саставом неког завичајног идиома; језичким саставом неког другог, ближег или удаљенијег идиома, с којим појединац долази у додир; део који се подудар са стандардним идиомом, који одговара стандарднојезичкој норми (Алерић 2006: 193).

12 О коришћењу иманентне граматике у настави падежа на подручју призренско-тимочког дијалекта видети у Јањић (2004) или Јањић (2005).

13 Под правилним приступом се пре свега подразумева чињеница да ће наставник у изучавање стандарднојезичке нормe кренути од постојеће језичке компетенције (сваког ученика); другим речима, наставник ће кренути у њено изучавање од онога што је ученику у складу с начелима поступности и зорности (Тежак 1996: 93–110).

5. Закључак

Спроведено истраживање представља покушај проучавања прозодијске норме на једном делу српске језичке териотрије. Захваљујући анализи резултата на лингвистичком плану добијене су корисне смернице и за науку и за оне који се баве планирањем наставе и писањем школских програма.

Анализом ученичких одговора установљено је да тренутна, традиционална настава не даје добре резултате кад аје реч о овладавању прозодијским системом стандардног српског језика. Ученици су приликом решавања теоријских питања у упитнику показали да не знају основна правила акцентовања (само 28% ученика је знало графичке ознаке за обележавање акцената). Одговори на конкретне задатке нису били на задовољавајућем нивоу – највећу препреку представљало је акцентовање хомографа и антропонима (преко 90% негативних одговора), али и уз чињење грешака приликом акцентовања вишесложних речи. Уочено стање наводи на закључак да се теорија учи напамет без икакве практичне примене – описаном стању треба придодати и велики број ексцерпиранх хиперкоригованх облика, који су још једна лоша последица традиционалне наставе у школама.

Са друге стране, експлицитно изнесени одговори у другом делу упитника упућују на чињеницу да ученицима нису занимљиви акценати (сама материја), као ни часови на којима се обрађује садржај, и да су, можда, овакве ставове износили у складу са својим (не)знањем, незаинтересованошћу и одсуством жеље да себи приближе једну овакву материју: да су слику својих часова акцената пренели на папир и унели у своје одговоре. Потребно је све наведене препоруке реализовати, почевши од употребе иманентне граматике, преко примене рачунара и конструктивизма и стављања ученика у први план, како би се ова област српског језика приближила ученицима и постала савладава.

Литература:

- Алерић 2006: М. Аlerić, *Иманентна граматика у овладавању standardнојезичком морфологијом. Lahor 2*. Загреб: Hrvatsko filološko društvo.
- Брборић 1998: В. Брборић, *Језичка култура у наставним плановима и уџбеницима за основн школу у: С. Васић и др. (прир.), Језик и култура говора у образовању*, Београд: Институт за педагошка истраживања и Завод за уџбенике и наставна средства.
- Гарет, Купланд и Вилијамс 2003: Р. Garrett, N. Coupland & A. Williams, *Investigating Language Attitudes: Social Meanings of Dialect, Ethnicity and Performance*. Cardiff: University of Wales Press.
- Дешић 1992: М. Дешић, *Српски акценати с лакоћом*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Ђуровић 1996: Р. Ђуровић, *Оглед о српским акценцима*, Ужице: Културно-просветна заједница.
- Ивић 1998: П. Ивић, Предговор, у: *Пол-Луј Тома, Говори Ниша и околних села* (Српски дијалектолошки зборник XLV), Београд: САНУ и Институт за српски језик.
- Илић 2006: П. Илић, *Српски језик и књижевности у наставној теорији и пракси*, Нови Сад: Змај.
- Јањић 2004: М. Јањић, *Настава падежа у школама на подручју призренско-тимочког дијалекта, Књижевности и језик LI*, 3–4, Београд: Чигоја штампа.

- Јањић 2008: М. Јањић, *Савремена настава говорне културе у основној школи*, Нови Сад: Змај.
- Јањић и Лончар 2014: М. Јањић и А. Лончар Раичевић, Конструктивистички приступ настави прозодијског система савременог српског језика, *Philologia Mediana*. Година VI. Ниш: Филозофски факултет.
- Јокановић Михајлов 2012: Ј. Јокановић Михајлов, *Прозодија и говорна култура*, Београ: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Ковачевић и Павличевић Франић 2002: М. Ковачевић и Д. Павличевић Франић, *Комуникациска компетенција у вишејезичној средини I: prikazi, problemi, putokazi*. Zagreb: Slap.
- Купланд 1985: N. Coupland, Hark, hark, the lark: Social motivations for phonological style-shifting, *Language and Communication* 5, 153–171.
- Купланд 2001: N. Coupland, Language, situation and the relational self: Theorizing dialectstyle in sociolinguistics, In: ECKERT, Penny & John Rickford (ed.). *Style and Sociolinguistic Variation*. Cambridge: Cambridge University Press, 185–210.
- Купланд 2003: N. Coupland, Introduction: Sociolinguistics and globalisation, *Journal of Sociolinguistics*, 7 (4), 365–472.
- Купланд и Бишоп 2007: N. Coupland & H. Bishop, Ideologised values of British Accents, *Journal of Sociolinguistics* 11/1:74–93.
- Лабов 1972а: W. Labov, *Language in the Inner City: Studies in the Black English Vernacular*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Лабов 1972б: W. Labov, *Sociolinguistic Patterns*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Маринковић 1994: С. Маринковић, *Методика креативне наставе српског језика и књижевности*, Београд: Креативни центар.
- Николић 1999: М. Николић, *Методика наставе српског језика књижевности*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Петровачки 2008: Љ. Петровачки, *Методичка истраживања у настави српског језика и књижевности*, Нови Сад: Змај.
- Пецо 1991: А. Песо, *Акценти и дужине у српскохрватском језику*. Beograd: Naučna knjiga.
- Поповић Мавид 1996: М. Поповић Мавид, *Лейоша казане речи*, Бор: Штампарско-издавачко предузеће „Бакар”.
- Рајић 1981: Љ. Рајић, Положај корисника дијалекта у процесу стандардизације говора, *Књижевности и језик*. Година XXVIII. Свеска 3–4. 243–248.
- РМС 2011: *Речник српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Стевановић 1991: М. Стевановић, *Књига о акценци књижевног језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Тежак 1996: S. Težak, *Teorija i praksa nastave hrvatskoga jezika 1*. Zagreb: Školska knjiga.
- Хирага 2005: Y. Hiraga, British attitudes towards six varieties of English in the USA and Britain. *World Englishes*, Vol. 24, No. 3: 289–308.

CONTRIBUTION TO THE STUDY OF THE PROSODIC NORM IN THE ELEMENTARY SCHOOL IN THE AREA OF THE KOSOVO-RESAVA VARIETY

Summary

The paper verifies the degree of knowledge of prosodic norm of Serbian language in primary schools in the territory of Kosovo-Resava dialect. The study was conducted over two hundred students of the seventh and eighth grade in Krusevac primary schools. Students filled out a questionnaire designed by the authors of the work for purposes of research, in order to check the knowledge of the theoretical and practical knowledge of prosodic Serbian language and attitudes towards the mentioned field. The obtained data were analyzed quantitatively by using the SPSS software package 20.0. The results are presented in percentages and in doing so we have tried to establish (in)existence of the correlation between the types of questions, the age and sex of respondents. Unfortunately, the results were not at a high level and showed that teaching accents is a stumbling block in adoption of prosodic norm. The reasons for this state of affairs are many and range from the nature of the course content (students find these contents boring and difficult) to incorrect application of teaching methods by teachers. In the second part, the authors, in addition to specifying the useful methodical instructions for organizing classes of prosodic system, pay special attention to the implementation of the implicit grammar as one of the important ways to overcome perceived problems in teaching accentology in primary schools in the territory of Kosovo-Resava dialect.

Key words: prosodic system, primary school, Kosovo-Resava area, quantitative analysis, implicit grammar

*Nina Sudimac
Aleksandar Novaković*

Стефан Милошевић
Београд

ПРАВОПИСНЕ ГРЕШКЕ РУСКИХ ГОВОРНИКА ПРИ УСВАЈАЊУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

У раду се разматрају правописне грешке руских говорника при усвајању српског језика с циљем да се класификују, опишу и анализирају. Приликом класификовања грешака пошло се од уобичајене поделе грешака у методици наставе страних језика на међујезичке грешке, које изазива деловање интерференције, и унутарјезичке грешке, настале услед непознавања унутарсистемских односа у језику који се усваја. Међујезичке грешке даље се могу класификовати према узроку интерференције, па се тако издвајају грешке изазване недиференцијацијом, супердиференцијацијом и реинтерпретацијом. У корпусу преовлађују међујезичке грешке, а због сличности руске и српске графиције, највећи број међујезичких грешака изазива реинтерпретација, јер су српско и руско писмо слични у структурном погледу, али одређени елементи система имају различите функционалне вредности, што и узрокује грешке.

Кључне речи: правописне грешке, интерференција, руски као матерњи језик, српски као страни (инословенски) језик

1. Увод

Под појмом правописа обично се подразумева општеусвојени систем правила писања речи и употребе знакова интерпункције у једном језику (Раичевић 2011: 128). Сваки правопис чини прописан скуп графема, тј. словних знакова и знакова интерпункције, као и низ правила за њихово комбиновање приликом писања (Бугарски 2009: 148).

Учење и матерњег и страног језика обично започиње од графиције, односно упознавања ученика с инвентаром графема којима се могу изразити гласови одређеног језика. С друге стране, за разлику од наставе матерњег језика, правопис се у настави страних језика ретко издваја у засебну област, јер се усвајање правописних правила обично врши у склопу наставе фонетике на нижим нивоима усвајања језика, а на вишим у склопу стицања навика читања и писања састава (Раичевић 2007: 113–114).

Како се правописне грешке често јављају при усвајању српског као страног језика, сматрамо да је потребно дати њихову класификацију и опис, што би могло помоћи наставницима при отклањању ученичких грешака, али и у предвиђању места у правописном систему на којима се оне појављују.

2. Предмет рада

Предмет рада чине правописне грешке руских говорника при усвајању српског језика. Иако руски и српски језик припадају истој језичкој породици и користе блиске графичке системе засноване на ћирилици, у корпусу се јавља знатан број грешака што условљава потребу њиховог објашњавања и класификовања.

Као грађа за описивање правописних грешака послужиће нам корпус грешака¹ који чине два дела. У први део корпуса ушле су грешке руских емиграната у Краљевини СХС/Југославији, које су већим делом ексцерипиране из преписке Александра Белића, а нешто мањи број примера из преписке Георгија Острогорског из Архива Српске академије наука и уметности. Други део корпуса чине грешке начињене на тестовима у Центру за српски као страни језик на Филолошком факултету у Београду у периоду од 2006. до 2012. године. Стварање таквог корпуса условљено је потребом да се обједини материјал, на основу чије анализе би се могли извести закључци о природи правописних грешака руских говорника. Као недостатак корпуса у хронолошком погледу може се сматрати недостатак примера из друге половине XX века.

3. Класификације грешка у методици наставе

У методици наставе постоје различити типови класификације грешака. Осим нивоа на ком се јављају (ортоепске, ортографске, граматичке, семантичке, говорне, стилске, итд.), грешке се најчешће класификују према узроку настанка на међујезичке (интерлингвалне) које настају услед деловања интерференције матерњег језика, односно негативног трансфера његових језичких особина, и на унутарјезичке (интралингвалне), које настају услед недовољног познавања правила и системских односа језика који је предмет усвајања, као и грешке узроковане неадекватним наставним поступцима (Раичевић 2011: 32).

Како преношење особина матерњег у страни језик има различите појавне облике и узроке, тако се и грешке изазване интерференцијом могу класификовати на три уже групе зависно од узрока:

- грешке изазване недиференцијацијом (настају када ученик не разликује у страном језику оне језичке особине које ни у матерњем нису разликовне природе);
- грешке изазване супердиференцијацијом (настају када ученик уноси у страни језик особине које му нису својствене, али постоје у матерњем језику);
- грешке изазване реинтерпретацијом (настају када одређене језичке особности постоје и у матерњем и у страном језику, али их ученик интерпретира на начин карактеристичан за матерњи језик); (Кончаревић 2004: 86)

Поред наведених типова грешака, у методичкој литератури могу се срести и другачије класификације грешака. Тако се према узроку настанка како међујезичких, тако и унутарјезичких грешака могу издвојити још и:

- грешке регулације (настају када се изузетак покушава прилагодити правилу);
- грешке аналогije (настају када се један облик гради по узору на други за кога важе друга правила грађења);

1 Корпус је састављен за потребе израде мастер рада *Типологија разлика између руског и српског језика (на материјалу грешака руских говорника при усвајању српског језика)* одбрањеног на Филолошком факултету 31. јануара 2014. године.

- грешке хиперкорекције (настају када се одступање од правила преноси и на случајеве када нема одступања);
- грешке симплификације (огледају се у поједностављивању компликоване језичке структуре);
- грешке лексичко-семантичке контаминације (настају сливањем двају блиских семантичких појмова у један);
- грешке пермутације (огледају се у замени места одређених елемената);
- грешке омисије (испуштање нормативно обавезног елемента говорне структуре); (Дурбаба 2011: 210–211)

При класификацији правописних грешака руских говорника руководићемо се наведеним критеријумима, при чему ће полазна подела бити на међујезичке (интерлингвалне) и унутарјезичке (интралингвалне) грешке у оквиру којих ће се даље издвајати ужи типови грешака у тежњи да се ближе опишу и објасне.

4. Класификација и опис правописних грешака

4.1. Међујезичке (интерлингвалне) грешке

4.1.1. Грешке изазване недиференцијацијом

У грешке изазване недиференцијацијом спада мешање графема /ч/² и /ћ/, односно /ц/ и /ђ/. На пример:

- (1) *Герба Михаило – његова кћер Јелена удаџа за љосџ. Карџова, који ради у својству *црџаћа са џлаџом од 900 динара месечно. (14386/III2534)³ (ум. црџача)*
- (2) *Неустџрашџва *рећ џраџи велика дела и јунаке: родољубе, хуманисте, џлеменисте људе, хероје... (Ц1) (ум. реч)*
- (3) *Већ сам заврџила школу, џде сам била један од најбољих *џака. (Ц1) (ум. џака)*

Дата грешка пермутације објашњава се непостојањем графема /ћ/, /ц/ и /ђ/ у руском језику (и њима одговарајућих гласова), док се графема /ч/ у руском језику користи за обележавање гласа сличног српском [h]. Непостојање датих графема у руском језику изазива и њихово неразликовање у српском, а грешка употребе графеме /ћ/ на месту /ч/ може се тумачити и као грешка настала услед реинтерпретације због придавања фонетске вредности графема типичне за руски језик. Такође, та грешка може упућивати и на грешку на ортоепском плану.

4.1.2. Грешке изазване супердиференцијацијом

Супердиференцијација условила је грешке у бележењу меких сонаната [л'] и [н'] за које су српском постоје посебне графеме (/љ/ и /њ/) док се у руском зависно од фонетског окружења обележавају на различите начине (уз помоћ

2 Косим заградама, /а/, означававају се графеме, а угласим, [а] – гласови.

3 При навођењу примера, ексцепираних из архивске грађе, прво се наводи број фонда, а затим сигнатура архивске јединице.

вокалских графема /e/, /и/, /ја/, /ю/, или пак, /ь/ ако после њих следе консонанти). Тако се сонанти [л'] и [н'] по аналогiji бележе на начин карактеристичан за руски правопис:

(4) *Водитије рачуна: није *дозвољена ни једна реч с њуним уситиима, ни један жестит с ножем и виљушком у руци.* (Б1) (ум. дозвољена)

(5) *Једино понекад је било шешко *них оштерити да уоитије оду на ше састанке.* (Ц1) (ум. њих)

У вези са обележавањем меких сонаната [л'] и [н'] у корпусу се среће и супротна грешка када се они обележавају у речима где их фонетски нема. На пример:

(6) *Извешитени о шоме, у иприсуштитву званичних предстваника власити, индигниране ипровидним иншеницијата Државне комисије за руске *избежлице, са озорчењем осуђујемо и иоричемо неиситинитије изјаве и...* (14386/III2610) (ум. избежлице)

(7) *Сирмијум је никао на уићу Бошуија у Саву, на *јужњим обронцима Фрушке горе, у 1. веку.* (Ц1) (ум. јужним)

Овакве правописне грешке могу бити одраз погрешног изговора, јер се у руском језику сугласници изговарају меко ако се нађу испред вокала [и], те је на тај начин ортоепска грешка нашла свој израз на правописном плану.

4.1.3. Грешке изазвне реинтерпретацијом

Реинтерпретација изазива бројне правописне грешке, почев од графичког нивоа. Тако се по аналогiji с руском азбуком обележавају поједине графеме којих у српској ћирилици нема. На пример:

(8) *Иван Сергејев, конитр. ипроф. *Државне мушке учитиелске школе.* (14386/III2643) (ум. Д)

(9) *Дечак је нашао новчаник у *снежу.* (Б1) (ум. Д и г)

Графема /D/ постоји и у српском језику, али се користи у латиничном писму, а мешање двају писама ортографска норма најстроже забрањује.

Следећа група грешка изазваних деловањем реинтерпетације тиче се обележавања сонанта [j]. Дати сонант постоји у оба језика, али док се у српском он обележава графемом /j/, у руском постоји читав низ начина да се он обележи. Осим графеме /й/, дати сонант се може означити и графемама /e/, /è/, /ю/ и /я/, али за разлику од графеме /й/ оне означавају сонант [j] у групи с вокалима [э], [о], [у] и [а]. Тако се у неким примерима у корпусу сонант [j] по аналогiji бележи по правилима руског правописа:

(10) *Почињући од 1920. год., *заедно са рускима избежлицата нашили су жоститримитиво на шеришорији браитског Сртског народа...* (14386/III2558) (ум. заједно)

У корпусу су много ређе забележене и супротне грешке, када се сонант [j] бележи тамо где га фонетски нема. На пример:

(11) *Ево већ *гванаяесити година, шитио служим у финансијској конитроли.* (14386/IV932) (ум. гванаяесити)

Та грешка може нас упутити на то да руски говорници сонант [j] правилно изговорају у међувокалском положају, али га под утицајем свог правописа не обележавају.

На грешке у обележавању сонанта [j] утичу и различите вокалске промене у руском и српском језику. У руском језику јота се губи ако се нађе у положају између два вокала, од којих је други [и], док се у српском језику чува у интервокалском положају ако се на првом месту нађу вокали [а], [е] или [о]. Та разлика условила је следеће грешке:

(12) **Троица шети по парку*. (Б1) (ум. *тројица*)

(13) *Данас сам прочитао у новинама, да *стџоитџе на челу државне комисије, која љружа љомоћ руским емигранџима...* (14386/IV932) (ум. *стџојиџе*)

Како се у тим положајима сонант [j] у руском језику губи, може се претпоставити да га руски говорници не изговарају у српском, што се одражава и на правописном плану.

Реинтерпретација изазива и грешке у обележавању резултата једначења сугласника по звучности. Будући да се руски правопис заснива на морфемском принципу, у њему се све морфеме обележавају без означавања фонетских промена на граници морфема. С друге стране, српски правопис је фонетски, што значи да се тежи обележавању свих фонетских промена уз одређене изузетке. Та разлика условила је две врсте грешака – грешке аналогije у случајевима када се не обележавају резултати једначења по звучности, или пак, грешке регулације, када се једначење обележава чак и у оним примерима где се не врши:

(14) *Молимо Вас, мноџоџоитџовни Госџодине, да не *одкажеџе љримџиџи уве-рење у одличном џоитџовању и оданосџи*. (14386/III1558) (ум. *оџкажеџе*)

(15) *Ја највише волим да израм *фџуџбал*. (А1) (ум. *фудбал*)⁴

(16) *Воде се лаки разџовори, не џочџњу се *џеџке џеме*. (Б1) (ум. *џешке*)

Реинтерпретација условљава и грешке у интерпункцији. Тако се по правилима руске интерпункције не ставља тачка после редног броја, што изазива грешке у српском:

(17) *Уџисана сам на Медиџински Факулџетџ Беоџрадскоџ универџитџета окџобра *1926 џодине. Првоџа јуна *1931 џодине дала сам обавезу да џу за џодину дана заврџиџи Факулџетџ, али...* (14386/III2581) (ум. 1926./1931.)

Такође, по правилима руског правописа зарез се пише испред свих везника који уводе зависне реченице. У српском је употреба зареза обавезна само у инверзији, док је при уобичајеном реду речи употреба зареза факултатива. Али испред везника изричних реченица зарез се не обележава, а такви примери се сређу у нашем корпусу:

4 Поред овог примера, и у списима руских емиграната сређу се примери у којима се обележава једначење сугласника по звучности, где се према данашњој норми они не обележавају. На пример: *Дџужни смо да мењамо само оно џиџо се евенџуално џоказало као џоџреџно или као сасвим не-џраџџично, а у свему остџалом, џџ. у оно џиџо *џреџсџавџа само миџење џојединаца...* (14386/III1989ж); **џреџседџик Државне Комисије је џ. Белиџ, џрофесор у Беоџраду и од џеџа, како ми џиџу из Беоџрада...* (14386/IV934). Међутим, дате примере нисмо уврстили у типологију грешака, јер је у време када су писани ови редови овакво писање било исправно према тада важећем Белићевом правопису.

- (18) *Као образован човек не би могао уо^ии^ие*², да шежим за званичнимом службом, али је посреди борба за о^ис^ианак. (14386/IV932)*

4.2. Унутарјезичке (интерлингвалне) грешке

Корпус бележи и значајан број унутарјезичких грешака насталих услед недовољног познавања унутарсистемских односа српског правописа. Најчешће настају због недовољног познавања односа ћирилице и латинице. Тако се често два писма користе паралалено у истом тексту, што српска правописна норма најстроже забрањује. На пример:

- (19) *Он има пети к^хери *и два сина. (A2) (ум. и)*
- (20) *Све^илије је на површини мора, *певају ле^ие пи^ице шарених крила. (Ц1) (ум. певају).*

Такође, срећу се и примери интерференције латинице на ћирилицу, па се латинични диграми /lj/ и /nj/ срећу и приликом коришћења ћирилице:

- (21) *Радила је ју^тарњу гимна^тику *размиш^лјавиши о плановима за овај дан. (Б1) (ум. размиш^лјавиши)*
- (22) *Ш^та да се о ост^иалим чудесима каже? – риба која је говорила о сјају *Гор^нје^г све^та, ти^ц би нај^чешће губила дах. (Ц1) (ум. Гор^нје^г)⁵*

И, на крају, употреба дијакритичких знакова у латиничним графемама изазива велики број грешака омисије и пермутације приликом коришћења латинице:

- (23) *У циљу формирања потребних кадрова и с обзиром на недостатак расположивих стручних снага од нај^веће *важности било би упутити на рад у Византолошки Институт као стипенди^сте неколико (3-4) вредних и талентованих студената. (14557/1287) (ум. важности)*
- (24) *Јако сам *за^хвална Богу на овом путовању! (Б2) (ум. за^хвална)*
- (25) *По миш^лјенју еколога, ово је нај^лепше реч^но острво и Европи. (Б1)*

5. Закључак

На основу увида у стурктуру грешака руских говорника на правописном плану долази се до закључка да су заступљеније међујезичке грешке, при чему је реинтерпретација најчешћи извор интерференције. Та околност и не чуди будући да руски и српски језик користе сличан графички систем, али се употреба одређених графема разликује на функционалном плану, што и изазива појаву грешака. Осим тога, значајан извор грешака представља и разлика у принципима на којима се заснивају руски и српски правопис. Руски правопис, заснован на морфемском принципу, ствара значајну базу за настанак грешака приликом усвајања српског правописног система који се заснива на фонетском принципу.

5 Мешање писама и преношење латиничних диграма у ћирилицу констатује у својој анализи и М. Дешић код говорника других језика (2016: 127).

Унутарјезичке грешке најчешће се срећу приликом коришћења латинице. Осим мешања двају писама, често долази и до неправилног означавања дијакритичких знакова, или пак, до преношења графема из латинице у ћирилицу. Истовремено, у корпусу нису забележени примери који показују интерференцију ћирилице на латиницу. Анализирајући природу таквих грешака, може се доћи до закључка да је ћирилица много функционалније писмо за усвајање српског језика, јер у свом инвентару нема дијакритичке знакове и диграме, а на графичком плану даје јаснију представу о разликовању одређених графема које представљају тешкоћу за руске говорнике (/ч/, /ћ/, /ц/, /ђ/), што, осим правописа, може допринети лакшем и бржем савладавању изговора. Стога ћирилицу треба дати предност у настави и при састављању уџбеника српског као страног (инословенског) језика.

Одређене грешке на правописном плану могу упућивати и на грешке на ортопеском плану, што нисмо у прилици и да потврдимо, јер је коришћени корпус искључиво писане природе. То оставља простора за нова истраживања грешака руских говорника при усвајању српског језика на правописном и другим језичким нивоима која би допринела наставној пракси и развоју методике српског као страног (инословенског) језика.

Извори:

Архив Српске академије наука и уметности:

фонд бр. 14386: Александар Белић;

фонд бр. 14557: Георгије Острогорски;

Центар за српски као страни језик на Филолошком факултету у Београду:

Тестови полазника чији је матерњи језик руски, рађени у периоду од 2006. до 2012. године (према нивоима Заједничког европског оквира за живе језике од А1 до Ц2);

Литература:

Бугарски 2009: R. Bugarski, *Pismo*, Beograd: Ćigolja štampa

Дешић 2016: М. Дешић, Ортографија и ортоегија у српском као страном језику, у: Весна Крајишник (ур.), *Српски као страни језик у теорији и пракси III*: тематски зборник радова, Београд: Филолошки факултет, Центар за српски као страни језик, 125–130.

Дурбаба 2011: О. Дурбаба, *Теорија и пракса учења и наставе страних језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства

Кончаревић 2004: Савремена настава руског језика (садржаји, организација, облици), Београд: Славистичко друштво Србије

Раичевић 2007: В. Раичевић, *Опшћа методика наставе словенских језика у инословенској средини*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства

Раичевић 2011: В. Раичевић, *Речник лингводидактичке терминологије*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства

ОРФОГРАФИЧЕСКИЕ ОШИБКИ РУССКОГОВОРЯЩИХ ПРИ ОСВОЕНИИ СЕРБСКОГО ЯЗЫКА

Резюме

В статье рассматриваются орфографические ошибки русскоговорящих при освоении сербского языка в целях их классификации, описания и анализа. При классификации ошибок исходит из типичного в методике обучения иностранным языкам разделения на межъязыковые ошибки, вызываемые интерференцией, и внутриязыковые ошибки, возникающие из-за недостаточного знания внутрисистемных отношений языка, который является предметом освоения. Межъязыковые ошибки могут дальше классифицироваться на основании критерия причины возникновения интерференции. Таким образом выделяются ошибки, вызванные недифференциацией, супердифференциацией и реинтерпретацией. В нашем корпусе преобладают межъязыковые ошибки, а из-за схожести русской и сербской графии, чаще всего ошибки вызывает реинтерпретация, ибо русская и сербская графия похожи на структурном плане, но у определенных элементов системы различная функциональная роль, что и является причиной возникновения ошибок.

Ключевые слова: орфографические ошибки, интерференция, русский как родной язык, сербский как иностранный (инославянский) язык

Стефан Милошевич

Светлана Тодоровић¹*Београд*

УПОТРЕБА ПОЈМОВНЕ МЕТАФОРЕ У УСВАЈАЊУ НОВИНСКЕ ЛЕКСИКЕ У НАСТАВИ ЕНГЛЕСКОГ ЈЕЗИКА

Овај рад има за циљ да провери ефикасност подучавања и усвајања вокабулара новинских наслова и новинских текстова у енглеском језику путем когнитивно-лингвистичког приступа. У вези с тим, истраживање је укључивало представљање вокабулара ученицима разврстаног по основним когнитивним схемама/паровима (у овом случају горе–доле) и разјашњавања метафоричности појединих речи. Овим методом обрађивана је поменута лексика са 35 ученика трећег разреда гимназије током два месеца. Представљен им је појам метафоре и објашњена метафоричност високофреквентних речи новинске лексике. Увођење ученика у проблематику било је постепено, а након тога уследила је писмена и усмена евалуација.

Кључне речи: појмовна метафора, новинска лексика

1. Увод

Подучавање ученика средњошколског узраста новинској лексички, а преваходно криптичним новинским насловима показало се, са дидактичке тачке гледишта, као један веома захтеван подухват. У оквиру истраживања спроведена је анкета у којој су ученици одговарали на питања у вези са учесталости читања новина на енглеском језику и опште информисаности. Већина ученика се изјаснила да не прати никад или готово никад актуелности у држави и свету, а да новине на енглеском језику и не познаје.

Очигледна је била изузетна незаинтересованост ученика за наставну јединицу у вези са новинским насловима и новинама у Енглеској. Често је било неопходно продужити планиране временске оквире како би одређена наставна јединица била савладана, а резултати евалуације оваквих наставних јединица значајно су одступали од резултата других типова наставних јединица.

Основни циљ спроведеног истраживања био је да се емпиријским путем установи да ли постоји оправданост и могућност укључивања појма метафоре као средства за боље савладавање лексичких јединица. У истраживању је учествовало 35 ученика трећег разреда гимназије друштвено-језичког смера, док су друга два одељења била контролне групе. У плану и програму овог смера у трећем разреду недељни фонд је пет часова енглеског језика, тако да је сама наставна јединица овим приступом, укључујући и часове евалуације, обухватила 40 часова од 45 минута.

С обзиром на чињеницу да је новинска лексика страна ученицима, покушали смо појам метафоричности приближити ученицима кроз различите типове вежбања. Писменим тестирањем и усменим испитивањем проверавано је усвајање значења. Циљ провере био је компаративне природе са усвајањем лексике друге контролне групе, али и да испита ретенцију и ниво усвајања обрађеног

1 stodorovic@gmail.com

вокабулара. У тестирању су коришћена вежбања и питања отвореног типа, где ученици треба да кроз разумевање/неразумевање дате реченице дају своју интерпретацију исте. На основу њихових одговора закључиће се у којој мери овакав педагошки приступ доприноси учењу вокабулара, конкретно вокабулара новинских текстова, и отвориће се питање у којој мери се може користити у учењу не само разноврсног вокабулара, већ и неких граматичких структура (нпр. предлога, морфолошких структура, употребе чланова итд).

2. Теоријски оквир

2.1. Теорија појмовне метафоре

Сам термин појмовне метафоре у потпуности је непознат ученицима средњих школа, односно гимназија. Они се са појмом метафоре сусрећу у настави српског језика, где им се она дефинише као једна од неколико стилских фигура, односно реторичких средстава. Померање појма из овог домена у централно, те умногоме значајније место њихове перцепције, свакако је један од првих корака у методици наставе. Подучавање језика ослањајући се на когнитивнолингвистичке парадигме умногоме се разликује од такозваних уобичајених, традиционалних метода подучавања. У средишту је човек, односно, у овом случају ученик и његово процесуирање појмовних механизма.

Лејкоф и Џонсон (1980: 3) поставили су темеље когнитивне лингвистике теоријом појмовне метафоре и метонимије. Ова теорија се, између осталог, темељи на изједачавању појмовног механизма човековог размишљања и деловања са механизмом комуникације. Језик је, заправо, суштински показатељ управо тог механизма. Знање о свету као таквом јесте нужно како би лексема била не само правилно употребљена, већ и правилно процесуирана, односно схваћена (Жиц-Фукс 1991: 75-76). Примарно је истаћи ученицима да појмовне метафоре обликују свакодневну комуникацију, као и човеково мишљење и делање, те се могу користити и као алатке за лакше разумевање текста. Појмовна метафора је много више од језичког феномена или реторичког средства. Њена централна позиција у комуникацији потврђује фундаментално когнитивни феномен (Лејкоф и Џонсон 1980: 5).

У оквиру истраживања, ученицима се првобитно предочава термин појмовне метафоре, односно разумевања једне идеје појмовног домена у односу на другу. Као илустрацију наводимо схватање количине у смислу усмерења, нпр. „цене расту”. Из овог теоријског начела проистиче и подела појмовне метафоре на структурне, просторне и онтолошке (Лејкоф и Џонсон 2006).

Код структурних метафора изворни домен пружа структуру, односно оквир циљном домену. Реченица попут *He has a wealth of ideas* уоквирује концепт идеје са концептом пара, те се базира на појмовној метафори ИДЕЈА ЈЕ НОВАЦ (2006).

Кад је реч о просторним метафорама, оне наша основна искуства из просторног домена умећу у апстрактни когнитивни модел. Бројни су примери који илуструју просторне метафоре и управо је на њих стављен акценат у истраживању. Већина наших фундаменталних концепата организовани су у оквиру једне или више просторних метафора (2006). Такође је битно истаћи да свака просторна метафора у себи поседује извесну систематичност, односно уоквирује кохерентни систем а не насумичну групу идеја. Примери попут HAPPY IS UP, HEALTH IS UP, ALIVE IS UP и CONTROL IS UP потпадају под појмовну метафору GOOD IS UP (2006).

Онтолошким метафорама се начини гледања на идеје, активности, догађаје или емоције објашњавају као супстанце и ентитети; нпр. у исказу *He falls into depression* употребљена је онтолошка метафора STATES AS CONTAINERS (Лејкоф и Џонсон 2006: 31).

2.2. Проблем новинске лексике

Новински текстови изузетно су обојени полисемичношћу и метафоричношћу. Функција новинског текста и управо она која и има превагу јесте она која у први план ставља читаоца, те је можемо одредити по Јакобсоновој категоризацији (1960) и као апелативну и конативну, усмерену на субјективизацију поруке.

Полази се од хипотезе да је употреба метафоре у наставном процесу обраде новинских текстова веома користан секвенцијални процес идентификовања израза којег прати разумевање, асимилација и затим примена метафоричких израза. Када ученици идентификују различите језичке изразе које обухвата изворни домен у односу на циљни домен, могу далеко боље да асимилују основне схеме, а затим и да их користе.

Овај процес такође подразумева упознавање ученика са културном позадином која ће им омогућити да открију истакнуте функције које се односе на изворне и циљне домене појмовне метафоре и превазиђу тешкоће изазване недословношћу новинске лексике.

Значај наслова као носиоца субјективне, криптичке поруке је многострук. Наслови, наиме, имају разнородне функције, као што су привлачење пажње, сумирање и метафоричност ради криптичности. Колер (2004) истиче да метафоричним насловима новинари дефинишу теме, фаворизују концептуализацију стварности и убеђују читаоце.

2.3. Пресек досадашњих истраживања

Теорија појмовне метафоре има своју примену у настави. Из обиља истраживачких радова искристалисале су се две тенденције: прва се тиче подизања свести о метафоричким компетенцијама а друга упоређивања метафора у различитим језицима.

1. Метафоричке компетенције или свест о метафорама

Фокус истраживања која се заснивају на развијању свести о метафорама код ученика је на идентификовању метафора и развијању такозваних метафоричких компетенција код истих. Бројни су радови указивали на њен значај (в. нпр. Александер 1983; Лоу 1988; МекЛенан 1990, 1994; Хеч и Браун 1995).

Александар (1983) истиче да ученици треба да буду свесни појмовних метафора, али такође и свесни степена њиховог прожимања у језику. Имајући то све у виду, треба радити на силабусу који би укључивао рад на метафоричким компетенцијама.

Хеч и Браун указују на свеопште прожимање метафора и дефинишу је као когнитивни и социјално семантички процес (Хеч и Браун 1995: 86). Метафора успешује разумевање једног појма у оквиру другог појма.

Лазарова (1996) истиче у први план културну димензију метафора које ученици треба да буду свесни ако желе да разумеју смисао метафора.

Литлморова (2001а: 461) дефинише и истиче четири компоненте: начин на који се метафоре стварају, способност и брзину проналажења метафора и тачност интерпретације метафора. Она тврди да метафоричка интелигенција може у значајној мери да допринесе процесу учења језика и сугерише низ техника које наставници могу да искористе у учионици (2001б).

Кевечеш и Шабо (1996: 351) дају следеће објашњење:

„Одговор може бити да људе треба учинити свесним метафоричког приступа пре него што га ставе у употребу. Пасивно постојање метафоричке мотивације, то јест само присуство појмовних метафора у уму, не може да буде довољно за њихово активно коришћење у учењу страног језика. Ученицима ће бити потребно предочити појам појмовних метафора на експлицитан начин, пре него што могу да користе стратегију употребе метафора и откривања нових у страном језику.”

Једно од кључних истраживања које је спровео Кевечеш, а чији су резултати објављени 2002. године, било је истраживање усвајања идиоматских израза, чији су резултати показали да је 25% већа успешност усвајања вокабулара уз ослањање на појмовну метафору, него при простој меморизацији лексичких јединица.

МекЛенан у радовима из 1990. и 1994. истиче да учионица захтева озбиљну посвећеност метафори. Треба јој посветити експлицитну пажњу јер је она саставни део комуникације (МекЛенан 1990).

2. Кореспонденције између L1 и L2

Фокус тенденција које су се за заснивале на кореспонденцијама између L1 и L2 је на контрасту и упоређивању метафора у различитим језицима. Мос (1992) показује како се метафоре подударaju у енглеском и шпанском језику, у академском дискурсу и дискурсу трговине. Деигнан и сарадници (1997) истражују кореспонденције између енглеског и пољског такође на пољу економије, а Чартерис-Блек и Енис (2001) анализирају метафоре у финансијским извештајима на шпанском и енглеском језику и уочавају велики број заједничких појмовних метафора.

3. Методологија

Сам рад на метафоричком приступу обраде наставне јединице трајао је два месеца. Сви ученици који су учествовали у истраживању били су ученици трећег разреда гимназије друштвено-језичког смера. Они који су имали предавања о метафорама и радили активности везане за метафоре били су једна наставна, експериментална група. Другој групи ученика другог разреда наставник није дао никакав увид у о метафору, те је наставној јединици приступљено традиционалним методама. Обрађиван је корпус лексике из књиге *Solutions, Oxford, прво издање*. Евалуација која је уследила дала је резултате који су показали да је прва група била успешнија за 10% у оценама на тестовима знања.

Први корак у наставном процесу за прву групу био је дефинисање метафора, циљног и изворног домена и преноса. Изузетна пажња се посветила самим примерима просторних метафора. Професор је ученицима дао неколико примера просторних метафора и питао их како би објаснили метафоричке преносе.

Кроз појашњавање појмовних метафора и схеме горе–доле ученицима је предочена листа просторних појмовних метафора (Лејкоф и Џонсон 2006: 15–18).

HAPPY IS UP; SAD IS DOWN

Примери којима је концепт предочен ученицима су следећи: *I'm feeling up. That boosted my spirits. My spirits rose. You're in high spirits. Thinking about her always gives me a lift. I'm feeling down. I'm depressed. He's really low these days. I fell into a depression. My spirits sank.*

MORE IS UP; LESS IS DOWN

The number of books printed each year keeps going up. His draft number is high. My income rose last year. The amount of artistic activity in this state has gone down in the past year. The number of errors he made is incredibly low. His income fell last year. He is underage. If you're too hot, turn the heat down.

GOOD IS UP; BAD IS DOWN

Things are looking up. We hit a peak last year, but it's been downhill ever since. Things are at an all-time low. He does high-quality work.

VIRTUE IS UP; DEPRAVITY IS DOWN

He is high-minded. She has high standards. She is upright. She is an upstanding citizen. That was a low trick. Don't be underhanded. I wouldn't stoop to that. That would be beneath me. He fell into the abyss of depravity. That was a low-down thing to do.

HAVING CONTROL OR FORCE ARE UP; BEING SUBJECT TO CONTROL OR FORCE IS DOWN

I have control over her. I am on top of the situation. He's in a superior position. He's at the height of his power. He's in the high command. He's in the upper echelon. His power rose. He ranks above me in strength. He is under my control. He fell from power. His power is on the decline. He is my social inferior. He is low man on the totem pole.

STATUS IS UP; LOW STATUS IS DOWN

He has a lofty position. She'll rise to the top. He's at the peak of his career. He's climbing the ladder. He has little upward mobility. He's at the bottom of the social hierarchy. She fell in status.

RATIONAL IS UP; EMOTIONAL IS DOWN

The discussion fell to the emotional level, but I raised it back up to the rational plane. We put our feelings aside and had a high-level intellectual discussion of the matter. He couldn't rise above his emotions.

CONSCIOUS IS UP; UNCONSCIOUS IS DOWN

Get up. Wake up. I'm up already. He rises early in the morning. He fell asleep. He dropped off to sleep. He's under hypnosis. He sank into a coma.

HEALTH AND LIFE ARE UP; SICKNESS AND DEATH ARE DOWN

He's at the peak of health. Lazarus rose from the dead. He's in top shape. As to his health, he's way up there. He fell ill. He's sinking fast. He came down with the flu. His health is declining. He dropped dead.

FUTURE EVENTS ARE UP (and AHEAD)

All up coming events are listed in the paper. What's coming up this week? I'm afraid of what's up ahead of us. What's up?

Прво вежбање провере усвојених метафора захтевало је од ученика да различите примере реченица разврстају у коверте са називима предочених просторних метафора. Поред већ горепомнутих примера, сви примери који су коришћени у вежбањима на часовима преузети су из књиге и радне свеске *Solutions, Oxford, прво издање*.

My interest in science was sparked while I was at grammar school.

У оваквој реченици, ученицима су дате инструкције да обрете пажњу на глагол *spark*. Објашњено им је да овај глагол значи потпиривати, односно започети ватру. Ватра у овом случају представља негативни феномен, те се овај глагол ис-

кључиво користи у негативном контексту, односно у колокацијама са негативним дешавањима.

I place even higher demands on myself to strive to the top.

TO STRIVE TO THE TOP is TO GO UP је једна од просторних метафора која се предочава ученицима.

This rain is bringing me down.

To bring sb down је један у низу фразалних глагола који садржи речцу DOWN. Ученицима може да се зада задатак да се сете још сличних фразалних глагола и да их дефинишу.

TO DEPRESS IS TO GO DOWN.

A sudden rise in fuel has caused riots.

Rise in свакако асоцира на тренд пораста. A rise is an UPWARD TREND; TO RISE IS TO GO UP.

As she got older, her health deteriorated.

Deteriorate IS TO GO DOWN; TO BECOME WORSE IS TO GO DOWN; TO DECLINE IS TO GO DOWN; TO GO DOWN IS DOWN.

I was promised a big pay rise.

A rise у овом случају нема исто значење као у горњем примеру па се ученицима кроз примере ове врсте додатно појашњава полисемичност речи.

Ученицима је дата слобода да на свој начин и својим речима објасне изведене речи. Инструкције су биле од пресудне важности како би се ученици усмерили на речи односно фразе које поседују метафоричност. Такође је било битно указати ученицима на изворни и циљни домен сваког израза све у циљу развијања њихове метафоричке компетенције. Показало се да ученици без великих проблема могу не само да идентификују циљне изразе већ да их својим речима и објасне.

Затим је уследило дефинисање полисемије и израза пренесеног значења. Поново се приступило објашњавању страног израза ученицима. У лингвистици, полисемија означава вишезначје, односно својство речи да имају више значења. Професор је направио тематску категоризацију таквих речи и глосар високофреквентних лексичких јединица и тражио њихову једнојезичну дефиницију.

Пресек израза је био следећи. Кад је реч о циљним доменима, категорисани су изрази у четири групе.

1. Изрази који укључују делове тела: глава, лице, ноге, руке, леђа, кости, рамена, итд.;
2. Изрази који се односе на здравље и болести;
3. Изрази који се односе на активности у којима је укључено људско биће: економске трансакције, забава (спорт и игре), или на оне везане за кување и неговање;
4. Изрази које се баве људским искуствима: топлоте и хладноће, светлости и таме, снаге или покрета.

Циљни домени покривени су следећим изразима:

1. Психичка и ментална стања;
2. Друштвене групе, политике, економије, људски односи, комуникација;
3. Лична искуства и догађаји, време, живот, религија.

Следећа активност тицала се дефинисања израза. Од ученика је тражено да једнојезично појасне полисемичне речи које налазе у тексту као на следећим примерима:

to back – to support; to head – to move towards; to have legs – be popular; an arm – a branch; to cost an arm and a leg – to cost a lot; to face – to deal with; to the bone – as deep; to shoulder – take on a burden; to eye – look closely.

Глосар који је направљен састојао се искључиво од речи из саме књиге *Solutions*, а ученици су имали за задатак да исти такав глосар направе од речи из радне свеске која одговара поменутој књизи. При самом дефинисању појмова, поново им је била отворена могућност да својим речима дефинишу појмове уз помоћ речника.

Трећа активност укључивала је кодирање новинске лексике, са акцентом на наслове. Ученици су приступили грађењу глосара из датих наслова, затим идентификовању метафора и најзад анализирању. Примери су преузети из радне свеске истих аутора *Solutions, Upper Intermediate*.

Explain the meaning of the following headline:

1. Sales have **plunged** in northwest region.
2. Pre-Christmas **surge boosts** retail profits.
3. **Blaze** at shop **sparks** police probe.
4. Shop chief to quit as 1000 jobs **axed**.
5. Investment **skyrocketed** during the first quarter.

Ученици су прво приступили идентификовању метафоричких израза, затим јасно назначили изворни и циљни домен и на самом крају својим речима описали наслове. Код напреднијих ученика ово вежбање је имало другачије кораке, они би углавном прво дефинисали сам наслов, па затим приступили другим описаним корацима.

Четврта активност подразумевала је цртање графикана на дат текст. Од ученика се такође тражило идентификовање метафора и њихово анализирање као на следећим примерима.

1. As we know summer is a slow time for us. So, in July there was a *drop of* €60,000. But in August it *plummeted by* €420,000 to €80,000. By September there was an improvement, with a *climb of* € 200,000.
2. It then *dipped by* €10,000 in October, but then there was a *rise to* €350,000 in November. But in December, I'm pleased to say that sales revenue *rocketed by* €450,000 to €800,000. Overall, I think we've had a good year.²

Кроз коришћење и цртање графикана додатно су појашњени изрази попут: to fall off; to drop; to decline; to slip, to dip.

Или:

to plummet; to plunge; to slump; to crash; to sink; to tumble, to dive, to nosedive.

Кроз графичкону визуелизацију објашњена је и разлика у јачини пада између ове две групе израза. Графикони који су припадали првој групи означавали су константан, уједначен пад (*steady fall*) док су ови други означавали интензивни, драстичан пад.

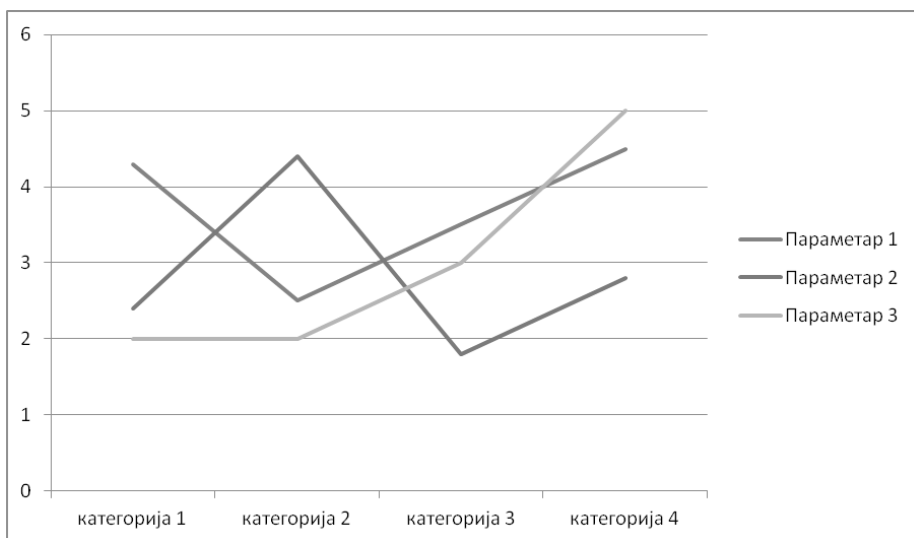
² Blaire English. http://www.blairenglish.com/exercises/numbers_figures/exercises/describingtrends1/describingtrends1.html, преузето 20. новембра 2016.

Исто се урадило и са речима које означавају повишење:

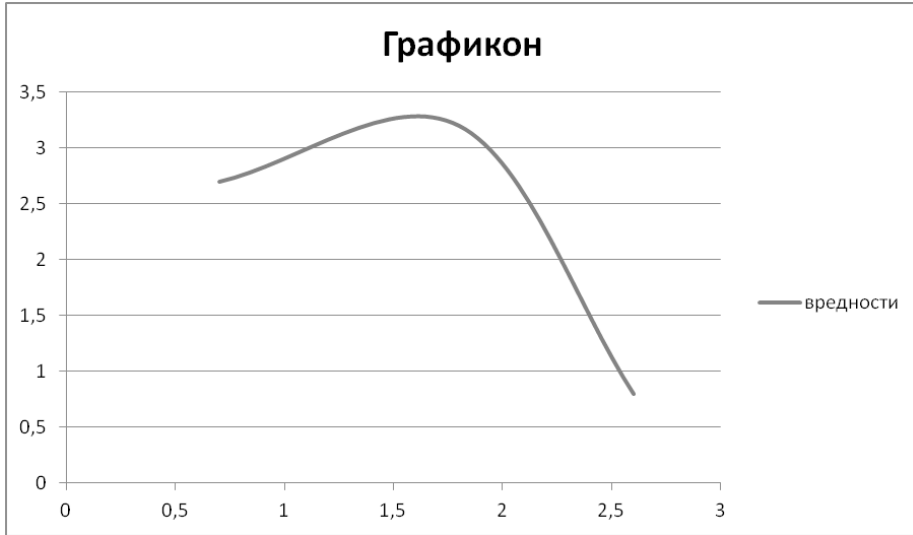
to rise, to go up, to increase, to climb.

to skyrocket, rocket, shoot (up), soar, zoom, surge, peak, swell.

У самом вежбању ученицима су дати графикони са различитим тенденцијама, односно кривуљама, а њихов задатак био је да својим реченицама опишу оно што виде на самом графикону. Вежбања су била ефикаснија уколико би се ученицима дала слобода у избору параметара. Обрада лексике на овај начин пружа прилику професорима и да објасне разлике између врсте речи, глагола и именице, будући да сви горепоменути глаголи могу бити и номинализовани и као такви коришћени у примерима. Упознавање са именицама у оваквим реченицама отвара затим врата за појашњавање употребе неодређеног и одређеног члана, а нарочито се може искористити за појашњавање разлике између истих и то на конкретним примерима. Код напреднијих ученика, пажња се такође може усмерити и на предлоге који се користе у оваквим реченицама, а то су превасходно *of*, *to* и *by*.

Слика 1. Приказ графикона са драстичним успонима и падовима.

Слика 2. Приказ графика са константним падовима и успонима.

И најзад, од ученика се тражило да они сами напишу своје реченице које ће бити засноване на обрађиваним појмовним метафорама.

Примери ученика:

DOWN

- *The amount of subscribers took a plunge.*
- *The number of sales is going downwards.*
- *There has been a steady drop in temperature this month.*
- *He was feeling down*
- *Their form nosedives when they lose.*
- *Dinar rate took a tumble last night.*
- *He's been feeling down for days now.*

UP

- *A climb in the LOTR book sales was witnessed after the book release.*
- *Sea levels rise to critical condition following the increase in speed of melting ice bergs.*
- *Unless prevented, the number of endangered species will have rocketed by 2050.*
- *The rate of the Serbian dinar is climbing rapidly.*
- *Our grades went sky high the minute we started studying.*
- *There was a take off in our social life last summer.*
- *The prices of fizzy drinks in our store have risen by 20%.*

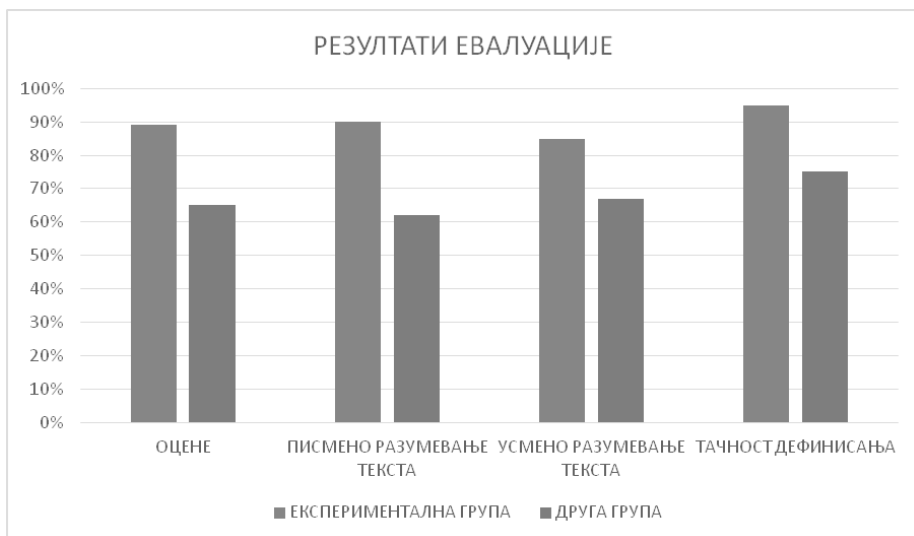
Већина примера показала је да су ученици могли на ваљан начин применити метафору у својим реченицама. Такође је анализом утврђено да су једнако користили како глаголе тако и именице проистекле из глагола.

Било је и случајева следеће врсте:

The value took a dive. (1) She took a tumble. (2)

У првом примеру није прецизирана вредност, док је у другом употребљено дословно значење израза пасти.

Писмена и усмена евалуација која је уследила укључила је разумевање и анализу новинског текста као и једнојезично дефинисање лексичких јединица. Коришћени су текстови из дневних новина Гардијан. Будући да нам је релевантност резултата била изузетно значајна, ученици експерименталне групе били су мотивисани стандардним оцењивањем попут ученика контролне групе.

Слика 3. Графикон са параметрима постигнутих резултата.

С обзиром на то да су ученици експерименталне групе показали боље резултате, можемо закључити да су они показали већу мотивисаност за обрађене наставне јединице услед другачије методе. Ученици експерименталне групе су у свим категоријама показали боље резултате. Кад је реч о писменом разумевању текста, ученици експерименталне групе су у великој мери тачно одговорили на постављена питања. Исти резултати су уследили и за усмену евалуацију. То је за резултат имало боље разумевање прочитаних текстова као и ефикаснију ретенцију нових речи. Највећу успешност су показали при тачности дефинисања метафоричних израза и полисемичних речи. Из тог закључка произилази да је постигнут одређени ниво метафоричке компетенције. Имајући у виду да оваква метода захтева креативнији приступ самим вежбањима, идеје за даља истраживања би биле усмерене ка инкорпорирању у силабус јединица посвећених фразалним глаголима, идиоматским изразима као и даљи рад на усвајању полисемичности.

1. Закључци

Значај појмовне метафоре као средства разумевања и објашњавања језичке употребе је многострук. Међутим, и поред тога у оквиру језичке педагогије могућност употребе појмовне метафоре у настави страног језика није довољно обрађена тема (Келерман 2001: 182). У последње време, међутим, постаје све популарнија, на шта указује низ значајних радова чији смо пресек покушали да представимо. Метафоричка компетенција као појам који је развио Лоу у свом

раду *О начели метафоре* (1988) добија централно место у тим истраживањима. Фокус истраживања које се заснивају на развијању метафоричких компетенција код ученика је на подизању свести ученика о постојању појмовне метафоре и на педагошком приступу којим би се ово могло постићи. Лоу ову компетенцију дефинише као развијање разумевања метафоричке природе језика и такозваних нормалних, свакодневних метафора, генеричких и специфичних (1988).

Литлморова (2001а) је у оквиру свог истраживања описала четири главна аспекта метафоричке компетенције: оригиналност у креирању метафора, способност и брзину проналажења метафора и течност интерпретације метафора. Сва четири аспекта су показала позитивно, али са статистичке тачке гледишта безначајно подударање са комуникативном језичком способношћу.

Пресек досадашњих истраживања јасно указује на директно подударање метафоричке компетенције са знањем вокабулара па смо полазећи од те хипотезе, добили релевантне податке који указују на то да се подудара и са знањем новинске лексике, те бољим разумевањем новинских наслова и текста.

Спроведено истраживање показало је да су ученици у великој мери савладали обрађену наставну тему и показали боље резултате од групе ученика која је традиционалним методама приступила истој. Највећа разлика у успешности разумевања новинских текстова и наслова између контролне и експерименталне групе показала се у писменом разумевању истих. Однос успешности разумевања писаних текстова је 90% : 62%. При усменом разумевању, ученици експерименталне групе су такође остварили бољи резултат, мада је разлика незнатно мања од оне показане код писменог разумевања (85% : 68%). Претпоставља се да разлог тога управо лежи у чињеници да су писани текстови метафоричнији од усмених извештаја. Тачност дефинисања самих метафора и полисемичних израза је такође боља била код ученика експерименталне групе. Чак у 95% случајева ученици експерименталне групе су давали тачне дефиниције, док су ученици контролне групе то радили у 75% случајева. Као резултат тога, ученици експерименталне групе су добили боље оцене од ученика контролне групе. У експерименталној групи скоро 90% ученика је добило оцену одличан (5), док је у контролној групи то био случај са 65%. Јасно је да је сама евалуација показала боље резултате код експерименталне групе, па се логично то одразило и на оцене. Њих смо успоређивали како бисмо ученицима указали на саму важност развијања метафоричке компетенције која утиче како на боље разумевање написаног тако и на ефектнију комуникацију у енглеском језику.

Литература:

- Александер 1983: Alexander, R.G. Metaphors, connotations, allusions: Thoughts on the language- culture connection in learning English as a foreign language. *LAUT Working Papers, Series B, No. 91*. Trier: LAUT.
- Blaire English. http://www.blairenglish.com/exercises/numbers_figures/exercises/describingtrends1/describingtrends1.html, преузето 20. новембра 2016.
- Деигнан и др. 1997: Deignan, A., Gabryś, D., & Solska, A. Teaching English metaphors using cross-linguistic awareness-raising activities (Electronic version). *ELT Journal*, 51(4), 352– 360.
- Жиц-Фукс 1991: Žic-Fuchs. *Znanje o jeziku i znanje o svijetu*, Zagreb: Filozofski fakultet, Odsjek za opću lingvistiku i orijentalne studije.

- Јакобсон 1960: Jakobson, R. 'Closing Statements: Linguistics and Poetics.' Thomas A. Sebeok, *Style In Language*, MIT Press, Cambridge Massachusetts.
- Кевечеш 2002: Kövecses, Z. *Metaphor. A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Кевечеш и Шабо 1996: Kövecses, Z. and Szabó, P. 'Idioms: A view from cognitive semantics.' *Applied Linguistics* 17/3: 326–355.
- Келерман 2001: Kellerman, E. 'New uses for old language: Cross-linguistic and cross-gestural influence in the narratives of native speakers' in J. Ceňoz, B. Hufeisen and U. Jessner (eds): *Cross-linguistic Influence in Third Language Acquisition*. Clevedon: *Multilingual Matters*: 170–191.
- Колер 2004: Koller, V. *Metaphor and gender in business media discourse: a critical cognitive study*. Basingstoke; New York: Palgrave Macmillan.
- Лејкоф и Џонсон 1980: Lakoff, G. and Johnson, M. *Metaphors we Live By*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Лејкоф и Џонсон 2006: Lakoff, G. and Johnson, M. *Metaphors we live by*. London: The University of Chicago Press.
- Лазар 1996: Lazar, G. 'Using figurative language to expand students' vocabulary.' *ELT Journal* 50/1: 43–51.
- Литлмор 2001а: Littlemore, J. 'Metaphoric Competence: A Language Learning Strength of Students With a Holistic Cognitive Style?' *TESOL Quarterly* 35/3: 459–491.
- Литлмор 2001б: Littlemore, J. 'Metaphoric intelligence and foreign language learning.' *Humanising Language Teaching* 3/2. <http://www.hltmag.co.uk/mar01/mart1.htm>.
- Лоу 1988: Low, G. D. 'On teaching metaphor.' *Applied Linguistics* 9/2: 125–147.
- МекЛенан 1990: MacLennan, Carol HG. 'Nonliteral language and the learner of English.' *HKU Theses Online (HKUTO)*.
- МекЛенан 1994: MacLennan, Carol HG. 'Metaphors and prototypes in the learning teaching of grammar and vocabulary.' *IRAL-International Review of Applied Linguistics in Language Teaching* 32.2: 97–110.
- Мос 1992: Moss, G. 'Cognate Recognition: its Importance in the Teaching of ESP Reading Courses to Spanish Speakers.' *English for Specific Purposes* 11, 141–158.
- Фала и Дејвис 2006: Falla T. and Davies P. *Solutions Student's book, Upper Intermediate, 1st edition*. London: OUP.
- Фала и Дејвис 2006: Falla T. and Davies P. *Solutions Workbook, Upper Intermediate, 1st edition*. London: OUP.
- Хеч и Браун 1995: Hatch E. and Brown C. *Vocabulary, semantics and language education*. New York: Cambridge University Press.
- Чартерис-Блек и Енис 2001: Charteris-Black, J. and Ennis T. A comparative study of metaphor in Spanish and English financial reporting. *English for Specific Purposes* 20: 249–266.

THE USE OF CONCEPTUAL METAPHOR IN TEACHING NEWSPAPER VOCABULARY

Summary

This study aims at evaluating the effectiveness of teaching and adopting the vocabulary of English newspaper headlines and articles from the perspective of cognitive linguistics.

The study was based on the presentation of the relevant vocabulary which had been classified according to the basic cognitive schemes UP and DOWN, including the clarification of pertinent metaphorical expressions.

Thirty-five students of the third year of a grammar school in Serbia participated in this research during a two-month period. First, they were exposed to the theoretical concept of metaphor. Secondly, they were given a cognitive-linguistics explanation of a number of highly frequent metaphorical expressions from the media discourse. Introducing students to the issue was gradual and was followed by written and oral evaluation.

The results show that the students who got exposed to the metaphorical input have obtained better results in understanding newspapers articles and headlines as well as in defining metaphorical phrases and polysemic words compared to those who have gone through the same assessment process but without being exposed to the metaphorical input.

Key word: conceptual metaphor, newspaper vocabulary

Svetlana Todorović

Марија Мариновић¹
Београд

АНКСИОЗНОСТ КОД УЧЕНИКА ПРИЛИКОМ СЛУШАЊА СТРАНОГ ЈЕЗИКА

Овај рад бави се постојећим изучавањем анксиозности приликом слушања страног језика са циљем да разјасни однос између анксиозности и учења страног језика, истичући значај аутентичних услова за учење и задатака. Ову врсту језичке анксиозности приликом слушања доживљава велики број ученика, наводећи да им је за слушање потребна већа концентрација и да теже контролишу брзину текста којег слушају. Однос између језичке анксиозности и успеха у страном језику, претежно приликом слушања, предмет је истраживања већ деценијама, али се тек последњих година рецептивним способностима, као што је слушање, поклања посебна пажња. Учење страног језика за ученике може да буде стресно искуство, праћено осећањем незадовољства, нелагоде, нервозе и ниског самопоуздања које им стоји на путу за успешно усвајање циљног језика. Истраживања су показала да је коришћење аутентичних услова за учење и задатака помогло да ученици ублаже језичку анксиозност приликом усвајања страног језика и да се на најбољи начин припреме за слушање у свакодневним ситуацијама. Стога је сврха овог рада прецизније детерминисање утицаја аутентичних услова учења у вези са схватањем током слушања и ниво анксиозности код ученика. Истражујући ову област, уочила сам неколико кључних проблема у садашњој педагогији страног језика у вези са развојем слушања и разумевања, као што су: нејасне смернице задатака, неадекватан и недовољно интересантан материјал и однос између наставника и ученика.

Кључне речи: Језичка анксиозност, анксиозност приликом слушања страног језика, аутентични услови учења и задаци

1. Дефиниције језичке анксиозности

Учење страног језика за многе може представљати непријатно искуство. Ученици који се осећају незадовољно, несигурно, забринуто и нервозно описују себе као анксиозне ученике. Спилбергер дефинише анксиозност као „субјективни осећај тензије, разумевања, нервозе и забринутости повезан са побуђеним аутономним нервним системом” (Спилбергер 1983: 1). С друге стране, Клемент сматра да је језичка анксиозност комплексан систем који се бави психологијом ученика у правцу њихових осећања, самопоштовања и самопоуздања (Клемент 1980). Макинтајер и Гарднер дефинишу језичку анксиозност као осећај тензије и разумевање везано за усвајање страног језика, укључујући причање, слушање и учење, као и забринутости и негативне емоционалне реакције настале приликом учења или коришћења страног језика (Макинтајер и Гарднер 19946).

Однос између језичке анксиозности и успеха у страном језику предмет је истраживања многих студија већ дужи низ година, јер се сматра да је језичка анксиозност један од важнијих фактора који негативно утичу на усвајање страног језика. У свом познатом чланку, Хорвиц, Хорвиц и Коуп дефинишу језичку анксиозност као „посебан комплекс самоперцепције, веровања, осећања и понашања који се односи на наставу страног језика, а који је настао од јединственог процеса

1 marijabd87@gmail.com

учења страног језика” (Хорвиц, Хорвиц и Коуп 1986: 128). Инструмент који су осмислили и користили за утврђивање језичке анксиозности међу студентима Универзитета у Тексасу назвали су Скала за мерење језичке анксиозности у разредној ситуацији (енгл. FLCAS – Foreign Language Classroom Anxiety Scale).

Макинтајер и Гарднер (Макинтајер и Гарднер 1989) дефинисали су три стадијума у којима се јавља језичка анксиозност: процесуирање (енгл. process), инпут (енгл. input) и аутпут (енгл. output). Анксиозност коју осећају ученици код инпута јесте последица суочавања са новим речником, фразама и реченицама на циљном језику. Анксиозност у стадијуму процесуирања јавља се када ученици покушавају организовати и запамтити ствари из инпута, док је појава негативних емоција приликом продукције на страном језику производ показивања преходно научног материјала.

Анксиозност представља једну од најистраженијих области психологије и науке, стога потреба да се истражи њен утицај на учење страног језика не изнемајује, већ је и логична, узимајући у обзир и чињеницу да у великој мери утиче и на остале врсте учења. Субјективни осећаји, психофизиолошки симптоми и бихевиоралне реакције јесу нека од стања са којима се суочавају анксиозни ученици страног језика. Они осећају блокаду, забринутост и страх, имају потешкоће приликом концентрације, постају заборавни, зноје се и дрхте. Као последица јавља се бежање од поменутих осећања, па тако долази до избегавања часова и одлагања домаћих задатака. (Хорвиц, Хорвиц и Коуп 1986). Ученици се могу осетити анксиозно на часу страног језика због понашања осталих ученика, због самог језика, у ситуацијама када говоре пред осталим ученицима, због страха од теста, због такмичарске настројености према осталим ученицима итд. Што је анксиозност израженија, мања је вероватноћа да ће савладати потешкоће везане за учење страног језика.

Како би се боље разумео концепт језичке анксиозности, потребно је разликовати карактерну анксиозност и ситуацијску анксиозност.

Карактерна анксиозност (енгл. trait-anxiety) дефинише се као особина да се анксиозност осећа у било којој ситуацији (Спилбергер 1983). Особе које имају изражену ову врсту анксиозности могу постати анксиозне у скоро свакој ситуацији. Дакле, имају сталну предиспозицију за ову врсту осећања, чиме оно постаје карактерна црта њихове личности.

Ситуацијска анксиозност (енгл. situation-specific anxiety) разликује се од карактерне у томе што се односи само на једну ситуацију која изазива анксиозно осећање. У овом случају, анксиозност испитаника тестира се у одређеним околностима као што су полагање тестова, јавни наступи, писмене вежбе, учествовање на часу. Међутим, ситуацијска анксиозност не мора увек бити везана за стварну или очекивану ситуацију, она се може јавити и као реакција на замишљену ситуацију која ствара осећај тескобе или нелагоде, као што је држање говора, или усмено одговарање пред ученицима у разреду, што значи да се она јавља и као последица неког пређашњег неугодног искуства (Макинтајер и Граднер 1991: 90).

Анксиозност приликом слушања страног језика (енгл. listening anxiety) јесте облик ситуацијске анксиозности коју ученици доживљавају приликом слушања страног језика. Ситуације које захтевају слушање страног језика уједно су и најтеже, јер да би ученик могао говорити на страном језику, он пре тога мора разумети шта је речено. Анксиозност приликом слушања страног језика је реакција на слушање страног језика која се манифестује емоцијама као што су не-

срећа, љутња, страх или телесно убрзаним откуцајима срца и знојењем (Меланлиоглу 2013). Слушање страног језика је интерактиван, когнитивни процес који укључује неуролошки, лингвистички, семантички и прагматичан процес (Рост 2011). Неки од фактора који утичу на стварање потешкоћа приликом слушања и разумевања страног језика јесу задаци и фактори који се односе на слушаоце (Брунфаут & Ревесз 2015). Задатак овог рада је да истражи како ученици могу активно учествовати у процесу слушања страног језика, да сазна шта код њих ствара негативне емоције и које стратегије су им потребне како би се изборили са анксиозношћу при слушању страног језика.

2. Методологија истраживања

У литератури која се односи на језичку анксиозност, ученици су највише истицали анксиозност која се јавља при говору (енгл. speaking anxiety). Временом се у истраживањима јавила потреба за анализом анксиозности приликом слушања страног језика.

Ф. Ксу (Фанг Ксу 2011) је спровео истраживање међу 140 студената енглеског језика као другог језика на Квингдао универзитету за науку и технологију у Кини (енгл. Qingdao University of Silence and Technologie). Скоро сви ученици имали су око шест година искуства у учењу енглеског језика и приближно исто знање. Ученици су морали попунити упитник који је састојао од три питања: да ли осећају анксиозност при слушању страног језика, шта их чини анксиозним када морају решавати задатке који се односе на слушање страног језика, и који типови задатака, вежбања или активности би били корисни у спречавању осећања која карактеришу анксиозност такве врсте. Од 140 испитаника, само 9% одговорило је да не осећа анксиозност при слушању страног језика. При одређивању извора ове врсте анксиозности, коментари студента могли су се груписати у следеће категорије: анксиозности приликом слушања страног језика везана за инпут (27% начин говора), анксиозност везана за процесуирање (23% неодговарајуће стратегије), затим анксиозност која се односи на наставу (3% недостатак практичног дела) и анксиозност везана за особине наставника и ученика (9% страх од неуспеха). Крешен је свом у истраживању (Крешен 1982) дошао до закључка да орални инпут игра пресудну улогу у усвајању страног језика. Ученици сматрају да би им инпут био разумљивији уколико би се базирао на познатим и смисленим темама, док од задатака очекују јасне смернице, припрему унапред, како би знали где је почетак и у ком правцу да иду. Ксу закључује да је за успешно превазилажење анксиозности при слушању страног језика важан јасан и једноставан инпут. На другом месту је обезбеђивање материјала које одговара њиховим интересовањима. Ученици ће имати много боље резултате уколико слушају тему која им се свиђа. Поред наведеног, од значаја је и коришћење вицева, личних анегдота и материјала са пузлама за решавање. Приликом увођења у тему, Ксу сматра да је корисно и занимљиво навести ученике да погађају о којој теми ће бити речи, као и то да материјал за слушање не траје дуго и да се понови још једном, са захтевом да се приликом другог слушања обрати посебна пажња на неки одређени део. У свом закључку Ксу не занемарује и стварање позитивне атмосфере у разреду, јер је то директно повезано са понашањем, очекивањима и физичким присуством наставника, која заузврат детерминише начин на који наставник и ученици сарађују. Уколико желимо да ученици имају успеха у учењу страног језика, не смемо игнорисати њихова веровања, опажања, страхове, препреке и анксиозности.

У истраживању спроведеном међу 253 корејских студената енглеског језика Ким (Ким 2000) је, користећи скалу за мерење анксиозности при слушању страног језика, пронашао значајну корелацију између наведене анксиозности и разумевања страног језика. Од студената се захтевало да објасне психичке или физичке реакције, као и зашто се осећају анксиозно у задацима који садрже слушање страног језика. У поређењу са читањем, где ученици увек могу да се врате на онај део који нису разумели и да га анализирају, код слушања постоји само једна шанса и самим тим већа вероватноћа да се неки делови ненамерно изоставе. Занимљиво је и да је неколико студената изјавило да је слушање теже од причања. У причању могу да се снађу играјући се са речима које знају, док тако нешто не могу радити са непознатим речима приликом слушања. Сем наведеног, немају довољно прилика да контролишу брзину текста који чују, док код причања брзину изговореног текста могу прилагодити својим способностима.

У истраживању које су спровели Хорвиц и сарадници (Хорвиц, Хорвиц и Коуп 1986) током лета 1983. године, учествовало је 225 студената почетног курса језика на Универзитету у Тексасу. Као узроке анксиозног стања при слушању страног језика ученици су наводили страх од немогућности разумевања инпута. Око 35% испитаника изјавило је да их плаши када не разумеју шта наставник говори на страном језику, док је 27% осећало нервозу када не могу разумети сваку реч која се изговори на страном језику. Веровања су да се мора разумети свака изговорена реч како би се разумела порука на циљном језику. Хорвиц и сарадници сматрају да оваква веровања настају у ситуацијама када су ученици веома осетљиви на исправке грешака од стране наставника, стога би технике исправљања требало базирати на инструкцијама и не доводити ученике често у ситуацију да морају да оправдавају своје грешке.

У истраживању које је обавио Елксафаифи (Елксафаифи 2005) проучаван је однос између језичке анксиозности и анксиозности која се односи на слушање страног језика међу арапским студентима. Укупно 233 студената арапског језика са шест америчких универзитета учествовало је у овом истраживању. Истраживање је проучавало однос између успеха, анксиозности и специфичних демографских карактеристика као што су: пол, школска година, ниво арапског језика (прва, друга или трећа година) и врста курса (изборни, обавезан или главни), као и на утицај пола и нивоа курса на језичку анксиозност и анксиозност при слушању страног језика. Резултати су показали значајну негативну корелацију језичке анксиозности и анксиозности при слушању страног језика, резултата из задатака везаних за слушање страног језика и свеукупног успеха. Ово истраживање показало је различит степен анксиозности на учење страног језика у зависности од пола, па је закључено да су жене више склоне анксиозности од мушкараца. С друге стране имамо значајан утицај обе врсте анксиозности на арапске ученике прве, друге и треће године. Ученици треће године показивали су нижи степен обе врсте анксиозности у односу на ученике прве године. Стога можемо закључити да искуство и стручност утичу на смањење нивоа анксиозност међу ученицима. Оно што је изненадило у закључку овог истраживања јесте сазнање да су највећи степен анксиозности приликом слушања страног језика имали ученици друге године арапског језика као изборног. Једно од могућих објашњења за ову појаву лежи у томе што се друга година арапског језика води као „прекретница” током арапских студија и да је много тежа од прве године, јер су очекивања већа, синтакса и морфологија су много комплексније и акценат се ставља на вежбама комуникације укључујући слушање. У сваком случају, Елксафаифи

закључује да је високи степен анксиозности код студената којима је арапски био изборни загонетан и захтева даље испитивање.

У истраживању које је обавио Меланлиоглу (Меланлиоглу 2013) студенти су показивали анксиозност у ситуацијама када нису могли да запамте оно што чују и када су се суочавали са новом ситуацијом. Анксиозни ученици нису успевали успешно усвојити информације, јер је њихова пажња била усмерена више на негативне емоције, него на оно што треба да чују (Вулфолк 2007 цитирано у Меланлиоглу 2013). Како би се спречиле овакве ситуације, потребно је да студенти добију одговарајуће задатке, који треба да им омогуће суочавање са различитим видовима учења. У складу с наведеним, наставници треба да буду узор ученицима.

Анксиозни ученици често се жале на проблеме са звуком приликом слушања и структуре поруке циљног језика. Тако се један ученик жалио да чује само бучно зујање кад год наставник прича на страном језику. Још један од проблема јесте потешкоћа схватања садржаја поруке циљног језика, па су тако многи ученици истакли да немају представу шта наставник говори на страном језику (Хорвиц, Хорвиц и Коуп 1986).

Један од начина који може елиминисати језичку анксиозност јесте презентовање различитих активности студентима. Коен и Грант (Коен и Грант 2009) су развили интернет страницу Активно слушање (енгл. active listening). Она има за задатак да пружи помоћ студентима психологије у дидактичким и експерименталним активностима учења и интерактивним тестовима, како би студенти добили основне вештине у слушању и на тај начин лакше комуницирали. Циљ овог пројекта је да помогне студентима да у различитим дисциплинама у потпуности разумеју комплексну природу комуникације и начина на који активно слушање може бити примењено у разумевању личне поруке. Активно слушање је задатак који није лако савладати и то највећим делом због тога што исправно разумевање често захтева препознавање детаља у невербалној комуникацији, индиректних емоција и личне поруке. У овом програму налазе се различити задаци са темама на које ученици наилазе у свакодневном животу. Стога, успех ученика у слушању страног језика може бити побољшан употребом ових примера.

Када погледамо најважније дефиниције које се односе на разумевање језика, није тешко увидети да се највећи број података описује и истражује механичким терминима (нпр. инпут, процесуирање, аутпут) и на бази анонимних субјеката. Браун (Браун 1995) саветује испитивање субјеката у природнијем окружењу, јер уколико не разумемо личност слушаоца и његов лични став и мишљење о нечему, тешко ћемо логички објаснити како говорник и слушалац комуницирају један са другим у реалним ситуацијама. Стога, социјално-културолошки и афективни фактори имају значајан утицај на слушање и треба их пажљиво истражити како би добили јаснију слику о слушаоцу и његовом задатку.

3. Педагошке препоруке

Према Заједничким европским оквиром и класификацијом језичких активности, слушање можемо поделити у две категорије: учествовање у дискурсу и пријем информација. У другој категорији могу се употребити различити искази у зависности од тога која врста информација се преноси. Неке од формалнијих врста су писани текстови као што су вести, политички говори и академска предавања, док неформални подразумевају конверзацију са децом, унутар породице

и између пријатеља. Задатак наставника страног језика није ни у ком случају једноставан. Како би припремио ученике за слушање у стварном свету, наставник мора да им омогући језик који је схватљив, информативан, истинит и релевантан. Ако се ученицима не омогући овакав језик у основној школи, неће бити способни да га разумеју у ситуацијама у којима се захтева његова употреба (Бејкон 1989).

Меланлиоглу (2013) поставља питање шта ми као наставници треба да урадимо како би помогли ученицима да савладају анксиозност која се односи на слушање страног језика. Пре свега, треба да обратимо посебну пажњу на ову врсту анксиозности и њене основне узроке, јер и једно и друго могу негативно да утичу на разумевање текста. Затим можемо да припремимо одговарајуће задатке или створимо адекватно окружење, које би помогло ученицима да савладају ову потешкоћу приликом усвајања страног језика и које би их охрабрило да се суоче са проблематичном ситуацијом и на тај начин буду припремљени за реалне животне ситуације.

Елксафаифи (2005) је дао неколико препорука у превазилажењу анксиозности код ученика приликом слушања страног језика, па је тако мишљења да наставници треба да створе више могућности за слушање страног језика како би се ученици упознали са задацима. Затим, наставници такође треба да открију ученицима неке од стратегија приликом слушања страног језика. Иако неки наставници подразумевају да процес учења страног језика подразумева прављење грешака, ученике ипак треба подсетити да погађају и ризикују на часу. Потребно је ставити им до знања да грешке нису знак неуспеха, већ нормалан аспект учења страног језика. Треба им такође, сматра Елксафаифи, помоћи да превазиђу нереална очекивања везана за разумевање свега што чују. Приликом припреме материјала за час, увек треба водити рачуна о томе да су задаци прилагођени нивоу учениковог знања. Дозволити ученику да осети чак и мали осећај успеха, може умногоме помоћи да се анксиозност смањи. Наставници треба да охрабре ученике да говоре о својим страховима везаним за учење страног језика. Отворено излагање ученика о својим страховима и фрустрацијама пред осталима може да доведе до креативних решења.

4. Закључак

Досадашња истраживања на ову тему свакако да стварају јаснију слику о томе како анксиозност може утицати на успех у слушању страног језика. Да бисмо проучили афективна стања, некада су квалитативне студије, тј. лична посматрања и интервјуисање, од веће користи у односу на квантитативна. Како бисмо упознали њихову личност и сазнали њихове ставове и мишљења, потребно је обавити испитивање субјеката у природнијем окружењу. Поред наведеног, не треба занемарити ни варијабле као што су културолошка знања и мотивисаност ученика приликом истраживања анксиозности код слушања страног језика. Из претходно наведених истраживања закључујемо да пресудну игру има орални инпут и да је важно да он буде јасан и једноставан. Потребно је више пажње посветити познатим и за ученике интересантним темама како би информације које чују лакше разумели. Испитивања показују и да ученици од задатака очекују јасне смернице, припрему унапред, како би знали где је почетак и у ком правцу да иду. На другом месту је обезбеђивање материјала које одговара њиховим интересовањима. Ученици ће имати много боље резултате уколико слушају тему која им се свиђа. Даље закључујемо да искуство и стручност утичу на смањење

нивоа анксиозност међу ученицима, па су тако ученици нижих разреда склонији анксиозности од ученика виших разреда. Главни задатак наставника је да омогући ученицима језик који је схватљив, једоставан, истинит и у складу с њиховим интересовањима, треба их подстакнути да погађају и ризикују на часу, те им на тај начин ставити до знања да грешке нису неуспех, већ нормалан аспект учења страног језика.

Литература:

- Бејкон 1989: Bacon, S., *Listening for real in the secondlanguage classroom*. Foreign Language Annals, 22, 543–551.
- Браун 1995: Brown, G., *Dimensions of difficulty in listening comprehension*. In D. Mendelsohn, and J. Rubin eds., *A guide for the teaching of second language listening*, San Diego: Dominic Press, 59–73.
- Браунфаут и Ревесз 2015: Brunfaut, T., Révész, A., *The Role of Task and Listener Characteristics in Second Language Listening*. TESOL Quarterly, 49(1), 141–168
- Елххафаифи 2005: Elkhafaifi, H., *Listening Comprehension and Anxiety in the Arabic Language Classroom*. The Modern Language Journal, 89(2), 206–220.
- Ким 2000: Kim, J. H., *Foreign language listening anxiety: A study of Korean students learning English* (Unpublished doctoral dissertation). Austin: University of Texas.
- Клемент 1980: R. Clément, *Ethnicity, contact, and communicative competence in a second language*. In H. Giles, W. P. Robinson, P. M. Smith (Eds.), *Language: Social psychological perspectives*. Oxford, United Kingdom: Pergamon Press, 147–154.
- Коен и Грант 2009: Cheon, J., Grant, M., *Active Listening: Web-based Assessment Tool for Communication and Active Listening Skill Development*. Tech Trends: Linking Research & Practice To Improve Learning, 53(6), 24–34.
- Крешен 1982: Krashen, S. D., *Principles and Practices in Second Language Acquisition*. New York: Pergamon
- Меланлиоглу 2013: D. Melanlioglu, *Impacts of authentic listening tasks upon listening anxiety and listening comprehension*, Kirikkale University, Faculty of Education, Department of Turkish Language Education, Kirikkale, Turkey, Accepted 21 June, 2013, Academic Journals
- Макинтајер и Гарднер 1989: MacIntyre, P. D., Gardner, R. C., *Anxiety and second-language learning: Toward a theoretical clarification*. Language Learning, 39(2), 251–275.
- Макинтајер и Гарднер 1991: MacIntyre, P.D., Gardner, R.C., *Language Anxiety: Its relationship to other anxieties and to processing in native and second languages*. Language Learning, 4, 513–534.
- Рост 2011: Rost, M., *Teaching and researching listening* (2nd ed.). Harlow, England: Pearson Education.
- Макинтајер и Гарднер 1994: MacIntyre, P. D., Gardner, R. C., *The subtle effects of language anxiety on cognitive processing in the second language*, Language Learning, 44, 284.
- Спилбергер 1983: C. D. Spielberger, *Manual for the state-trait anxiety inventory*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
- Фанг Ксу 2011: Fang Xu1, *Anxiety in EFL Listening Comprehension*. Theory & Practice In Language Studies, 1(12), 1709–1717.
- Хорвиц, Хорвиц и Коуп 1986: Horwitz, E. K., Horwitz, M. B., & Cope, J. A., *Foreign language classroom anxiety*. The Modern Language Journal, 70(2), 125–132

LISTENING ANXIETY AMONG ESL LEARNERS

Summary

This paper reviews the existing scholarship on second language listening anxiety in an effort to clarify the relationship between anxiety and second-language learning, while making a case for the importance of authentic learning environments and tasks. This subset of foreign language anxiety is experienced by many language learners in listening situations, specifying that they tended to concentrate more during listening and that they have fewer opportunities to control the speed of the listening text. While the relationship between foreign language anxiety and foreign language performance, predominantly in terms of speaking, has been a subject of study for decades, it is only in recent years that receptive skills, like listening, have received significant scholarly attention. For second language learners, learning a new language can be a stressful experience, with many experiencing feelings of discontent, unease, nervousness, and low self-esteem that stand in the way of effective performance in the target language. Research has shown that the use of authentic learning environments and tasks helps to alleviate listening anxiety in foreign language learners, while more effectively preparing them to navigate real-life listening situations. Therefore, the purpose of this paper is to more precisely determine the impacts of authentic listening tasks upon listening comprehension and levels of anxiety reported by foreign language learners. By doing so, I identify several key problems in current foreign language pedagogy regarding the development of listening and comprehension skills such as: unclear guidance tasks, inadequate and insufficiently interesting material and the relationship between teachers and students.

Keywords: Foreign language anxiety; Listening Anxiety; Authentic learning environments and tasks

Marija Marinović

Стеван Мијомановић¹

Београд

НАСТАВА ЕНГЛЕСКОГ ЈЕЗИКА НА ДАЉИНУ НА МЕДИЦИНСКОМ ФАКУЛТЕТУ: ИЗАЗОВИ, ПРЕДНОСТИ И МАНЕ

На Медицинском факултету у Београду енглески језик је обавезан предмет прве две године студија. У следеће три године студенти могу у оквиру изборних предмета да изабере Енглески језик 3, 4 или 5. С обзиром на то да на трећој години студија имају мноштво претклиничких предмета и уводи се клиничка пропедевтика усклађивање њихових обавеза и слободних термина за одржавање наставе је отежано. Из овог разлога, настава енглеског језика на старијим годинама одржава се претежно на даљину. У овом раду покушаћемо да представимо изазове које овакав начин рада носи са собом (нпр. проблеми преписивања и веродостојности предатих задатака), као и предности и мане које овакав тип рада има у односу на језик медицинске струке (могућност слушања прегледа, писања извештаја, итд). Представићемо начин и разлоге за одабир одређених материјала и објаснити њихову релевантност за студенте Медицинског факултета. Узевши у обзир да је настава језика процес који траје и неминовно се стално мења и напредује, осврнућемо се и на унапређење оваквог типа наставе.

Кључне речи: настава на даљину, интегрисане вештине, енглески за медицинску намену

Увод

На Медицинском факултету у Београду Енглески језик је обавезни предмет. Његова судбина мењала се како је реформисана и настава тј. програм Медицинског факултета. Од 2001. године започете су реформе на Медицинском факултету. Енглески језик се од 2004/05. године учи од прве до пете године. Настава енглеског језика на трећој години уводи се 2007/08. године. На прве две године студија Енглески језик је обавезан предмет. У трећој, четвртој и петој години студенти имају могућност да слушају Енглески језик 3, 4 и 5 као изборне предмете. На прве две године обрађују се медицинске теме које прате наставу на осталим предметима. У првој години лекције покривају етичке теме, анатомију, различите системе (уринарни, респираторни, репродуктивни, кардиоваскуларни итд). У другој години обрађују се хемијски процеси у телу, уводи се преглед пацијента, узимање анамнезе и студенти се упознају са различитим болестима и поремећајима, као и са педијатријском, геријатријском и ургентном медицином. На прве две године покривају се сва времена (акцентат је на оним која су заступљенија у медицинском дискурсу), чланови (специфичне употребе у медицини), префикси и суфикси у медицини, бројиве и небројиве именице, множина речи грчког и латинског порекла, модални глаголи, грађење речи, кондиционалне реченице, везници, локативни придеви и прилози итд. Акцентат у обе године је на специфичном вокабулару струке тј. терминологији. Инсистира се на правилном изговору, вокабулару, синонимима и у стручном и у лаичком

1 stevan.mijomanovic@gmail.com

језику (*scapula: shoulder-blade; gullet: oesophagus*) и студенти се упознају са српским тј. преводним еквивалентима. Дакле, највише се инсистира на лексичкој, граматичкој и семантичкој компетенцији. Међутим, ова знања се даље користе у разговору о одређеним медицинским темама, где студенти изражавају своје мишљење, повезују и дефинишу појмове и упоређују различите системе (нпр. српски здравствени систем са системом у УК). С обзиром на то да су групе између 70 и 100 студената, вежбе слушања, читања и говора ограниченог су типа. У обзир долазе неки краћи текстови и краћи снимци на основу којих се студенти укључују у расправу или се организује дебата. Слушање се претежно заснива на слушању наставника, а у говору учествује мали проценат студената (5–10%). На каснијим годинама ситуација је нешто другачија уолико што су групе студената мање, што оставља више простора за вежбање различитих вештина, па је и могућност рада на прагматичкој компетенцији већа.

Енглески језик у претклиничкој и клиничкој медицини

Један од главних аспеката подучавања медицинског енглеског лежи у језичком оспособљавању студената, где их истовремено подстичемо да своје знање користе у различитим стручним контекстима и ситуацијама (конгресима, симпозијумима, конференцијама, објављивању у страним часописима, у комуникацији међу колегама итд.) (Мићић 2009: 90). Да би смо изашли у сусрет потребама студената медицине, морамо се ослањати на различите аутентичне текстове и материјале, те пратити открића и трендове као и литературу у домену медицинских наука. На овај начин пружа се лингвистички контекст који денотира однос између одређене лингвистичке јединице, а и других лингвистичких јединица у њеној близини – реченице или текста (Кристал 1996: 177). Аутентични материјали спадају под општи појам научних текстова који су према Халидеју (Халидеј 1993. у Мићић 2006) препознати као 'научни енглески' због комбинованог ефекта 'групе особина' и односа ових особина кроз текст.

Овако схваћен приступ настави за циљ има да студенти овладају енглеским језиком у сврхе своје тренутне улоге као и своје улоге у будућности. Наиме, студенти се на трећој години студија оспособљавају да енглески језик успешно користе у комуникацији *лекар-пацијент*, као и пропратним елементима те комуникације, узимање анамнезе, писање извештаја итд. После одслушане наставе студенти би са лакоћом требало да се сналазе у читању и разумевању литературе на енглеском (које у медицинској струци има у изобиљу и која преовладава), као и у праћењу најновијих достигнућа. И као студенти и као будући лекари, наши студенти врло често посећују конференције и конгресе, како у Србији тако и у иностранству, па им су им вештине презентовања на енглеском језику од великог значаја. Наравно, неизоставни део медицинске струке је и писање научних радова, те се студенти упознају са специфичностима писања на енглеском као и специфичностима академског писања.

Теме које се обрађују на изборној настави настављају се на већ уведене теме и продубљују их. Студенти имају шири опсег знања, те се лакше и са више интересовања баве лекцијама на теме болести и поремећаја, приступа лечењу и болесничком понашању, светских здравствених проблема итд.

Изборна настава

Изборна настава на Медицинском факултету у Београду организује се семестрално, траје 15 недеља и предвиђена су два часа недељно. У зависности од могућности, настава се организује два до три пута у току школске године, и то углавном за мањи број студената (око петнаест), а величина групе зависи од заинтересованости. Студенти на листи жеља за изборне предмете уносе своје жеље и даље се распоређују по предметима. Предвиђено је да по одслушаној настави студенти полажу испит, што углавном коинцидира са редовним испитним роковима. Оваква организација подразумева се и за Енглески језик 3, 4 и 5.

Као што је већ речено, програм свих предмета енглеског језика прати програм студија и остале предмете које студенти слушају. Студенти треће године слушају следеће медицинске предмете: фармакологију с токсикологијом, патологију, патолошку физиологију, клиничку пропедевтику, радиологију и нуклеарну медицину и медицинску статистику и информатику. На свакој години има између 500 и 600 студената. Да би настава текла неометано и да би била што квалитетнија студенти су подељени у мноштво мањих група. На трећој години студенти поред претклиничких предмета добијају клиничку пропедевтику, и као део тог предмета у обавези су да проведу одређени број саати у клиникама. На овај начин стичу практично знање и упознају се са праксом. Остали предмети подразумевају теоријску и практичну наставу. Практична настава обавља се у виду лабораторијских вежби које изискују мање групе. Међутим, оваква расподела наставе представља изазов за изборне предмете, почевши од немогућности изнајлажења термина погодног за све студенте пријављене на изборном предмету до проналажења простора у ком би се настава одвијала. Такође, последњих неколико година интересовање студената за Енглески језик 3 је у порасту, па број пријављених студената неретко превазилази 40. Због свега горе наведеног, али и да би смо пружили свим заинтересованим студентима прилику да похађају предмет, одлучили смо да наставу спроводимо на даљину.

Настава на даљину

У данашње доба просперитета науке и информационих технологија битно је бити што више упућен у оба да би се лакше комуницирало, развијало и да бисмо могли да идемо у корак са светом. Међутим, нису сви појединци подједнако упознати са технологијом нити сви имају приступ личном компјутеру. Имајући то у виду, програм који се користи за наставу на даљину мора бити једноставан и опште доступан (како са личног компјутера, тако и са компјутера доступних у библиотекама и на факултету). Стога смо се одлучили за Google groups, опцију коју нуди претраживач Google. Google groups је лак за коришћење и приступ. Група се отвара тако што појединац (у нашем случају наставник) отвара групу преко своје имејл адресе, и тиме постаје администратор групе. Чланове прикључује администратор додавањем њихових имејл адреса у групу. Администратор има могућност да и остале чланове постави за администраторе, али то у случају наставе на даљину изостаје као опција. Разлог за ово је двојак. Наиме, ако је само наставник администратор, он остаје једини који има контролу над садржајем који се поставља у групу као и над одабиром чланова групе. Постављање било каквог садржаја прате мејл обавештења свим члановима групе. Група има опције за дискусије и обавештења, као и за наглашавање битног садржаја. Сваки унос врши се путем уношења текста, али постоји и опција додавања других садржаја

попут линкова, различитих прилога (визуелних, аудио и аудиовизуелних). Студенти могу да остављају коментаре, улазе у дискусије, постављају питања итд. Оваква платформа отвара велики простор за интеракцију како са наставником тако и међу студентима. Студенти могу да изаберу шифрована имена ако желе, а њиховим имејл адресама има приступ само наставник/администратор. Самим тим, студенти могу улазити у дискусије без страха да ће њихове колеге знати њихов идентитет у случају да износе опречан став или неке контроверзније идеје, што у великој мери поспешује комуникацију, јер су студент опуштенији у изношењу својих ставова. Наставник, наравно, мора све време пратити садржај како би могао благовремено реаговати у случају употребе неакадемског језика и могућих сукоба међу члановима групе тј. студентима, у дискусијама које могу имати осетљиву тематику (нпр. религија и донација органа).

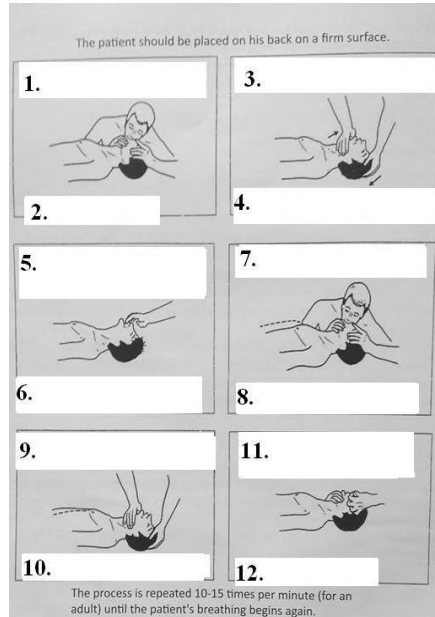
Енглески језик 3

У прве две године студија на предметима Енглески језик 1 и 2 студенти прелазе граматику и упознају се са специфичностима медицинског језика како на нивоу одређених структура тако и на нивоу вокабулара. Као што је већ поменуто, због великих група изостаје активна усмереност на савладавање свих језичких вештина као што су вештине говора, писања, читања и слушања. У трећој години слушања енглеског језика се ставља акценат управо на ове вештине. Оно што се не мења кроз свих пет година наставе је њена природа која је усмерена на садржај који је повезан са крајњим циљем коришћења језика. Настава је конципирана тако да је посебан фокус на контекстуализованој употреби језика. Садржај мора бити усмерен на материју која је позната студентима, дакле на материју којом се баве и којом ће се у будућности бавити. На овај начин се повећава мотивација за учење језика што би требало да буде један од главних циљева сваке наставе. Настава која се води овим принципом је тематска и усмерена је на развијање свих академских вештина, а не само на одређену дисциплину (Флауердју, Пикок 2001: 181). У складу са тим, програм наставе енглеског језика на трећој години Медицинског факултета у Београду прати теме које су у том тренутку актуелне за студенте и састоји се од следећих тематских целина:

- Разговор са болесником, узимање историје болести и преглед
- Основни принципи ургентне медицине и кардиопулмонарно оживљавање
- Трансплантација ткива и органа
- Зразне болести– бактеријске, паразитске, вирусне и друге инфекције
- Фармакологија и клиничка фармакологија и терапија: упутсва о коришћењу лекова
- Лекови за лечење душевних болести и стања– зависност, самолечење
- Патологија– патоанатомска дијагностика (биопсије)
- Патохистологија– дијагностика (хистолошка анализа)
- Малигне болести
- Сида и здравствени проблеми човечанства.

С обзиром на то да је у питању настава на даљину, највећи акценат је на вештинама читања и писања, међутим, пажња се посвећује и терминологији, као и функционалној употреби језика (саопштавање, одговарање на питања,

извештавање, аргументовање, изражавање ставова, итд). Све вежбе које за циљ имају савладавање и вежбање вештине читања подразумевају читање разних аутентичних текстова и сажимање истих или извлачење и парафразирање прочитаног. Такође, студенти се на овом нивоу упознају са формом и елементима апстраката научних радова, те њиховом идентификацијом и редоследом. Поједине вежбе доприносе дискурсној компетенцији и тестирају разумевање тако што студенти треба да ставе реченице и пасусе у одређени распоред чији би крајњи производ био кохерентна и смислена целина (видети Слику 1 – оживљавање или реанимација; студенти треба да примене своје знање прве помоћи и енглеског језика и распореде реченице тако да одговарају свакој слици).

The operator should pinch the patient's nose with the fingers

The patient's head must be extended as far as possible to ensure that the airway is kept open.

The operator's mouth should be sealed around the patient's mouth until the chest is seen to expand. in order to allow passive expiration.

The operator should quickly clear out food, etc. from the mouth and throat

Air is then blown into the lungs to prevent obstruction of the air passages

The operator should then remove his mouth quickly so that no air escapes to prevent any leakage.

Слика 1: Преузето из *English for Medical Purposes* (Миџић 2013: 226);

Материјали који су доступни наставнику подразумевају разне књиге и уџбенике, како енглеског језика тако и медицине. Међутим, наставнику су на располагању и разни интернет материјали који могу бити интернет странице, блогови, научни радови, сајтови за медицинску едукацију и др. Велики део наставе на даљину највише је базиран управо на вештини читања, јер студенти морају ишчитати све материјале и одвојити и сумирати најбитније из њих.

Повезаност читања и писања је нешто што се подразумева, а добри писци испољавају ефикасније вештине читања од слабих писаца (Ферис, Хеџкок 1998). Вежбе писања обухватају одговоре на различита питања, писање биографије и пропратног писма, учествовање у дискусијама на теме трансплантације, кардиопулмонарног оживљавања, прве помоћи итд. Ове дискусије имају форму интернет форума и врло су погодне као простор за изражавање личних ставова студената. Један од захтевнијих задатака представља и писање дескриптивних, наративних и аргументативних есеја на различите теме (нпр. *Should more accountability be placed on doctors?*). Студенти добију упуства како есеј треба да изгледа тј. о његовој форми и садржају као и примере есеја. Велики део студентског живота и будућег рада представља и презентовање стручних радова и резултата, па је један велики део оваквог типа наставе посвећен припреми презентације (углавном у PowerPoint програму, мада ни други програми нису искључени). У трећој години задржавамо се на самој припреми презентације, док на четвртој и петој години студенти презентују пред колегама. Један од недостатака оваквог типа наставе је одсуство „живе речи“. Међутим, у задацима попут дискусија, у којима је језик неформалнији и ближи говорном, и у припреми презентација, где студенти своје предавање представљају у тезама, поставља се темељ за усмену комуникацију. Студенти имају већ задате теме за презентације, али се некад, због већег броја студената, додају неке теме уз сагласност наставника а на предлог студената. Теме које се обрађују у презентацијама су:

- Medical Emergencies
 1. Bioterrorism and Disaster Medicine
 2. Cardiac Emergencies
 3. Stroke
 4. Sepsis
 5. Trauma
- Transplantation
 1. Emerging Issues in Transplantation (socioeconomic, cultural & educational barriers)
 2. Kidney Transplantation
- Infections
 1. Emerging & Reemerging Infectious Diseases
 2. Clostridium difficile Infection
 3. Hepatitis C
 4. HIV & AIDS
 5. Rabies
- Pharmacology
 1. Substance Abuse & Addiction
 2. Mutations and Drug Resistance
 3. Chemotherapy – Cure or Killer?

4. Antipsychotics & Antidepressants
5. Herbal Medications

- Psychiatry
 1. Anxiety Disorders
 2. Bipolar Disorder
 3. Depression
 4. Eating Disorders
 5. Schizophrenia
- Pathohistological diagnoses
 1. HPV & Cervical Cancer
 2. Melanoma
 3. Antidepressants & Breast Cancer
 4. Oral Contraceptives & Cancer Risk
 5. Secondhand Smoke & Cancer;

Једна од битних разлика у односу на прве две године слушања енглеског језика јесте могућност имплементације вежби које се тичу вештине слушања. Према Морли (1991: 82), слушамо два пута више него што говоримо, четири пута више него што читамо и пет пута више него што пишемо. У учењу језика слушање се углавном помиње прво с обзиром на чињеницу да га највише користимо и да се прво активира у усвајању првог језика (Мићић Кандијаш, Чајка 2014: 12). Према Риверсу (1983: 97), слушање није пуки чин рецепције већ конструкција поруке на основу фоничког материјала.

У настави користимо аудио и аудиовизуелне материјале (YouTube, TED Talks, podcast). Теме које се обрађују у овим вежбама јесу преглед и узимање историје, иновације у оживљавању итд. Студенти имају прилику да чују и виде прегледе, те им то помаже и усвајању правилног изговора као и у разумевању неких културолошких и прагматичких разлика између српског и енглеског језика у оваквим ситуацијама. Разумевање ових материјала тестира се кроз вежбе у којима студенти или одговарају на питања или сумирају преслушано. Овакав приступ настави базира се на ситуацијама из стварног живота и решавање проблема, те на тај начин уче језик с усмерењем на значење пре него на форму (Хајленд 2006: 317).

Поред рада на језичким вештинама студенти усвајају нови вокабулар и изговор (у вежбама слушања). Вежбе које се користе у ову сврху су идентификација/ дијагностиковање болести са слика и учење скраћеница. Лекар ће радије употребити скраћеницу која је позната свима у професији (Ван Хуф 1998: 58) пре него дугу термилошку синтагму. Због овога је врло важно да се студенти упознају са медицинским скраћеницама, поготово оним који се користе у анамнезама. Пример скраћеница са којима се студенти упознају: RoS – review of systems; O/E – on examination; c/o – complains of; BP – blood pressure; Dx-diagnosis.

Изазови

Овакав тип наставе са собом носи бројне изазове. Један од највећих изазова је припрема материјала. Наиме, пошто је програм тематски организован, а теме су уско стручне, самим тим припрема је временски јако захтевна. Наравно, материјал мора бити савремен и прецизан, те наставник неретко мора да се консултује или са другим колегама (лекарима) или да на друге начине провери да ли

је одређени материјал подобан за годину студија и знање студената. Међутим, и поред доступности информација на интернету, разних научних радова, и колега са факултета, понекад је отежано доћи до информација.

Техничке тешкоће су једна од највећих препрека у остваривању оваквог типа наставе. Квар компјутера, недостатак мреже, губитак података, погађа подједнако и студенте и наставника.

Један од најчешћих проблема са којим се наставник сусреће јесте преписивање или плагијаризам. Студенти углавном преписују задатке једни од других и шаљу наставнику. Са неким задацима то је и тешко уочљиво јер су сами одговори униформни или директни (нпр. значење скраћеница или дијагноза болести са слика). Неретко се дешава да студенти пошаљу задатак свог колеге који је слушао Енглески језик 3 у семестру пре њега. С друге стране, на одређене задатке студенти не одговарају својим речима већ копирају садржај са интернета. Овакав поступак се донекле толерише јер изискује од студента да прочита и одреди шта је важно, што је већ само по себи процес учења.

Кашњење у испуњавању задатака не представља велики проблем, али доводи до нагомилавања задатака и за студента и за професора који треба да их прегледа. С тим у вези је и утрошено време на прегледање радова и задатака и давање коментара на исте. Утрошено време на ову активност наставника далеко премашује утрошено време у учионици. Последњих година, као што је већ поменуто, број студената на Енглеском језику 3 је око 40. Прегледање задатака се врши на недељном нивоу, те та бројност директно утиче и на квалитет прегледања.

Још један од изазова је вођење евиденције студената и испуњења њихових задатака. Наставник мора да има разрађен систем који му омогућава да води рачуна о томе. С обзиром да је настава базирана на задацима, студенти стичу право да полагају испит тек кад „одслушају“ курс тј. кад предају све задатке.

Аминистративни процес расподеле студената по изборним предметима некада директно утиче на наставу. Студенти који нису изразили жељу да похађају Енглески језик 3 понекад су грешком администрације принуђени да га похађају. Међутим, највећи проблем у овом смислу јесте кашњење студената са пријавом на изборне предмете што помера почетак наставе и скраћује њено трајање, па наставник мора да прилагоди програм новонасталој ситуацији у најкраћем могућем року.

Предности

Као што је већ поменуто, једна од највећих предности оваквог типа наставе је доступност аутентичних материјала који су од великог значаја за наставу медицинског енглеског језика. Материјали који могу да се користе могу бити аудио-визуелни, научни радови, речници, онлајн енциклопедије, форуми, *question and answer* портали (Q&A), блогови итд. Велика предност је доступност и могућност слушања и гледања стварних прегледа, операција итд. Студенти могу ближе да истражују поједине поремећаје.

Наставник може да формално и садржински објасни одређене медицинске форме као што су извештаји, које студенти потом могу полако да савладају и покушају да сами напишу. Ово је пре свега корисно за студенте, али и интересантно, поготово студентима треће године који су управо добили клиничку пропедевтику.

Највећа предност овакве наставе из угла студената је располагање сопственим временом. Решавање задатака одузима највише око пола сата. Студенти међутим могу да бирају кад ће се посветити том задатку. Такође, услов је да се задаци пошаљу наставнику пре истека семестра, односно пре испитног рока, па студенти којима је лакше да ураде све одједном имају и ту могућност. Наравно, као што је поменуто, тај избор представља отежање наставнику.

Мане

Недостатак контакта уживо је нешто што директно утиче на наставу. Нема остваривања блискости између студената и наставника, искључен је групни рад и постоји немогућност директног развијања вештина говора и изговора. Недостатак симулација медицински специфичних ситуација (нпр. узимање историје и преглед), које би у традиционалној настави могле да се спроводе кроз игру улога, што би додатно допринело контекстуалном учењу, је још једна од мана.

Можда је једна од најзначајних мана недостатак директног објашњења граматичких целина од стране наставника. Наиме, подразумева се да је граматика савладана у средњој школи као и на прве две године факултета. Међутим, у пракси се показује да има простора за побољшање. Наставнику преостаје да исправља граматичке грешке у студентским задацима и да кроз праћење грешака у даљем раду имплементира задатке који ће имати за циљ унапређење и лингвистичких и прагматичких компетенција.

Закључак

Реакције студената на наставу на даљину врло су позитивне, пре свега због могућности да похађају наставу и поред мноштва других обавеза и због могућности располагања сопственим временом. Испрва је процес привикавања на овакав тип наставе отежан, јер се студенти можда чак и први пут сусрећу са истим. Међутим, врло брзо увиђају олакшање и растерећење од осталих обавеза. С обзиром на то да су у питању генерације које су од малена упознате са информативним технологијама овакав тип наставе лако заживи и пријемљивији је савременом студенту.

С аспекта пруженог и тестираног знања, овакав вид наставе језика омогућава рад на интегрисаним вештинама и у великој мери се ослања и на самосталан рад студената, што им помаже за касније савладавање стране литературе и ситуација у којима би се могли наћи.

У будућности постоје планови да се онлајн настава даље развије и формира посебна платформа. Слични пројекти већ постоје на Медицинском факултету у Београду, те је у плану и сарадња са осталим катедрама. Та сарадња има потенцијал да изроди једну специфичну базу података (текстова, вежбања, граматика, речника, аудио и аудиовизуелне базе итд) која би могла бити од велике користи студентима за даље усавршавање и развијање.

Постоји идеја и да се направе посебни форуми, question and answer портали (Q&A), студентски блогови итд. Крајњи циљ било би онлајн часопис о актуелним медицинским темама и студентском животу, изазовима, разменама и проблемима, који би водили студенти под вођством старијих и искуснијих колега и наставника.

На неким факултетима и универзитетима је развијање наставе на даљину већ у повоју. Сарадња са њима и имплементација и развијање оваквог типа наставе ишла би у корак са временом и олакшала би и наставном особљу и студентима. Наравно, настава на даљину мора бити пажљиво испланирана и конципирана како би била на највишем нивоу и како би квалитетом могла да парира традиционалној настави. Циљеви морају бити јасно постављени, технички аспект добро разрађен, а све мора бити подржано наставним кадром који је едукован и спреман на новине и константан професионални и лични развој.

Литература:

- Ван Хуф 1998: Н. Van Hoof, Ministry of English and French. *Translation and Medicine*, 49.
- Кристал 1985: D. Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. Beograd: Nolit.
- Мићић 2006: S. Mičić, Collocations in Teaching English for Specific Academic Purposes. *Filološki pregled XXXIII*, 2, 131–140.
- Мићић 2009: S. Mičić, *Studije o jeziku medicine u engleskom i srpskom*, Beograd: Beogradska knjiga.
- Мићић 2013: S. Mičić, *English for Medical Purposes*. Medicinski fakultet Univerzitet u Beogradu: Libri Medicorum, Мићић Кандијаш и Чајка 2014: S. Mičić Kandiž, Z. Čajka, *Principles of listening comprehension in language learning*, Beograd: Beogradska knjiga.
- Морли 1991: J. Morley, Listening comprehension in second/foreign language instruction. In M. Celce-Murcia (Ed.), *Teaching English as a second or foreign language* (pp. 81–106). Boston, MA: Heinle & Heinle.
- Риверс 1983: W.M. Rivers, *Communicating naturally in a second language: Theory and practice in language teaching*. Cambridge University Press.
- Флауердју, Пикок 2001: J. Flowerdew & M. Peacock, The EAP curriculum: Issues, methods and challenge in: *Research Perspectives in English for Academic Purposes* (J.Toherden, M. Peacock ed.), Cambridge University Press 127–194.
- Ферис, Хеџкок 1998: Ferris D. & Hedgcock J. S., *Teaching ESL Composition. Purpose, Process and Practice*. Mahwah, N. J.: Lawrence Erlbaum Associates
- Хајланд 2002: Hyland, K., 2002. Specificity revisited: how far should we go now?. *English for specific purposes*, 21(4), 385–395.

ONLINE TEACHING OF ENGLISH AT THE FACULTY OF MEDICINE: CHALLENGES, ADVANTAGES AND DISADVANTAGES

Summary

At the Faculty of Medicine in Belgrade the English language is a compulsory subject in the first two years. In the following three years students can choose English 3, 4, 5 as an elective course. Since the students get clinical subjects in the third year coordination of their obligations and finding free time slots for teaching them becomes more difficult. This is the reason why the senior years are taught mainly online. In this paper we will try to showcase the challenges of this type of teaching (e.g. problems with copying and authenticity of students' work) as well as the advantages and disadvantages this type of teaching has on the process of teaching medical English (e.g. possibility of listening to examinations, writing reports, etc.). We will talk about the reasons for choosing certain materials and about the way the materials are compiled and about their relevance for the students of the Faculty of Medicine. Taking into consideration the nature of the process of teaching a foreign language, which is long-lasting and ever-changing, we will also talk about possible ways of perfecting this type of teaching.

Key words: online teaching, integrated skills, English for medical purposes

Stevan Mijomanović

Тања Пељевић¹*Београд*

ПОЧЕТНО УСВАЈАЊЕ ЧИТАЊА И ПИСАЊА КИНЕСКОГ ЈЕЗИКА КОД КИНЕСКЕ ДЕЦЕ

Циљ овог рада јесте представљање резултата истраживања когнитивних способности у почетном усвајању читања и писања кинеског језика код кинеске деце, која су спровели истраживачи у Кини. Методе научног истраживања коришћене у овом раду су анализа и синтеза, метод компилације, дескриптивни метод, компаративни метод и индуктивно-дедуктивни метод. Представљањем података из обрађених истраживања ауторка овог рада указала је на следеће закључке: да би се развило ортографско знање потребно је вишегодишње образовање; усвајање читања најинтензивније је у почетној фази препознавања речи; нивои фонолошке свести развијају се различито и зависе од узраста детета, не од развоја писмености; фонолошка и морфолошка свест су одвојиве једна од друге. Морфолошка свест директно утиче на развој писмености, може да предвиди одступања у читању, и може бити измерена задацима који изузимају употребу писма. Повезаност између писања и читања огледа се и у формирању моторичких програма који воде до формирања дуготрајне моторичке меморије.

Кључне речи: почетно усвајање читања и писања, фонолошка свест, морфолошка свест, ортографско знање, кинески језик

1. Увод

Све је већи број студија и истраживања у вези са когнитивним способностима које се односе на писменост у кинеском језику и развој писмености код кинеске деце. У тим истраживањима указано је на важност морфолошке свести, затим ортографског знања и у нешто мањој мери фонолошке свести.

2. Опште карактеристике кинеске ортографије

Кинеско писмо је логографско писмо (Перфети и Џанг 1995) и јединствено је за све говорнике кинеског језика и његових дијалеката. Основна јединица језика јесте кинески карактер, који истовремено представља и морфему и слог, те се стога ово писмо назива и морфо-слабичким писмом. Кинески језик је тонски језик, а број тонова разликује се по дијалектима. С обзиром на то да један писани кинески карактер одговара једној морфемима пре него појединачном фонетском изговору, сви говорници различитих дијалеката кинеског језика разумеју писмо иако не морају да разумеју изговор датог карактера. Информација коју даје кинески карактер може се поделити на слоговну, морфолошку и ортографску информацију (Шу и Андерсон 1997).

Сваки кинески карактер састоји се од основних потеза. Потези се комбинују у компоненте које, представљају основне делове карактера. Постоје правила за писање и комбиновање потеза која се морају поштовати приликом писања. Насумичним комбиновањем компоненти настају неправилне форме карактера. Речник *Chinese Radical Position Frequency Dictionary* (1984) наводи постојање 541

1 tanja.peljovic@gmail.com

радикала. Многи од ових радикала су и карактери или морфеме односно речи и имају своје значење и изговор.²

Кинески карактери се на основу структуре могу поделити у две категорије и то на једносложне и на вишесложне карактере. Једносложни карактери не могу се даље делити на посебне компоненте, а вишесложни карактери односно сложене у себи могу садржати две и више компоненти. Више од 80 процената карактера у кинеском језику су сложенице (Ли et al. 2012; Лиу и МекБрајд Чанг 2010). Индивидуалне компоненте унутар сложенице могу дати информацију о значењу (семантичка компонента, радикал) или о изговору (фонетска компонента, фонетик) целог карактера.³ Кинеска деца која уче да читају спајају слоге из говора са писаним карактерима.

3. Школски систем, педагошки принципи и школски уџбеници

Школски систем у Хонг Конгу организован је на основу британског школског система. Формална настава читања почиње у првој години обданишта и заснива се на методи „види и изговори”. Упутства која деца добијају су и усмена и писмена и дају се и на кантоншком и на мандаринском и на енглеском језику (МекБрајд Чанг et al. 2004.). Препознавање карактера предаје се директно без помоћи фонетског система. Главна одлика овог модела учења јесте изнова и изнова понављање назива карактера који је спојен са својим писаним обликом.

У НР Кини (изузев Хонг Конга и Макаоа) *Hanyu pinyin* (ханју пинјин) – фонетска латинична транскрипција користи се од 1958. године. Састоји се од 26 латиничних слова и помаже у препознавању нових карактера који се касније уче у школи. Настава читања заједно са наставом фонетске транскрипције пинјин почиње обично око пете године, док настава препознавања карактера почиње у првом разреду основне школе или око шесте године живота. (МекБрајд Чанг et al. 2004). Наставници у основним школама предају нове речи односно карактере на следећи начин: сваки нови карактер сагледава се као целина а затим се сагледавају делови од којих се карактер састоји. Делови новог карактера повезују се са деловима карактера и целим карактерима који су већ усвојени односно научени, а потом наставници објашњавају како се карактер пише. Објашњава се од колико потеза се састоји карактер и којим се редоследом пишу потези. Редослед којим се карактери пишу и начин писања потеза веома су важни како за памћење тако и за сагледавање значења самог карактера, односно слога или речи. Деца исписују у ваздуху потезе и на глас изговарају њихове називе, а потом их пишу у свеске за писање карактера које имају посебну врсту листова подељених у квадрате. У писању карактера не постоји празан простор између речи који их одваја као што је то случај са алфабетским писмима. Карактери се пишу један до другог, а такође се вежба и пропорција писања карактера. Током првих неколико недеља првог разреда уводи се пинјин који садржи латинична слова алфавета

2 Ванг, Јанг 2008: Min Wang, Chin-lung Yang, *Cognitive consequences of cross-language and writing systems difference*, у: K. Koda, A. M. Zehler (уред.), *Learning to Read Across Languages*, London: Routledge, 125.; Ли, Томсон² 2009: C. N. Li, S. A. Tompson, Chinese, у: B. Comrie (уред.), *The world's Major Languages*, London: Routledge, 708.

3 Више о радикалима (семантичким компонентама) а види у: Ванг, Јанг 2008: Min Wang, Chin-lung Yang, *Cognitive consequences of cross-language and writing systems difference*, у: K. Koda, A. M. Zehler (уред.), *Learning to Read Across Languages*, London: Routledge, 127–128.
Више о кинеском писму види у: Сун 2006: ChaoFen Sun, Chinese writing, у: *Chinese a linguistic introduction*, Cambridge: Cambridge University Press, 101–114.

и тонске маркере изнад вокала. Карактери се уводе у наставу у трећем месецу првог разреда. Пред крај првог разреда од деце се очекује да су савладала латиничну транскрипцију. Како ученици напредују кроз разреде, и вокабулар им се повећава и престају да користе пинјин. (Пајн et al. 2003: 782).

Истраживање које су Шу et al. спровели 2003. године имало је за сврху боље разумевање усвајања карактера код деце. Спроведена је детаљна анализа 2.570 карактера из 12 уџбеника *Elementary School Textbooks* (1996), из којих се предаје у Пекингу и другим основним школама у Кини. Корпус карактера у уџбеницима обухвата градиво од првог до шестог разреда које су аутори овог истраживања поделили у две опште групе: карактере који су семантичко-фонетске сложенице и карактере који то нису, то јест нефонетске карактере. Нефонетски карактери су даље подељени на четири подгрупе и то: пиктограме, идеограме, семантичке сложенице и подгрупу разну у коју спадају неколико ретких типова карактера. Детаљно су испитане следеће категорије: врсте карактера, визуелна комплексност (број потеза у оквиру једног карактера), просторна структура карактера (различите позиције радикала у оквиру семантичко-фонетске сложенице), фонетска правилност (допринос фонетика изговору семантичко-фонетске сложенице), семантичка транспарентност (допринос радикала значењу семантичко-фонетске сложенице: што је јаснија семантичка информација то је карактер транспарентнији), независни и зависни делови (независни и зависни фонетици и независни и зависни радикали) и на крају породице фонетика и радикала (породицу фонетика могу чинити семантичко-фонетске сложенице које имају исти фонетик и фонетик који је независан то јест самосталан карактер).

Један од веома важних резултата до којих су дошли аутори овог истраживања јесте да се визуелна комплексност, фонетска правилност и семантичка транспарентност анализираних карактера повећава у смеру млађих ка старијим разредима. Карактери који се уче у првом или другом разреду имају мање потеза, али нису правилни или транспарентни. Карактери обухваћени овим уџбеницима садрже више високофреквентних карактера. Високофреквентни карактери су карактери који, за разлику од нискофреквентних, нису визуелно комплексни, фонетски правилни и семантички транспарентни.

Остали резултати добијени уз помоћ статистичке обраде података потврђују тврдњу да је кинески језик тежак језик за учење. Није увек једноставно пронаћи наговештај за изговор у оквиру карактера. Изговор карактера који имају исти фонетик није увек исти. Да би деца користила информације које дају радикали, прво морају да идентификују радикале. Радикали се користе у речницима кинеског језика као индекс за проналажење речи тако да су деца на њих стално упућена, те су их и свеснија у ранијем добу.

4. Когнитивне способности које утичу на учење читања и писања код кинеске деце

Читање представља комплексан процес когнитивних способности које обухватају визуелно, ортографско, фонолошко, морфолошко, синтаксичко и семантичко процесуирање. Учење читања Нађ и Андерсон (1995: 2) дефинишу на следећи начин: „Када учи да чита, дете прво мора да схвати да писмо представља говор, па тек онда како писмо представља говор. Схватање везе између писма и говора било ког језика захтева откривање које су то лингвистичке јединице представљене елементима писма – да ли знакови представљају фонеме, слоге,

морфеме или нешто друго.” Учење читања и писања захтева металингвистички увид у повезивање говорног и писаног језика. Основни металингвистички увид обухвата фонолошко и ортографско знање, као и знање о морфологији. Међутим, поставља се питање које су то јединствене металингвистичке и когнитивне везе у учењу читања кинеских карактера које кинеска деца развијају? Истраживања о развоју читања код кинеске деце забележила су важност визуелних способности, брзог именовања (*RAN – rapid automatized naming*), фонолошке свести (нпр. Хо и Брајант 1997; МекБрајд и Хо 2000), ортографског знања (нпр. Пајн et al. 2003; Тан et al. 2005), а с обзиром на то да је за повезивање гласова и њихове писане форме важно и њихово повезивање са значењем, и важност знања о морфологији односно морфолошка свест (нпр. Ли et al. 2012; Ву et al. 2009).

4.1 Фонолошка свест

Фонолошка свест односи се на могућност да се разумеју изговорене речи као низови звукова или фонемски сегменти који кореспондирају написаним јединицама, као и приступ и манипулација овим сегментима у речи (Глитман и Розин 1977). Сноу, Бурнс и Грифин (1998: 51) дају следећу дефиницију термина фонолошке свести: „Термин фонолошка свест односи се на генерално уважавање звучне компоненте говора, одвојено од значења.” Фонолошку свест треба разликовати од знања о многобројним асоцијацијама између карактера и слога. До појаве фонетске свести потребно је савладати неколико посебних асоцијација (Нађ, Андерсон, 1995). Фонолошким процесуирањем обично се назива процес пребацивања визуелне представе речи или реченица у апстрактан фонолошки код.

Последњих неколико деценија појавио се велики број истраживања који је указао на то колика је важност фонолошке свести код деце која уче да читају језике алфabetског система писања. Око тога колика је улога фонолошке свести у читању кинеског језика и даље се воде расправе. Навешћемо резултате неколико истраживања која су указала на то да различити нивои фонолошке свести утичу на читање кинеских карактера код кинеске деце.

Да би дете (читалац) могло да процесуира фонолошку информацију у кинеском карактеру, неопходно је да има знање о иницијалима, финалима и тоновима у кинеском слогу⁴ и да препознаје кинеске карактере. Такође, морају препознати информацију коју преносе радикали и фонетици у сложеним карактерима који се састоје из више компоненти. Фонетици се обично налазе на десној страни карактера који се формира у правцу десно – лево и који се састоји од две компоненте један уз други. Међутим фонетска информација није увек јасно изражена, и у смислу да може носити другачију фонетску информацију у другом дијалекту

4 Слог је основна јединица у кинеском језику и његова структура може бити сачињена на 4 начина, а то су В (вокал), КВ (консонант - вокал), ВК (вокал - консонант) и КВК (консонант - вокал - консонант). Сваки слог састоји се од иницијала и финала. На пример у слогу /ta/ /t/ је иницијал, а /a/ је финал, у слогу /lang/ /l/ је иницијал, а /ang/ је финал (сложени финал). У већини кинеских слогова иницијал је консонант, док је финал сачињен од вокала. Једино се два консонанта а то су /n/ и /ng/ могу наћи на крају слога. Једна од специфичности кинеског језика, а то важи за све дијалекте, јесте да не постоје консонантске групе као што је то случај са неким другим језицима попут српског језика. Ова једноставна структура кинеског слога омогућила је велики број хомофона у говорном кинеском језику. Велики број хомофона релативно је смањен употребом тонова који мењају значење речи. Више о овој теми види у: CINOWO³ 2006: Chinese phonetics, у: 互动汉语拼音与书写 *Interactive chinese Chinese phonetics and writing*, Beijing: Sinolingua, 1–88.; Хуанг, Љиао 2007: Borong Huang 黄伯蓉, Xudong Liao 廖序东, 现代汉语 上册, 北京: 高等教育出版社, 20–136.

кинеског језика. Због тога, несистематичност у везама између звука и симбола у кинеским карактерима може отежати усвајање карактера а самим тим и читање.

Нека од истраживања о способностима фонолошког процесуирања показала су да су код кинеске деце у почетним разредима основне школе и обданишта ране фонолошке способности важне за препознавање речи. У свом истраживању Хо и Брајант (1997а) бавили су се развојем фонолошке свести и њене везе са каснијим успехом у читању код кинеске деце истог узраста чији је матерњи језик кантоншки кинески и чији је матерњи језик енглески. Из добијених резултата увидели су да деца иницијално препознају релативно велике гласовне сегменте (на пример делимичне хомофоне⁵), а да постепено развијају вештину обрађивања мањих јединица у слогу (подела између иницијала, финала и тонова у оквиру слога). Трогодишњаци, за разлику од петогодишњака, нису могли да направе разлику између финала и тонова. МекБрајд Чанг и Хо (2000) су на узорку од 109 деце из Хонг Конга, узраста 3 и 4 године старости сповели истраживање о томе до које су мере способности фонолошког процесуирања посебно повезане са препознавањем кинеских карактера и да ли је именовање слова (писма), као мера повезивања визуелних симбола са њиховим гласовним референтима, у независном међуодносу са препознавањем кинеских карактера. (МекБрајд Чанг и Хо, 2000: 50.). Резултати до којих су дошли – да перцепција говора доприноси фонолошкој свести, да веза између перцепције говора и брисања фонема може да предвиди будући развој у читању код мале деце у разним језицима, и да се фонолошка свест јавља као примарна способност фонолошког процесуирања код кинеске деце нормалног (когнитивног) развоја – слични су резултатима испитивања деце која уче да читају језик који има алфабетску ортографију.

4.2 Морфолошка свест

Морфолошка свест дефинише се као „свест деце о морфемској структури речи и могућност да о структури размишљају и њом манипулишу” (Карлајл 1995: 194). У кинеском језику морфему представља један слог. МекБрајд Чанг et al. (2003) наводе да се сложеније речи граде од претходно научених речи те да је та карактеристика вероватно важна за кинеску децу када савладавају значења унутар језика. Мерења морфолошке свести се односе на лингвистичке манипулације унутар задатака који су стављени пред испитанике. Користећи две оригиналне методе мерења морфолошке свести у комбинацији са другим задацима који се односе на читање укључујући и фонолошку свест, спровели су истраживање над стотину деце трећег разреда обданишта и стотину деце другог разреда основне школе у Хонг Конгу. Ове методе мерења морфолошке свести развијене су на основу две особине кинеског језика – да постоји велики број хомонима и да се сложене речи најчешће граде од две или више претходно научених морфема. Потребно је поменути да кинески језик има отприлике пет хомофона по сваком слогу и да је главни задатак читаоца да научи који је карактер повезан са којим слогом у контексту (МекБрајд Чанг et al. 2003: 744). Тестови испитивања морфолошке свести који су спроведени у овом истраживању, спроведени су без представљања писаног облика кинеских карактера. Први тест је *шест и идентификовања морфеме* и састојао се од показивања три различите слике за које је испитивач усмено рекао шта се на којој налази, затим су деци дате двосложне

5 Делимични хомофони су кинески слогови који имају исте иницијале и финале али не и исти тон.

речи које су садржале тражену морфему како би изабрала слику која најбоље представља ту морфему. Други тест, *шест и прављења морфема*, састојао се од 20 усмено испричаних прича од три реченице. Уз првих девет прича показане су слике, док за остале апстрактније приче нису. Задатак је био да деца направе нове сложенице за новопредстављене предмете или концепте а на основу претходно научених морфема. Резултати су показали да су фонолошка и морфолошка свест одвојиве једна од друге, да морфолошка свест може предвидети одступања у читању и да може бити измерена задацима који изузимају употребу писма. Оба испитана аспекта морфолошке свести тесно су повезана са усвајањем кинеских карактера код хонгконшке деце и повезана са раним усвајањем читања. Идентификација морфема важан је аспект морфолошке свести посебно на почетном нивоу читања, зато што захтева од детета да међу неколико идентичних слогова идентификује право значење морфеме. Прављење и разликовање морфема у говору и њихово повезивање са писмом такође је уско повезано са препознавањем карактера и важно за процес учења читања. Како ученици сазревају и стичу искуство у читању, тако напредује и њихова морфолошка свест.

Лиу и МекБрајд Чанг (2010) спровели су испитивање 121 детета трећег разреда из североисточне Кине на основу следећих задатака: 1. задатак: *прављење морфема*, у којем је од деце тражено да на основу испричане приче имитирају морфолошку структуру сложеница из те приче; 2. задатак: *свести о хомофонима*, у којем је прво представљена морфема у сложеној речи, затим је тражено од деце да кажу другу реч која садржи исту ту морфему и на крају да се сете једне или две речи користећи хомофон те морфеме; и 3. задатак: *састављање сложеница*, који је испитивао како деца користе своје знање о морфемама и морфолошкој структури да би направила нове речи које се не користе у реалном говору. Последњи задатак показао се као најважнији за читање карактера. Резултати испитивања показали су да је морфолошка свест уско повезана са читањем речи и знањем речи; да се лингвистичким манипулацијама може утицати на тежину задатака који се тичу морфолошке свести, затим да је прављење сложеница које се састоје од напоредног или зависног односа унутар сложеничке структуре деци једноставније од прављења структуре односа субјекат – предикат или глагол – објекат, а фокусирање на хомофоне наглашава свест деце о одређеним морфемама, али не и знање о морфолошкој структури.

Бу et al. (2009) су испитивали везу између морфолошке свести и развоја писмености (читање и писање) код кинеске деце. Студија је обухватила 169 деце из четири основне школе у Пекингу. Контролну групу чинило је 84 ученика, а осталих 85 ученика експерименталну групу у којој је примењена настава о морфологији. Спроведена су два теста за фонолошку свест (разликовање тонова и разликовање финала), три теста за морфолошку свест (разликовање форме радикала (семантичких компоненти), разликовање значења радикала и разликовање морфема), као и испитивање способности читања и писања (пинџин диктат и читање реченица написаних на пинџину). Настава морфологије у експерименталној групи имала је за циљ да код деце развије примену овог знања када наиђу на нове карактере и речи. Примена наставе морфологије дала је резултате који су показали да је интензивна настава имала велики утицај на развој писмености код деце у првом и другом разреду, да морфолошка свест директно утиче на развој писмености и да читање више утиче на писање него обрнуто.

4.3 Ортографско знање

Да би се савладао систем писања кинеског језика, потребно је познавање одређених особина тог система. Пре свега, потези којима се пише морају бити организовани на тачно одређен начин како би сачињавали тачну графичку компоненту карактера, која је визуелно позиционирана у оквиру квадрата. Када се учи писање, кинески карактери се исписују у квадрате који су сами испресецани двама линијама. Потом је неопходно знати да је сваки карактер сачињен од компоненти. Једно од основних правила које деца морају научити јесте и позиционирање компоненти. Другим речима, свака компонента има своје одређено место у карактеру.⁶ Учење ових правила омогућава деци да препознају ортографске грешке. Такође, неопходно је схватити и усвојити да различите компоненте карактера имају и различите функције. Семантички радикали указују на значење речи, док фонетске компоненте указују на фонетски изговор речи.

У истраживању које је рађено 2012. године Ли et al. (2012) су испитивали визуелно-ортографско, фонолошко процесуирање и морфолошке способности препознавања карактера код кинеске деце. У истраживању се наводи да око 82% савремених кинеских карактера чине сложени карактери или сложенице и да у писаном језику има око 190 семантичких компоненти (радикала) и око 1.100 фонетских компоненти (фонетика). Неки од њих увек се јављају на истом месту, док се неки могу јавити на два или више места у оквиру карактера. Међутим, ова комплексна правила о позиционирању и функцијама ретко се предају у школама, те је деци потребно вишегодишње образовање како би стекли свеобухватно ортографско знање. Наведено истраживање обухватило је укупно 457 кинеске деце из Пекинга, 184 деце из обданишта и 273 деце из основне школе. Спроведене методе укључиле су задатак препознавања кинеских карактера, визуелне способности (визуелно-просторни однос, визуелна меморија), ортографско расуђивање, фонолошку свест (брисање финала, брисање слога, брисање фонеме, брзо именовање бројева) и морфолошку свест (расуђивање о хомонимима, морфолошке конструкције и прављење морфема). Један од изведених закључака у вези са ортографским расуђивањем показао је да оно није у вези са препознавањем карактера код млађе деце, али да је имало умерену повезаност са читањем код деце која иду у основну школу. Такође, показали су да постоје јасне разлике у развоју визуелних и ортографских способности које се јављају сходно годинама старости. Визуелне способности су повезане са веома раним препознавањем карактера, док ортографско процесуирање није. С тим у вези, показано је и да су визуелне способности важне за усвајање читања кинеског писма и да је њихов утицај највероватније најјачи у почетној фази препознавања речи. Када деца стекну ортографско знање више се не ослањају на основне визуелне стратегије (на пример позиција семантичких радикала, неубичајени обрасци потеза), већ прелазе на префињену ортографску анализу. Из тога произилази да ортографско знање постаје важно за препознавање карактера током одрастања, као и да се развија стицањем искуства у читању. Аутори такође истичу важност наставе читања и егземпларне наставе за развој когнитивних способности које су у вези са читањем.

6 На пример, постоје семантичке компоненте које се јављају увек и једино са леве стране карактера и њихово позиционирање на десној страни учинило би тај карактер неправилним. Већина карактера дели се на три скупине према структури и то на карактере који се пишу са лева на десно, одозго на доле и споља ка унутра.

У студији о повезаности читања и писања коју су радили Тан et al. (2005) полазне тачке у два експеримента чиниле су претпоставке да ортографску свест код кинеске деце покреће кохерентна и ефикасна веза између визуелних симбола, фонологије и семантике, и да успостављање моторичких програма води до формирања дуготрајне моторичке меморије кинеских карактера. Писањем деца уче да разложе карактере на јединствене обрасце потеза и делове, и да их онда регрупишу у лингвистичку јединицу. Ова врста декодирања дешава се на визуелно-ортографском нивоу и претпоставља се да унапређује свест деце о унутрашњој структури карактера (ортографска свест). Та свест помаже у формирању веза између ортографских, семантичких и фонолошких јединица кинеског писма (Тан et al. 2005: 8781). Субјекти студије била су деца из једне пекињске основне школе, њих 131, од којих је 58 деце било на почетном нивоу читања старости од 7 до 8 година, а 73 деце на средњем нивоу читања старости од 9 до 10 година.

Први експеримент показао је да су старија деца (искуснији читаачи) имала боље резултате у читању, писању, тесту разликовања јединица у слогу (*oddity test*) и на RAN тесту од млађе деце.

Други експеримент показао је да ортографска свест – коју ангажује анализа унутрашње структуре карактера, и моторичко програмирање (писање) – које формира дугорочно моторичко памћење кинеских карактера, јесу два паралелна механизма писања која доприносе читању.

Аутори ове студије залажу се за теорију по којој фонолошка свест у развоју учења читања кинеског језика игра минорну улогу, а да визуелно-ортографско процесуирање, као просторно анализирање особина писма (потези, делови карактера – компоненте), има важну улогу. Сматрају да је допринос фонолошке свести читању мањи зато што се јавља у примарном развоју читања и зависи од величине и сложености језичке јединице као и година старости детета.

Слично претходном истраживању, студија које су спровели Џоу et al. (1999: 136) у вези са препознавањем кинеских карактера, показале су да ортографска информација игра већу улогу у препознавању кинеских карактера од фонолошке информације, и да фонологија има ограничен ефекат када је у питању семантичка активација у читању кинеског језика.

5. Закључак

Иако је урађено релативно мало истраживања када је у питању испитивање учења читања код кинеске деце, резултати досадашњих радова на ту тему показују да постоји одређена логика у писаном језику коју деца могу да науче, разумеју и да је користе. Визуелно-ортографска информација игра важну улогу у читању кинеског језика. Иако није увек једноставно пронаћи информацију за фонетски изговор у оквиру карактера, сазревањем визуелних способности кинеска деца која полако савладавају писање потеза и правила писања, савладавају и читање и писање кинеских карактера. Да би се развило ортографско знање потребно је вишегодишње образовање. Писањем деца уче да разложе карактере на јединствене обрасце потеза и делове, и да их онда регрупишу у лингвистичку јединицу. Ова врста декодирања дешава се на визуелно-ортографском нивоу и претпоставља се да унапређује свест деце о унутрашњој структури карактера. Та свест помаже у формирању веза између ортографских, семантичких и фонолошких јединица кинеског писма Усвајање читања најинтензивније је у почетној фази препознавања речи, а настава читања помаже развоју когнитивних способности које су у

вези са читањем. Повезаност између писања и читања огледа се и у формирању моторичких програма који воде до формирања дуготрајне моторичке меморије.

Резултати неколико истраживања у вези са препознавањем кинеских карактера које смо у овом раду представили указали су на то да су ортографска и морфолошка информација важније од фонолошке информације коју налазимо у карактеру. Међутим, с друге стране, способности фонолошког процесуирања тесно су повезане са препознавањем речи и раним усвајањем читања код кинеске деце у обданишту и у почетним разредима основне школе. Хо и Брајант (1997а) су показали да деца иницијално препознају веће гласовне сегменте па тек онда током школовања разрађују способности обрађивања мањих гласовних јединица у слогу. Разлог лежи у специфичности кинеског језика у којој се кинески карактер, као основна јединица језика, везује за слог а не за индивидуалне компоненте у слогу, те стога у почетном усвајању читања код деце фонолошка свест о слогу има већу улогу од фонолошке свести о фонемама. С обзиром да фонетика кинеског језика дели слог на иницијале и финале, свест о иницијалима и финалима такође има улогу у развоју фонолошке свести и читања код деце (Хо и Брајант 1997; МекБрајд Чанг и Хо 2000). Нивои фонолошке свести развијају се различито и зависе од узраста детета, не од развоја писмености. Настава фонетске латиничне транскрипције која је у употреби када се учи стандардни кинески језик има велики утицај на савладавање манипулисања фонемама (Сиок и Флечер 2001, Шу et al. 2008). Важност наставе фонетске транскрипције пинјин у вези са савладавањем слогова и развијањем фонолошке свести показали су у свом истраживању и МекБрајд Чанг et al. (2004). Из приказаних резултата могли бисмо закључити да с обзиром на универзалност читања као металингвистичког процеса спаривања фонолошких информација са визуелним информацијама, значај фонолошке свести за рано усвајање читања у кинеском језику ипак јесте значајан.

Мерење морфолошке свести путем манипулација унутар истраживачких задатака у вези са читањем и процесом препознавања речи показало је уску повезаност морфолошке свести са читањем речи и знањем речи. Како ученици основне школе напредују, сазревају и стичу искуство у читању, тако напредује и њихова морфолошка свест. Морфолошка свест може да предвиди одступања у читању и да буде измерена задацима који искључују употребу писма (МекБрајд Чанг et al. 2003). Ву et al. (2009) су установили да настава морфологије позитивно утиче на развој писмености пекиншке деце у првом и другом разреду основне школе (препознавање нових речи и карактера) и да читање више утиче на писање него писање на читање.

Иако се научници који се баве испитивањем когнитивних способности код кинеске деце слажу око тога да се ортографско знање стиче образовањем, да настава морфологије може користити развоју морфолошке свести и способности, не слажу се око тога да ли је развој фонолошке свести, као универзалне карактеристике свих језика, посебно важна за писменост кинеске деце. Након темељне анализе доступних података о овој теми, ауторка овог рада слаже се са резултатима истраживања која говоре да и визуелно-ортографска и фонолошка и морфолошка свест утичу на развој способности читања, писања и препознавање карактера као и резултатима који истичу важност фонолошке свести у почетном усвајању читања и писања.

Литература:

- CINOWO³ 2006: Chinese phonetics, у: 互动汉语拼音与书写 *Interactive chinese Chinese phonetics and writing*, Beijing: Sinolingua, 1–88.
- Ванг, Јанг 2008: Min Wang, Chin-lung Yang, *Cognitive consequences of cross-language and writing systems difference*, у: K. Koda, A. M. Zehler (уред.), *Learning to Read Across Languages*, London: Routledge, 125–153.
- By et al. 2009: X. Wu, R. C. Anderson, W. Li, X. Wu, H. Li, J. Zhang, Q. Zheng, J. Zhu, H. Shu, W. Jiang, X. Chen, Q. Wang, L. Yin, Y. He, J. Packard, J. S. Gaffney, Morphological awareness and Chinese children's literacy development: An intervention study, *Scientific Studies of Reading*, 13(1), 26–53. doi: 10.1080/10888430802631734
- Литман, Розин 1977: L. R. Gleitman, P. Rozin, The structure and acquisition of reading I: Relations between orthographies and the structure of language, у A. Reber & D. Scarborough (уред.), *Toward a psychology of reading*, Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Карлајл 1995: J. F. Carlisle, Morphological awareness and early reading achievement, у L.B. Feldman (уред.), *Morphological aspects of language processing*, Hillsdale, New Jersey: Erlbaum, 189–209.
- Ли et al. 2012: H. Li, Sh. Hua, C. McBride-Chang, L. Hongyun, P. Hong, Chinese children's character recognition: Visuo-orthographic, phonological processing and morphological skills, *Journal of Research in Reading*, 35(3), 287–307. doi:10.1111/j.1467-9817.2010.01460.x
- Ли, Томсон² 2009: C. N. Li, S. A. Tompson, Chinese, у: B. Comrie (уред.), *The world's Major Languages*, London: Routledge, 703–723
- Лиу, МекБрајд Чанг 2010: P. D. Liu, C. McBride-Chang, What is Morphological awareness? Tapping Lexical Compounding awareness in Chinese third graders, *Journal of Educational Psychology*, 102(1), 62–73. doi: 10.1037/a0016933
- МекБрајд Чанг et al. 2003: C. McBride-Chang, H. Shu, A. Zhou, C.P. Wat, R.K. Wagner, Morphological awareness uniquely predicts young children's Chinese character recognition, *Journal of Educational Psychology*, 95(4), 743–751. doi: 10.1037/0022-0663.95.4.743
- МекБрајд Чанг et al. 2004: C. McBride-Chang, E. Bialystok, K. K. Y. Chong, Y. Li, Levels of phonological awareness in tree cultures, *Journal of Experimental child psychology*, 89, 93–111. doi: 10.1016/j.jecp.2004.05.001
- МекБрајд Чанг, Хо 2000: C. McBride-Chang, C.S.-H. Ho, Development issues in Chinese children's character acquisition, *Journal of Educational Psychology*, 92(1), 50–55. doi: 10.1037/0022-0663.92.1.50
- Нађ, Андерсон 1995: W. E. Nagy, R. C. Anderson, *Metalinguistic Awareness and Literacy Acquisition in Different Languages* (Technical Report No. 618), Center for the Study of Reading, Urbana - Champaign: University of Illinois.
- Пајн 2003: N. Pine, H. Ping'an, H. R. Song, Decoding strategies used by Chinese primary school children, *Journal of Literacy Research*, 35(2), 777–812.
- Перфети, Цанг 1995: C. A. Perfetti, S. Zhang, Very early phonological activation in Chinese reading, *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 21, 24–33.
- Речник: 1984: *Chinese Radical Position Frequency Dictionary*, Changsha: Hunan Institute of Computer Science.
- Сиок, Флечер 2001: W. T. Siok, P. Fletcher, The role of phonological awareness and visual-orthographic skills in Chinese reading acquisition, *Development Psychology*, 37(6), 886–899. doi: 10.1037//0012-1649.37.6.886
- Сноу et al. 1998: C. E. Snow, M. S. Burns, P. Griffin, *Preventing reading difficulties in young children*, Washington, DC: National Academy Press. doi: 10.1002/pits.10011

- Сун 2006: ChaoFen Sun, *Chinese a linguistic introduction*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Тан 2005: L. H. Tan, J. A. Spinks, G. F. Eden, C. A. Perfetti, W. T. Siok, Reading depends on writing in Chinese, *PNAS*, 102(24), 8781–8785. Preuzeto 02.02.2015. godine sa: www.pnas.org/cgi/doi/10.1073/pnas.0503523102
- Хо, et al. 2003: C. S.-H. Ho, P. W.-Y. Yau, A. Au, Development of orthographic knowledge and its relationship with reading and spelling among Chinese kindergarten and primary school children, у: C. McBride-Chang, H.-C. Chen, (уред.). *Reading development in Chinese children*, London: Praeger, 51–71.
- Хо, Брајант 1997а: C. S.-H. Ho, P. Bryant, Phonological skills are important in learning to read Chinese, *Developmental Psychology*, 33, 946–951.
- Хуанг, Љиао 2007: Borong Huang 黄伯蓉, Xudong Liao 廖序东, 现代汉语 上册, 北京: 高等教育出版社.
- Цој et al. 1999: X. Zhou, H. Shu, Y. Bi, D. Shi, Is there phonologically mediated access to lexical semantics in reading Chinese? у: J. Wang, A. W. Inhoff, H.-C. Chen (уред.), *Reading Chinese script: A cognitive analysis*, Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, 37–64.
- Шу et al. 2003: H. Shu, X. Chen, R.C. Anderson, N. Wu, Y. Xuan, Properties of school Chinese: Implications for learning to read, *Child Development*, 74(1), 27–47, doi: 10.1111/1467-8624.00519
- Шу et al. 2008: H. Shu, H. Peng, C. McBride-Chang, Phonological awareness in young Chinese children, *Developmental Science*, 11(1), 171–181. Doi: 10.1111/j.1467-7687.2007.00654.x
- Шу, Андерсон 1995: H. Shu, R. C. Anderson, Role of radical awareness in the character and word acquisition of Chinese children (Technical Report No. 615), Center for the Study of Reading Urbana - Champaign: University of Illinois.
- Шу, Андерсон 1997: H. Shu, R. C. Anderson, Role of radical awareness in the character and word acquisition of Chinese children. *Reading Research Quarterly*, 32(1), 78–89. Preuzeto sa: <http://www.jstor.org/stable/748144>.

THE READING AND WRITING ACQUISITION OF CHINESE LANGUAGE IN CHINESE CHILDREN

Summary

The aim of this paper is to present research results of cognitive abilities in reading and writing acquisition of Chinese language in Chinese children. The methods of research used in this study are analysis and synthesis, compilation method, descriptive method, comparative method and inductive-deductive method. By presenting the data from processed research, the author of this study pointed to the following conclusions: in order to develop orthographic knowledge years of education are required; the acquisition of reading is most intense in the initial stage of word recognition; levels of phonological awareness are developed differently and depend on the age of the child, rather than the development of literacy; phonological and morphological awareness can be separated from one another. Morphological awareness directly affects the development of literacy, can predict variations in reading, and can be measured by tasks that exclude the use of letters. The connection between reading and writing is also reflected in the formation of motor programs that lead to the formation of long-term motor memory.

Key words: acquisition of reading and writing, phonological awareness, morphological awareness, orthographic knowledge, Chinese language

Tanja Peljević

Јана Живановић¹

Београд

НЕГАТИВНИ УТИЦАЈ СРПСКОГ НА ЕНГЛЕСКИ ЈЕЗИК У ГОВОРНОЈ ПРОДУКЦИЈИ

Циљ овог рада јесте да се укаже на то у којој мери српски као матерњи језик врши утицај на савладавање енглеског као страног језика у говорној продукцији. Почевши од Сапир-Ворфове хипотезе и принципа језичког детерминизма и релативизма, објаснићемо појам прекључивања и дискутоваћемо о грешкама фонолошке, граматичке и лексичке природе које се јављају како код млађих, тако и код старијих ученика. Ова тема намеће и проблем исправљања грешака, јер је неминовно да на њих треба указивати и искорењивати их. Међутим, имајући у виду природан процес учења језика и честу дилему када их треба исправљати, део рада посвећен је врстама грешака које у одређеним околностима имају приоритет и проналажењу најбољег начина за њихово исправљање у складу са узрастом ученика и њиховим метајезичким знањем. Такође, навешћемо неколико примера вежби које могу да допринесу бржем савладавању датих области. Завршни део рада посвећен је објашњењу због чега ученици у зрелој доби имају веће потешкоће у употреби језика и у чему се огледа предност учења енглеског језика од раног школског узраста.

Кључне речи: негативан утицај, српски, фонолошке, граматичке, лексичке грешке, исправљање грешака

1. Увод

Прве речи које се уче при првом контакту са сваким језиком су једносложне и двосложне речи. Без обзира на то који језик нам је матерњи и на његову артикулациону базу, те речи најчешће садрже консонанте предњег реда – б, п, м (Жиропађа–Миочиновић 2007: 16). У њих спадају оне које се односе на објекте и особе из непосредне околине, па се зато, примера ради, називи чланова породице, примера ради, које учимо у почетној фази састоје из комбинације ових сугласника и самогласника. У италијанском, рецимо, мајка је *la madre*, односно од миља *la mamma*, док је тата *papa*. У француском су *la mere* и *le pere*, а у енглеском би то били *mother*, *father* и на српском *мама* и *тата*. С овим у вези, једна од интересантних ситуација којој сам присуствовала током опсервације наставе у основној школи била је да ученик трећег разреда није могао да се сети енглеског еквивалента речи *бака*, па је употребио /ba:dəɹ/. Када га је наставница питала како се сетио баш те речи, ученик је одговорио: „Ако је мајка /mʌdɜɹ/, тата /fa:dəɹ/, логично је да бака буде /ba:dəɹ/. Његова грешка потиче од погрешне перцепције морфолошке структуре речи и условила је да дете закључи да се речи које означавају чланове породице формирају додавањем суфикса *-er*.

Друга врста грешке која се често јављала је да су ученици проширивали значење појмова *brother* и *sister*, те их употребљавали у значењу речи *cousin*, будући да у српском језику ретко користимо реч рођак да означимо *браћа* или *сестру* од *тетке*, *ујака* или *стрица*. До оваквих и сличних грешака долази се услед **прекључивања кодова**, односно „**code switching**”. Овај појам се „као линг-

1 jana1992@outlook.com

вистички и друштвени феномен у социолингвистици дефинише као мешање елемената преузетих из два лингвистичка варијетета унутар реченице или дужег одломка дискурса² односно представља „алтерирање између два или више кодова у оквиру конверзације.“³ Укратко, то је ситуација када се пре сетимо речи из другог језика него речи из језика који говоримо у тренутку када покушавамо да се сетимо назива за неки појам. Прекључивање је праћено и стварањем аналогичја, покушајима превођења једног језика на други, што је појава која се јавља чим почнемо активно да користимо страни језик. Посежемо за оним што већ знамо, а у ономе што је ново тражимо назнаке познатог и покушавамо да га асимилијемо.

2. Истраживање

С обзиром на то да сам током два месеца хоспитовања у основној школи, у периоду од марта до маја 2015. пратила наставу енглеског језика у одељењима 3 – 8. разреда и интеракцију на циљном језику (енглески), покушала сам да утврдим како перцепирају страни језик чија је фонолошка структура другачија од српског и у ком нема увек доследности између слова и гласова. Касније сам, од новембра 2015. до јануара 2016. предавала у једној приватној школи полазницима Б1 нивоа, узраста 25 – 40 година, па истраживање обухвата најчешће грешке сваке од поменутих група.

Читав систем грешака који ученици праве произлазе управо из утицаја језика на начин на који сагледавамо свет, у лингвистици познатог као језички детерминизам, односно релативизам – присутност појма у једном језику и одсуство у другом – принципи на којим се заснива Сапир-Ворфова хипотеза⁴. Међутим, да бих уопште говорила о врстама унутар тог „система“, прво ћу се осврнути на саму дефиницију грешке.

2.1. Појам „грешке“

У енглеском језику постоје два термина за овај појам – *mistake* и *error*, при чему се први користи када је ученик свестан своје грешке настале услед брзине у говору довољно да је самостално исправи и могу се дефинисати у српском као „лапсус“. *Error*, пак, представља грешку до које долази услед незнања, па је самим тим непозната ученику. У таквим ситуацијама наставник мора пажљиво осмислити ефикасан начин на који ће не само указати на грешку, већ и довести до њеног исправљања, о чему ћу говорити у другом делу рада. Према Торнберију (Thornbury 1999), грешке се могу класификовати у више категорија, и то:

- 1) на грешке у изговору, граматички и вокабулару, на основу аспекта језика на који се односе,
- 2) према начину на који одступају од норме могу бити грешке у изостављању, додавању, погрешном одабиру, преношењу погрешне информације и грешке у реду речи,

2 „Novi pristup analizi preključivanja kodova“ <<http://old.fil.bg.ac.rs/katedre/spanski/files/prekljucivanje%20kodova.pdf>>

3 Aleksandra Tomić, *Preključivanje kodova* u Društvo mladih lingvisti <<http://www.dml.rs/index.php/lat/tekstovi-lat/sociolingvistika-lat/127-prekljucivanje-lat>>

4 Filozofija jezika/Babilon <<http://lingvo.info/hr/babylon/philosophy>>

- 3) узевши у обзир узрок настајања постоје грешке изазване негативним трансфером и развојне грешке,
- 4) према томе у коликој мери онемогућују успешну комуникацију, или имају мање последице на успешност комуникације, издвајају се глобалне и локалне грешке.

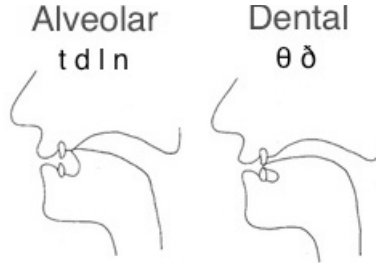
Како је процес класификације изузетно сложен услед преклапања категорија, овом приликом говорићу само о грешкама изазваним *негативним трансфером* (енг. *negative transfer*), а у оквиру њих акценат ће се ставити на грешке према аспекту језика на који се односе. Стога, целокупни „систем” грешака сврстаћемо у 3 групе: фонолошке, граматичке и лексичке, а овом приликом ћемо објаснити неке од најчесталијих примера из сваке од ове три групе.

3. Фонолошке грешке

Са аспекта фонетике, велики број ученика, од основношколског узраста до зрелог доба користи „посрбљену” верзију енглеског, односно нема развијену способност да изговара гласове по енглеском артикулационом систему. То се првенствено односи на ученике 3–5. разреда који још увек немају у потпуности развијену артикулациону базу енглеског језика, што представља скуп навика карактеристичних за један језик (Гудурић 2009: 97). Мада они углавном изговарају гласове по енглеском систему, одређене елементе савладавају тек у вишим разредима основне школе. Ово је случај са:

1) Сегментима у енглеском који парцијално кореспондирају са сегментима у матерњем, попут /d/ и /t/, односно /ɖ/ и /ɗ/ који су у српском зубни и стварају се позиционирањем врха језика ка секутићима, док се ваздушна струја гомила иза препреке и при наглом отклањању излази из уста кроз прасак (Станојчић–Поповић 2005: 33), док су у енглеском алвеоларни, па се врх језика приликом репродукције постави спрам алвеоларног гребена (Ћубровић 2011: 36). Слично је и са фрикативима и африкатама који су у српском палатални /š/ и /č/ и изговарају се помоћу тврдог непца, док им палатоалвеоларна позиција у енглеском омогућава мекши изговор (/ʃ/ и /tʃ/). Приликом опсервације часа уочено је да је наставница инсистирала на сталној употреби енглеског током часа, па се често могло чути: /ti:čer/.

2) Сегментима нулте кореспонденције /θ/ и /ð/ који у српском не постоје и које нико од посматраних одраслих полазника (0%) није изговорио уколико није претходно опоменут на изговор. Међу основцима одзив је био нешто већи, па би 5 од 30 ученика виших разреда (16.7%) изговарало правилно ове гласове. Остали су се служили најприближнијом варијантом у српском, па су их замењивали српским оклузивима /d/ и /t/. Занимљиво је и да су поједини ученици који /d/ и /t/ изговарају на енглески начин исто изговарају и /θ/ и /ð/.

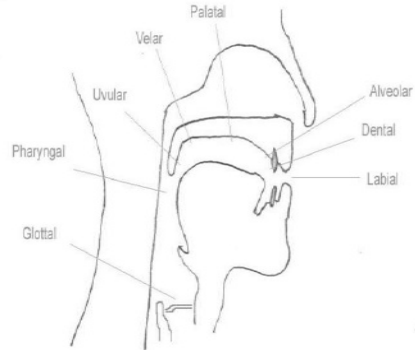

Слика 1: Положај усне дује приликом изговора алвеоларних гласова у српском и денџала у енглеском језику⁵

Овове бих додала и проблем приликом изговарања апроксиманата /w/ и /r/, који је присутнији код одраслих полазника. Главни проблем који се јавља у вези са фонемом /w/ је што нема пандана у српском, па неретко ученици не праве разлику између /v/ у српској речи *вино* и /w/ из облика прошлог времена глагола *to be (was)*. Енглеско /r/, пак, је посталвеоларне реализације, док је наше алвеоларни вибрант, па уколико се на време не развије енглески артикулациони систем, постоји могућност да особа никада неће моћи правилно да репродукује одређене гласове.

Place of articulation for English sounds

- 1) Bilabial: made with upper and lower lip.
- 2) Labiodentals: Lower lip and upper front teeth.
- 3) Dental: tongue tip and upper front teeth.
- 4) Alveolar: tongue tip or blade and alveolar ridge.
- 5) Post Alveolar: tongue blade and back of alveolar ridge.
- 6) Palatal: front of the tongue and hard palate.
- 7) Velar: back of the tongue and soft palate.
- 8) Glottal: in the glottis.

Слика 2: Место изговора енглеских гласова

- 1) Биалбијали: обликују се доњом и горњом усном.
- 2) Лабиодентали: обликују се доњом усном и горњим предњим зубима.
- 3) Дентали: врхом језика и горњим предњим зубима
- 4) Алвеоларни: обликују се врхом језика или средишњим делом и алвеоларном ивицом.
- 5) Посталвеоларни: средишњим делом језика и задњим делом алвеоларне ивице.
- 6) Палатални: предњим делом језика и тврдим непцем
- 7) Веларни: задњим делом језика и меким непцем
- 8) Глотални: у глотису⁶ (прев.аут.)

5 Pronunciation London <<http://pronunciationlondon.co.uk/wp-content/uploads/th-joining.jpeg>>

6 Merriam Webster dictionary <<http://www.merriam-webster.com/dictionary/tongue%20twister>>

На слици 2 приказано је како се изговарају гласови у енглеском језику у циљу бољег разумевања разлика, те проблема са којима се ученици енглеског језика као страног језика сусрећу. У даљем тексту говорићемо о осталим врстама грешака и начинима њиховог отклањања.

4. Граматичке грешке

Граматичке грешке најчешће се заснивају на структурама у српском које се „преводе” на енглески, с том разликом што млађи ученици то несвесно повезују, а старији се свесно ослањају на метајезичко знање српског. У оба случаја долази до погрешног закључивања, нарочито када је реч о временима које српски језик не разликује.

Тако је велика вероватноћа да ће и неко ко се сматра солидним познаваоцем језика рећи *I *am combing my hair every day* због конструкције СЕ + ЧЕШЉАМ или *Water is freezing at -100 °C* јер код нас се каже Вода СЕ СМРЗАВА, али и *Water *boil at 100 °C*, поучени тиме што се ни у српском не користи помоћни глагол. С друге стране, овде долази до грешке другог типа, па како 3. лице једнине презенте у српском има нулти наставак, ученици енглеског језика немају навику да изговоре и наставак –s.

<i>I am combing my hair every day.</i>	Ја се чешљам сваког дана.
Sent = S+ P	P = C + П
S = N – I	C = Им – ја
P = VP	П = ГФ
VP = Vbe _{aux} + V _{ing} + obj + AdvP	ГФ = Парт. _{рефл.} + Г + Адв.фраза

Проблем приликом учења облика глаголских времена огледа се и у чињеници да српски језик означава дуративност кроз свршени и несвршени вид који се добија инфиксацијом (проучити : проучАВАти), а поприма веће димензије нарочито приликом објашњавања разлике између простих и сложених времена. Често се дешава да ученици на Б нивоу користе просто прошло време уместо прогресивног перфекта, а занимљиво је и структурално поистовећивање нашег перфекта са енглеским пасивом, као у примеру „When I got home, I was read e-mails”: „Када сам стигао/ла кући, ја сам прочитао/ла мејлове”.

When I got home, I was read e-mails.
(помоћни глагол + партицип главног глагола)

Када сам стигао/ла кући, ја сам прочитао/ла мејлове.
(помоћни глагол + главни глагол у РГП)

Разлог томе је површинска структура реченице српског језика која захтева помоћни, главни глагол и радни глаголски придев, па ученици имају потребу да помоћни глагол употребе и у енглеској варијанти. Постоји још елемената страног језика који или не постоје у српском – чланови, који се у говорној форми ретко срећу – или се у већој мери разликују од одговарајућих елемената матерњег, као двострука негација (*I didn't say nothing* : Нисам рекао/ла ништа).

Код одраслих полазника приметила сам и погрешну употребу конструкције ДА + презент уместо акузатива са инфинитивом:

Do you want that I close the door? уместо *Do you want ME to close the door?*

Да ли желиш ДА (ја) затворим врата?

Ученици основне школе претежно греше у употреби модалних глагола, па уместо крњег инфинитива искористе *to*, као у примеру *I must to do my homework*. Одрасле полазнице заваравала је и конструкција српске реченице у којој се субјекат не појављује нужно, што је доводило до његовог изостављања у енглеској реченици. Међутим, заборави се да је тај субјекат у српском присутан кроз суфиксе за лица, док у енглеском не постоји начин да се компензује, па долази до неграматичних реченица, као на пример:

(Ја) обично идем у школу аутобусом, али сам (ја) данас одлучио да идем пешице.

I usually go to school by bus, but today decided to go on foot.

Слично је и са копулама у случајевима када се оне у српском не користе. Немало пута су одрасли ученици дочекивали своје колеге узвиком *Here Marko*, по зору на узвик „Ево” са акузативом.

С обзиром на то да су се у периоду када сам обављала праксу у основној школи ученици тек сусрели са садашњим перфектом, њихова тренутна успешност у савлађивању не би била меродавна за истраживачки рад, те ћу стога напоменути да глаголски облици који немају кореспонденте у српском језику, попут овог, у великој мери представљају проблем чак и за одрасле ученике. Ситуацију додатно компликује чињеница да се уз неке прилоге као што је *already* садашњи перфекат не користи ни у америчком, већ само у британском енглеском: *Did you finish your task already?* : *Have you finished your task already?* Овим проблемом баве се **интралингвална социолингвистичка поређења** (енг. *intra lingual sociolinguistic comparisons*), а неки од облика које обухватају су дијалекти. Наиме, разлика између британске и америчке варијанте илустрована је употребом прилога *already* уз прости перфекат у америчкој, односно садашњи у британској варијанти (Ђорђевић, 2002: 100). Зато је потребно објаснити да се, иако су обе варијанте у употреби, за исправну узима британска.

Појава двоструке негације своди се на питање акцента, тј. стандардних и нестандардних облика језика. С обзиром на то да су ученици сваког страног језика изложени циљном језику кроз различите медијуме, задатак наставника је да им предочи да ће се сусрети и са оваквим облицима, премда су они неграматични.

5. Лексичке грешке

Ништа ређе нису ни грешке које се тичу или погрешне предлошке конструкције или употребе погрешне речи. То се обично дешава у случајевима придева и прилога, када се те две форме графемски не разликују знатно, односно када прилог нема *-ly* суфикс, па ћете неретко чути да је неко *high* уместо *tall* или да се лети *highly*. Због појаве дивергенције одрасли полазници на Б нивоу нису увек знали да ли да употребе *across* или *over* да означи „преко”, а нису ретки ни „лажни пријатељи” попут *actually*, *eventually* и *sympathize* који никада неће значити „актуелно”, „евентуално” или „симпатисати”, мада графемски и звучно подсећају.

Потпуно друга димензија су предлошке конструкције код којих Сапир-Ворфова хипотеза да језик детерминише начин на који размишљамо долази до пуног изражаја, па је мало теже објаснити деци због чега је неко „У слици” на енглеском (*in the photo*, не *on*), а још конфузније *in the street* и *on the street*, при чему обе варијанте постоје и код нас („Живим У Васиной улици; Деца се играју НА

улице.) Али, ако у енглеском за децу кажемо да су *on the street*, изворни говорник енглеског ће протумачити да немају кућу.

Разлог је у простом начину сагледавања простора – улица се може посматрати и као нека врста ‘контејнера’ у ком смо смештени, али и равна плоча на којој се налазимо, зависно од значења које желимо да изразимо. Слично овоме, у говору се може чути и да је неко *jealous ON somebody*, уместо *OF*, те да када желе да изразе зависност ОД неког, обично буде погрешном употребом предлога *from* уз *depend* уместо *on*. Осим ових, неке од типичних грешака укључују још и падежне облике које у еквивалентима на енглеском нема, па већина одраслих полазника говори *I remember of...*, заборављајући да тај глагол не иде уз предлог, што у српском није случај.

6. Исправљање грешака

У погледу процеса усвајања другог језика постоји неколико фактора од којих се један односи на *афективни филтер* (енг. *affective filter*)⁷. Афективни филтер или степен анксиозности узима се у обзир приликом учења и репродукције језика, било усмене или писане. С обзиром на то да је степен стреса већи при употреби језика током испитивања, у тим условима може бити отежавајућа околност при процењивању нечијег стварног знања. Међутим, како су ове грешке настале у оптималним условима, дакле, током свакодневне комуникације на часовима, тај фактор овом приликом није негативно утицао на ученике.

Треба такође имати у виду и степен научљивости (енгл. *learnability*) а које се мери на основу сложености: што је нешто једноставније, то ће се лакше савладати (Торнбери, 1999: 10). Међутим, ако узмемо у обзир природан процес усвајања језика, и да „се редослед којим ученици усвајају граматичке јединице може предвидети и да уопште не зависи од њиховог матерњег језика, нити од језика у ком уче одређене структуре.” (Торнбери, 1999: 10), то објашњава због чега ученици тек у каснијем стадијуму учења савладавају додавање наставка *-(e)s* у 3. лицу једнине, иако је то прво што нагласимо приликом предавања простог презента.

Исправљање од стране наставника јесте неопходно, али уколико желимо да постигнемо течно изражавање и самопоуздање код ученика у комуникацији, грешке нећемо исправљати увек и по сваку цену. Грешке се најчешће исправљају након продукције, а чак и у тим ситуацијама охрабрује се тзв. *peer correction*, односно исправљање грешака од стране вршњака или колега – других полазника. Овај метод се у мом случају показао успешним код одраслих полазника, с обзиром на то да они већ имају развијену личност и свест о нивоу знања који поседују, те се неретко и сами међусобно исправљају без интерференције наставника. Код деце ово није случај, па уколико би наставник замолио ученика нижег или вишег разреда основне школе да исправи грешку друга или другарице, ситуација би довела до стављања деце у неравноправни положај и до губитка самопоуздања код детета које је погрешило.

Дакле, до сада смо установили да чињеница да ученици нешто знају није гаранција да ће бити способни аутоматски то и да примене. Друго важно питање

7 Када су присутни негативни емоционални утицаји попут анксиозности, страха, притиска, љутње или депресије, оптимални потенцијал за учење је знатно нарушен. <<http://www.pfb.unssa.rs.ba/Casopis/Broj%208/OliveraPetrovic.pdf>> 11.12.2016.

је наш циљ. С једне стране постоје говорници који брзо и течно причају и праве грешке које доводе до прекида у комуникацији. Други су готово беспрекорни по питању језичке прецизности, али се боје интеракције јер је у говорном дискурсу много теже тачно се изразити. Идеалан би био spoj течне и тачне продукције што и јесте циљ граматичких вежби – да се постигне „прецизност у примени и аутоматизација система” (Торнбери, 1999). Течно изражавање представља способност да брзо и лако процесуирамо језик и развија се у процесу аутоматизације језика, док прецизност захтева време, што значи да не смео пожуривати ученике у савладавању проблематичних области, јер овај приступ може бити контрапродуктиван.

Деликатно је питање у ком моменту треба да прекинемо излагање ученика, нарочито ако желимо да очувамо њихову унутрашњу мотивацију за учење језика, што значи да се извесне грешке попут /dis/ и /dæt/ уместо /^əis/ и /^ədæt/ могу толерисати све док не доводе до неспоразума. озбиљнији проблем настаје ако у ресторану затраже /tfri: ‘kɒfi:z/ или /fri: ‘kɒfi:z/ уместо /θri: ‘kɒfi:z/, од којих је други пример према Чубровић (2011) „присутан у Лондону, али не би требало да га имитирају говорници чији матерњи језик није енглески”. Слични примери минималних парова су *taught* и *thought* (/tɔ:t/ и /θɔ:t/), где ученици у изговору не праве разлику између прошлих времена датих глагола. Овакве грешке могу се исправити задавањем одговарајућих вежби о којима ћемо детаљније говорити у следећем поглављу.

6.1. Вежбе за исправљање грешака

На врсту грешке као што су минимални парови може се утицати задавањем вежби које се фокусирају на ове гласове у речи у неком контексту, као на пример задатак где се ученик ставља у улогу рачунара који препознаје људски говор и који је неке речи погрешно забележио, а циљ ученика је да подвучене речи исправи.

Think of a computer which people speak into and it writes what they say. This computer wrote these sentences down wrongly. Correct the underlined mistakes.

EXAMPLE It's free o' clock. **three**

A <u>bat</u> is more relaxing than a shower.		You need a <u>sick</u> coat in winter.	
The train went <u>true</u> the tunnel.		I don't know; I haven't <u>fought</u> about it.	
Don't walk on the ice; it's very <u>fin</u> .		It's a matter of life and <u>deaf</u> .	

Табела 1: Пример вежбе, Hancock, 2003: 43

Ово би се могло окарактерисати као контролисана вежба (енг. *controlled practice*)⁸, где је указивањем на погрешну реч могућност да ученици погреше сведена на минимум. Следећи стадијум води ка повећавању ризика да се направи грешка тиме што ће ученици морати сами да пронађу реч која ту не припада. У оба случаја ученици ће чути реченице које изговара изворни говорник, али они ће имати пред собом дате примере у писаној форми чиме се успоставља веза између форме, звучача и значења. У крајњој фази вежбе ученици ће бити замољени да исправе грешку само на основу онога што чују, без визуелне помоћи.

8 Контролисана вежба је фаза у којој ученици вежбају употребу новог језика у ограниченом облику, за разлику од слободне вежбе приликом које ученици слободно користе језик користећи циљни садржај (прев.аут.) <<https://www.teachingenglish.org.uk/article/controlled-practice>> 11.12.2016.

Још једна врста вежби кроз коју се могу исправити грешке изговора су *tongue twisters*⁹, односно брзалице, јер се усредсређују на одређени глас који је проблематичан за изговор. На пример брзалицом „If two witches were watching two watches, which witch would watch which watch?“¹⁰ ученик ће вежбати фонеме /w/ и /tʃ/, или „She sells seashells / on the seashore / the shells she sells / are seashells / for sure“, које стављају акценат на /s/ и /ʃ/.¹¹, а занимљива је и:

Peter Piper picked a peck of pickled peppers.
Did Peter Piper pick a peck of pickled peppers?
If Peter Piper Picked a peck of pickled peppers,
Where's the peck of pickled peppers Peter Piper picked?¹²

До једнаког неспоразума довели би и „лажни пријатељи“ стављени у погрешан контекст, па кажемо да нам се неко допада користећи глагол *sympathize*. Овакве грешке могу се користити при састављању тестова, јер се негативни утицај може се употребити у одабиру дистрактора, односно нетачних одговора у тестовима затвореног типа. (Ђорђевић 2002: 128–129). Тако се, рецимо, може тражити еквивалент речи *genial* или *sympathize*, при чему ће за прву бити понуђени:

Генијалан б) срдачан ц) оштроуман д) дарезљив (б) је овом случају тачно);

Док ће за другу ученици бирати између:

а) Симпатисати б) присећати се ц) саосећати д) синтетизовати

Након оваквог савладавања, ученицима ћемо давати задатке који ће допуштати већу слободу у самосталној употреби речи у контексту. Оно што је било очигледно јесте да су чак и током оваквих вежби млађи ученици савлађивали језичке препреке које су ове вежбе имале за циљ да одстрани, што у великој мери говори о значају старосне доби за учење језика, о чему ћемо говорити у поглављу Закључак.

7. Закључак

Из претходнонаведених грешака лако можемо закључити да предности учења језика од млађег узраста односи превагу. У оквирима лингвистике и методике наставе у прилог овоме сведочи и хипотеза о критичком периоду (*critical period hypothesis*), а односи се на период до петнаесте године живота, током кога је учење језика прилично лако. Након овог периода слабије су шансе да се постигне говор сличан говору изворних говорника језика (Хорњак 2010).

Из горенаведеног примећује се да се предности огледају првенствено у развоју артикулационог система, што је разлог зашто поједине гласове ниједан одрасли полазник није правилно изговорио. Метајезичко знање једног језика може бити корисно када говоримо о увођењу и објашњавању појмова, но оно истовремено може представљати и камен спотицања, уколико ученици немају дубинско знање оба језика и способност да препознају привидне сличности. У томе

9 Према Меријам Вебстер речнику, то је „реч, фраза или реченица која се тешко артикулише због низа сличних консонантских гласова“ (прев. аут.)

10 Learn English Kids <<https://learnenglishkids.britishcouncil.org/en/tongue-twisters/two-witches>> 29.05.2016.

11 Learn English Kids <<https://learnenglishkids.britishcouncil.org/en/tongue-twisters/she-sells-sea-shells>> 29.05.2016.

12 Fun with Words <http://www.fun-with-words.com/tong_example.html> 29.05.2016.

је, уосталом, суштинска разлика између усвајања и учења језика, па је ученицима основношколског узраста лакше да „покупе” језик, без проучавања и поређења са српским, што је одраслим полазницима готово незамисливо и често се приметити да током говорења размишљају, рецимо, које време треба да употребе. Коначно, за правилно учење речи кључан је контекст и изложеност језику, чији је степен далеко већи код ученика основношколског узраста, те би се стога могла поставити и хипотеза да ли у неким случајевима долази и до супротног ефекта, односно негативног трансфера/интрузије из енглеског у српски.

Литература:

- Гудурић 2009: S. Gudurić, Artikulaciona baza i učenje jezika, у: P. Vlahović, R. Bugarski, V. Savić (ред.), *Višejezični svet Melanije Mikeš: zbornik u čast Melaniji Mikeš*, Društvo za primenjenu lingvistiku Srbije, Novi Sad: Filozofski fakultet, 97 <http://www.ff.uns.ac.rs/biblioteka/digitalna/izdanja_fakulteta/pdf/Visejezicni_svet_Melanije_Mikes.pdf#page=97>. 29.05.2016.
- Ђорђевић 2002: R. Đorđević, *Uvod u kontrastiranje jezika*, Beograd: Čigoja štampa, 100, 128–129
- Жиропађа, Миочиновић, 2007: Љ. Жиропађа, Љ. Миочиновић, *Развојна психологија*, Београд: Чигоја штампа, 16
- Learn English Kids <<https://learnenglishkids.britishcouncil.org/en/tongue-twisters/two-wit-ches>>. 29.05.2016.
- Learn English Kids <<https://learnenglishkids.britishcouncil.org/en/tongue-twisters/she-sells-sea-shells>>. 29.05.2016.
- Merriam Webster dictionary <<http://www.merriam-webster.com/dictionary/tongue%20twister>>. 30.05.2016.
- „Novi pristup analizi preključivanja kodova” <<http://old.fil.bg.ac.rs/katedre/spanski/files/prekljucivanje%20kodova.pdf>>. 29.05.2016.
- Petrović Olivera, „Uvažavanje afektivnog aspekta u nastavi engleskog jezika” <<http://www.pfb.unssa.rs.ba/Casopis/Broj%208/OliveraPetrovic.pdf>>. 11.12.2016.
- Pronunciation London <<http://pronunciationlondon.co.uk/wp-content/uploads/th-joining.jpeg>>. 29.05.2016.
- Станојчић, Поповић 2005: Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Граматика српскога језика за I – IV разред средње школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 33
- Teaching English, Controlled Practise <<https://www.teachingenglish.org.uk/article/controlled-practise>>. 11.12.2016.
- Tomić Aleksandra, „Preključivanje kodova” у Društvo mladih lingvisti <<http://www.dml.rs/index.php/lat/tekstovi-lat/sociolingvistika-lat/127-prekljucivanje-lat>>. 29.05.2016.
- Торнбери, 1999: S.Thornbury, *How to Teach Grammar*, Harlow: Pearson Education Limited, 10, 91
- Filozofija jezika/Babilon <<http://lingvo.info/hr/babylon/philosophy>>. 30.05.2016.
- Fun with Words <http://www.fun-with-words.com/tong_example.html>. 29.05.2016.
- Хенкок 2003: M. Hancock, *English Pronunciation in Use*, Cambridge: Cambridge University Press, 43
- Хорњак 2010: S. Hornjak, Uticaj uzrasta i pola na usvajanje stranog jezika, *Komunikacija i kultura online: Godina I, broj 1*, 222 <<http://www.komunikacijaiakultura.org/KK1/KK1Hornjak.pdf>>
- Чубровић 2011: B. Čubrović, *Profiling English Phonetics*, Beograd: Svelto, 36

THE NEGATIVE IMPACT OF SERBIAN ON THE ENGLISH LANGUAGE IN ORAL PRODUCTION

Summary

The aim of this paper is to demonstrate to what extent Serbian as a mother tongue influences learning and acquisition of English as a second language in oral production. Starting with Sapir-Whorf's hypothesis and principles of language determinism and relativism, we will explain the term code-switching and we will be discussing phonological, grammatical and vocabulary errors. This topic imposes the issue of errors correction, as it is inevitable we should point at them and root them out. However, bearing in mind the natural process of language learning and the dilemma when to correct them, one part of this work is dedicated to types of errors which have priority in certain circumstances and to finding the best way for their correction according to students' age and metalinguistic knowledge. We will also mention some examples of exercises that can contribute to quicker mastering of these areas. The final part of the work is dedicated to explaining why adult students have greater difficulties in using the language and what the advantages of learning English from the early school period are.

Key words: negative transfer, Serbian, phonological, grammatical, lexical errors, errors correction

Jana Živanović

IV АНАЛИЗА ДИСКУРСА И ТРАНСЛАТОЛОГИЈА

Данка Синадиновић¹

Београд

ЖАНР МЕДИЦИНСКОГ СУСРЕТА – ИНТЕРВЈУ ИЛИ ОБИЧАН РАЗГОВОР?

Овај рад бави се жанром медицинског сусрета као представника институцијске комуникације. Након навођења аргумената у прилог тези да је реч о интервјуу и оних који подржавају став да се ради о сасвим обичном разговору, долазимо до закључка да је заправо у питању комбинација ова два жанра. На примерима из литературе и разговора снимљених у здравственим установама у нашој земљи показујемо да је упркос асиметрији и строгој организацији могуће испричати причу у оквиру медицинског сусрета и да то не раде само пацијенти већ и лекари.

Кључне речи: медицински сусрет, биомедицински модел, биопсихосоциолошки модел, локализована прича, глас стварног света

1. Увод

Под термином медицински сусрет (енгл. *medical encounter*) подразумевамо разговор између лекара и пацијента који се по правилу одвија у лекарској ординацији. Као и у случају интеракције наставника и ученика или судије и окривљеног, интеракција лекара и пацијента све више занима не само лингвистичке дисциплине анализу дискурса и анализу конверзације, већ и медицинску струку која полако увиђа (обострани) значај добре комуникације између лекара и пацијента. Из тог разлога, поред литературе која се овом врстом комуникације бави у оквиру дискурса (енгл. *discourse literature*), све је више разматрања на ту тему и у оквиру литературе која се бави медицинском праксом (енгл. *praxis literature*) (Ејнсворт Вон 2001: 453–454).

Медицински сусрет сматра се типичним примером институцијске комуникације јер је реч о тзв. неравноправном сусрету (Ферклоу 2001: 36), у којем један саговорник има моћ и ауторитет над другим, при чему се подразумева поштовање хијерархије (Јовичић 2008: 575). Бројне одлике дискурса медицинског сусрета доказују да је реч о дискурсу моћи и поштовању правила институцијске комуникације. Асиметрија се најпре огледа у томе што је представник институције, дакле лекар, тај који одређује када и колико ће се говорити, ко ће разговор започети и када ће разговор бити завршен. Управо због тога се у литератури често наводи како је реч о веома строго организованом, па чак и ритуализованом, догађају (тен Хаве 2001: 138, Ејнсворт Вон 2001: 454), где оба учесника следе оквирима институције наметнуте улоге. У тако организованом разговору, лекар знатно чешће поставља питања него што то чини пацијент, задржава право да прекине саговорника када год то пожели, као и да оконча разговор када он то сматра одговарајућим (Линел и Лакман 1991). Још један начин демонстрације моћи над саговорником јесте и употреба стручне терминологије која је пацијентима често тешко разумљива, те се у медицинској струци све чешће саветује ле-

1 dankas78@gmail.com

карима да поједноставе терминологију и избегавају стране речи и изразе који би могли да збуне пацијента (Флечер 1980: 996).

Поред наведених одлика којима се баве истраживачи у области анализе кон-верзације и анализе дискурса, у литератури се такође разматра питање жанра медицинског сусрета. У раду ће најпре бити речи о досадашњим закључцима о типу разговора између лекара и пацијента, као и о улози коју постављена питања имају у одређивању жанра. Посебно ћемо разматрати могућност причања приче уместо уобичајеног давања (кратких и прецизних) одговора на постављена питања у оквиру медицинског сусрета.

2. Интервју или свакодневна комуникација?

Бројна досадашња истраживања бавила су се типом и начином постављања питања у оквиру медицинског сусрета, као и њиховим значајем за целокупну интеракцију лекара и пацијента. Већина истраживача слаже се да је то кључни сегмент медицинског сусрета који условљава асиметрију читавог разговора тиме што готово сву моћ даје лекару као представнику институције, док пацијента ставља у подређен положај (Ејнсворт Вон 1994: 194). Управо из тог разлога, многи истраживачи сматрају да је жанр медицинског сусрета лако одредити. Тврде да се ради о интервјуу који је сасвим налик било ком другом интервјуу – једна особа поставља питања на која њен саговорник даје одговоре.

Овакво мишљење се пре свега ослања на фазе медицинског сусрета по моделу који је установио Мишлер (1984: 61), значајно поједностављујући неке додашње моделе. Наиме, за разлику од класичног, тзв. биомедицинског, модела (Смит и др. 2012: 1–2), који се углавном састоји из шест фаза², Мишлер сматра да се разговор између лекара и пацијента заправо састоји из само три дела – лекаровог питања, пацијентовог одговора и лекарове реакције на пацијентов одговор или пак наредног питања које лекар поставља. Под лекаровом реакцијом Мишлер подразумева кратке изразе попут *a-xa*, *OK*, *mhm* и сл., које срећемо и у тен Хаевовом моделу под називом *assessments*³. Према Мишлеру, овај троделни модел представља структурну јединицу дискурса медицинског сусрета и није га неопходно проширивати јер управо питања која лекар поставља у низу представљају централни део сваког медицинског сусрета, те он самим тим изузетно подсећа на интервју. Још пре Мишлеровог модела, Франкел (1979: 232) је тврдио да се разговор између лекара и пацијента никако не може изједначавати са свакодневном комуникацијом с обзиром на чињеницу да централни део таквог разговора представља постављање питања у низу, чиме се онемогућава спонтани језички израз, те се поступак преузимања речи знатно разликује од онога у свакодневној комуникацији.

2 Бирн и Лонг (1976 у: Ејнсворт Вон: 455) први су у оквиру лингвистичких истраживања установили ових шест фаза медицинског сусрета, на основу модела преузетог из медицинске праксе. Сусрет започиње тако што се лекар обраћа пацијенту, након чега утврђује разлоге пацијентовог доласка у ординацију. Трећа фаза подразумева детаљан вербалан и/или физички преглед пацијента, док у четвртој лекар разматра пацијентово стање. У претпоследњој фази, лекар износи своје идеје о лечењу и даје пацијенту упутства о евентуалном спровођењу неких даљих истраживања. Последња, шеста, фаза подразумева затварање разговора, што обично чини лекар. Овај модел се сматра стандардом и дуго времена је био и једини, да би се касније у литератури појавило неколико његових варијација које не одступају много од основног модела.

3 Иако би најтачнији превод овог термина био *процена*, сматрамо да термин *реакција* много боље одговара значењу у овом контексту.

Неки други истраживачи, међутим, не слажу се са оваквим мишљењем и сматрају да разговор између лекара и пацијента има одлике оба жанра, интервјуа и свакодневног разговора, али да је свакодневни разговор у овом случају донекле модификован и прилагођен ситуацији, с обзиром на то да лекар обично контролише пацијентов одговор и не дозвољава му да одговори на питање онолико опширно колико би можда желео (тен Хаве 1991, Херитиц 1989 у: Ејнсворт Вон: 456, Мејнард 1991). Тен Хаве (1991: 157) наводи да се медицински сусрети могу разликовати у зависности од конкретне ситуације – док некада сасвим подсећају на обичан разговор, у некој другој прилици могу звучати као пуко испитивање. Ипак, тен Хаве сматра да је готово увек реч о нечему између ове две крајности. Херитиц (1989: 34 у: Ејнсворт Вон 2001: 456) се слаже да је медицински сусрет у основи најсличнији конверзацији, иако истиче да је та конверзација, за разлику од оне свакодневне, донекле ограничена и измењена, у складу са институцијским околностима. Најзад, Мејнард (1991 у: Ејнсворт Вон 1991: 456) такође сматра да је разговор лекара и пацијента најсличнији свакодневној комуникацији, истичући перспективу као заједничку особину свакодневног разговора и разговора између лекара и пацијента. Наиме, Мејнард наводи пример лекара који је установио значајан проблем у развоју детета и треба родитељима да саопшти своје мишљење. Међутим, уместо да то учини директно, он прибегава употреби родитељске перспективе и најпре пита родитеље шта они мисле да је проблем код њиховог детета, тиме их укључујући у формулацију проблема коју ће они самим тим много лакше прихватити него да им је директно саопштена од стране лекара. Мејнард сматра да ова врста убеђивања саговорника подсећа на оно што се природно догађа и у сваком другом разговору. Шуј (1983 у: Ејнсворт Вон: 456) је анализирао 100 разговора снимљених у лекарској ординацији, који су се заснивали на попуњавању унапред припремљеног упитника и бележења одговора пацијента. Резултати истраживања били су донекле изненађујући, јер је Шуј дошао до закључка да се сви снимљени разговори међусобно разликују, иако је постојао образац који је једноставно требало следити. Наиме, иако су имали припремљен упитник, лекари су у свим разговорима наилазили на одређене препреке којима су морали да се позабаве, те се и крајњи резултат разликовао. Шуј је такође закључио да пацијентима много више пријају сусрети који више личе на обичан разговор него на пропитивање.

И медицинска пракса је током последњих година очигледно дошла до сличног закључка, јер је све више радова и приручника који имају за циљ да обуче лекара за разговор са пацијентом. У складу с тим, све гласније се говори о напуштању досадашњег биомедицинског модела и преласку на нови модел који би дао већи простор разговору. За сада су Смит и др. (2012: 8) предложили тзв. биопсихосоциолошки модел, који је много више усмерен на пацијента него на лекара. Наиме, уместо уобичајених шест фаза у биомедицинском моделу или свега три у Мишлеровом, овај модел предвиђа чак једанаест корака. Сам разговор је много поступнији и подразумева шири временски оквир од уобичајеног (чак 20 минута), а велика пажња посвећује се атмосфери у којој се разговор обавља, опуштању пацијента и уважавању његовог мишљења, проблема и осећања. Још једну битну разлику у односу на класичне моделе представља врста питања коју лекари користе – осим кратких и прецизних питања на која се очекује конкретан одговор, овај модел подразумева и употребу тзв. отворених питања. Њих лекари постављају на почетку разговора како би пацијенту пружили прилику да „својим речима“ изнесе због чега је дошао. Самим тим разговор поприма другачији тон и

знатно више подсећа на уобичајену комуникацију, иако ће се лекар у централном делу разговора свакако вратити својој агенди и поставити питања у низу на која очекује прецизне одговоре. У оквиру овог модела лекару се саветује да никако не прекида пацијента док он одговара на постављено отворено питање, већ да га подстиче да настави излагање и каже што више. То може чинити уз помоћ понављања пацијентових речи (енгл. *echoing*) (1), сажимања онога што је пацијент већ рекао (енгл. *summarizing*) (2) или додатних подстрека (енгл. *requests*) (3).

(1) Л: Евентуално ја бих укључио физичку активност сваки дан.

П: //Идем на пилатес сваки дан.

Л: **Идете на пилатес.** Ја би са тим пилатесом наставио, значи не би требало да се праве неке паузе /.../⁴

(2) П: Најгори ми је тај проблем, кажем, ноћу.

Л: //Значи, тегобе су интензивније ноћу↓⁵

(3) П: Бол у грлу и плућа ме боле.

Л: Плућа?

П: Да.

Л: А како вас боле, у ком смислу? (.) Какав је то бол? **Можете да опишете мало?**⁶

Циљ примене оваквог модела јесте сагледавање психолошко-социолошког оквира проблема, као и пацијентов лични доживљај проблема, при чему лекар треба да покаже емпатију и разумевање. Од лекара се такође очекује да пацијента укључи у процес доношења одлуке о плану лечења. Како би све ово било могуће спровести, аутори овог модела предвидели су тзв. интегрисано испитивање (енгл. *integrated interviewing*), које у првом делу разговора пацијента ставља у први план (енгл. *patient – centered interviewing*), док у централном делу пребацује фокус на лекара (енгл. *physician – centered interviewing*), да би се на крају разговора пажња поново усмерила на пацијента. На тај начин пацијент добија много већи простор и асиметрија која карактерише институцијску комуникацију знатно се смањује, али проблем представља време које је потребно утрошити да би се читав модел спровео како је замишљен. Поставља се питање да ли је у нашем здравственом систему то уопште могуће, с обзиром на велике гужве и преоптерећеност здравствених служби у јавном сектору и последично доста кратко време које лекари имају на располагању за разговор са пацијентом.

3. Прича као одлика жанра конверзације

Посебан аспект разматрања у оквиру жанра медицинског сусрета чини покушај да се уместо кратких одговора на постављена питања понуди читава прича. Са становишта критичке анализе дискурса, ова тврдња свакако звучи парадоксално, јер њени представници сматрају да пацијент као клијент инсти-

4 Део разговора снимљеног на Институту за кардиологију Дедиње, у оквиру прикупљања материјала за израду докторске дисертације априла 2015. године.

5 Део разговора снимљеног на Кабинету за пулмологију ВМА, у оквиру прикупљања материјала за израду докторске дисертације, маја 2013. године.

6 Део разговора снимљеног на Кабинету за пулмологију ВМА, маја 2013. године.

туције никако не може доћи у позицију да исприча причу, јер је за такво нешто потребно имати завидну количину моћи коју пацијент свакако не поседује (Кликовац 2008). Међутим, у новије време овакав став све чешће се доводи у питање имајући у виду чињеницу да се од лекара очекује да веома пажљиво саслуша пацијента и адекватно реагује на његове речи (Елвин и Гвин 2005: 186). У првим истраживањима која су се бавила овим питањем дошло се до закључка да пацијенти користе причу из два разлога – како би премостили дистанцу која постоји између њих и особе у белом мантилу, али и како би се изборили за своје место у институцијским оквирима (Дејвис 1988 у: Ејнсворт Вон 1998: 148 и Јанг 1989 у: Ејнсворт Вон 1998: 148). Ејнсворт Вон је уз помоћ истраживања дошла до закључка да причање прича у којем учествују и лекар и пацијент умногоме утиче на прецизније постављање дијагнозе и да је неретко делотворније од савремених тестова и апарата (1998: 147). Анализом 30 снимљених разговора, ауторка је дошла до закључка да се у свима јавља барем покушај причања приче, ако не и конкретна прича. Треба нагласити да за разлику од критичке анализе дискурса, Ејнсворт Вон под термином *прича* заправо подразумева приче мањег обима, тзв. локализоване приче, а не апстрактне приче широког обима.

Поменуто истраживање показало је да се пацијенти често служе причама како би одговорили на питање шта их доводи у ординацију тога дана или ко их је наговорио да дођу на преглед. Ауторка овај први, и код пацијената најзаступљенији тип прича, назива Лабовљевим причама (енгл. *Labovian stories*) (1998: 152–154). То су приче које повезују прошлост и садашњост, јер наводе догађаје по редоследу збивања. Овим типом прича више се служе пацијенти него лекари и обично им прибегавају на самом почетку разговора, дајући одговор на питање шта их доводи у лекарску ординацију тога дана или наводећи неке прошле догађаје по реду збивања (4).

(4)П: Кад сам био млад, иш'о сам на стару ВМА, им'о сам хроничне крајнике и: и ту девијацију и каже, 'ајде неку терапију па ћемо оперисати. Одем ја, промени се доктор и каже /.../!⁷

С друге стране, лекари се највише служе тзв. хипотетичким причама (енгл. *hypothetical stories*), које одговарају на питање *Шта ако...?*, и у којима, уз употребу условних реченица, заправо објашњавају пацијенту шта га чека уколико се одлучи за одређени препоручени третман (5) (Ејнсворт Вон 1998: 154).

(5)Л: Ми можемо то ако не буде ишло да скинемо хирушким путем, знате, све се ради у општој анестезији, неће ништа да боли, не остаје ожиљак. Али, то рецидивира (.). Понавља се. Значи, уколико се не будете држали тих савета, за 2, 3, 5 година могу поново да се јаве.⁸

Поред тога, лекари се често служе и тзв. причама о уобичајеним радњама и стањима (енгл. *habitual stories*) (Ејнсворт Вон 1998: 156), у којима се наводи нешто што се дешава у највећем броју случајева, што ни по чему није изузетно или необично за дати случај. Лекари често прибегавају оваквим причама када пацијенту објашњавају дејство одређене терапије или како организам функционише у одређеној ситуацији, служећи се при томе и стручном терминологијом (6).

7 Део разговора снимљеног на Кабинету за пулмологију ВМА, маја 2013. године.

8 Део разговора снимљеног на Клиници за оториноларингологију и максилорингалну хирургију КЦ Србије, марта 2015. године.

(6) Л: Ово није крвна слика која би тражила терапију. Није свеједно уопште додавати комплексан минерал као што је гвожђе и које је коензим ових ензима и: није то уопште само тако, уметати се у ћелијске процесе ↑ = Тако да, полагаано, ви поштујте и његове потребе –⁹

И пацијенти се често служе овим типом прича, покушавајући да опишу (уобичајене) симптоме које имају, проблеме са којима се суочавају или неке своје навике (7).

(7) П: Па: ја сам рекла вашем колеги. То што пише је смешно, ја пушим пар цигарета недељно. Само уз кафицу. Не пушим у кући, моја деца не знају: = Мислим, не пушим стално.¹⁰

Осим Ејнсворт Вон, која се подробније позабавила овим аспектом комуникације у оквиру медицинског сусрета, Мишлер је претходно наговестио нешто слично залажући се за уплитање стварног света у интеракцију лекара и пацијента и наводећи да би тиме сам разговор између лекара и пацијента постао хуманији. Ослањајући се на терминологију коју су претходно употребили Силверман и Тород (1980), Мишлер сматра да у сваком медицинском сусрету повремено неминовно мора доћи до прекида у уобичајеном, рутинском пропитивању и да би то, уколико то већ није случај, свакако требало да постане саставни део оваквих разговора. Овакве прекиде у рутини Мишлер је назвао гласом стварног света (енгл. *voice of lifeworld*), који се супротставља гласу медицине (енгл. *voice of medicine*), као доминантном у биомедицинском моделу (1984: 63–64). Њихова улога у медицинском сусрету јесте приближавање интеракције лекара и пацијента природном, нормалном разговору који није пуко давање одговора на питања постављена у низу. У снимљеним разговорима које је анализирао, Мишлер је уочио покушаје пацијента да глас медицине у строго организованом разговору прекине уплитањем стварног света – неког свог искуства, запажања, мишљења, осећања – као и да ти покушаји брзо бивају угушени. Наиме, лекар веома брзо успева да поврати доминацију над разговором и при томе се ослања искуључиво на клиничку праксу, не дозвољавајући уплитање било ког сегмента свакодневног живота (1984: 81–83). Управо из тог разлога Мишлер сматра разговор између лекара и пацијента нехуманим и инсистира на томе да он искључиво подсећа на интервју, никако на свакодневну конверзацију. Ове разлике које постоје између лекара и пацијента када је реч о односу према проблему због којег пацијент долази, Херитиц (2004: 176–177) назива интеракцијским и институцијским *knowhow*. Наиме, док лекар пацијентов проблем сматра рутинским и ни по чему га не разликује од низа других, пацијент се према њему емотивно одређује и стога (с правом) очекује извесну количину емпатије коју лекар неретко заборави да искаже или свесно избегава да то учини (Синадиновић 2015: 214).

Упркос Мишлеровом мишљењу да ригидан систем медицинског сусрета никако не трпи уплитање стварног света, анализирањем бројних разговора снимљених у неколико установа терцијарне здравствене заштите у Београду долазимо до закључка да ипак није баш тако. Другим речима, упркос лекаровој агенди коју он свакако покушава да прати без много одступања, пацијент углавном ипак успева да се избори за повремену уплив стварног света и својих личних

⁹ Део разговора снимљеног на педијатрији ВМА, августа 2013. године.

¹⁰ Део разговора снимљеног на Клиници за оториноларингологију и максилотофацијалну хирургију КЦ Србије, марта 2015. године

осећања (8, 9). Осим тога, и сами лекари неретко користе глас стварног света (10), вероватно у жељи да мало разбију монотонију самог прегледа или да можда опусте пацијента у извесним ситуацијама.

(8) Л: Тегоба нема?

П: За сад. (.) Идем у село шестог. Да правим сок. Од јабука.

Л: Шта пијемо од лекова?¹¹

(9) П: /.../ Гледа он папире, каже, ‘оћете ви да оперишете или нећете. А ја ћутим. **Ја сам мало Босанац, мало и споро реагујем, знате ((смех)).**¹²

(10) Л: Идеш у јаслице, тамо имаш да уживаш ((смех)). Казаће, ови одрасли, што су лицемерни↑ Али добро, када се навикну, онда стварно уживају. = **Јер, моје дете се дуго навикавало, најмлађе, овај: а онда на крају кад се навикла, кад долазимо по њу, она виче „нете, нете, нете” ((смех))**¹³

Дакле, упркос чврсто организованом медицинском сусрету, где питања постављена у низу свакако имају централну улогу, чини се да ипак има места краткој, локализованој, причи, коју подједнако радо повремено испричају и пацијент и лекар. Имајући то у виду, можемо закључити да медицински сусрет не може бити искључиво специјализовани интервју нити је обичан разговор, већ да се у већини случајева ради о комбинацији ова два жанра која се прилагођавају датом ситуацији, учесницима у разговору и времену које имају на располагању.

4. Закључак

Медицински сусрет као типичан представник институцијске комуникације поштује сва правила ове врсте комуникације, уважавајући хијерархију и асиметрију услед веће количине моћи коју представници институције поседују у односу на клијенте. Интеракцију лекара и пацијента дефинише постојање строгих правила, јасно дефинисаних улога и унапред установљеног плана од којег нема значајних одступања.

Бројне су одлике медицинског сусрета којима се баве истраживачи, како у области лингвистике тако и у самој медицинској струци, а једно од питања јесте и жанр медицинског сусрета – док једни тврде да је у питању обичан интервју, другима је више налик на обичан разговор, а највише је оних који сматрају да је у питању комбинација ова два жанра. Важну улогу у одређивању жанра имају питања на којима почива централни део сваког медицинског сусрета, а неретко и читав сусрет, као и модел разговора. Управо моделу се посвећује све већа пажња у овире истраживања у медицинској струци, па се уместо досадашњег биомедицинског модела препоручује знатно детаљнији и поступнији биопсихосоциолошки модел.

Најзад, запитали смо се и има ли места причи у оквиру медицинског сусрета и може ли она понекад да послужи као одговор на постављено питање. Док критичка анализа дискурса сматра да је практично немогуће да пацијент добије прилику да исприча причу током медицинског сусрета, Ејнсворт Вон својим истраживањем показује да кратке, локализоване, приче имају своје место у овак-

11 Део разговора снимљеног на Институту за кардиологију Дедиње, априла 2015. године.

12 Део разговора снимљеног на Кабинету за пулмологију ВМА, маја 2013. године.

13 Део разговора снимљеног на педијатрији ВМА, августа 2013. године.

вим сусретима и да за њима радо посежу и пацијенти и лекари. Примерима из разговора снимљених у неколико здравствених установа у Београду потврдили смо ове наводе.

Како се наведени закључци односе на медицинске сусрете у државним установама, у неком наредном истраживању било би занимљиво пронаћи примере из приватне праксе и упоредити их, имајући у виду чињеницу да су лекари у приватном сектору знатно растерећенији и имају више времена на располагању, као и боље услове за рад.

5. Прилог

Прилог 1: Приказ система коришћеног при транскрипцији говореног материјала (коришћен је прилагођен Џеферсонов (1984) и Стевићев (1997) систем)

=	тесно везани елементи, без паузе	:	продужен слог или глас
//	почетак поклапања говорника	((опис))	невербално понашање
(.)	кратка пауза	/.../	део који није у целини приказан
↓	силазна интонација	↑	узлазна интонација

Литература:

- Бирн, Лонг 1976: Byrne, P. S. and B. E. L. Long, *Doctors Talking to patients*, London: HMSO.
- Дејвис 1988: K. Davis, *Power Under the Microscope*, Dordrecht: Foris.
- Елвин, Гвин 2005: Elwin, G. and R. Gwyn, *Narrative based medicine: Stories we hear and stories we tell: analyzing talk in clinical practice*. <<http://bmj.com/cgi/content/full/318/7177/186>>. 10.08.1985.
- Ејнсворт Вон 1994: N. Ainsworth Vaughn, *Is That a Rhetorical Question? Ambiguity and Power in Medical Discourse*, *Journal of Linguistic Anthropology*, 4/2, 194–214.
- Ејнсворт Вон 1998: N. Ainsworth Vaughn, *Claiming Power in Doctor-Patient Talk*, New York: Oxford University Press.
- Ејнсворт Вон 2001: N. Ainsworth – Vaughn, *The Discourse of Medical Encounters*, у: D. Schiffrin et al. (ред.), *The Handbook of Discourse Analysis*, Oxford: Blackwell Publishers, 453–469.
- Ферклоу 2001: N. Fairclough, *Language and Power*, Essex: Pearson Education Limited.
- Флечер 1980: C. Fletcher, *Listening and talking to patients*, *British Medical Journal*, 281, 994–996.
- Франкел 1979: R. Frankel, *Talking in interviews: a dispreference for patient- initiated questions in physician-patient encounters*, у: G. Psathas (ред.), *Everyday Language: Studies in Ethnomethodology*, New York: Irvington, 231–262.
- Херитиц 1989: J. Heritage, *Current Developments in Conversation Analysis*, у: D. Rodger and P. Bull (ред.), *Conversation*, Philadelphia: Multilingual Matters, 21–47.
- Херитиц 2004: J. Heritage, *Conversation Analysis and Institutional Talk*, у: D. Silverman (ред.), *Qualitative Research: Theory, Method and Practice*, London: Sage Publications, 161–182.
- Јанг 1989: K. Young, *Narrative embodiments: enclaves of the self in the realm of medicine*, у: J. Shotter and K. Gergen (ред.), *Texts of Identity*, Newbury Park: Sage, 152–165.

- Јовичић 2008: З. Јовичић, Символи моћи у фатичкој размени у институционалном дискурсу, Српски језик, 13/1–2, 575–581.
- Кликовац 2008: Д. Кликовац, Прилог критичкој анализи конверзације: дискурс моћи у лекарској ординацији, МСЦ Научни састанак слависта у Вукове дане, 38/3, Београд, 33–80.
- Линел, Лакман 1991: P. Linnel & T. Luckmann, Asymmetries in Dialogue: Some Conceptual Preliminaries, у: I. Marova & K. Foppa (ред.), *Asymmetries in Dialogue*, Hemel Hemstead: Harvester Wheatsheaf, 1 – 20.
- Мејнард 1991: D. W. Maynard, Interaction and Asymmetry in Clinical Discourse, *The American Journal of Sociology*, 97/2, 448–495.
- Мишлер 1984: E. G. Mishler, *The Discourse of Medicine. Dialectics of Medical Interviews*, Norwood: Ablex Publishing Corporation.
- Силверман, Тород 1980: D. Silverman & B. Torode, *The Material World*, London: Routledge & Kegan Paul.
- Синадиновић 2015: Д. Синадиновић, Дискурс моћи у интеракцији лекара и пацијента, у: *Савремена проучавања језика и књижевности*, VI/1, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 205–216.
- Смит и др. 2012: R. C. Smith et al., *Smith's Patient – Centered Interviewing: An Evidence – Based Method*, New York: McGraw Hill Medical.
- Шуј 1983: R. W. Shuy, Three types of interference to an effective exchange of information in the medical interview, у: S. Fisher and A. D. Todd (ред.), *Social Organization of Doctor-Patient Communication*, Washington DC: Center for Applied Linguistics, 189–202.
- тен Хаве 1991: P. ten Have, Talk and Institution: a Reconsideration of the Asymmetry of Doctor – Patient Communication, у: D. Boden & D. H. Zimmerman (ред.), *Talk and Social Structure: Studies in Ethnomethodology and Conversation Analysis*, Cambridge: Polity Press, 138–163.

THE GENRE OF MEDICAL ENCOUNTERS – INTERVIEW OR COMMON COMMUNICATION?

Summary

This paper deals with the genre of a medical encounter as a typical representative of institutional communication. Arguments are given to support two opposing theories – the one claiming that medical encounters are mere interviews and the one considering it common communication. It has been concluded that a medical encounter is most accurately described by a combination of the two genres. Also, examples are given to support the theory that it is quite possible to tell a localized story in a medical encounter and we show both patients and doctors occasionally do that.

Key words: medical encounter, biomedical model, biopsychosociological model, localized story, voice of lifeworld.

Danka Sinadinović

Ивана Вранић¹
Београд

ЗНАЧАЈ НЕВЕРБАЛНИХ ЕЛЕМЕНАТА У ЕЛЕКТРОНСКОЈ КОМУНИКАЦИЈИ

Циљ овог рада јесте да испита којим невербалним стратегијама у оквиру електронске комуникације саговорници прибегавају како би употпунили свој језички исказ. Поред тога, циљ јесте и испитати какво је значење тих стратегија и постоје ли ипак недостаци електронски посредоване комуникације који утичу на међусобно разумевање саговорника. За сврху овог рада спроведено је квалитативно социолингвистичко истраживање помоћу упитника као мерног инструмента. Као узорак анализе одабрани су испитаници и испитанице, између 18 и 55 година старости, свих нивоа и профила образовања. Резултати истраживања указали су на предности и недостатке невербалних стратегија у електронској преписци, односно да приказују на који начин оне усмеравају и утичу на квалитет комуникације међу људима.

Кључне речи: невербална комуникација, електронски посредована комуникација, невербална стратегија, језички исказ

1. Увод

Комуникација као део свакодневног људског понашања представља веома сложену, интензивну и разноврсну активност (Рот 2010: 16). Међу људима вербални изражај од давнина има социјалну функцију и легитиман је канал за преношење информација. Ипак, интересантно би било установити зашто, и поред развијеног вербалног комуникативног система, људи уопште имају потребу да користе невербалну комуникацију (Рот 2010: 76).

Значење поруке међу људима у усменој комуникацији формира се помоћу речи, међутим како би се смисао допунио људи прибегавају невербалној стратегији. У том смислу, фацијална експресија, гестикулација, мимика, интонација па чак и одећа, знатно мењају значење саме вербалне поруке и усмеравају даље комуникацију. Тако, на пример, изолована изјава *Хвала Богу што идеш* поседује различито значење у зависности од контекста, али и од невербалних елемената. Тако она може имати конотацију ироније, шале, жеље, радовања (за даље видети *теорију говорних чинова*). С тим у вези, за целокупну реконструкцију значења неке поруке у усменој комуникацији неопходно је укључити и вербалне и невербалне аспекте, као и сам контекст у коме се комуникација одвија.

Савремена комуникација све чешће укључује концепт *електронска комуникација*², која подразумева размену СМС порука, електронске поште, дискусије на форумима и друштвеним мрежама, чет. Такав вид општења лишен је аудио-визуелног елемента што може да отежа међусобно разумевање међу људима. Међутим,

1 ivanavranic11@gmail.com

2 Термин је познат по скраћеници СМС (*computer-mediated communication*). Међутим, за потребе овог рада користиће се скраћеница ЕПК у значењу *електронски посредована комуникација*, јер се у обзир узима и комуникација посредством других електронских уређаја (мобилни-смарт телефони, таблети и слично) који се данас чешће користе него компјутери.

пошиљаоца поруке и реципијент прибегавају невербалним, углавном паралингвистичким знацима како би изразили своје расположење, емоције или намере. У том смислу инкорпорирање емотикона, знакова интерпункције, ономатопејских речи, употребе великих слова у ЕПК омогућава примаоцу поруке да надокнади информације о расположењу, емотивном стању и намери пошиљаоца поруке.

Циљ овог рада јесте да испита којим невербалним стратегијама у оквиру електронске комуникације саговорници прибегавају како би употпунили свој језички исказ. Поред тога, циљ јесте и објаснити какво је значење тих стратегија и постоје ли ипак недостаци таквог вида комуникације који утичу на разумевање саме поруке. Полазна претпоставка у раду јесте да је међусобно разумевање људи у оквиру ЕПК, и поред одређених невербалних стратегија, знатно отежано, јер сам садржај поруке често остаје лишен оних релевантних елемената који би поруку значењски чинили потпуном. Другим речима, недостатак аудио-визуелних елемената у комуникацији донекле омета разумевање међусобно послатих порука.

За сврху овог рада спроведено је квалитативно истраживање и одабран је узорак који чине испитаници и испитанице, између 18 и 55 година старости, свих нивоа и профила образовања. Једини критеријум за селекцију испитаника био је да свакодневно користе било какав вид електронске комуникације.

Будући да је комуникације, и вербална и невербална, друштвена категорија, у овом раду коришћен је теоријски приступ социолингвистике. Комуникација, и вербална и невербална, и лицем у лице и електронска, друштвено је конституисана и условљена. Самом анализом вербалних и невербалних елемената добијају се подаци о квалитету људских односа и неформално устројеним моделима понашања.

На самом почетку овог рада биће представљена теоријска полазишта која се односе на спроведено истраживање. Оквир садржи кратак преглед неких досадашњих истраживања која су се бавила невербалним стратегијама у електронској комуникацији.

2. Карактеристике невербалне комуникације

У оквиру дискусије на тему стратегија невербалне комуникације важно је разликовати два појма: невербална комуникација и невербално понашање. Како Д. Лејн (1994: 1) објашњава, невербална комуникација подразумева „поруке које се дају”, док невербално понашање „поруке које одају”, при чему би главна парадигма за прављење разлике била намера и свесност. У том смислу, невербално понашање у ЕПК не постоји, то јест, може се сматрати готово немогућим да се нека емоција или реакција несвесно пренесе – „исцури”.

Комуникација и интерпретација невербалног понашања ослања се на имплицитно знање које сваки човек поседује (Ambady & Rosenthal 1998: 775). Невербална комуникација лицем у лице потпомогнута је визуелним и аудио аспектима комуникације, те се значење циљне поруке формира, осим вербалним, и прозодијским, паралингвистичким и екстралингвистичким средствима. С тим у вези, разговор као комуникацијски чин укључује, поред специфичне комбинације речи, и кинезичке елементе (мимика, гестикулација, став, израз лица), проксемичке (међусобна физичка удаљеност саговорника), прозодијске (акцент, дикција, гласноћа, интонација) и паралингвистичке (боја гласа, шаптање, шумови и слично). Међутим, разговор као комуникацијски чин помоћу средстава савремене технологије, као што су мобилни телефони, таблети, рачунари,

и помоћу различитих канала, као што су мобилне поруке, чет на друштвеним мрежама, форумима, чини се да је лишен сваког вида невербалног кода.

Комуникација електронске преписке представља иновативан вид комуникације, и као такав чини се интересантним за изучавање (Дринчић 2012: 70). Пошто се ради о међусобној комуникацији које се одвија у (не)реалном времену помоћу писаног текста који је настао помоћу средстава модерне технологије, саговорници у таквим дискусијама прибегавају продуктивним стратегијама које употпуњују значење и изражавају њихове емоције, ставове и расположења у вези са темом дискусије.

„Богатство и сложеност људске комуникације заснивају се првенствено на развијеном коришћењу симбола”, а основ симболичке комуникације јесте употреба знакова који су прихваћени као носиоци значења (Рот 2010: 16–17).

О значају невербалних елемената у било каквом виду комуникативног дискурса сведочи податак да се невербалним елементима усмене комуникације преноси чак до деведест одсто значења саме поруке (Веинрајт 2001: 70). Такође, Н. Рот (2010: 76) истиче да би интеракција међу људима била много сиромашнија без употребе невербалних знакова. „Многа стања појединаца не би била испољена и регистрована, многи садржаји би остали несаопштени или би били саопштени знатно непотпуније” (Рот 2010: 76). Модерно доба све чешиће изискује потребу за инстант комуникацијом која се реализује савременим технолошким средствима. „Како би се схватила та растућа свеprisутност онлајн интеракције и њене потенцијалне социо-културне импликације важно је разумети невербалну комуникацију у виртуелном окружењу” (Антонијевић 2013: 92). При декодирању невербалне поруке у ЕКП потребно познавати не само извор комуникације, већ и околности и ситуациони контекст, пошто су они презентативни кодови који се не могу одвојити сами за себе (Јанићијевић 2007: 292).

Изложеност вербалној комуникацији лицем у лице омогућава саговорницима да узајамно опазе афективно стање. Таква комуникација може бити вешто конципирана, али и неконтролисана, спонтана, брзо и несвесно искомуницирана и интерпретирана (Ambady & Rosenthal 1998: 775).

Велики недостатак ЕПК огледа се у постојању виртуелног времена. Међутим, оно што се на први поглед може чинити маном ЕПК, заправо може бити и предност у одређеним ситуацијама. У сајбер времену и простору саговорници су у могућности да промишљено уобличи жељену поруку. Другим речима, реципијент поруке има довољно времена да интерпретира значење добијене информације, контролисано одговори и упути језички код уз употребу прилагођених и одговарајућих емотикона и знакова интерпункције, који ће обликовати жељени смисао поруке, односно одговора.

Г. Дринчић (2012) истиче да се ипак језик чета разликује од других облика комуникације путем интернета. Наиме, он примећује да постоји одређена блискост чета са говором, а као аргумент томе наводи да је то ипак вид синхроне комуникације у реалном времену, где „велика брзина одвијања подразумева убрзано писање и размјену порука, што имплицира да учесник у комуникацији нема времена за планирање, исправке и допуне текста” (Дринчић 2012: 70–71). Ипак, треба нагласити да брзина комуникације и преко чета може бити индивидуално контролисана. Поред свега, језик електронске преписке, иако се јавља у писаној форми, по неформалним карактеристикама ближи је говорној форми и „подложен је константним промјенама управо захваљујући разноврсној употреби” (Албијанић 2012: 61).

2.1. Облици невербалне комуникације у ЕПК

Најчешћи облик невербалне комуникације у ЕПК јесте употреба емотикона, речи које имају ономотопејско својство, нагомилавање знакова интерпункције и употреба великих слова (као и њихово нагомилавање, углавном вокала). Суштинска намена и употреба ових невербалних знакова и симбола у сајбер простору јесте да супституише одсуство гестова и фацијалне експресије у електронском облику комуникације (Jabril & Abdullah 2013: 202). Највећу пажњу истраживача привукла је употреба емотикона. Емотикони су дефинисани као иконичка форма која је заузела значајно место у писаној форми невербалне комуникације у ЕПК како би се индиковала пошиљаочева намера и емоција (Innocent 2001; Gajadhar & Green 2005). Г. Рива (2002) сматра да су емотикони визуелни сигнали оформљени од уобичајних типографских симбола који, уколико се постранице читају, указују на емоције или намере. Она истиче да емотикони представљају социоемотивне снабдеваче у контексту поруке, и као такви имају значајну улогу у преношењу емотивног стања у ЕПК. „Емотикони нису само паравербална средства, већ и структурални маркери и играју велику улогу у формирању реченица” (Amaghlobeli 2012: 353). Према Н. Амагобели (2012: 352–353), сва лингвистичка својства су преточена у облик пиктографа и емотикона који представљу израз лица, гестове или прозодичке елементе, и као такви олакшавају проток семантичких својстава из граматичких структура.

А. Ип (2002) спровела је интересантно истраживање које се бави применом емотикона и знакова интерпункције (узвичник и упитник) у ЕПК. Резултати студије показали су да употреба емотикона повећава валидност поруке и продубљује значење које носи. Такође, истраживање показује да уколико се употреби емотикон у комбинацији са знаком узвичника или упитника, прималац поруке ће у процес интерпретације добијене поруке превасходно укључити (само) емотикон.

Савремена истраживања ЕПК и невербалних елемената у оквиру ње, највише говоре о емотиконима, а може се претпоставити да је разлог томе њихова све распрострањенија употреба. Емотикони су еволуирали у такозване стикере. Стикери су концептирани као мини сликовнице тако да својим визуелним својствима преносе јаке емоције: бес, љутњу, срећу, па чак и читаве радње: *радим, читам, једем* и слично. На тај начин они могу заменити и ономотопејске речи, велика слова и неки други вид невербалних елемената у ЕПК.

А. Х. Хуанг и сарадници (2008 према О’Neill 2010: 121) приметили су да учесници у интеракцији осећају већу повезаност са својим саговорником и више уживају у комуникацији када користе емотиконе. У том смислу, емотикони се могу поистоветити са фацијалном експресијом која је својствена комуникацији лицем у лице. Поред тога, учесници у ЕПК користе емотиконе с циљем да појасне и оснаже поруке које шаљу. На тај начин постиже се јасноћа и дубина у комуникативном процесу (Derks et al. према О’Neill 2010). Б. Онил (2008: 121–122) даље наводи истраживање Д. Деркса и сарадника (2008), које потврђује да емотикони могу утицати на амбивалентност и сарказам у поруци онда када су супротстављени вредности поруке (позитивној или негативној). Поред тога, они наводе да емотикони увећавају позитивне емоције у порукама које прате, док негативни емотикони изазивају негативност ако прате позитивну или неутралну поруку, док на негативну немају утицаја (О’Neill 2010). Ови аутори долазе до значајног закључка и за овај рад, а то је да емотикони заиста имају релевантну улогу у интерпретацији порука ЕПК, јер помажу при креирању циљаног значења.

Најважнији аспект употребе невербалних знакова у ЕПК јесте испитати како се они интерпретирају од стране реципијента поруке (Walther & D'Addario 2001 према O'Neill 2010: 121). С тим у вези, Валтер и Дарио (2001) наводе да емотикони не могу да „промене позитивну или негативну боју поруке у очима реципијента” (O'Neill 2010), што оповргава тврдњу Д. Деркса и сарадника (2008) да емотикони увећавају позитивне емоције у порукама које прате, док негативни емотикони изазивају негативност ако прате позитивну или неутралну поруку.

3. Методологија истраживања, узорак и корпус

За сврху овог рада спроведено је квалитативно социолингвистичко истраживање које омогућава да се опише употреба невербалних стратегија у ЕПК, како оне функционишу, као и како оне олакшавају или отежавају међусобно разумевање саговорника. Квалитативна истраживања увек су интерпретативног типа, а то имплицира да су опис неког феномена, па самим тим и његова анализа и објашњење, уско повезани са самом епистемолошком оријентацијом, културним моделима, ставовима и стратешким циљевима истраживача/истраживачице, те да истраживач/истраживачица у складу са тим тежи да детектује, анализира и адекватно интерпретира истраживани феномен (Denzin & Lincoln 2005: 22; Филиповић 2009). „Подаци који се прикупе у оквиру квалитативних истраживања не могу се лако обрадити статистичким методама, па се тако квалитативна истраживања не баве валидношћу или поузданошћу својих база података на начин на који то чине квантитативна истраживања, која укључују статистичку анализу. Основно питање у овој врсти студија је питање веродостојности података и на основу њих донесених закључака” (Филиповић 2009: 31). Овакав вид истраживања, такође, омогућава да се током самог процеса истраживања поставе нове претпоставке или пак јави дубља дискусија у вези са предметом истраживања.

Ово социолингвистичко истраживање захтевало је припрему посебне анкете. Техника анкете користи се с циљем да се испитају ставови, мишљења и слично, па се очекује и да пружи релевантне информације у вези са употребом невербалних сигнала у ЕПК. Сама анкета састојала се од седам питања и комбинованог је типа. То подразумева да су одговори били понуђени у пет питања, у једном је било пожељно прво одабрати понуђени одговор, а затим га и објаснити, док је у последњем питању било је потребно дописати одговор. На почетку попуњавања упитника испитаницима/ама је речено да не постоје нетачни одговори.

Селекција испитаника вршила се само на основу једног критеријума, а то је да испитаници/це свакодневно користе било који облик ЕПК и у оквиру ње да се служе невербалним стратегијама. Укупан број испитаника/ца је 124, старости између 18 и 55 година. Посебна пажња усмерена је и на то да испитаници буду мешовитог и различитих нивоа образовања и професионалног усмерења, што би групу као такву чинило репрезентативном на нивоу шире друштвене заједнице.

Истраживање је рађено у децембру 2015. године, јануару и фебруару 2016. године на територије Републике Србије. Резултати упитника обрађени су квалитативном методом.

Рад је заснован на хипотези да електронска комуникација, и поред употребе одређених стратегија, не поседује све елементе који су потребни за комплетно разумевање и размену информација између пошиљаоца и реципијента поруке. Из тога разлога сва питања у упитнику односе се на значај употребе свих оних знакова који могу да надоместе одсуство аудио-визуелног доживљаја

у ЕКП, колико је често користе, колико је важно искористити такву стратегију у ЕКП и слично.

У наставку рада биће представљени резултати до којих се дошло на основу анализа добијених података.

3.1. Приказ добијених резултата

Због лакшег приказа резултата анкете, али и због великог броја испитаника/испитаница, анализа резултата вршена је по редоследу како су питања била рангирана у самој анкети.

На прво питање у упитнику испитаницима/ама дата је могућност да одаберу једну од три понуђене опције. Испитаницима је понуђено да изаберу вид електронске комуникације који најчешће користе, а понуђени одговори су били СМС, чет (Facebook, Viber и слично) или електронска пошта. С тим у вези, одговори се пре могу поделити у две велике групе: 78 испитаника/ца користе најчешће чет, 47 корисити СМС, док само једна испитаница најчешће користи електронску пошту. У том смислу, може се приметити да млађи корисници/це највише користе мобилне апликације за чет, попут Вибера или Твитера, јер им тај вид комуницирања омогућава да „стикерима пренесу жељену поруку, то јест своју реакцију”, док старији углавном користе *традиционалнији* вид комуникације, СМС поруке или електронске поште.

Друго питање било је подељено у 3 целине. Наиме, било је потребно да испитаници и испитанице оцене на лествици од од један до пет, где је један значи најмање, а пет највише, коју врсту невербалних сигнала најчешће користе у ЕКП. Тако су понуђени одговори били: 1. емотикони, 2. знакови интерпункције, а под 3. ономатопејске речи (ахаха,, шшшш, уххх и слично). Највише значаја при ЕПК испитаници су дали емотиконима/стикерима и знаковима интерпункције. Одговори су овако расподељени: 73 испитаника/ца најчешће корисити емотиконе, њих 35 знакове интерпункције, док њих 16 највећу пажњу придаје ономатопејским речима. Емотикони и стикери не преносе само емоцију, већ и некад читаву радњу на само такво својство се чини економичним и ефикасним у инстант комуникацији.

Следеће питање је било конципитано тако да су, на лествици од један до пет (где један значи најмање, а пет највише), испитаници/це требали/ле да оцене да ли им је важно да у електронској комуникацији искористите неки невербални сигнал како би послата порука добила пуно значење. Да је било какав невербални сигнал изузетно важан, попут емотикона или стикера, сматра 104 испитаника/ца (оцена 4 и 5), њих 7 сматра да уопште није важан (оцена 1), док је њих 13 сматра да нема бојазни да ће порука бити неправилно схваћена са или без пропратних сигнала (оцена 3).

Четврто питање односило се на то да се изјасне поводом изјаве *да порука некада не би била исправно схваћена од стране реципијената уколико пошљалац не би употребио неки невербални сигнал*. С тим у вези, 92 испитаника/ца сматра да је ова изјава тачна у потпуности, док њих 32 сматра да порука и без емотикона, знака интерпункције или ономатопеје може да се схвати исправно.

Пето питање састојало се из два дела. У првом делу испитаници/це су требали/ле да одаберу да ли се слажу или не са констатацијом да постоје недостаци ЕПК и поред невербалних сигнала, те да ипак разговор лицем у лице олакшава међусобно разумевање саговорника. У другом делу, од испитаника/ца је затражено да образложе укратко свој одговор. С тим у вези, 121 испитаника/ца сложило

се да постоје недостаци ЕПК без обрзира да ли се користе невербални сиглани или не. Као образложење свог одговора готово сви су навели да „комуникацијом лицем и лице можемо да видимо спонтане реакције саговорника и његову/њену гестикулацију и фацијалну експресију”, а неки од одговора су: „можемо боље да образложимо свом саговорнику/саговорници свој одговор, без бојазни да ће нас у неком моменту погрешно схватити”; „важне ствари треба саопштити у лице, никако преко чета или поруке”; „усмена комуникација је искренија, јер емотикон можемо ставити реда ради”; „емотивну реакцију теже исконтролисати, а и ређе се кајемо због изговорених или неизговорених речи”; „у ЕПК постоји могућност да нас саговорник неће схватити исправно и поред бројних емотикона”; „у комуникацији лице у лице одмах видим реакцију саговорника и не чекам одговор”. Једна испитаница навела да је „оба вида комуникације имају своје предности, јер је за неке ситуације боље поразоварати лицем у лице, док је за неке друге боље да искомуницирамо електронски јер имамо довољно времена да смислимо одговор”. Њих 2 је навело да им ЕПК потпуно одговара, јер се често налазе у ситуацијама где им је лакше да напишу своје мисли и осећања него да изговоре.

Претпоследње питање повезано је са претходним и у њему је требало да се испитаници/испитанице изјасне да ли ипак постоје ситуације у којима је велика предност да се електронски комуницира са саговорником, јер имају довољно времена да смисле какву поруку желе да пошаљу, и без могућности да ће нека додатна информација нежељено „исцурети”. Према спроведеној анкети 107 испитаника/ца изјаснило се да такве ситуације постоје, док њих 17 сматра да не постоје. Другим речима, већина испитаника/ца виде беневит у ЕПК у одређеним ситуацијама, јер сматрају да таква комуникација има своје предности.

На крају анкете, као седмо питање, од испитаника/ца је затражено да наведу да ли користе још неку невербалну стратегију у ЕПК која у анкети није наведена. На ово питање нико није дао одговор.

4. Дискусија и закључак

Ово истраживање показало је да је комуникативни канал у електронској преписци између пошиљаоца и реципијента поруке врло сужен, јер не постоји могућност да ће говор тела, израз лица, интонација, глас одати и неконтролисано упутити нежељену поруку. То значи да је особа која је примила поруку у ЕПК вероватно већ спонтано одреаговала, а потом је свом саговорнику пренела онај део своје реакције који је желела. У том погледу, виртуелни простор представља неку врсту филтера за суздржавање од евентуалних бурних реакција или емоција, а виртуелно време нам омогућава да срочимо своју поруку без бојазни да ће она бити погрешно схваћена. Управо ову карактеристику су испитаници/испитанице навели као велику предност ЕПК.

Савремено добар изискује велику потребу за што бржим и успешнијим комуницирањем. Показатељ овога јесте и то што испитаници/испитанице прибегавају инстант комуницирању, то јест, преферирају чет, пре него електронску пошту или чак и СМС. Поред тога, инкорпорирање емотикона или стикера, као сликовног приказа емотивних реакција на поруке, постало је неизоставна стратегија у ЕПК.

Поред свих беневита које ЕПК пружа, ипак одређени комуникативни садржај испитаници/це не желе да пренесу електронским путем. Они наводе да деликатне ситуације захтевају традиционални вид разговора, контакт лицем у

лице. Такав облик комуникације омогућава физички и визуелни контакт, што даје минималне шансе да прималац поруке погрешно интерпретира садржај. Поред тога, и сам контекст омогућава да се дају додатна објашњења или да се садржај допуни спонтаном невербалном реакцијом пошиљача поруке. Такође, веће су шансе да обе стране (и пошиљалац и реципијент) буду сигурне да није дошло до неспорзума.

Истраживање је показало да испитаници и испитанице прибегавају ЕПК онда када им треба времена да осмисле садржај поруке и када им је важно са саговорник/ца не препозна спонтану невербалну реакцију. У тим случајевима, они се служе невербалним електронским сигналимa. Поред тога, поједини испитаници/испитанице су навели/е да им ЕПК даје емотивну слободу да саопште све оно што можда не би могли усменим путем. Помоћу ЕПК пошиљалац поруке контролисано камуфлира своју намеру и на тај начин жељено обликује чак и своје одређене психолошке особине.

Као два интересантна запажања приликом овог истраживања издвојила су се: 1. Старији испитаници/испитанице чешће се служе комуникацијом путем СМС-а; 2. Жене, испитанице, су склоније да користе невербалну стратегију у ЕПК, а и имају потребу да свој садржај поруке најчешће допуне емотиконима/стикерима, за разлику од мушкараца чији је комуникативни садржај сведенији.

За крај, можемо закључити да се начин употребе невербалних знакова у ЕПК мења из дана у дан, прилагођавајући се новим аспектима виртуелног комуницирања. Невербални елементи супституишу одсуство физичке невербалне комуникације у реалном времену и простору и, на неки начин, дају додатна упутства за тумачење порука. Међутим, чини се да ниједан виртуелни вид комуникације, ма какве допунске и моћне невербалне елементе садржао, не може пренети поруке које се по квалитету и квантитету могу поредити са свим оним информацијама која долазе из традиционалне комуникације *лицем и лице*.

Литература:

- Албијанић 2012: J. Albijanić, Paralingvističke strategije u onlajn diskusijama, u: S. Perović (ur.), *Mi o jeziku, jezik o nama, Zbornik radova sa druge konferencije društva za primjenjenu lingvistiku*, Podgorica: Društvo za primenjenu lingvistiku Crne Gore, 61–68.
- Амагобели 2012: N. Amaghobeli, Linguistic features of typographic emoticons in SMS discourse. *Theory and Practice in Language Studies*, 2(2), 348–354.
- Амбади и Росентал 1998: N. Ambady & R. Rosenthal, Nonverbal Communication. *Encyclopedia of Mental Health*. Vol. 2, pp: 775–782. <<http://ambadylab.stanford.edu/pubs/1998Ambady.pdf>> 26.10.2015.
- Антонијевић 2013: S. Antonijević, The Immersive Hand: Non-verbal Communication in Virtual Environments, in R. Teigland & D. Power (eds.), *The Immersive Internet*, London: Palgrave MacMillan, 92–105.
- Вејнрајт 2001: G. Veinrajt, *Govor tela*, Beograd: Alnari.
- Валтер & Дарио 2001: J.B. Walther, & K.P. D'Addario, The impacts of emoticons on message interpretation in computer-mediated communication, *Social Science Computer Review*, 19(3), 324–347.
- Дензин и Линколн 2005: N. Denzin & Y. Lincoln, Introduction, in. N. Denzin & Y. Lincoln (eds.), *The Sage Handbook of Qualitative Research*, 3rd edition, London: Sage.

- Деркс и др. 2008: D. Derks et al., The role of emotion in computer-mediated communication, *Computers in Human Behavior*, 24: 766–785.
- Гаџадар & Грин 2005: J. Gajadhar & J. Green, The importance of nonverbal elements in online chat, *Educause Quarterly*, 63–64.
- Дринчић 2012: G. Drinčić, Elementi neverbalne komunikacije u jeziku interneta: diskurs četa, u: S. Perović (ur.), *Mi o jeziku, jezik o nama, Zbornik radova sa druge konferencije društva za primjenjenu lingvistiku*, Podgorica: Društvo za primenjenu lingvistiku Crne Gore, 69–76.
- Екман & Фрајсен 1969: P. Ekman, & W.V. Freisen, Nonverbal Leakage and Clues to Deception. *Psychiatry, Journal for the study of interpersonal processes*, Vol 31 (1), pp: 88–106.
- Иносент 2001: T. Innocent, The language of ironica, *Leonardo*, 34 (3), 255–259.
- Ип 2002: A. Ip, The impact of emoticons on affect interpretation in Instant Messaging. <http://www.amysmile.com/doc/emoticon_paper.pdf> 29.10.2015.
- Јанићијевић 2007: J. Jančićević, *Komunikacija i kultura*, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Лејн 1994: D. R. Lane, Function and Impact of Nonverbal Communication in a Computer Mediated Context: An Investigation of Defining Issues. Oklahoma: University of Oklahoma. <<http://www.uky.edu/~drlane/techno/nvcmc.htm>> 02.02.2016.
- Онил 2012: B. O'Neill, *LOL! (laughing online): An investigation of non-verbal communication in computer mediated exchanges*, Victoria: University of Victoria. <<http://journals.uvic.ca/index.php/WPLC/article/view/5675>>31.01.2016.
- Рива 2002: G. Riva, The sociocognitive psychology of computer-mediated communication: The present and the future technology-based interactions, *CyberPsychology & Behavior*, 5, 581–598.
- Рот 2010: N. Rot, *Znakovi i značenja*, Beograd: Zavod za udžbenike.
- Филиповић 2009: J. Филиповић, *Моћ речи*, Београд: Задужбина Андрејевић.
- Хуанг и др. 2008: A.H., Huang et al., Exploring the potential effects of emoticons, *Information and Management* 45, 466–473.
- Џабрил & Абдулах 2013: T. A. Jabril & M. H. Abdullah, Relevance of Emoticons in Computer-Mediated Communication Contexts: An Overview, *Asian Social Science*, Vol. 9, No. 4, pp: 201–207.

THE IMPORTANCE OF NON-VERBAL ELEMENTS IN ELECTRONICALLY MEDIATED COMMUNICATION

Summary

The aim of this paper is to analyse which strategies are used in electronically mediated communication. In other words, this research was conducted to detect the strategies which improve linguistic utterance between interlocutors, the meaning it creates and, most importantly, if there is any deficiency that influences the understanding of messages. For the purpose of this research, a sample group was selected, made up of 124 people, between 18 and 55 years of age, who use means of virtual communication on a daily basis. The research corpus consists of one questionnaire which has been processed by qualitative method. The data obtained indicated the advantages and disadvantages of non-verbal strategies in electronically mediated communication, or in other words described how those strategies direct and influence the quality of communication between people.

Key words: non-verbal communication, electronically mediated communication, non-verbal strategy, linguistic utterance

Ivana Vranić

Драгана Вучковић¹
Крађујевац

НАЧИН ИСКАЗИВАЊА МОНОЛОГА У ПРЕВОДУ ДРАМСКЕ ПОЕМЕ ПЕТЕРА ХАНДКЕА КРОЗ СЕЛА

У овом раду анализирамо монологе у преводу драмске поеме Петера Хандкеа, *Кроз села* са немачког на српски језик. Циљ рада је да се испитају карактеристике монолога и њихова повезаност са самом радњом дела. Истраживање је показало да су доминантна обележја монолога управни говор и реторичка питања, као и да у оквиру њих постоји више врста употребљених у делу. Закључак је да управни говор служи за препривавање прошлих догађаја, док реторичка питања имају функцију да омогуће ликовима да искажу своја мишљења, осећања и незадовољство према друштву.

Кључне речи: монолог, управни говор, реторичка питања

1. Увод

Предмет нашег рада је начин исказивања монолога у драмској поеми Петера Хандкеа, *Кроз села*, и то у преводу са немачког на српски језик. Наслов оригинала је *Über die Dörfer*, а на српски је дело превео Жарко Радаковић.

Хандке је дело написао као разговор између свих ликова у делу, али тако да се сваки од одговора може посматрати као драмски монолог за себе. Према Бахтину, „монолошко приповедање карактерише јединствен глас или свест, супериоран у односу на друге гласове или свести унутар истог приповедног текста. У монолошком, насупрот дијалошком приповедању, приповедачеви ставови, судови и знање представљају највиши ауторитет у вези с представљени светом.” (Принс 2011: 109) У овом делу приповедачи се осврћу на прошле догађаје, критикују друштво, дају своје мишљење и изражавају своја осећања, што и спада у функцију монолога као драмског средства. За приповедање о прошлим догађајима (у преводу на српски језик) употребљени су презент, имперфекат и перфекат. Карактеристично за ове монологе је што се приповеда у првом лицу, догађаји се препривавају у првом лицу, па се у оквиру тог приповедања користи управни говор. Да би истакао да су то догађаји којима је присуствовао и да искаже доживљену радњу, Хандке употребљава аорист, као што је случај са глаголом *заурлали* у првом лицу јединине аориста: *заурлах*. Поред управног говора, монолози се манифестују и кроз реторичка (реторска) питања, што се види у преводу са немачког на српски језик.

Да би на систематичан начин приказали проблем који испитујемо, у првом делу рада укратко описујемо радњу дела *Кроз села*, у другом дефинишемо управни говор и дајемо примере из дела, у трећем говоримо о реторичким питањима и наводимо одговарајуће примере, док у закључку сумирамо добијене резултате.

1 dragana.vuckovic@hotmail.com

2. О драмској поеми Петера Хандкеа Кроз села

Дело Петера Хандкеа *Кроз села* карактерише се као драмска поема. Реч је о четвртм делу његовог циклуса о повратку кући, чија се друга три дела могу пронаћи под називом *Сиор иоврашак кући*.

Хандке обликује разговоре својих личности тако да они не знају унапред шта ће рећи, њихово приповедање тече спонтано од тренутка кад почну да говоре, а у оквиру њихових врло дугих монолога, доминантна и маркатна обележја у преводу на српски језик јесу управни говор и реторичка (реторска) питања. Управни говор јавља се у оквиру стихова које изговарају поједини ликови у току једне прославе, док се реторичка питања користе за евоцирање прошлих догађаја и изражавање личних ставова и мишљења ликова из дела. Самим тим, одговор који ти ликови траже већ је садржан у самом питању и говору лика. Важно је истаћи да се кроз те монологе може пратити и ток мисли приповедача, али и ток радње, те је ова драмска поема намењена и извођењу на позорници.

Подлога приче врло је једноставна. Радња дела почиње по доласку главног лика, Грегора, у родно село. Он и његов брат Ханс, грађевински радник, и његова сестра Софи, трговац, имају спор око расподеле куће коју су родитељи саградили и око земље коју су сами средили пре много година. У разговору са њима, Грегор увиђа да се село променило, урбанизовало, окренуло новој ери коју осликава Нова, која прати Грегора од почетка до краја дела. У оквиру овог директног сукоба, Хандке дотиче скоро сваки аспект људског постојања. То је једна лирска игра, драмска поема, у којој учествују три групе личности. Прву чини породични трио, Грегор, Ханс и Софи, другу чине Хансове колеге са посла, Антон, Игнац и Албин, док трећу чине три жене које су стално уз ове мушкарце: Нова, која прати Грегора почев од његовог доласка у село, затим настојница бараке у којој одседају Ханс и његове колеге са посла, и једна старица. Поред свих њих, при крају дела појављује се и Хансово дете – једина личност која не припада ниједној од ове три групе. Дело се отвара из породичне перспективе ка друштвеној: међу личностима налазимо једног интелектуалца, раднике и једног трговца.

Сукоб између Ханса и Софи са Грегором истовремено је сукоб два света. Први је рурални свет радника, тј. оних који су остали под окриљем својих родитеља. Његови представници су Ханс и Софи. Наспрам овог је урбани свет, који оличава њихов старији брат Грегор. Тако се свет радника супротставља свету интелектуалца, који имају различите ставове, жеље и погледе на свет у односу на прве. Грегор тежи еманципацији, али и повратку изворима. Са друге стране, радници су пуни протеста, па ово дело представља и манифест за понижене и увређене. Захваљујући њима, открива се тренутно стање у друштву, које карактеришу деструкција, експлоатација човека од стране човека, конзумација, десхуманизација и деструкција природе, што карактерише почетак XXI века.

3. Управни говор

Управни или директни говор односи се на репродуковани говор неког лица. Уводи се у текст ауторским речима и изражен је самосталном – простом, независно сложеном или зависносложеном – комуникативном реченицом или исказом. Увек је бинарна синтаксичка јединица и чине је а) говор лика („неаутора“), који представља смисаони центар и б) говор аутора као компонента преко које се говор лика уводи у текст. Говор лика као туђи говор обележен је у писаном тексту ортографским знацима, јер се од ауторске компоненте преко које се

уводи у текст одваја или цртом или наводницима. Ауторска компонента назива се ауторска дидаскалија (Ковачевић 2000: 246). Она има комуникативну улогу да идентификује говорника пренесеног туђег говора, па се зато у њеном грама-тичком центру налазе глаголи говорења – *verba dicendi*. Када је реч о месту на ком се може наћи, ауторска дидаскалија заузима све три позиције: препозицију, постпозицију или интерпозицију, што се посматра у односу на говор лика, који се обележава ортографски, наводницима или цртом. (Ковачевић 2012: 16)

У синтаксичкој конструкцији управног говора заменички и лични времен-ски облици усклађују се према говорнику, те се туђи говор подударе са ориги-налним исказом. Подударење се врши на нивоу облика времена и деиктичких речи. Управни говор се може дефинисати као „речени говор”, за разлику од неуп-равног, који је „саопштени говор” (Бахтин 1980: 169).

У оквиру модела управног говора треба разликовати два подмодела: а) изре-чени управни говор и б) неизречени или помишљени управни говор (Ковачевић 2012: 23). Подела је извршена према томе да ли глагол у ауторској дидаскалији садржи семантичну компоненту изговорености или неизговорености, тј. по-мишљености исказа говорника. С обзиром на то да смо у овом делу приметили оба подмодела управног говора, посебно смо истакли једну, а посебно другу вр-сту примера.

3.1. Изречени управни говор у делу Кроз села

Изречени управни говор садржи семантичку компоненту изговорености исказа говорника, која се манифестује уз помоћ глагола: *пийшајши, причајши, рећи, казајши, викајши* и сл. У делу Петера Хандкеа *Кроз села* заступљени су следећи глаголи: *заурлајши, рећи, урлајши, шайшајши, одзвањајши, кукајши, на-рицајши, йонављајши, пийшајши, викајши, ѓоворити, вршишајши, довикивајши, крикнути* и *казајши*.

Ауторска дидаскалија у овом подмоделу заузима две од три могуће пози-ције у односу на говор лика, а то су препозиција и постпозиција. Будући да дело обилује примерима овог типа, све смо их разврстали у две групе, а према месту где се налази ауторска дидаскалија. Курзивом смо посебно истакли глаголе који подразумевају семантичку компоненту изговорености исказа ликов из дела:

а) препозиција:

Заурлах на брата са друге стране: „Ако се усудиш да још једном пређеш овај праг, изрешетаћу те !” (Хандке 1990: 13) [...] и *рече* ми Света Урсулаа: / „Пред делтом, на северу, све нас чека нека животиња.” [...] / и пилот се у својој фотељи окрете к менији / и *рече*: „Хеј, Албине, ииди кући и тамо заплеси полку / последње Свете Глупостији.” (Хандке 1990: 34–35); [...] и мушкарац са запада *рече*: „Овуда кући нећете стићији” [...] / Момак са псом [...] *урлао* је у телефон: „Волим те веомааа” [...] / а неки споредни човек *шайшао* је у том вечном сутонуу: / „Ви, браћо и сестре, истопите ми зло за сахрануу.” [...] / а глас оца Антона, ту, *одзвањаше* из дубине: / „Овамо, децо моја, за мојим зовом пођитее !” [...] / Гласно је *кукао*: „О ти, богу иза леђа клисуро, о ви, / три путааа !” / А ми *смо* још гласније *нарицали*: „О, анђеоски заливе ! / О, ветрови висине ! О, реке Вавилонааа !” [...] / Остали *йонављају*: „Не може свако све – али казати све, то може свако.” (Хандке 1990: 35–38); Али једно сваки пут *йонавља*: „На крају крајева, ипак је она моја сестра.” *Каже*, такође: „Ако не буде више било куће, онда неће овде више бити ни земље. А ако не буде више било земље, онда не треба ни мене више да буде.” Чак *је* и *рекао*: „А и хоћу да нема ничег више. Радујем се рату. Радујем се својој смрти. Доста већ једном са тим тамо-амо –

време је за другачије клађење. Напоље са том ситном туђином, хоћемо велике ствари. Доста са тим тужним недељним шетњама – марш у насиље. Напоље с баштицама – у тундре. Избијте из главе те дечије гласове – поново долази време рике. – А, на крају крајева, ипак ми је сестра !” (Хандке 1990: 55-56); [...] и глас ми рече: „Види чудо и заборави га! Погледај чудо, и одмах га заборави.” [...] *Пишао је*: „Морам ли, дакле, да ти ишчаккам твоју причу као јаје квочки ?” – и тако сам му онда све испричала. [...] Раније *бих викала*: „Долази поамна поворка духова ! [...]” (Хандке 1990: 61); Још важи оно што су родитељи *ђоворили* о теби: „Гледа као да ништа не схвата” (Хандке 1990: 23); Он је и жена: кад га пипнеш, *вришиши*: „не голицај ме !” (Хандке 1990: 29); *Довикујемо* келнерици: „дођи овамо, или ћу те ујести !” (Хандке 1990: 30)

б) постпозиција:

„Дођи овамо, умлатићу те !”, *заурлао је* он натраг. (Хандке 1990: 13); „Хватај поноћни воз” *рече* у магацину некооо [...] Стојећи спавах, онда и падооо’ / возач аутобуса узме ми то за злооо / „Испоручи поздраве својој мајци”, он *речеее* [...] / и „Дођи”, *рече* дама из бродске кабинее [...] / “Оштром кривином пут води натрааг !” / *крикнух* у небо и ледени ме брег убоде у потиљааак [...] „Стишај се већ једном и миран буди.” *ђоворио сам* срцууу » (Хандке 1990: 34–35); „Свиђате нам се такви какви сте”: то увек *ђоворе* наше жене... (Хандке 1990: 25); „Да, да”, само *сам промрмљала*, и онда се о томе никада више није говорило. (Хандке 1990: 51)

3.2. *Помишљени џовор у делу Кроз села*

Неизречени управни говор, помишљени управни говор или помишљени монолог карактерише постојање глагола мишљења, најчешће глагола *ђомислиши*. Примери у овом делу су малобројни, а глаголи који се појављују су *ђомислиши*, *мислиши*, *ђомириши* *ђомисао*:

[...] и *ђомислила бих*: „Спасите ме !”, а сада *мислим*: „Кога да спасем?” (Хандке 1981: 61) Често и нисмо били сложни, али сваки пут нас је *ђомирила* *ђомисао*: „Сви смо ипак ту !” (Хандке 1981: 12).

Као што се може уочити, у овим примерима ауторска дидаскалија налази се само у препозицији у односу на говор лика.

4. *Реторичко питање у делу Кроз села*

У овом делу монолози се, поред управног говора, манифестују и кроз реторичка питања. Бројне су дефиниције које покушавају одредити реторичко питање, а оно што је најважније јесу форма и значење. М. Ковачевић (Ковачевић 2007: 71–75) каже да реторичко питање има упитну форму, па зато дата конструкција граматички и потпада под питања. Међутим, значење те форме није упитно него обавештајно, зато што то није комуникативно него реторичко питање. Оно у себи уједињује и говорника и саговорника, будући да истовремено и пита и тврди, тј. обавештава. Дакле, по форми је питање, али не и по комуникативној функцији – оно не захтева одговор, само представља тврдњу. То га разликује од других питања, која захтевају одговор. Отуда следи да је главни услов да се неко питање идентификује као реторичко управо форма питања, која није у сагласности са комуниктивном функцијом коју врши. Зато су реторичка питања само она чија потврдна форма има изјавно одрично значење, а одрична форма има изјавно потврдно значење.

У Хандкеовом делу *Кроз села* проналазимо две врсте реторичког питања, у зависности од форме и комуникативне функције: 1) са упитном потврдном фор-

мом, а изјавним одричним значењем и 2) са упитном одричном формом а изјавним потврдним значењем. У оба случаја могуће је преформулисати питања у потврдне, односно одричне реченице, које наводимо у оквиру угластих заграда.

1) Реторичко питање са упитном потврдном формом а изјавним одричним значењем:

У једном тренутку ми се учини да ми је сестра постала грбава, и пожелео сам да је извучем из те рупе. Али како ? [→Али никако] И куда ? [→ И никуда] Нисам веровао у њену самосталност. Један дућан, у данашње време – у реду: ако је ту и предак тако рећи као кућни дух. (Хандке 1990: 19); Ко ли чује мој глас ? [→ Нико не чује мој глас] (Хандке 1990: 19); Дивљино, где си ? [→ Дивљино, нигде ниси] [...] Непознати мајсторе градилишта, где си ? [→ Непознати мајсторе градилишта, нигде ниси] (Хандке 1990: 22) Ко каже да су неспојиви километарски паушал и звездана спирала ? [→ Нико не каже да су неспојиви километарски паушал и звездана спирала] (Хандке 1990: 39); Треба ли, дакле, опет да одем одавде, далеко од јединог ми драгог места ? [→ Дакле, не треба да одем одавде, далеко од јединог ми драгог места] (Хандке 1990: 49); На које то још љубави упирем ја свој поглед и радујем се ? [→ Ни на које љубави више не упирем ја свој поглед и не радујем се] (Хандке 1990: 51); Опасности, где си ? Поноре што јачаш живот, где си ? [→ Опасности, нигде ниси. Поноре што јачаш живот, нигде ниси] (Хандке 1990: 59); Јер ко то још од нас пропалица изговара бар име своје љубави ? [→ Јер нико више од нас пропалица не изговара ни име своје љубави] (Хандке 1990: 73); Свакако, мало вас је – али тих којих је мало, да ли је њих баш мало? [→ Свакако, мало вас је – али тих којих је мало, њих и није баш мало] (Хандке 1990: 76–78); Али да ли ћу сутра још моћи да верујем у то што сада знам ? [→ Суштра нећу моћи више да верујем у то што сада знам] (Хандке 1990: 20); И је ли то уопште прошло оно време када је ноћ удвоје била пуста, врела и житка као магма, а пространо поље око нас главни подијум за плес. [→ Није уопште прошло оно време када је ноћ удвоје била пуста, врела и житка као магма, а пространо поље око нас главни подијум за плес.] (Хандке 1990: 25–26); Зар си заборавио ону лепу жену у позадини, светлог округлог чела, седела је на хоклици и чекала, али не муштерију? [→ Ниси заборавио ону лепу жену у позадини, светлог округлог чела, седела је на хоклици и чекала, али не муштерију] (Хандке 1990: 46–47); Зар си заборавио моје тако тихе одговоре на заповедничку рику шефа и шефовог заменика, која је одјекивала све до улице, зар си заборавио моје очи, округле од страха од свакодневних обрачуна на каси, моје биће-уза-зид-притиснуто од стране шефовог сина? [→ Ниси заборавио моје тако тихе одговоре на заповедничку рику шефа и шефовог заменика, која је одјекивала све до улице, ниси заборавио моје очи, округле од страха од свакодневних обрачуна на каси, моје биће-уза-зид-притиснуто од стране шефовог сина] (Хандке 1990: 46–47).

2) Реторичко питање са упитном одричном формом а изјавним потврдним значењем:

Али у новоотвореним продавницама, чак и по најшошкастим старим просторијама, није ли тамо све само постављено по старом? [→ Али у новоотвореним продавницама, чак и по најшошкастим старим просторијама, тамо је све само постављено по старом] (Хандке 1990: 15); „Зар нећеш да се удаш за мене ?” [→ Хоћеш да се удаш за мене] (Хандке 1990: 51); Нису ли људи све у свему неуморни? [→ Људи су све у свему уморни] (Хандке 1990: 76–78); Нису ли већ толике ноћи протекле без страха, чело уз чело са дететом, са животињом, са најобичнијим ваздухом – и нисте ли себе опет пронашли са обрисима звезданих слика? [→ Већ су толике ноћи протекле без страха, чело уз чело са дејешом, са животињом, са најобичнијим ваздухом – и себе сте опет пронашли са обрисима звезданих слика] (Хандке 1990: 76–78); На путу овамо прошао сам поред многобројних подземних складишта: неће ли ускоро и ово градилиште у склопу тог система подземних складишта ? Зар не можемо бетон замислити као камење, што је првобитно и био?

[→ На путу овамо прошао сам поред многобројних подземних складишта: ускоро ће и ово градилиште у склопу тог система подземних склоништа. Можемо и бетион замислити као камење, што је првобитно и био] (Хандке 1990: 20); Није ли узречица овде: „Деца ходају истод ветра ?” [→ Овде је узречица: „Деца ходају истод ветра ?”] (Хандке 1990: 20); Зар нисте приметили да је Ваш брдски пут „стаза-учило за наше посетиоце”, свако дрво тамо има таблу са именом, зар нисте приметили да су прве, а пред старим пољским свецима постављене истоветне табле, на којима пише „место за молитве”, а не „буква” или „ариш”? [→ Приметили сте да је Ваш брдски пут „стаза-учило за наше посетиоце”, свако дрво тамо има таблу са именом, приметили сте да су прве, а пред старим пољским свецима постављене истоветне табле, на којима пише „место за молитве”, а не „буква” или „ариш”] (Хандке 1990: 11–22); Нисмо ли ми још млади? [→ Ми смо још млади] (Хандке 1990: 25–26); Ниси ли некада ти, чим су родитељи отишли, наступао као наш газда у кући? [→ Некада си ти, чим су родитељи отишли, наступао као наш газда у кући] (Хандке 1990: 44); Ниси ли ти нама, брату и сестри, увек пребацвао: „У вашем животу недостаје одлука!?” [→ Ти си нама, брату и сестри, увек пребацвао: „У вашем животу недостаје одлука!”] (Хандке 1990: 45); Па зар се више не сећаш оних тренутака када си са улице ушао у радњу, као из хладноће у топло, из буке у тишину, из влажности у сувоћу, из твоје сопствене таме на свеопшту светлост, из дрхтаве секунде личног у мир столећа, из претећег Ничег у безбедан простор, из притиска немости у крепке облике купопродаје? [→ Сећаш се још оних тренутака када си са улице ушао у радњу, као из хладноће у топло, из буке у тишину, из влажности у сувоћу, из твоје сопствене таме на свеопшту светлост, из дрхтаве секунде личног у мир столећа, из претећег Ничег у безбедан простор, из притиска немости у крепке облике купопродаје] (Хандке 1990: 46–47); Нису ли кабине за продају одеће била места где си могао да се осећаш заштићен и где си налазио свежу слику себе? [→ Кабине за продају одеће су била места где си могао да се осећаш заштићен и где си налазио свежу слику себе] (Хандке 1990: 46–47); Зар се не сећаш како си се клео да ћеш ме извући из тог пакла? [→ Сећаш се како си се клео да ћеш ме извући из тог пакла] (Хандке 1990: 46–47); Зар и овде не дува ветар света ? [→ Овде дува ветар света] (Хандке 1990: 54–55) Не светлуца ли и најмањи јарак понекад као вода издалека ? [→ Светлуца и најмањи јарак понекад као вода издалека] (Хандке 1990: 54–55); Зар ниси виђала на месечини како трепере стене друге садашњости? [→ Виђала си на месечини како трепере стене друге садашњости] (Хандке 1990: 54–55) Када престане капање даноноћних овдашњих киша, па није ли то било одувек само кратко поливање у некој вечности? [→ Када престане капање даноноћних овдашњих киша, па то је одувек било само кратко поливање у некој вечности] (Хандке 1990: 54–55); Није ли у локалном возу кондуктер без израза на лицу поништио твоју карту и у следећи купе пустио урлик да си на путу ти ? [→ У локалном возу кондуктер је без израза на лицу поништио твоју карту и у следећи купе пустио урлик да си на путу ти] (Хандке 1990: 57); Зар ниси то и сам чуо? [→ То си и сам чуо] (Хандке 1990: 57); И није ли у поштански жутом локалном аутобусу шофер сваком новоушавшем скренуо пажњу на тебе позади? [→ У поштански жутом локалном аутобусу шофер је сваком новоушавшем скренуо пажњу на тебе позади] (Хандке 1990: 57); Нису ли они увек били зелено поље на мојим грудима ? [→ Они су увек били зелено поље на мојим грудима] (Хандке 1990: 59); Да, зар ниси и сам говорио да увек мислиш како не заслужујеш чак ни столицу на којој седиш, ни поглед кроз прозор у возу, ни покривач на кревету, ни залогај хлеба, јер ти ни за ког ниси ништа учинио? [→ Да, и сам си говорио да увек мислиш како не заслужујеш чак ни столицу на којој седиш, ни поглед кроз прозор у возу, ни покривач на кревету, ни залогај хлеба, јер ти ни за ког ниси ништа учинио] (Хандке 1990: 64); Али не тешите ли се ви већ тада кад угледате у води која тече лист како лагано плови? [→ Али ви се тешите већ тада кад угледате у води која тече лист како лагано плови] (Хандке 1990: 81).

Као што се може уочити, у свим овим примерима на крају реченице налази се упитник. Међутим, у писању се поред упитне интонације реторичко питање може остварити и са узвичником на крају, који означава узвични карактер садржаја реторичког питања. Поред тога, могу се употребити и узвичник и упитник, као знаком узвично-упитног, или упитник и узвичник, као знаком упитно-узвичног карактера исказа. Чест је случај и да се оваква питања завршавају тачком, која означава изјавну потврдну или одричну комуникативну вредност. (Ковачевић 2007: 80–81) Па ипак, у нашим примерима доминира упитна форма, било да је она потврдна или одрична. То даље значи да је форма реторичких питања, употребљених у оквиру монолога у преводу дела *Кроз села*, превладала над њиховом комуникативном функцијом.

4.1. „Наводеће” сугестивно питање

Приликом анализе примера, наишли смо и на једно сугестивно питање, на које је одговор такође јасан и одређен. М. Ковачевић (Ковачевић 2007: 74) сматра да овакво и слична „наводећа” сугестивна питања не спадају у реторичка питања јер при тумачењу његовог значења не долази до претварања интерогативне потврдне или одричне у комуникативно обавештајну форму. Оваква питања одликују се упитним речима попут: *зар не, је ли, је ли иако* и сл. У делу које анализирамо наишли смо на један пример у којем је заступљена прва упитна реч у овом низу:

Да није твој такозвани рад само обична крпарија – и дрскост: јер Свето писмо је већ написано, слике светаца су већ насликане, *зар не?* (Хандке 1990: 64)

5. Повезаност управног говора и реторичког питања

Када смо говорили о управном говору, истакли смо да се он може изразити самосталном – простом, независносложеном или зависносложеном – комуникативном реченицом или исказом. Са друге стране, када говоримо о структурним карактеристикама реторичког питања, оне се увек испољавају унутар монопредикатске структуре. То значи да се реторичко питање може наћи у оквиру просте реченице, али и само једне од клауза у оквиру сложене реченице. При томе треба нагласити да се у независносложеној реченици чешће остварује у другој клаузи, док се у зависносложеној реченици чешће остварује у првој, односно главној клаузи (Ковачевић 2007: 82–83). Како бисмо ове тврдње поткрепили примерима из дела, навешћемо само неколико карактеристичних примера, будући да смо их све већ претходно навели.

А) управни говор у простој реченици:

Момак са псом [...] *урлао је* у телефон: „Волим те веомааа” (Хандке 1990: 35–38); [...] и *помислила бих*: „Спасите ме !”, а сада *мислим*: „Кога да спасем?” (Хандке 1981: 61).

Б) управни говор у сложеној реченици

Б.1.) управни говор у независносложеној реченици:

Довикујемо келнерици: „дођи овамо, или ћу те ујести !” (Хандке 1990: 30)

Б.2.) управни говор у зависносложеној реченици:

Каже, такође: „Ако не буде више било куће, онда неће овде више бити ни земље. А ако не буде више било земље, онда не треба ни мене више да буде.” (Хандке 1990: 55–56)

В) реторичко питање у простој реченици:

Ко ли чује мој глас ? (Хандке 1990: 19);

Г) реторичко питање у сложеној реченици

Г.1.) реторичко питање у независнослуженој реченици:

На путу овамо прошао сам поред многобројних подземних складишта: неће ли ускоро и ово градилиште у склопу тог система подземних склоништа ? (Хандке 1990: 20)

Г.2.) реторичко питање у зависнослуженој реченици:

Нису ли кабине за продају одеће била места где си могао да се осећаш заштићен и где си налазио свежу слику себе? (Хандке 1990: 46–47)

Поред ових примера, истакли бисмо још један, код којег је управни говор интерполиран у реторичко питање:

Ниси ли ти нама, брату и сестри, увек пребацавао: „У вашем животу недостаје одлука!“? [→ *Ти си нама, браћу и сестри, увек пребацавао: „У вашем животу недостаје одлука!“*] (Хандке 1990: 45)

Први део реченице потпада под реторичко питање са упитном одричном формом а изјавним потврдним значењем, што се оправдава могућношћу трансформације реченице у потврдну форму. Други део спада у управни говор, који постаје очигледан након трансформације дате реченице. Ауторска дидаскалија је у препозицији у односу на говор лика, и окарактерисана је глаголом *пребацаваши*, који смо подвукли у реченици у загради. Истовремено, реч је о изреченом управном говору, само у прошлом времену.

Када је реч о интонацији, реченица у управном говору се завршава узвичником на крају, док је упитник након наводника везан за крај реторичког питања. Тиме је још једном потврђено да је у овом делу, у реторичком питању, форма превадала над комуникативном функцијом.

6. Закључак

Петер Хандке у својој драмској поеми *Кроз села* успева да кроз разговоре својих ликова оживи једно село, раднике, свакодневни живот, на који нико пре тога није обраћао пажњу. Сви ти разговори обликовани су као монолози, чија су доминантна и маркантна обележја реторичко питање и управни говор, а што се види у преводу са немачког на српски језик.

Употреба реторичких питања везана је за симболику романа. Посредством њих ликови се отварају једни другима, те је њихова функција да дају сваком од ликова право да проговори о прошлости, као и да искажу своја мишљења, осећања, незадовољство према друштву. Управни говор појављује се у мањем делу поеме, приликом препричавања прошлих догађаја, а највише у песмама.

Анализом бројних примера уочили смо да се управни говор јавља и као изречени и као неизречени, односно помишљени. У изреченом се, у оквиру семантичке компоненте изговорености исказа говорника, појављују неки типични глаголи попут: *заурлаши*, *рећи*, *урлаши*, *шајшаши*, *кукаши*, *нарицаши*, *понављашти*, *пишашти*, *викаши*, *говориши*, *вришишашти*, *довикивашти* и сл. Када је реч о помишљеном говору, појављују се глаголи типа *помислиши*, *мислиши*.

Ауторска дидаскалија, као компонента преко које се говор лика уводи у текст, заузима у делу две од три могуће позиције: препозицију и постпозицију.

Анализом реторичких питања пронашли смо две врсте у зависности од форме и комуникативне функције. У оба случаја било је могуће преформулисати питања у потврдне, односно одричне реченице. Прва врста је реторичко питање са упитном потврдном формом, а изјавним одричним значењем, нпр. Ко ли чује мој глас? [→ *Нико не чује мој глас*] (Хандке 1990: 19) Друга врста обухвата реторичко питање са упитном одричном формом а изјавним потврдним значењем, као што то показује пример: Нисмо ли ми још млади? [→ *Ми смо још млади*] (Хандке 1990: 25–26). Једна важна карактеристика свих реторичких питања је да се завршавају упитником на крају, иако постоји могућност да се заврши узвичником или тачком, те се може рећи да у овом делу форма има примат над комуникативном функцијом, када говоримо о реторичким питањима.

Поред посебних карактеристика управног говора и реторичког питања, уочили смо и неке везе међу њима. Те везе почивају на структурном плану, тачније, у оба случаја постоји могућност да захвате структуру прости реченице, али и независносложене и зависносложене реченице. Оно што је различито је што реторичко питање обухвата само једну клаузу у оквиру сложене реченице, док управни говор, тј. дословно репродуковани говор неког лица, обухвата целу просту и сложену реченицу.

На послетку, истакли смо пример у којем је управни говор интерполиран у реторичко питање, тако да се у оквиру истог исказа налазе и узвична и упитна интонација. Прва је везана за управни говор, а друга, доследно свим осталим примерима у драмској поеми *Кроз села*, за реторичко питање.

Литература:

- Бахтин 1980: М. Бахтин, *Marksizam i filozofija jezika*, Београд: Nolit.
- Ковачевић 2000: М. Ковачевић, Прегнанција у ауторској дидаскалији, у: *Стилистика и граматишка стилистичких фигура*, Крагујевац: Кантакузин, 227–245.
- Ковачевић 2007: М. Ковачевић, О структурно-семантичким особеностима реторичког питања, *Српски језик*, број 12/1–2, година XII, Београд: Филолошки факултет, 69–95.
- Ковачевић 2012: М. Ковачевић, О граматичко-стилистичком терминосистему туђег говора, *Српски језик XVII*, Београд: Филолошки факултет, 13–38.
- Принс 2011: Dž. Prins, *Naratološki rečnik*, Београд: Službeni glasnik.
- Хандке 1990: P. Handke, *Kroz sela*, Gornji Milanovac: Dečje novine.

LA FAÇON DE L'ÉNONCIATION DES MONOLOGUES DANS LA TRADUCTION DU POÈME DRAMATIQUE DE PETER HANDKE PAR LES VILLAGES

Résumé

Dans ce travail nous analysons les monologues dans l'oeuvre de Peter Handke, *Par les villages*, traduite de l'allemand en serbe. Le but est d'examiner les caractéristiques de ces monologues, tout comme leur liaison avec l'action de l'oeuvre. L'analyse a montré que les traits les plus marquants sont le discours direct et les questions rhétoriques, mais aussi qu'ils ont ses propres types utilisés dans l'oeuvre. La conclusion est que le discours direct sert à raconter des événements passés, pendant que les questions rhétoriques ont la fonction de donner la possibilité aux personnages de parler de ses opinions, ses sentiments et de son mécontentement envers certains faits de société.

Mots-clés: monologue, discours direct, questions rhétoriques

V ЈЕЗИЧКА ПОЛИТИКА

Светлана Велимирац¹*Београд*

ОЧУВАЊЕ ЈЕЗИЧКОГ ДИВЕРЗИТЕТА КРОЗ ПРИЗМУ ЕКОЛИНГВИСТИКЕ

Еколингвистика, као релативно млада грана лингвистике, у средиште својих истраживања поставља однос језика и екологије. Данас је еколингвистика део савремених лингвистичких проучавања, нарочито у земљама у којима се број говорника одређених језика знатно смањује. У покушају да се супротставе опадању укупног броја језика на свету, али и другим, нееколошким појавама у језику, као и да допринесу очувању биодиверзитета и језичких диверзитета, еколингвисти проучавају појаве карактеристичне за угрожене језике и промовишу еколошку свест кроз писану и говорну форму. Овај рад садржи преглед тема које се јављају у еколингвистици, објашњава еколингвистичко схватање језика као живог организма који се рађа, расте, живи и умире, преиспитује односе малих и великих језика, те наводи примере метафора о језику као средства којим се указује на значај језика. Циљ овог рада је да предочи читаоцу комплексност питања и задатака којима се еколингвисти баве приликом настојања да сачувају разноврсност језика у свету.

Кључне речи: језик, еколингвистика, диверзитет, угрожени језици

Увод

Еколингвистика је грана лингвистике која је почела да се развија седамдесетих година двадесетог века. Лингвисти различито тумаче идеје еколингвистике, али су сагласни да основни задатак ове дисциплине јесте да проучава и објашњава улогу језика у вези са еколошким проблемима и могућим решењима која воде очувању разноликости појава на нашој планети: од биодиверзитета до диверзитета у смислу језика.

Термин *еколингвистика* састављен је из префикса *еко*, као скраћенице за екологију, и речи *лингвистика*, најшире дефинисане као науке о језицима. Подручје проучавања еколингвистике као засебне дисциплине можемо схватити двојачко: поједини еколингвисти тумаче појаве у језику кроз екологију као метафору, док други екологију у језику објашњавају као тему којом се баве. Еколошка метафора употребљава се са циљем да се језик представи као део екосистема у коме је нераскидиво повезан са другим језицима, али и са ванјезичким факторима који утичу на његово постојање.

А. Фил у свом раду о језику и екологији (2001: 60–75) наводи три основна принципа екологије, а то су: диверзитет, интеракција и целовитост, и сматра да се они огледају у еколошкој мисли независно од њеног правца. Сходно томе, теме које закупају еколингвисте су следеће:

- узроци, функције и последице језичког диверзитета;
- угрожени језици, њихово документовање и покушај да се сачувају;
- однос биолошког и језичког, односно културног диверзитета;

¹ lucia@orion.rs

- еокритика са сврхом утврђивања еколошких, односно нееколошких елемената унутар језичког система и процес дубинске екологазације;
- еокритичка анализа дискурса;
- екописменост;
- поставке теорије језика базиране на принципима екологије (Фил 2001: 61).

1. Настанак еколингвистике

Термин *екологија* први је употребио немачки биолог Ернст Хекел у својој књизи *Општа морфологија организама* из 1866. године. Етимолошки, ова реч потиче из грчког језика – *оикос*, што значи дом, станиште и *логос* – наука. Питања која постављају лингвисти заинтересовани за опстанак језика су таква да доводе у везу језик и његов „дом” – *оикос*, односно, истражују какво је окружење потребно језику да би опстао. „Језици се рађају и умиру, као и сви други живи организми. Они имају животни век, расту и развијају се као човек и као животиње и болују од својих болести од којих их лече добри граматичари”, сматра Е. Хауген (2006: 57–58), један од првих лингвиста који је тврдио да појмови из биологије и екологије могу да се употребе у описивању језика.

Идеја о језику као организму, односно као организмичком систему, била је карактеристична већ за епоху првих компаративиста — нпр. Фридрих фон Шлегел у свом знаменитом делу *О језику у мудрости Индијаца* (1808) често говори о језику као организму (тако и Франц Боп, Вилхелм фон Хумболт и неки други њихови савременици), о морфемама као ћелијама тог организма, али и о плодним и неплодним коренима речи и сличним аналогијама, а у теоријском погледу тој термилошкој метафори најразвијенији (фактички хипертрофирани) облик дао је Аугуст Шлајхер у оквиру биологистичког правца у лингвистици. (Пипер 2014: 81)

Зачеци еколингвистичке мисли сежу до деветнаестог века, када се говорило о „животу језика”, чиме се отворила могућност примене Дарвинове теорије еволуције и на језике. И код језика присутан је концепт опстанка најјачих, а тако заснована, екологија језика представља „област која се бави проучавањем интеракције било ког језика са својим окружењем” (Хауген 2006: 57). А. Фил наглашава да се врши трансфер терминологије биологије и екологије у област језика, а да се еколошки концепти, принципи и методе (нпр. систем, интеракција, конзервација) користе да би се објаснили психоллингвистички и социоллингвистички феномени у језику. На тај начин, ови се феномени успешније тумаче кроз нову перспективу проучавања језика.

Критика коју упућују противници овог модела пресликаног из биологије је следећа: језик не дише, нема сопствени живот осим кроз своје говорнике, не поседује опишљиве квалитете као други организми. Али, еколингвисти оправдавају еколошку терминологију за потребе лингвистике јер сматрају да „живот” језика адекватно третирамо ако га посматрамо кроз призму суживота различитих врста и њиховог комплетног окружења.

Деведесетих година двадесетог века, интересовање за лингвистичку екологију поново се распаласало јер је нестајање великог броја језика привукло пажњу академске и политичке јавности. Удружење америчких лингвиста одржало је симпозијум 1991. године са темом *Угрожени језици*, а следеће године лингвисти Канаде сличној теми посветили су међународни конгрес одржан у Квебеку; као резултат овог конгреса формиран је Комитет за угрожене језике. На АИЛА научном скупу о овој теми 1992. године у Солуну, први пут употребљен је термин

еколингвистика (Фил 2001: 60). Унеско је 1993. године представио пројекат под називом Угрожени језици, а уследило је и састављање Унескове *Црвене књиџе о угроженим језицима* која садржи податке сакупљене у истраживачким центрима. Ову књиџу заменио је *Атлас светских угрожених језика*, штампан у више издања (најновије датира из 2010. године). Према подацима из овог *Атласа*, скоро 43% од око 6000 језика који се говоре у свету улази у категорију угрожених језика².

2. Појмови и задаци еколингвистике

Појмови које еколингвистика користи означавају пре свега појаве и активности које еколингвисти бележе и предузимају у циљу очувања светског корпуса језика, а те појаве и активности именују терминима паралелним онима из екологије; тако да су проблеми са којима се еколингвисти суочавају следећи: *угрожености* језика, *(не)стабилности* језика, *загађење* језика, *ерозија* језика, *опадање* језика, *пропадање* језика, *нарушавање* језика, *контаминација* језика, *одумирање* језика, *језик на самрти*, *смрт* језика и сл; са друге стране, еколингвисти се труде да језик *одржавају*, *ревитализују*, *очувају*, *конзервирају*, сачувају његове *диверзитете* и учине га *одрживим*. Појмови које еколингвистика употребљава изражавају на које начине језик и његово окружење заједно функционишу, чиме се испољава природа тих односа. П. Пипер запажа да су често то односи којима се оптимални језички развој подстиче или спутава (2014: 85), што се уочава на примеру односа малих и великих језика, као и на примерима из говорне културе, злоупотребе језика и сл.

Поставља се питање како наука о језику може да прати живот језика, као и које су предности ако језик посматрамо као живи организам? Порекло речи у језику проучава етимологија; њихов даљи развој и употребу историјска и социolingвистика; распрострањеност или са друге стране, угроженост, па и смрт језика бави се еколингвистика. Сходно томе, постоје различите гране лингвистике уз помоћ којих проучавамо животни циклус језика: од рођења, преко раста и развоја, до пропадања и његове смрти.

Питање угрожености, живота и опстанка језика веома је сложено. Почев од немогућности да утврдимо прецизне податке о укупном броју језика на свету, преко категоризације језика и дијалеката појединих језика, до стварног броја језика који су угрожени. Оно што је непобитно је чињеница да се број језика на свету смањује, и да је то ненадокнадив губитак. Настојање да се очува што више језика на свету није задатак искључиво оних чији језици изумиру; то би требало да буде заједнички подухват свих друштвено и државно ангажованих актера. „Нису само припадници језика мањинских заједница они који могу активно да допринесу преговарачким, трансформативним процесима ревитализације језика, одржавања језика или замене језика, већ ту улогу имају и језички стручњаци” (Хорнбергер 1998: 453). Дакле, веома је важна језичка политика и одлуке које се доносе на нивоу држава јер оне утичу на то каква ће бити судбина језика.

Угрожени језици често се пореде са организмима, односно врстама које се више не репродукују, тако да немају потомке на које би преносиле своје (у овом случају језичко) наслеђе. Број говорника једног језика свакако одређује и његов даљи опстанак. Постоји неколико подела језика, нпр. на: виталне језике, виталне али мале језике, угрожене језике, готово изумрле и изумрле језике, док

2 Податак преузет са сајта <<http://www.unesco.org/languages-atlas/index.php>> 10.03.2015.

се подгрупа језика „на самрти” може даље поделити на потенцијално угрожене језике, угрожене језике, озбиљно угрожене, језике на самрти и изумрле језике (Кристал 2003: 36-37). У класификацији језика по њиховој виталности или по степену угрожености употребљавају се разноврсни показатељи на основу којих се језик сврстава у одређену категорију. Фактори који утичу на ово класификовање најчешће подразумевају у којој мери тај језик уче деца (да ли одређена говорна заједница уопште има подмладак), став читаве заједнице према језику и снагу других језика који њега можда угрожавају (Кристал 2003: 35).

Ревитализација језика је покушај да се језик сачува тако што би се обучили нови говорници, односно, настојањем да се настави са учењем језика у случају да се тај језик из одређеног разлога више не преноси на млађу популацију (Хинтон 2003: 45). То је процес који у највећој мери зависи од историјских, друштвено-политичких и економских фактора (Филиповић, 2009: 103). Ревитализација језика подразумева ангажовање лингвиста у раду са, веома често, неписменим и слабо образованим становништвом. Писменост има снажну улогу у очувању и ревитализацији језика (Хинтон, 2003: 53). Са једне стране, лингвисти спречавају нестанак језика записујући његову граматику и лексику, покушавајући да саставе језичке корпусе, лексиконе и речнике, али језик је много више од тога. Он у себи садржи и начин разумевања света, културу и идентитет одређеног народа. Део процеса ревитализације подразумева и утврђивање правила како се језик употребљава и зашто, да ли је праћен одређеном мимиком, покретом или звуком, и обухвата „правила обраћања, љубазност, редоследа говорника и сл.” (Хинтон, 2003: 46).

Утврђивање стандардног језика међу различитим варијететима олакшава процес очувања и ревитализације језика, иако је потребно сагледати потенцијално велике разлике међу дијалектима једног језика. Закључак до кога долази већина лингвиста је тај да школски програми који се организују у виду часова језика нису довољни за опстанак угрожених језика. Усмена предања су кључни сегмент опстанка оваквих језика, при чему старији чланови тих заједница не само да имају улогу учитеља, већ својим ауторитетом дају легитимитет да се овакви језички пројекти спроводе. Пошто је жељени исход многих програма ревитализације језика флуентна комуникација нових говорника на том језику, као метод наставе не примењује се читање, већ имерсија, тј. слушање и говор, комуникација у групи која учи са изворним говорницима аутохтоног језика. Занимљив је пример одржања језика који се преноси само усменим путем, што је увржено нпр. код Индијанаца племена Коучити, којима религијска веровања и култура не дозвољавају записивање језика (Хинтон 2003: 52).

Буђење свести о људским правима, језичким људским правима, вредновању различитости, светској културној баштини, усмеравало је језичке политике да се залажу за афирмацију етнојезичких заједница. Једна од политика којој је циљ спречавање, или бар успоравање нестајања језика заснована је на промовисању става о „језику као ресурсу”, односно језичка политика и језичко планирање којим би се ублажио неповољан положај појединих језика. Пожељно би било да овакав став усвоје говорници угрожених језика да би се избегло тзв. „добровољно губљење језика” (Такер 2003: 246). Ову синтагму Р. Такер користи да означи неповратни процес коме говорници угрожених језика не придају пажњу уколико увиде да је неизбежан. У жељи да својој деци обезбеде бољу будућност, говорници угрожених језика подстичу их да се образују на језику већине, а прва стеница ка укључивању у све друштвене токове је савладавање и употреба језика

већине. Они нису заговорници тога да њихов матерњи језик нестане, али не виде употребну сврху образовања на свом језику. Аутор такође наглашава да је „дискриминација на основу језика једна од неколико типова дискриминације која је, како се чини, још увек веома раширена и у данашњем друштву” (Такер 2003: 246). Да би идеја матерњег језика као ресурса наилазила на позитиван пријем у заједницама чији је језик угрожен, морале би да је прате и конкретне одлуке на нивоу држава, у смислу реалних могућности у образовном систему, могућност пружања административних услуга на том језику и слично.

3. Мали и велики језици

Проблем односа великих и малих језика једна је од важних тема еколингвистике, поготово у смислу очувања угрожених језика: до нестајања језика може доћи због смањеног броја говорника као резултата старења становништва, због миграција или због природних недаћа. Други случајеви редуковања броја говорника подразумевају глотофагију³, прикривени лингвоцид, итд.

Нејасноће у вези са „малим” језицима огледају се и у самој терминологији: по којим критеријумима неке језике називамо малим, а друге великим? Да ли је у питању искључиво број говорника једног језика? Да ли треба посебно да рачунамо дијалекте, или их сврставамо под један исти језик? Да ли је велики језик нужно и *лингва франка*? Узевши у обзир и историјске прилике током којих су поједини језици некада били „велики” (нпр. латински), а данас уопште нема њихових говорника, као и то да терминолошки речници не дају овакве дефиниције, број говорника био би само један од параметара по коме се језик сврстава у групу малих или великих. Међутим, велики број говорника једног језика не значи истовремено и да се тај језик употребљава на великој географској територији као матерњи језик, тако да би други параметар била раширеност употребе одређеног језика. О овоме сведочи енглески језик као *лингва франка* у данашње време: енглески јесте најраспрострањенији језик, иако број говорника којима је енглески матерњи језик није највећи на свету. Представа о „малим” и „великим” језицима није ограничена само на квантитативно, већ и на квалитативно поимање језика; често се губи из вида, на пример, да и на „малим” језицима могу бити написана изузетна књижевна и друга дела, да се на њима преносе вредна усмена предања итд. Са друге стране, језик који нема више својих говорника, као што је латински, нико не би назвао „малим”, а неки би чак оспорили и тврдњу да је он мртав језик.

Како је уопште дошло до оваквих разлика међу језицима, уколико искључимо природне катастрофе које десеткују становништво те се број говорника драстично смањи из тих разлога?

Ерозија глобалног културног диверзитета одвија се ширењем утицаја затворених или ограничених политичких, економских и религијских институција које награђују хомогенизацију и суптрактивну културну асимилацију. Овакав модел интеграције не дозвољава пуно учешће различитих култура у једном друштву, већ захтева потпуно искорењивање култура које нису већинске. (Холт 2004: 1)

Интеграција није исто што и асимилација. Интеграцијом, појединац унутар нове заједнице стиче компетенције које му омогућавају да разуме други језик,

3 „Глотофагија (како је ту појаву назвао 1974. године Ж. Л. Калве, в. Калве 1981; 1995) јесте једна врста колективног културног и духовног канибализма, које није усмерено на уништавање физичке супстанце народа него најбитнијег у његовој културној супстанци, на уништавање језика.” (в. Пипер, 1998)

туђе вредности и обрасце понашања, и тиме се лакше прилагођава средини у којој живи. При том, он не одбацује одлике сопственог идентитета (етничког, културног, верског итд.), што би било карактеристично за асимилацију. Циљ интеграције је да припадници мањина могу да функционишу унутар друштва чији су језик и култура другачији од њихове, а да при том не изгубе сопствени идентитет. Штавише, када стекну одређени ниво компетенција, требало би да постану чланови већинског друштва са равноправним могућностима у том друштву, са правом да негују и развијају, па и промовишу свој идентитет. Међутим, ово често није оствариво. Од велике је важности какав однос имају државне институције према питању малих, мањинских и угрожених језика. Пружање подршке је неопходно, али у појединим случајевима, оне истовремено са себе скидају и део одговорности уколико се језик уопште и нађе у ситуацији да мора да се ревитализује (пример језика америчких Индијанаца). Г. Холт даје пример физичког кажњавања деце америчких Индијанаца која би говорила својим матерњим језиком, који није „пожељан” (2004: 8). Оваква пракса може да доведе и до кризе идентитета код билингвалне деце (Гарсија, 2003: 27). Ставови говорника и околине према датом језику умногоме утичу на његово очување или одумирање. „Језик никад није независан од својих корисника и начини његове употребе увек носе социјалне, идеолошке, политичке, етничке и друге конотације” (Филиповић, 2009: 90).

Долазимо до већ потврђене тезе да „обрасце употребе језика не одређује број говорника језика, већ њихово позиционирање у друштву” (Хорнбергер 1998: 452). И не зависе само обрасци употребе језика од друштвених околности, већ и сам опстанак језика: „Узроци смрти језика су увек ванјезички” (Филиповић 2009: 107). Иако су многи језици и поред труда лингвиста да их очувају ипак нестали, постоје и примери успешне ревитализације, као што су хебрејски и хавајски језик, с тим да су оба ова језика пратили специфични екстралингвистички фактори. Д. Кристал верује да смрт језика може бити спречена посредством медија, уметности, интернета и школских програма (2003: 2) тј. образовањем, као и јачањем језичких политика којима је циљ очување и ревитализација угрожених језика.

Нарушавање језика не дешава се само малим или угроженим језицима, оно је присутно и код виталних језика, и сведочи о односу говорника према језику који користе, али и о језичкој политици датог говорног подручја. Ова појава јавља се у различитим облицима, тако да можемо говорити о загађивању језика *етиичке* или *есиетиичке* природе (Пипер 1998), при чему аутор наводи да је злоупотреба језика, нарочито у медијима, питање етичности, а потискивање поетске функције језика и његова бирократизација питање естетике језика. Неки језици пате од „ерозије дискурса” (Кристал 2003: 38) и успевају да опстану само у једном домену употребе (нпр. у црквеним обредима).

Еколингвистика инсистира на јединству и повезаности језика и језика, језика и друштва, језика и његове околине. Уколико пратимо у којим све правцима се разгранава дискурс еколингвистике, и које све језичке појаве и проблеме обухвата, долазимо до најразличитијих области у које спадају: екокритика, екофеминизам, антрополошки дискурс о загађењу животне средине, филозофски и психолошки еко-дискурс, политички и рекламни еколошко прегнантни говор итд. Еколингвисти придају значај свим језицима на свету, а тиме што чувају њихово лингвистичко наслеђе истовремено штите и културно наслеђе заједница које имају све мањи број припадника.

4. Метафора језика

Метафоре у језику могу да се проучавају са књижевнотеоријског, али и лингвистичког аспекта. Оне су присутне у свакодневном говору, а представљају и важан аспект лингвистичког проучавања језика и екологије. Биолошки модел као метафора језика заснива се на извесним аналогијама које постоје између језика и живих организама. Касније, развојем индустријализације, метафоре из биологије замениле су метафоре из домена индустрије; тако да о језику говоримо као о алату, средству или инструменту комуникације. Међутим, као и код свих метафора, и код метафора о језику јављају се ограничења. „Сматрати језике засебним врстама или одређеним подврстама, налик на категоризације из биологије, није довољно уколико желимо да обухватимо степен преклапања већине традиционалних говора” (Милхојслер 1992: 165). А. Бастардас Боада оцењује да је еколошка метафора поучна, јер омогућава да боље разумемо несталну природу комуникације, и да је као такву интегришемо у свет друштвене интеракције (2002: 4). Метафоре су присутне и да прикажу стање у ком се језик налази:

У оквиру лингвистичке екологије међу најважнијима су и феномени који су добили тачне али мрачне називе *смрти језика*, *глојофагија*, *лингвоцид*, *раји међу језицима* и сл. Пошто, као што је из теорије метафоре познато, једна метафора има својство да лако генерише себи сличне метафоре, могло би се са истим основом говорити и о насиљу над језицима, о зостављању језика, о рањавању и убиству језика (на мах или са предумишљајем и из ниских побуда и сл.), што би могло бити предмет међународног права. (Пипер: 1998)

Утицај метафоричког говора може да има позитивне ефекте на ставове о језику. Као један од начина да се проблем очувања језика сугестивно представи широј јавности, Д. Кристал предлаже употребу ласкавих метафора, тако да се о језику говори као о „народном благу или природном богатству, или да нешто можемо радити у славу језика”, (2003: 136), а као примере наводи и метафоре других аутора: О. В. Холмсову метафору језика као *храма*: „Сваки језик је храм у ком се чува душа оних који њиме говоре” – Оливер Вендел Холмс (Кристал 2003: 60); језика као *коже* Ролана Барта: „Језик је кожа – ја тарем свој језик о други језик” – (Кристал 2003: 61); Р. В. Емерсонову метафору језика као *споменика*: „Дух неког народа у великој мери изводимо из језика, он је нека врста споменика у који је током стотина и стотина година сваки знаменити појединац уградио свој камен” – Р. В. Емерсон (Кристал 2003: 61); затим, метафору језика као *уметности*: „Језик је најзначајнија и најобухватнија уметност коју знамо, он је неизмерно, анонимно и несвесно дело безбројних генерација” Едварда Сапира (Кристал 2003: 62), и како сам Кристал у једном називу поглавља доживљава језик, „Језици [су] као складишта историје” (2003: 62).

На крају, наведимо и пример метафоре Вука Стефановића Караџића који је о језику рекао: „Језик је хранитељ народа. Докле год живи језик, докле га љубимо и почитујемо, њим говоримо и пишемо, прочишћавамо, дотле живи и народ, може се међу собом разумијевати и умно саједињавати, не прелива се у други, не пропада” (1964: 21). Иако је метафора најзаступљенија у текстовима са израженом поетском функцијом језика, њена улога у научном дискурсу еколингвистике са једне стране је илустративна, а са друге емоционална. На примеру свих наведених метафора, уочавамо да оне поседују снажан емоционални потенцијал који даје подстицај идејама и циљевима еколингвистике.

5. Закључак

Идеја повезивања екологије и језика изнедрила је низ појмова који могу да се користе при проучавању језика из нове перспективе. Подручје лингвистичког интересовања проширено је на односе међу језицима и непосредног, свеукупног окружења коме они припадају. Област којом се еколингвисти баве веома је широка, и она подразумева теоријско, методолошко и емпиријско проучавање језика. Тиме она нуди нове могућности лингвистима који су заинтересовани за очување разноврсности језика света. Теме које су блиске еколингвистима крећу се од узрока угрожености језика, преко очувања културног диверзитетa до еко-критичке анализе дискурса и екописмености. Од настанка еколингвистике, бројни пројекти су спроведени са циљем очувања језика, пре свега кроз програме ревитализације и настојања да се код људи подигне ниво свести о значају језика, а један од начина за постизање овога је и кроз метафоре о језику. Однос малих и великих језика такође је актуелно питање у еколингвистици. Савремене језичке политике требало би да сматрају језички диверзитет вредним извором знања и вештина, и да настоје да га очувају за будуће нараштаје. Нестанком једног језика, свет губи читаву парадигму постојања одређене групе људи, њихову историју, начин комуникације, поимање стварности, вредносне ставове, знања и вештине, и истовремено, свет постаје униформнији.

Литература:

- Бастардас Боада 2002: A. Bastardas Boada, Biological and linguistic diversity: Transdisciplinary explorations for a Socioecology of Languages, Montréal: *Diversité Langues* 7.
- Гарсија 2003: M. García, Recent Research on Language Maintenance, *Annual Review of Applied Linguistics* 23, Cambridge: Cambridge University Press, 22–43.
- Караџић 1964: В. С. Караџић, *Вукови зајиси*, Београд: СЗК.
- Кристал 2003: D. Crystal, *Crossing the great divide: language endangerment and public awareness*, Keynote speech to the International Expert Meeting on Endangered Languages, 10 March 2003. Paris: UNESCO.
- Филиповић 2009: J. Filipović, *Моć рећи*, Oгледи iz kritičke sociolingvistike, Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Фил 2001: A. Fill, Language and Ecology: Ecolinguistic Perspectives for 2000 and Beyond, *AILA Review* 14, 60–75.
- Хауген 2006: E. Haugen, The Ecology of Language, in: A. Fill, P. Mühlhäusler (ed.) *The Eco-linguistics Reader: Language, Ecology and Environment*, Bloomsbury, A&C Black, 57–66.
- Хинтон 2003: L. Hinton, Language Revitalization, *Annual Review of Applied Linguistics* 23, Cambridge: Cambridge University Press, 44–57.
- Холт 2004: G. Holt, Strategies of Language Revitalization in Alignment with Native Pedagogical Forms: Examples from Ahtna Alaska. <<http://www.swarthmore.edu/linguistics>>. 10.01.2015.
- Хорнбергер 1998: N. Hornberger, Language policy, language education, language rights: Indigenous, immigrant, and international perspectives, *Language in Society* 27, 439–458.
- Кристал 2003: D. Kristal, *Smrt jezika*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Милхојслер 1992: P. Mühlhäusler, Preserving languages or language ecologies? A top-down approach to language survival, *Oceanic Linguistics Journal*, 163–180.

- Пипер 1998: P. Piper, O velikim i malim jezicima u svetlu lingvističke ekologije. Dostupno na: <http://www.rastko.rs/rastko-lu/uvod/ppiper-velikimali_1.html>. 15.02.2015.
- Пипер 2014: П. Пипер, *Лингвистичка славистика: студије и чланци*, Београд: Славистичко друштво Србије.
- Такер 2003: R. Tucker, Language Contact and Change: Summary Observations, *Annual Review of Applied Linguistics* 23, Cambridge: Cambridge University Press, 243–249.
- UNESCO Atlas of the World's Languages in Danger. Dostupno na: <<http://www.unesco.org/languages-atlas/index.php>>. 10.03.2015.

PRESERVATION OF LINGUISTIC DIVERSITY THROUGH ECOLINGUISTIC PRISM

Resume

Ecolinguistics as a branch of linguistics deals with a number of topics: linguistic diversity, the problem of threatened languages, the relation between biological and linguistic diversity, ecocriticism etc. In this paper the emergence of this discipline is presented, as well as the ideas that are central to the concept of preserving the diversity of languages in the world. In ecolinguistics language is treated as a living organism and as such is subject to the full life cycle of birth, growth and development, life and death. Ways to prevent death, or loss of languages are of the utmost importance for ecolinguists. These ways include revitalization of languages, adequate language policies and social engagement of various participants. Also, the question of language prominence and forms of language pollution are in the field of ecolinguistics. Finally, this paper concludes with the metaphor in language that can contribute to a better understanding of the importance of all languages in the world and the significance of their preservation.

Key words: language, ecolinguistics, diversity, endangered languages

Svetlana Velimirac

Ана Мандић Ивковић¹*Београд*

ДЕКОНСТРУКЦИЈА ВИШЕЈЕЗИЧНОСТИ ОБРАЗОВНОГ СИСТЕМА У СВЕТУ ДОМИНАЦИЈЕ ПОЛИТИЧКИХ МОЋИ

Овај рад бави се сагледавањем различитих ставова по питању вишејезичног образовања како у Европи, тако и у САД, са нарочитим освртом на утицај политичке моћи и жељом за економском доминацијом која се јасно испољава у образовном систему сваке државе. Као пример деконструкције вишејезичног образовног система узете су САД као симбол демократског мулти етничког друштва. Оваква појава карактеристична је за многе нације које упркос вишејезичној популацији, теже ка формирању монолингвалног система. Иако савремена демократска друштва не толеришу етничку или расну дискриминацију, на жалост, честа је појава да је дискриминација на лингвистичкој основи опште прихваћена. Бројне су опасности савременог друштва које због политике образовања на једном заједничком доминантном језику често отварају могућност маргинализације других језика, који нису само средство комуникације, већ средство изражавања једне културе и њене традиције, симбол њеног идентитета. Отуда се очување лингвистичке разноврсности намеће као приоритет савременог демократског друштва.

Кључне речи: вишејезичност, билингвизам, језичка политика, идентитет

1. Увод

Овај рад бави се сагледавањем различитих ставова по питању вишејезичног образовања како у Европи, тако и у САД, са нарочитим освртом на утицај политичке моћи и жељом за економском доминацијом која се јасно испољава у образовном систему сваке државе. Као пример деконструкције вишејезичног образовног система узете су САД као симбол демократског мултиетничког друштва. Кроз историјски осврт на развој вишејезичне лингвистичке политике САД, увиђамо да је политика прошлости у периоду од 17. до 19. века снажно подржавала вишејезично образовање да би у савремено доба, током осамдесетих година прошлог века, све више у јавности био заступљен негативан став према билингвалном образовању, који кулминира крајем деведесетих, када се поставља питање да ли билингвално образовање треба уопште и да постоји, и да ли енглески језик треба прогласити званичним језиком америчке нације и стати у одбрану једнојезичког образовног система (Фицџералд 1993: 39).

Оваква појава карактеристична је за многе државе нације које упркос вишејезичној популацији, теже ка формирању монолингвалног система. У жељи за доминацијом, језички избор говорника је кључан без обзира да ли говорник жели да се домогне моћи или да јој се одупре. Одређене друштвене групе у жељи да успоставе и очувају контролу над другима, намећу властите културне вредности као норме, а језик као институција, игра кључну улогу у симболичној доминацији (Филиповић 2009: 45). Стога је циљ језичке образовне политике у Европи одржавање разноликости у смислу развијања мултикултуралности и вишејезичности, имајући у виду и саму чињеницу да у око 40 земаља живи преко 80 врста

1 anamandic73@gmail.com

различитих културних и језичких заједница. Отуда неопходност да становници Европе постану плурилингвални, како ради међусобне интеракције, развијања свих постојећих предрасуда, развијања међусобне толеранције, могућности размене идеја, веће мобилности било на личном или професионалном плану; тако и у циљу очувања богатог културног и језичког наслеђа (Њунер 2002: 8).

Међутим, и поред језичке толеранције, у сваком друштву намећу се проблеми супротстављених страна, по којима једни заступају становиште да је језичка асимилација неопходна како би постојао један заједнички званичан језик сваке државе, док други сматрају да језичка политика мора стати на пут оваквој асимилацији како би очувала језичку разноврсност и спасила мале језичке групе од потпуног нестанка. Свака језичка политика може подржати само одређени број мањинских језика, чиме се намеће питање који су то привилеговани језици и како остварити лингвистичку правду за све (Њунер 2002: 9).

2. Језичка политика у САД и историјски осврт на развој билингвалног образовања

Историјским освртом на развој политике билингвизма у САД са 30 милиона људи који су припадници језичких мањина, где је развој мултиетничког друштва условио снажне дебате за и против постојања билингвалног образовног система, можемо сагледати актуелну проблематику овакве језичке политике карактеристичне за готово свако савремено демократско друштво. Са једне стране поставља се питање да ли енглески језик треба прогласити званичним језиком америчке нације или пак подржати идеју билингвизма једне мултиетничке нације као што је америчка.

Од 17. па све до средине 19. века у САД билингвизам је био широко заступљен и веома цењен. Сматрало се да очувањем матерњег језика припадници одређених етничких група чувају своју културу и наслеђе а да вишејезичност доприноси успешнијој трговини, образовању као и ширењу хришћанске вероисповести. Међутим, од 1880. године ставови се мењају са почетком кампање „американизације”, где се енглески језик као језик доминантне Англо-Саксонске расе доводи у директну везу са патриотизмом (Фиццералд 1993: 39). Овакву климу у Америци условљава прилив огромног броја имиграната који пристижу из Ирске, Немачке, Шведске, Норвешке, Русије, Италије, Кине, од којих се захтева да прихвате енглески као већински језик Северне Америке. Са процесом урбанизације, истовремено долази и до великог економског развоја друштва, које од претежно пољопривредног, прераста у индустријску силу којој је неопходна квалификована радна снага која ће умети да чита и пише на енглеском језику (Фиццералд 1993: 39). Управо такво инсистирање на патриотизму у периоду после Првог светског рата, доводи до заузимања непријатељског става према немачком језику, те 1923. године 34 америчких држава забрањује наставу на немачком језику у основним школама, због чега је билингвално образовање готово ишчезло све до шездесетих година 20. века (Крофорд 1998: 64).

Још једну прекретницу у развоју демократског америчког друштва представља 1964. година и доношење закона о људским правима, који забрањује сваку врсту дискриминације на основу расе, боје коже или националног порекла. У складу са тим, 1968. године, председник Џонсон доноси и закон о билингвалном образовању. Током наредних 30 година америчко друштво потресају разне дебате везане за спровођење овог закона. Питања која се и данас намећу су следећа:

да ли је овај закон за циљ имао што бржу асимилацију имигрантске деце како би им пружио могућност да лакше овладају енглеским језиком? Или је пак за циљ имао подстицање развоја билингвизма како би промовисао социјалну једнакост и подизао самопоштовање код припадника језичких мањина? (Крофорд 1998: 50). Без обзира како тумачили разлоге за доношење оваквог закона, чињеница је да ће покрет за људска права условити током 60-тих година 20. века поновни препород идеје билингвизма и пружити подршку припадницима језичких мањина, а тај процес наставиће се и током 70-тих када се од школа очекује да у оквиру свог образовног система подрже језике и културу националних мањина у циљу остваривања њиховог академског успеха (Фиццџералд 1993: 40).

Међутим, у доба председника Регана, током 80-их година 20. века, јавља се снажна струја која се противи оваквим билингвалним школским програмима, што доводи до њиховог укидања. Разлог овако наглог заокрета у језичкој политици условљен је порастом новог таласа имиграната који пристижу у САД током 80-их, што код Американаца, под утицајем медија, доводи до страха од губитка радних места и буђења конзервативних струја која се залажу за очување свог економског статуса кроз очување језика (Фиццџералд 1993: 50). Од 1986. до 1988. чак 40 држава Америке доноси закон о енглеском као званичном језику, међу којима су и Калифорнија, Флорида и Илиноис са највећим бројем ученика који припадају језичким мањинама (Фиццџералд 1993: 47). Држава Калифорнија, са чак 40% ученика којима енглески није матерњи језик, 1998. године доноси закон по коме укида већину билингвалних програма у школама, са образложењем да родитељи имигранти желе да школују своју децу искључиво на енглеском језику, који им пружа могућност економског и друштвеног напретка, стварајући на тај начин продуктивне чланове друштва. Држава је заузела став да је узалудно расипати новац на скупе експерименталне језичке програме, кад деца у раном узрасту, уколико су у учионицама изложена настави на искључиво енглеском језику, могу да га савладају са лакоћом (Крофорд 1998: 51).

Иако су педагошка истраживања показала да добро осмишљени билингвални програми могу, током дужег временског периода, пружити изузетан академски напредак код студената језичких мањина и тиме им омогућити да превазиђу препреке попут сиромаштва, неписмености или друштвене стигме, политички разлози током 80-тих година прошлог века, са порастом броја имиграната у САД, довели су до стварања одбрамбеног става код америчких грађана у односу на расну, културну и језичку разноликост и проузроковали покретање кампање за законску заштиту енглеског језика као јединог званичног језика на територији САД (Крофорд 1998: 51). Поставља се питање да ли је тридесетогодишњи експеримент билингвалног образовања упркос свом успеху у многим школама, пружању могућности течног изражавања на два језика, упознавања нових култура и подстицањем етничке толеранције осуђен на пропаст у америчкој јавности? Да ли заговорници билингвалног образовања могу повратити интересовање за овакав програм? Данас у 21. веку са развојем модерне технологије поново се подвлачи значај билингвизма и отварају нове дебате.

3. Политика монолингвизма на супрот плурилингвизму

Данашњи свет је мултикултуралан са мултиетничким друштвима, те је стога вишејезичност како друштвена, тако и индивидуална природна појава. Плурилингвизам представља отворено питање јер су језички идентитети заузели висок положај у јавној сфери.

Језичка политика је друштвени феномен која се заснива на консензусу веровања и понашања индивидуалних чланова језичке заједнице која се састоји од говорника истог језичког варијетета. Делокруг језичке политике је широк и покрива различите друштвене аспекте као што су породица, школа, црква, радно место, медији или влада. Језичка политика под утицајем је како спољних тако и унутрашњих фактора. На пример, детету које расте у окружењу у коме се говори само један језик ускраћена је могућност да се развије као билингвална особа. А избор језика којим ћемо се служити као матерњим зависи од избора наших родитеља, док са поласком у школу тај избор подлеже спољашњем фактору и школска образовна политика нам намеће на ком језику ће се одвијати наше даље образовање (Сполски 2007: 5).

Језици школовања, заједно са развојем матерњег језика, логичан су и неопходан корак у промовисању плурилингвизма. Савремена политика учења страних језика у Европи залаже се за више нових облика наставе у оквиру вишејезичности као промовисаног приступа. Један од препоручених облика наставе јесте билингвална, двојезична настава. Са циљем да допринесе образовању толерантног грађанина, билингвална настава уноси новине и предности у школске системе Европе успостављајући чвршће везе са друштвеним и културним срединама у ширем смислу, подстичући прожимање образовних система путем ширења језичке компетенције ученика на страном језику, али и увођењем дисциплина везаних за преношење и усвајање знања равноправно на матерњем и страном језику (Вучо 2009: 245).

Током осамдесетих и деведесетих година развијају се нови концепти двојезичне наставе. Постоје различите типологије двојезичног образовања, чак око 90 различитих врста, према односу између појединца, групе, средине, језика, породице, образовног програма, језичке политике, државе и њених прописа у овој области. Најбитнији разлози за такав развој европске образовне политике стоје у тражењу решења за заштиту мањинских језика са циљем да се пронађу нови начини ширења језичких разлика у школским оквирима и побољшању квалитета наставе језика (Вучо 2009: 248).

Што се билингвалног образовања тиче, оно је често примењивано у земљама колонијама, али искључиво као транзитно, где су обично током првих шест година основног образовања деца била изложена како матерњем тако и енглеском језику, да би након тога са преласком на средњошколско образовање била изложена искључиво енглеском (пример Индије као британске колоније у 19. веку). Насупрот томе, у француским и португалским колонијама од самог почетка образовања инсистирало се да се деца морају образовати на језику колонизатора (Рахман 2001: 61). Школе су, наравно, огледало идеолошких позиција владајуће класе, а интересантно је да и у постколонијалном добу у демократским државама попут Америке билингвално образовање бива замењено једнојезичним образовањем (Сполски 2007: 9).

Културној разноликости као друштвеној вредности свакако допринноси како глобализација тако и међународна миграција. Новостечени идентитети, мањинска права и интеркултурализам саставни су део модерне европске језичке политике, која предвиђа даљи раст културне и језичке разноликости. Међутим, вишејезичност и разлике у дистрибуцији политичке моћи довеле су до стварања већине и мањине које су у неком трајном политичком односу који намећу њихове елите. Већинске елите залажу се за националну идеологију и идеал монолингвалности, док су мањинске елите најчешће билингвалне, поседују компетенцију

и у већинском и у свом мањинском језику (Хелер 1995: 373). Двојезичност се развија у складу са околностима када мањина мора научити већински језик како би уопште могла да комуницира са већином и укључи се у друштвене токове, али и због престижа, док већина зна само свој језик јер јој је он довољан. У том случају јављају се два паралелна процеса: промовише се једнојезичност привилегованих и вишејезичност стигматизираних и подређених, који се због утицаја околности опредељују за употребу већинског језика, и најчешће у следећој генерацији промовишу само један – службени већински језик (Гранић 2013: 36).

Политика монолингвизма с једне стране осиромашује јединствени идентитет, а с друге стране доводи до губитка множине идентитета. А управо би различити идентитети у данашње време требало да допринесу равнотежи моћи и доминације. У пракси је то другачије те стога ако један језик има већу симболичку вредност, а тиме и политичку и економску у односу на друге језике, тада ће и припадајућа заједница бити доминантна и привилегована те стога неће желети ни у правима да се изједначи са другима. Симболичка вредност рефлектује се и на комуникацијску вредност. Тако се вишејезична стварност сукобљава са идеологијом једнојезичности као важном силом која би требало да заштити и помогне у изградњи националног или наднационалног идентитета (Гранић 2013: 43).

Језик живи само онда када се употребљава. Ако се све мање користи у приватној комуникацији, код куће, у породици, не само што га нове генерације неће научити, већ ће постати осиромашен за свакодневну комуникацију чак и за оне који су стекли језичку компетенцију на том језику. Ако живи само у статусу подређеног језика, свакако му временом прети изумирање, а то истовремено означава и крај једне културе (Филиповић 2009: 107).

Прихватање или неприхватање језика заправо значи прихватање или неприхватање неке етничке заједнице, и у томе се огледа наш став према Другима. Европска Унија кроз разне повеље и конвенције непрестано промовише своју мултилингвалност, мултикултуралност и интеркултурализам, али чињенице указују на то да се ни сви језици ни све културе не сагледавају на исти начин. Ставови према језицима и језичка пракса показују хијерархију језика и култура, а у неким случајевима из прагматичних разлога чак и усвајање монолингвалног модела – данас најчешће глобалног енглеског језика (Рахман 2001: 66).

4. Борба за лингвистичка језичка права као основно људско право националних мањина

Током последње две деценије 20. века воде се међународне дебате о статусу језичких националних мањина, чиме се доводи у везу заштита лингвистичких права националних мањина са заштитом основних људских права, стварајући тако нови концепт лингвистичких људских права. Поборници за лингвистичка права националних мањина сматрају да, на индивидуалном нивоу, свака особа има право да се позитивно идентификује са својим матерњим језиком и да таква врста идентификације ужива поштовање околине. Што се колективних права лингвистичке заједнице тиче, њени припадници треба да очувају свој етнолингвистички идентитет и различитост у односу на доминантност друштва у коме живе (Хамел 1997: 1). Суштинска права су права сваког појединца да научи матерњи језик, да ужива у образовању на том језику, да га користи у друштвеном контексту, и да научи бар још један званичан језик земље у којој живи. Отуда се

језичка политика и планирање залажу како за употребу језика у институцијама, тако и за остварење лингвистичких људских права, њихову примену и заштиту.

Језик се не може посматрати као људско биће које се рађа, развија, живи и нестаје. На опстанак неког језика утичу закони, прописи и политика. Отуда неопходност да се одређеним лингвистичким прописима једна група заштити од утицаја друге нарочито у оквиру исте националне територије (Филиповић 2009: 57). О томе нам сведочи и покрет за искључиву употребу енглеског језика у САД као закона усмереног против плурилингвизма и права других језичких група. Лингвистичка права су стога везана или за припаднике подређених мањинских група или пак за доминантне групе које хоће да озаконе лингвистичку доминацију и очувају привилегије (Хамел 1997: 3). Иако су повећом Уједињених Нација у периоду после Другог светског рата свим људима загарантована основна људска и политичка права и забрањена дискриминација на основу расе, пола, религије или језика, ипак, језичка права имају доста двосмислен статус. Као средство изражавања сви имамо право на слободу говора као основног људског права, међутим, као средство комуникације, лингвистичка људска права губе статус основних људских права и доводе се у везу са друштвеним и културним правима од другоразредног значаја (Кимлицка 2003: 5).

Када говоримо о језичким правима поставља се питање у којој мери она утичу на развој и примену језичких политика или пак узрокују неједнакост у многим језичким ситуацијама. Можемо запазити да по питању лингвистичких људских права постоје два опречна става каква на пример заступају Скутнаб Кангас и Брут Грифлер на тему друштвене једнакости и друштвених промена. Док се једни залажу за широку примену језичких права и прилагођавање језичке политике социјалној правди, други пак сматрају да примена језичких права не може довести до значајних и неопходних социјалних реформи.

Скутнаб Кангас залаже се пре свега за мултилингвално образовање, сматрајући да је од изузетне важности подвући разлику између права на формално образовање које је неопходно за друштвено, економско и политичко учешће и мобилност; и права на неформално образовање на матерњем језику. Неопходно је да језичке мањине узму активно учешће у друштву, а да истовремено очувају везу са својим наслеђем и језиком. Намеће се питање да ли приступ језичком планирању и језичкој политици, у циљу очувања људских права, може понудити једнакост у образовању различитој ученичкој популацији? Упркос истраживањима која су показала да су најбољи академски успех постигли они припадници језичких мањина који су имали могућност билингвалног образовања, и даље се махом спроводи монолингвално образовање које спречава грађанско политичко ангажовање, нарушава односе међу различитим етничким групама, доприноси порасту ароганције већинских група, буди свест о потлачености мањинских група, умањује општу добробит друштва (Скутнаб Кангас 2002: 17). „Доминантан језик се намеће као језик убица који доводи до лингвистичког геноцида” (Хосеин 2008: 65).

Насупрот томе, Брут Грифлер сматра да залагање за језичка права није теоретски оправдано и да стога не може заштити интересе мањинских заједница, јер језичка права не утичу на друштвене промене. На пример, по овом аутору, укидање билингвалног образовања у САД и увођење енглеског језика као јединог службеног језика, у образовном систему допринело је побољшању квалитета наставе, повећању економских могућности и изједначавању у правима језичких мањина. Језичка политика не треба да се фокусира на језичке групе и етничке

мањине већ на обесправљене социјално-економске групе унутар језичких група а циљ језичке политике је да свима омогући једнакост у образовању. Пре свега друштвена једнакост мора бити у основи националне образовне политике (Хо-сеин 2008: 68).

Политика свакако игра значајну улогу у систему образовања. Док доминантна група која је на власти контролише државне институције, социјално инфериорна група становништва остаје у подређеном положају са немогућношћу даљег напредовања и заузимања високих положаја у друштву, пре свега захваљујући слабом академском успеху и недовољном образовању. Деца која припадају групама етничких мањина у старту бивају осуђена на неуспех и пре самог почетка свог образовања, како због тешких материјалних услова живота и културолошких разлика, тако и због, пре свега, језичке баријере. За децу припаднике етничких мањина је од изузетног значаја да већ на почетку свог образовања развијају свој културни идентитет, самопоуздање, језичке способности и мотивацију, што су све неопходни фактори који доводе до академског успеха (Кимлицка 2003: 12). Истраживање је показало да су се као најуспешније методе образовног система показали билингвални програми у којима се инсистира на употреби матерњег језика ученика у процесу образовања и усвајања другог језика у овом случају енглеског, јер овакав вид наставе доприноси изградњи културног идентитета етничке мањине, за разлику од оних ученика који су били изложени искључиво настави на енглеском језику (Каминз 1986: 659). Управо стављање акцента на билингвалну наставу и давање подједнаког значаја матерњем језику ученика као и новом језику који усвајају, од изузетног је значаја за развој културног идентитета и превазилажењу осећаја инфериорности. У том процесу кључну улогу има сарадња између школа и родитеља, јер су родитељи ти чија је подршка од круцијалног значаја у даљем академском напретку деце. Родитељи су главна карика у изградњи самопоуздања и мотивације своје деце које чине основ сваког даљег напретка (Каминз 1986: 659).

На жалост, често запажамо у демократским друштвима да када се говори о једнакости људских права она постоје само у формалној реторици али не и у реалности. Главни разлог противљењу увођења билингвалне наставе и примене језика и култура етничких мањина у образовном систему друштва, јесте чињеница да би таква врста образовања могла довести до промена у структурама моћи. Честа је појава да психолози не узимајући у обзир језичке и културолошке разлике, децу етничких мањина сврставају у групу деце са посебним потребама чиме им се у старту онемогућава једнак приступ образовном систему и језичком развоју (Каминз 1986: 662). Таква врста дискриминације онемогућује деци даљи развој и напредак у образовању, али остварује циљ доминантних структура моћи да одређене групе људи задрже у потчињеном положају како не би угрозиле друштвену хијерархију. Задатак демократског друштва и институција образовног система мора ићи у правцу искорењивања таквих појава уколико заиста желимо хуманије друштво које се заснива на друштвеној једнакости и једнакости права.

Колики је значај очувања матерњег језика као културног идентитета можемо видети из интервјуа наше познате песникиње и професорке енглеског језика и књижевности, Јелене Радовановић, рођене 1972. године на тлу некадашње Југославије, данашње Србије, а која данас живи, ради и пише у Немачкој.

Нећу рећи, верујем, ништа оригинално, ако кажем да је језик емигрантима једини стабилан завичај. Језик је онај дестилат идентитета који преостаје онда

кад држава, земља или нација то из разних разлога престану да буду. Случај постјугословенске дијаспоре је додатно специфичан и сигурно обојен том носталгијом. Наша дијаспора су људи конфузних идентитета, збуњени апатриди. Та југонасталија није само неко цмољаво–сентиментално чување Југославије кроз музику, филмове и све њене артефакте и амблеме већ се читује као потреба да се у иностранству сачува најбољи део нашег личног идентитета, младост у Југославији, дух тог времена. То би можда било и једино могуће објашњење зашто се људи са простора бивше Југославије у иностранству тако лако умрежавају без обзира на територијално или национално порекло. Мислим да је језик ту кључан. У иностранству схватимо да је језик цемент који нас је увек повезивао без обзира на ситне разлике у обичајима, религији, менталитету и тај чувени нарцизам малих разлика. Приметила сам да се већина оних који су одлазили у јеку ратова деведесетих или пре тога још увек носе у себи Југославију као завичајни ентитет и имају проблем да се идентификују са својим националним идентитетом, било да нису васпитавани у националном духу, било да због свега што нам се дешавало имају отпор према нацији као детонатору национализма који је закотрљао сво зло. Или се просто нађу у оба поља, па су декларативно Срби, Хрвати, Босанци, али се не одричу ни ширег југословенског идентитета, колико он привидно био јалов. То је као нека забетонирана, некрофилска носталгија за земљом која у политичком смислу више не постоји, али ви се свеједно још увек нисте одрекли припадности том духу времена, јер је то оно што вас је обележило у годинама детињства и младости и бесповратно (да не кажем безнадежно) оформило. У том смислу ја југословенски идентитет доживљавам као прогресивну претечу оне наднационалности или трансационалности на којој инсистирају писци постколонијалне англосаксонске књижевности, који у овако сложеном свету више не могу да се идентификују (само) са етничким пореклом својих родитеља или земљом свог рођења. Ти национални идентитети Балкана се после кланице деведесетих међу емигрантима често доживљавају као нешто клаустрофобично, неки корсет ума. У том смислу и бекство у језик као једини могући азил. Зато не пишем ни на енглеском ни на немачком већ искључиво на српском, па онда евентуално преводим своју песму. Одувек ми се чинило да треба писати само на оном језику на коме смо у стању да се најбоље емотивно изразимо. То је увек матерњи језик, колико год да добро владамо неким страним језиком. Уколико неко има два матерња језика, то је неслућено унутрашње богатство. Можда је и то набрајање и каталогизација коју помињеш у мојим песмама некакав подсвесни покушај систематизације речи у приватном менталном речнику, потребе да се из сећања призову и сачувају све речи матерњег језика које су ми потребне да бих артикулисала оно што хоћу. То је примарна потреба да нешто похрањујемо да бисмо га сачували као део себе. Као што похрањујемо артефакте идентитета у личне ризнице, у мале „системе” – фотографије, дневнике, сувенире са путовања, куварске рецепте, књиге (<http://afirmator.org>).

5. Закључак

Интересантна је појава у савременом демократском друштву, у коме се не толерише етничка или расна дискриминација, док је, на жалост, опште прихваћена дискриминација на лингвистичкој основи. Свакако најекстремнији пример колонизације био би чин наметања једног доминантног језика који би потиснуо матерњи језик одређене групе људи у други план, што би истовремено довело до

наметања једне друге културе и њене политичке моћи. Бројне су опасности савременог друштва које баш због такве политике образовања на једном заједничком доминантном језику, често отвара могућност маргинализације других језика, који нису само средство комуникације, већ средство изражавања једне културе и њене традиције, симбол њеног идентитета. Отуда се очување лингвистичке разноврсности намеће као приоритет савременог демократског друштва.

Основна поставка европске заједнице темељи се на ставу да су све културе и језици од подједнаке важности и да међу њима не сме постојати дискриминација. Због тога је учење страних језика од велике важности јер оно уједно подразумева и могућност упознавања са различитим културама наших европских суседа а све у циљу развијања толеранције и уважавања наших међусобних разлика. Отуда инсистирање на вишејезичности мора постати један од најважнијих принципа формалног образовања, јер будући грађани Европе своју вишејезичност морају схватити, не само као своје право, већ и друштвену обавезу.

Једини начин да се стане на пут језичком изумирању, јесте неговање билингвизма као једине могућности очувања језика, и као средства комуникације, и као начина изражавања идентитета. Људи који су билингвални не осећају се угрожени усвајањем новог језика, већ осећају да су обogaћени познавањем још једног новог културног наслеђа, док им познавање више језика пружа могућност да пренесу властито наслеђе неким новим културама (Кристал 1997: 3). Данас две трећине светске популације говори два или више језика као резултат суживота у вишејезичним срединама. На жалост једнојезичне земље попут Велике Британије или САД још увек нису увиделе позитивни значај билингвизма који успешно ствара равнотежу између потребе за националним идентитетом и потребе за комуникацијом.

Литература:

- Вучо 2009: Ј. Vučo, Učiti na stranom jeziku – dvojezična nastava i jezik obrazovanja, *Језик стiру-ке теорија и пракса*, Београд: Универзитет у Београду, 245–253.
- Гранић 2013: Ј. Granić, Diglosija i dinomija vs. bilingvizam i bikulturalizam, *Језици и културе у времену и простору II/1*, Нови Сад: Филозофски факултет, 35–44.
- Каминз 1986: J. Cummins, Empowering Minority Students: A Framework for Intervention, *Harvard Educational Review* 56/1. USA: President and Fellows of Harvard College, 656–655.
- Кимлицка 2003: W. Kymlicka, Language Rights and Political Theory, *Annual Review of Applied Linguistics*, 23, USA: Cambridge University Press, 3–21.
- Кристал 1997: D. Crystal, *Language: Medium, Barrier, or Trojan Horse?* Paper presented at the Conference on 'Cultural Diplomacy at the Crossroads: Cultural Relations in Europe and the Wider World', November 26, in Wilton House, Salisbury.
- Крофорд 1998: J. Crawford, Language Politics in the U.S.A.: The Paradox of Bilingual Education, *Social Justice* 25/3, San Francisco: Social Justice, 50–67.
- Њунер 2002: G. Neuner, *Policy Approaches to English*, Strasbourg: Language Policy Division, Council of Europe.
- Рахман 2001: T. Rahman, Language-learning and power: a theoretical approach, *International Journal of the Sociology of Language*, 153, Berlin: Walter de Gruyter, 53–74.
- Скутнаб Кангас 2002: T. Skutnabb-Kangas, Why should linguistic diversity be maintained and supported in Europe? *Guide for the Development of Language Education Policies in Europe*

from *Linguistic Diversity to Plurilingual Education*, Strasbourg: Language Policy Division, 1–18.

Сполски 2007: В. Spolsky, Towards a Theory of Language Policy, *Working Papers in Educational Linguistics* 22/1, USA: University of Pennsylvania, 1–14.

Филиповић 2009: Ј. Filipović, *Моћ речи. Ogledi iz kritičke sociolingvistike*, Beograd: Zadužbina Andrejević.

Фицџералд 1993: Ј. Fitzgerald, Views on Bilingualism in the United States: A Selective Historical Review, *Bilingual Research Journal* 17/1, USA: Routledge, 35–52.

Хамел 1997: R. E. Hamel, Introduction: linguistic human rights in a sociolinguistic perspective, *International Journal of the Sociology of Language* 127, New York: Walter de Gruyter, 1–24.

Хелер 1995: М. Heller, Language choice, social institutions, and symbolic domination, *Language in Society*, 24, USA: Cambridge University Press, 373–405.

Химна за мртву земљу. Интервју са Јеленом Радовановић. <<http://afirmator.org/himna-za-mrtvu-zemlju-intervju-sa-jelenom-radovanovic/>> 13. 2. 2015.

Хосеин 2008: Т. Hossain, Language rights: a framework for ensuring social equity in planning and implementing national education policies, *The Online Journal of New Horizons in Education* 56/3, 63–73.

DECONSTRUCTION OF MULTILINGUAL EDUCATION SYSTEM IN THE WORLD OF DOMINATION OF POLITICAL POWER

Summary

This paper focuses on reviewing different positions on the issue of multilingual education both in Europe and in the United States, with particular emphasis on the influence of political power and the desire for economic domination, which are clearly manifested in the education system of each country. The USA as a symbol of democratic multi-ethnic society is an example of deconstruction of multilingual education system, phenomenon characteristic of many nation-states, which despite multilingual population, aspire towards formation of the monolingual system. Although modern democratic society does not tolerate racial or ethnic discrimination, however, discrimination on linguistic grounds is very common. Educational policies which support monolingualism, often lead to marginalization of other languages, which are not only a means of communication, but a means of expression of a tradition and cultural identity. Hence, the insistence on multilingualism and the preservation of linguistic diversity are the most important principles of formal education, since the citizens of Europe must comprehend their multilingualism not only as a right, but also as a social obligation.

Key words: multilingualism, bilingualism, language policy, identity

Ana Mandić Ivković

АУТОРИ

Александар Новаковић

Рођен је у Крушевцу 14. марта 1990. године. Након завршене основне и средње школе у родном граду, уписује и завршава основне и мастер академске студије српског језика на Филозофском факултету Универзитета у Нишу. Након краћег рада у Техничкој школи у Крушевцу постаје асистент на предмету Методика наставе српског језика и књижевности на Филозофском факултету у Нишу. Активно се бави научним радом. Са професорком Марином Јањић објављује приручник за студенте под насловом *Наставно дизајнирање часова српског језика*. aleksandar.novakovic@filfak.ni.ac.rs

Ана Мандић Ивковић

Рођена је 1973. године у Београду. Дипломирала је енглески језик и књижевност 2000. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду а 2009. одбранила је мастер рад на тему *Амерички сан у драмама Едварда Олбија*. Од 2011. године је докторанд на смеру Књижевност на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Од 2006. године ради као предавач за енглески пословни језик у Београдској пословној школи – високој школи струковних студија. Аутор је три уџбеника: *Everyday Business English with Grammar*, *English for Business Communication with Grammar*, *Finding the key to having fun with Chemistry* и једне монографије *Америчко друштво између реалности и сна*. Објавила је шест научних радова и учествовала на 11 међународних конференција у земљи и иностранству. Поља научног интересовања су: енглески језик струке, методика наставе страног језика, енглеска и америчка књижевност. anamandic73@gmail.com.

Ана Сивачки

Рођена је 1978. године у Београду. Основне студије завршила је 2008. године на Филолошком факултету у Београду, на Катедри за албански језик и књижевност. Исте године уписала је мастер студије, а наредне одбранила мастер рад. У периоду 2009–2012. године била је ангажована као докторанд-сарадник у настави на Катедри за албански језик, књижевност и културу, а тренутно ради на изради докторске дисертације под називом *Фразеологизми с констипуенцијом соматског порекла у албанском језику и њихови преводни еквиваленцији на српском*. Области научног интересовања: контрастивна фразеологија, контактна лингвистика, когнитивна семантика, лексикологија, етнолингвистика, албанологија.

Горан Петровић

Рођен је 1989. године у Краљеву. Основне и мастер академске студије завршио је на Катедри за англистику Филолошког факултета у Београду. Други академски степен стекао је у области англофоне књижевности (шекспирологија). Тренутно је на трећој години докторских академских студија из лингвистике на истој високообразовној установи. Поред енглеског говори и савремени грчки језик. Области научног интересовања: когнитивна лингвистика, контрастивна лингвистика, превођење, књижевност. gphwchamp@gmail.com

Данка Синадиновић

Рођена је 1978. године у Београду. Дипломирала је 2001. године на Филолошком факултету у Београду, на Групи за англистику. Десет година је била професор енглеског језика у Институту за стране језике у Београду, а од 2011. године запосле-

на је на Медицинском факултету у Београду као асистент за енглески језик на Катедри хуманистичких наука. Тренутно пише докторску тезу из области анализе конверзације на Филолошком факултету у Београду. Редовно учествује на научним и стручним конференцијама, а радове објављује у домаћим и страним часописима и зборницима. Њена интересовања обухватају анализу дискурса, анализу коинверзације, језик за посебне сврхе, методiku наставе страног језика, социolingвистику, родне студије. dankas78@gmail.com

Драгана Вучковић

Рођена је 1989. године у Јагодини. Основне и мастер студије Француског језика и књижевности завршила је на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу, где је тренутно студент треће године Докторских академских студија (модул Наука о језику). Ради у Пољопривредно-ветеринарској школи са домом ученика „Свилајнац” у Свилајнцу. Учествовала је на неколико домаћих и међународних конференција и има неколико објављених радова у зборницима националног и међународног карактера. Области њеног научног интересовања су: лингвостилистика, семантика, компаративна лингвистика, анализа дискурса, социolingвистика, лексикологија. dragana.vuckovic@hotmail.com

Звездана Симић

Рођена је у Суботици 1990. године. Завршила је основне и мастер студије немачког језика на Катедри за германистику Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду. Студент је докторских студија на матичном факултету. Област њеног интересовања су историја језика, фразеологија и контрастивна лингвистика. zvezdana.simic.ns@gmail.com

Ивана Вранић

Рођена је 1988. године у Београду где је завршила основну школу и Филолошку гимназију. На Филолошком факултету у Београду на Катедри за иберијске студије завршила је основне и мастер студије, а поред тога је завршила и мастер студије на Факултету за правне и пословне студије „Др Лазар Вркатић” у Новом Саду, на Одсеку за англистику. Од 2013. године запослена је у Београдској пословној школи, Високој школи струковних студија. Тренутно је на завршној години докторских академских студија на Филолошком факултету у Београду. Њене уже области интересовања су критичка анализа дискурса, родно осетљив језик, примењена лингвистика у области језика струке, специјалне теме из когнитивне лингвистике. Објавила је више радова на теме из ових области и радо присуствује и учествује на стручним конференцијама и семинарима. Служи се шпанским, енглеским и руским језиком. ivanavranic11@gmail.com

Јана Живановић

Рођена у Београду 1992. године. Дипломирала на Катедри за англистику Филолошког факултета у Београду 2015. године и исте уписала мастер студије на матичној катедри. Учествовала на неколико конференција, међу којима су ELTA конференција као и ISLET/UEDES у организацији Филолошког факултета. Као члан удружења „Преводилачко срце” бави се бесплатним превођењем медицинске документације. Области интересовања су јој: примењена лингвисти-

ка, методика наставе, транслатологија, вербална и невербална комуникација.
jana1992@outlook.com

Јанко Ивановић

Рођен је 1988. године у Нишу. Основне студије српског језика завршио је на Департману за српски језик и књижевност Филозофског факултета у Нишу. Мастер студије завршио је на Филозофском факултету у Новом Саду. Студент је докторских студија филологије на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду. Од септембра 2014. био је ангажован и као предавач у Центру за српски као страни и нематерњи језик при Филозофском факултету у Нишу. Био је и учесник пројекта „Скајп часови српског језика за децу из дијаспоре”, који реализују Центар за српски као страни и нематерњи језик и Канцеларија за сарадњу са дијаспором града Ниша. Области интересовања: синтакса, анализа дискурса, морфологија, методика српског језика као страног и нематерњег. yansrbista@gmail.com

Јулијана Стевановић

Рођена је 1989. у Јагодини. Дипломирала је 2012. године на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу. Мастер рад под називом *Каузална категорија у координацији субординације у публицистичком стилу* одбранила је 2014. године. На истом факултету уписала је докторске академске студије 2015. године, одсек Српски језик и књижевност. Области научног интересовања: савремени српски језик, синтакса и семантика српског језика, лингвистика текста, прагматика. jusa89stevanovic@gmail.com

Марија Вучинић

Рођена је 1984. године у Београду. Дипломирала је на Филолошком факултету Универзитета у Београду 2008. године, на Катедри за италијански језик и књижевност. Докторске студије је уписала школске 2009/2010. године, модул Наука о језику. Области научног интересовања: синтакса италијанског језика, историјска лингвистика. vucinicmarija@yahoo.com

Марија Јанковић

Рођена је 1987. године. у Крагујевцу. Основне академске студије завршила је 2010. године на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу, одсек Филологија, смер Немачки језик и књижевност. Мастер академске студије завршила је 2013. године на Економском факултету Универзитета у Крагујевцу, студијски програм Пословна економија и менаџмент, модул Маркетинг, а 2014. године завршила је и мастер академске студије на Филолошко-уметничком факултету. Носилац је бројних домаћих и страних стипендија, више пута је била на студијским боравцима и усавршавањима у земљама немачког говорног подручја. Тренутно је студент докторских студија на Филолошко-уметничком факултету, на модулу Наука о језику.

Марија Мариновић

Рођена је 1987. године у Цетињу, Црна Гора. Завршила основне студије 2010. године на Филолошком факултету у Београду, на Катедри за немачки језик и књижевност. На истом факултету одбранила мастер рад на тему *Афективни ас-*

пекти у настјави стјраног језика – Језичка анксиозности 2013. године. Ауторка је граматике немачког језика у издању издавачке куће Leo Commerce. Студент је завршне године докторских студија на Филолошком факултету у Београду, смер Култура. Стално запослена од 2010. године у аустријском осигуравајућем друштву као асистент управе и преводилац за немачки и енглески језик.

Марина Шафер

Рођена је 1989. године у Суботици. Основне академске студије (Српска филологија: Српски језик и књижевност) и мастер студије (Српска филологија: Српски језик и лингвистика) завршила је на Филозофском факултету у Новом Саду, а потом је 2013. године уписала докторске студије, смер: Српски језик и књижевност, модул: Језик. Поља интересовања: синтакса и семантика савременог језика, лексикологија, дијалектологија. safer.marina@gmail.com

Милена Јововић

Рођена је 1989. године у Крагујевцу. Основне академске студије завршила је 2011. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду, на Катедри за италијански језик и књижевност. Мастер академске студије завршила је 2013. године на истом факултету, одбравивши мастер рад под називом *Језик стјруке у електироинџиници и машинској индустрији*. Тренутно је докторанд на другој години докторских академских студија на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу, на модулу језик. На овом факултету запослена је у звању лектора за ужу научну област Италијански језик и лингвистика. Има вишегодишње искуство у раду као преводилац. Поља њеног научно-истраживачког интересовања јесу: примењена лингвистика, лексикологија, превођење, контрастивна анализа италијанског и српског језика. milena.jovovic89@gmail.com

Милена Манић

Рођена је 1989. године у Нишу. Завршила је основне академске студије српског језика на Департману за српски језик и књижевност Филозофског факултета у Нишу. Мастер студије завршила је на Филолошком факултету у Београду на групи за Српски језик. Студент је докторских студија на Филолошком факултету у Београду на студијском програму Српски језик. Области интересовања: синтакса, анализа дискурса, морфологија, методика српског језика. manic_milena@yahoo.com

Неда Видановић

Рођена је 1987. године у Крагујевцу, где је завршила основну и средњу школу. Основне и мастер студије завршила је на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу на Катедри за енглески језик и књижевност. Тренутно је студенткиња треће године докторских академских студија на истом факултету – модул: Наука о језику. Запослена на месту истраживача-приправника на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу. Поља научног интересовања: примењена лингвистика и социолингвистика. nedakg87@yahoo.com

Нина Судимац

Рођена је 2. августа 1991. у Прокупљу. Основне студије Србистике завршила је 2014. године на Филозофском факултету Универзитета у Нишу као студент

генерације. Исте године уписује мастер студије Филологије на Филозофском факултету у Нишу и завршава их у року, такође, као студент генерације. Године 2015/2016. уписала је докторске академске студије Филологије на Филозофском факултету у Нишу. Активно се бави научноистраживачким радом, учесник је многобројних семинара и пројеката и стипендиста је Министарства просвете, науке и технолошког развоја. Ангажована је као предавач у центру за српски као страни и нематерњи језик при Филозофском факултету у Нишу. Области њеног интересовања су: фонетика, фонологија, акустичка фонетика, прозодија, социофонетика, социолингвистика – ставови према језику. nipna_91@yahoo.com

Сања Миладиновић

Рођена је 1982. године у Београду. Дипломирала је 2006. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду, на Групи за српски језик и књижевност. Мастер академске студије завршила је 2011. године на истом факултету, одбравши мастер рад под називом *Одричне заменице и заменички прилози са префиксом ни-* у Вуковим пословицама и пословицама из латинског језика. Коаутор је *Тематског речника* 6. и 7. књига (Алма, 2014). Написала је велики број приказа који су објављени у часопису *Лингвистичке актуелности*. Члан је Комисије за лексикологију и лексикографију Одбора за стандардизацију српског језика од јануара 2015. године. Области њеног научног интересовања су: лексикологија, лексикографија, морфологија, семантика. sanja.miladinovic@gmail.com

Светлана Велимирац

Рођена је у Београду 1978. године. Дипломирала је на Филолошком факултету Универзитета у Београду, на Катедри за англистику. На истом факултету и катедри завршила је и мастер студије. Специјалистичке академске Студије Сједињених Америчких Држава завршила је на Факултету политичких наука Универзитета у Београду. Бави се наставом енглеског језика, запослена је у Високој школи струковних студија – Београдска политехника, као наставник страног језика. Поља научног интересовања: социолингвистика, страни језик струке и методика наставе страних језика. Учествовала је на више међународних конференција, научних и стручних скупова из области филологије. Усавршава се на докторским академским студијама на Филолошком факултету Универзитета у Београду, на модулу Језик. lucia@orion.rs

Светлана Тодоровић

Рођена је у Београду, докторанд је на четвртој години докторских студија на модулу Језик на Филолошком факултету у Београду. Од 2013. године ради као професор енглеског језика у Трећој београдској гимназији. Основна поља проучавања су јој социолингвистика и примењена лингвистика. Поред тога занимају је и фонетика, фонологија, дијалектологија, когнитивна лингвистика. stodorovic@gmail.com

Стеван Мијомановић

Рођен је у Београду 1987. Докторанд је на модулу Језик на Филолошком факултету у Београду, где је претходно на Катедри за енглески језик и књижевност завршио основне студије (2010) и мастер студије (2012), са темом мастер рада *Прагматички механизми и хумор*. Од маја 2015. године ради као асистент за ен-

глески језик на Медицинском факултету у Београду. Основно поље научног интересовања му је когнитивна лингвистика. Поред тога занимају га следеће области: модалност, прагматика, теорија појмовних метафора, фонетика, историјско семантичка промена, као и језик психологије, дефектологије и медицине. stevan.mijomanovic@gmail.com

Стефан Милошевић

Рођен је у Београду 1989. године. Основне академске студије завршио је на Катедри за славистику (Група за руски језик и књижевност) Филолошког факултета у Београду 2012. године, а мастер студије на истом факултету 2014. године, одбранивши рад *Типологија разлика између руског и српског језика (на материјалу зрешака руских говорника при усвајању српског језика)*. Тренутно је студент друге године докторских студија на истом факултету (модул: Језик). Основне области интересовања су контрастивна анализа руског и српског језика, језичка типологија, историја славистике, методика наставе руског и српског језика као инословенског. milosevic.stefan09@gmail.com

Тања Пељевић

Рођена је у Београду 1980. године. Дипломирала је 2004. године на Филолошком факултету у Београду на групи за кинески језик и књижевност. На истом факултету 2010. године завршила је мастер студије са темом мастер рада „Тумачења *Књиге песама* кроз призму развоја кинеске херменеутике”. Као стипендиста НР Кине 2012. године магистрирала је на Факултету за медије и комуникације у НР Кини из области предавања кинеског језика као страног на тему *Упоредна анализа особина сугласника у српском и кинеском језику и студија о њиховом утицају на изговор кинеских сугласника српских студенаца*. Тренутно је студент треће године докторских студија на Филолошком факултету у Београду, модул Језик. Ради као професор кинеског језика и стручни преводилац. Области научног интересовања: контрастивна лингвистика, методика наставе кинеског језика, усвајање језика, фонетика, кинески језик као страни, превођење. tanja.peljevic@gmail.com

Тања Трајковић

Рођена је 1991. у Врању. Основне студије завршила је 2014. године на Филолошком факултету у Београду, на Катедри за албански језик, књижевност и културу. Исте године уписала је мастер студије у Тирани, на Катедри за албански језик и књижевност и завршила их у јуну 2016. године, одбранивши мастер рад на тему *Лексичко-семантичка анализа фразеологизама у савременом српском и албанском језику*. Аутор је фразеолошког албанско-српског речника, неколико стручних радова и реферата објављених у зборницима и часописима, а области њеног научног интересовања су контрастивна фразеологија, лексикологија, методика наставе, балканологија.

Филолошко-уметнички факултет
Крагујевац

Коректура
Бојана Вељовић

За издавача
Проф. Радомир Томић
декан Филолошко-уметничког факултета

Технички уредник
Стефан Секулић

Штампа
Занатска задруга
„Универзал”, Чачак

ISBN 978-86-80796-05-5

Тираж
150

